

ISSN 2351-6062

Socialinė sveikata Social health

2015 Nr.1(3)

Redaktorių kolegija (Editorial Board)

Vyriausioji redaktorė (Editor-in-Chief)

Dr. Ženija Truskovska

Rēzeknės aukštoji mokykla
Asmenybės socializacijos tyrimų institutas
Latvijos socialinių pedagogų federacija
Rezekne Higher Education Institution, Latvia
Personality Socialization Research Institute
Federation of Social Pedagogues Latvia

Vyriausiosios redaktorės pavaduotoja (Deputy Editor-in-Chief)

Doc. Danguolė Šakalytė

Utenos kolegija
Utena College, Lithuania

Nariai (Editors):

Loreta Blaževičienė

M. Romerio universitetas
Psichosocialinės onkologijos asociacija
Mykolas Romeris University, Lithuania
Association of Psychosocial Oncology

Dr. Remigijus Bubnys

Šiaulių universitetas
Socialinio tyrėjo mokyklos asociacija
Šiauliai University, Lithuania
Association of Social Researcher School

Dr. Inta Čamane

Baltijos tarptautinė akademija
Baltic International Academy, Latvia

Dr. Raimundas Čepukas

Utenos kolegija
Utena College, Lithuania

Dr. Antonina Dashkina

Rusijos socialinių pedagogų ir socialinių darbuotojų sąjunga
Tarptautinių nevyriausybinio organizacijų konferencija prie Europos Tarybos
Russian Union of Social Pedagogues and Social Workers, Russia
Conference of INGOs of the Council of Europe

Dr. Daiva Kriukelytė

Lietuvos sveikatos mokslų universitetas
Utenos kolegija
Lithuanian University of Health Sciences, Lithuania
Utena College

Dr. Ewa Krzyżak-Szymańska

Katowice aukštoji ekonomikos mokykla
Katowice School of Economics, Poland

Edmundas Vaitiekus

Utenos kolegija
Lietuvos socialinių darbuotojų asociacija
Utena College, Lithuania
Lituanian Association of Social Workers

Redakcijos adresas (Address):

S.Daukanto g. 16
LT-28242 Utena, Lithuania

El. paštas (e-mail): info@socialinisdarbas.lt
Tel., faksas (Phone, fax): +370-699-12544; +370-45-500511
Leidinio tinklalapis (Home page)
<http://www.socialinisdarbas.lt/socialhealth>

Gerbiami skaitytojai,

Graikų filosofas Hipokratas yra pasakęs, kad, siekiant išsaugoti sveikatą, kiekvienas turėtų „vengti per daug maisto ir per mažai triūso“. Visi žinome, kad sveikata yra žmogaus vertybė ir gyvenimo pagrindas, kuris turi būti pakankamai tvirtas, kad sėkmingai spręstume kasdienio gyvenimo klausimus, įveiktume naujus socialinius ir ekonominius iššūkius. O gera socialinė sveikata rodo asmenybės gebėjimą užmegzti ir palaikyti darnius santykius su socialine aplinka ir aukštą socialinės brandos lygį.

Trečiajame „Socialinės sveikatos“ numeryje straipsnių tematika aprėpia ir maistą, ir „triūsą“, nes gvildenamos temos, susijusios su genetiškai modifikuotais produktais, sveikatos ir socialinės sveikatos saugojimo aspektais ir saugotojų (socialinio darbo studentų bei profesionalų, slaugytojų, etc.) veiklos problemomis.

Nuoširdžiai džiaugiamės, kad straipsnių geografinė, temų ir autorių nuomonių įvairovė leidžia žurnalui prisidėti prie socialinių santykių darnos bei iššūkių įveikos.

Taip sutapo, kad žurnalo numeris išleidžiamas Pasaulinės socialinio darbo dienos (kovo 17) minėjimo metu. Šių metų tema – Pagarba žmogaus orumui ir vertybėms – tiesiogiai susijusi su vertybiniu socialinės sveikatos aspektu: socialinė sveikata – tai dvasinėmis ir moralinėmis vertybėmis paremtas asmens pasirengimas aktyviai socialinei veiklai.

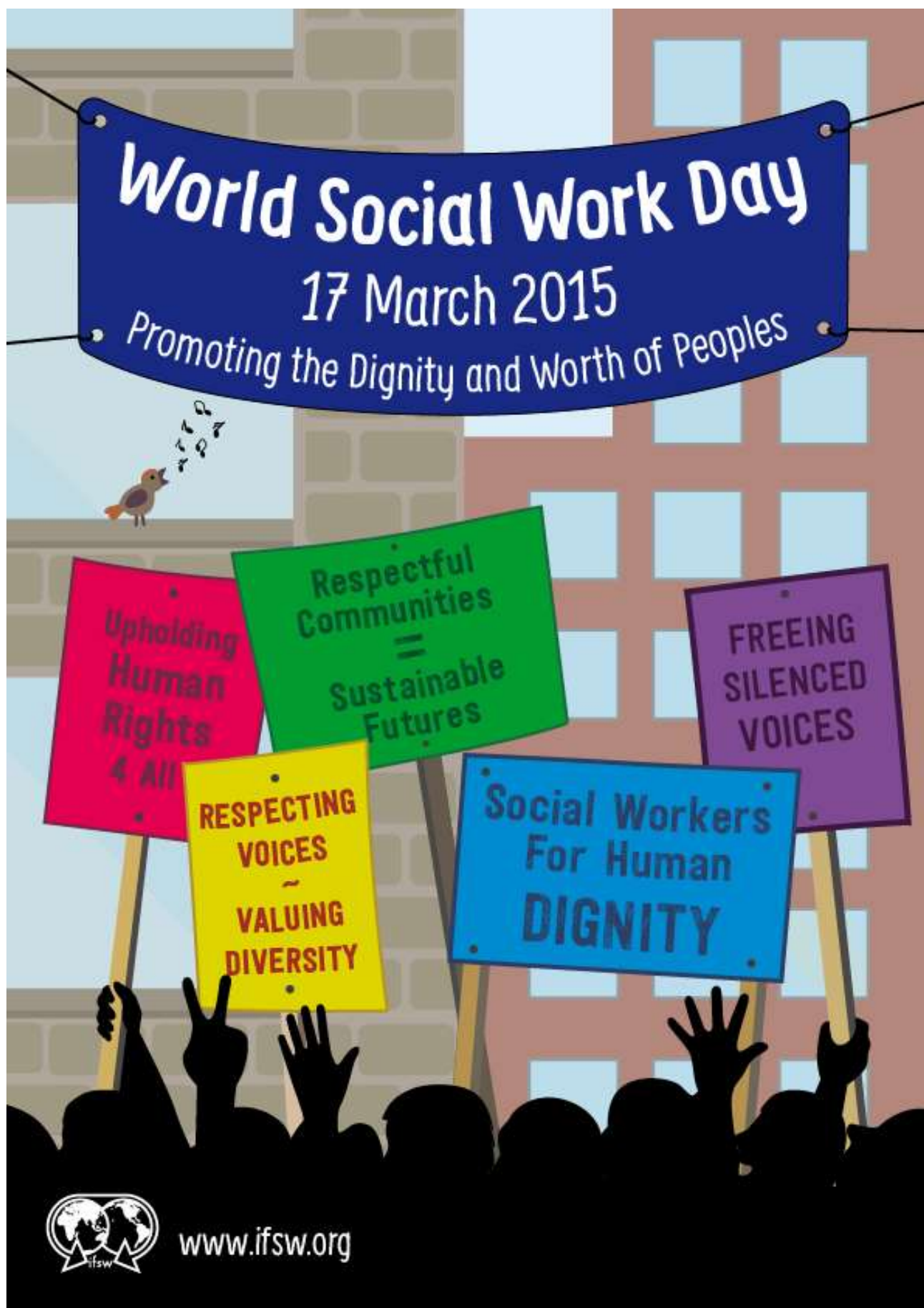
Kartu sveikiname su kovo 20 d. švenčiama Pasauline burnos sveikatos diena! Kuo daugiau šypsenu, tuo daugiau laimingesnių žmonių, o visa tai lemia žmogaus gerą visapusišką sveikatą ir socialinę gerovę.

Redaktorių kolegija

Turinys

НОРМА И ПАТОЛОГИЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНТЕРНЕТА КОРЕННЫМИ ЖИТЕЛЯМИ ЦИФРОВОГО ОБЩЕСТВА (DIGITAL NATIVES). Dr. Ewa Krzyżak-Szymańska.....	10
FELIX BIESTEK PRINCIPŲ RAIŠKA SOCIALINIO DARBO STUDENTŲ PROFESINĖS VEIKLOS PRAKTIKŲ REFLEKSIJOSE. Aušra Kavaliauskienė, Ilona Skridlaitė	21
LOCAL COMMUNITIES – A SMALL TOWN PERSPECTIVE. Dr. Aleksander Wolski	34
SOCIALINIO DARBUOTOJO VAIDMUO VYKDANT PRIVERSTINĮ AMBULATORINĮ GYDYMĄ IR STEBĖJIMĄ. Ramunė Maniušienė.....	45
СТАДИОННОЕ ХУЛИГАНСТВО КАК ПРОЯВЛЕНИЕ СОЦИАЛЬНОЙ ПАТОЛОГИИ. Dr. Andrzej Szymański.....	54
IESKATS SOCIĀLĀ PEDAGOGA PROFESIONĀLĀS KOMPETENCES VEIDOŠANĀS SUPERVĪZIJĀ KONCEPTUĀLĀ MODEĻA APROBĀCIJAS REZULTĀTOS RĒZEKNES AUGSTSKOLĀ LATVIJĀ. Dr. Ženija Truskovska.....	64
SOCIALINIŲ DARBUOTOJŲ, DIRBANČIŲ SU SOCIALINĖS RIZIKOS ŠEIMOMIS, ĮSIVARDINTI PROFESINĖS VEIKLOS YPATUMAI. Regina Stremauskienė, dr. Gintautė Žibėnienė	75
ЭФФЕКТИВНЫЙ БИЗНЕС НЕТВОРКИНГ. Jolanta Cop – Petrova, prof. dr. Valeriy Krutikov, dr. Irina Efimova.....	84
STUDENTŲ MOKYMOSI PRAKTIKOJE VERTINIMAS PRAKTIKOS VADOVŲ POŽIŪRIU. Alma Buginytė, Fausta Mickienė, Rūta Sapiėgienė	92
PAAUDŽŲ SADARBĪBAS PIEEJA SENIORŲ IZGLĪTOŠANĀ. Dr. Svetlana Ušėa, dr. Ženija Truskovska	102
VAIKŲ IR PAAUGLIŲ, TURINČIŲ AKTYVUMO IR DĖMESIO SUTRIKIMŲ, UGDYMO YPATUMAI. Dr. Angelė Čepėnaitė, dr. Beata Diomšina	114
KOMUNIKACIJOS PROCESO PASITELKiant INFORMACINĖS TECHNOLOGIJAS ANALIZĖ, TOBULINANT STUDENTŲ PROFESINĮ PASIRENGIMĄ. Edvardas Mažliokas	129
OPERACINĖS SLAUGYTOJŲ PROFESINIŲ SUSIŖEIDIMŲ ADATOMIS IR KITAIS AŠTRIAIS INSTRUMENTAIS DAŽNUMO IR POBŪDŽIO VERTINIMAS. Natalja Surgunt, dr. Daiva Kriukelytė	140

INDIVIDUALIOJI IR PROFESIONALIOJI BURNOS HIGIENA, ESANT DANTŲ	
IMPLANTAMS. Lina Muleronkaitė, Kristina Gečiauskienė	150
UTENOS MIESTO GYVENTOJŲ POŽIŪRIO Į GENETIŠKAI MODIFIKUOTUS PRODUKTUS	
ANALIZĘ. Rosita Lagūnienė	158
REIKALAVIMAI PUBLIKUOJAMIEMS MOKSLO TAIKOMIESIEMS DARBAMS ŽURNALE	
„SOCIALINĖ SVEIKATA“	167
SCIENTIFIC ARTICLES MUST MEET THE REQUIREMENTS OF THE JOURNAL „SOCIAL	
HEALTH“	168
ТРЕБОВАНИЯ К СТАТЬЯМ, ПРЕДСТАВЛЯЕМЫМ В ЖУРНАЛ „SOCIALINĖ SVEIKATA“	
(„СОЦИАЛЬНОЕ ЗДОРОВЬЕ“)	169

Pasaulinė burnos sveikatos diena (ang. santr. WOHD) švenčiama kasmet **kovo 20 d.** Tai tarptautinė diena skirta pažymėti sveikos burnos reikšmę bendrai žmogaus sveikatai ir didinti visuomenės informuotumą burnos sveikatos išsaugojimo klausimais ir propaguoti burnos higienos svarbą tiek jaunam, tiek senam.

Tai diena, kurią žmonės turėtų leisti linksmai – diena, kuri turėtų būti pilna veiklos, priverčiančios mus juoktis, dainuoti ir šypsotis!

Kuo svarbi pasaulinė burnos sveikatos diena?

Kadangi 90% pasaulio gyventojų kenčia nuo burnos ligų, o daugelio iš jų galima išvengti dėl aktyvesnio valstybių vyriausybių, sveikatos asociacijų ir visuomenės skiriamo dėmesio burnos sveikatos profilaktikos programų propagavimui ir finansavimui. Be to, Pasaulio sveikatos dienos minėjimas, skatina pačias bendruomenes rūpintis savo sveikata.

Kokia PBSD (WOHD) 2015 tema?

Šių metų pasaulinės burnos sveikatos dienos siekis padovanoti šypsena visiems. Tema „**Pasaulio burnos sveikatos diena 2015, Nusišypsok gyvenimui!**“ turi dvigubą prasmę: „*šypsena visą gyvenimą*“ ir „*švęskim gyvenimą*“. Visa tai reiškia „pozityvumą“ ir „juoką“, nes žmonės dažniausiai šypsosi, jei jie yra laimingi ir gyvena sveiką gyvenimą.

Šventės siūlomi kvietimai: „**Imkis veiksmų**“ ar „**Surask laiko ...**“, pritaikant juos prie kiekvienos bendruomenės poreikių. Pavyzdžiui, jei organizuojama bendro pobūdžio kompanija bendruomenėje, kvietimas galėtų būti: „**Raskite laiko rūpintis savo burnos sveikata**“. Tie, kurie siekia paramos iš vyriausybinių organizacijų, jų kvietimas galėtų skambėti taip: „**Suraskite laiko sukurti/investuoti į tinkamas burnos sveikatos priežiūros programas, siekiant sumažinti ekonominę / socialinę naštą burnos ligų**“.

PBSD (WOHD) 2015 auditorija

Kiekvienas gali dalyvauti šioje iniciatyvoje: įvairių profesijų asociacijos, specialistų grupės, vyriausybės ir nevyriausybės organizacijos, dėstytojai, studentai, mokytojai, bendruomenės ir visi, kuriems rūpi žmogaus sveikata bei gerovė.

Kviečiame švęsti **KOVO 20 dieną – PASAULINĘ BURNOS SVEIKATOS DIENĄ**, dovanojant kiekvienam šypsena ir džiaugsmą. Nes kuo daugiau šypsenos, tuo daugiau laimingesnių žmonių, o visa tai lemia žmogaus gerą visapusišką sveikatą ir socialinę gerovę.

Danguolė Šakalytė
Burnos ir dantų priežiūros katedros vedėja
Utenos kolegija
Pagal <http://www.worldoralhealthday.org/>

Respublikinės Vilniaus psichiatrijos ligoninės Socialinės pagalbos skyriaus kolektyvas sveikina žurnalo „Socialinė sveikata“ rengėjus ir skaitytojus su Pasauline socialinio darbo diena. Linkime, kad pavasarinė nuotaika ir energija suteiktų naują impulsą pasidžiaugti nuveiktais darbais, profesijos tobulėjimu ir paskatintų naujiems ieškojimams ir pasiekimams. Kiekvieno iš mūsų veiklos sėkmė priklauso ne tik nuo individualių darbų ir požiūrio, bet ir nuo darbuotojų ir institucijų bendradarbiavimo, tarpusavio pagalbos bei akademinio ir praktikos sektorių keitimosi žiniomis, siekiant naujų, pažangių darbo metodų pritaikymo. Tikimės, kad mūsų patirtis, pateikiama šiame leidinyje ir įgyta gilinantis ir analizuojant aktualias temas, bus naudinga tiek mokymo įstaigų specialistams ir studentams, tiek socialinio darbo praktikams, o mūsų įstaigos bendradarbiavimas su „Socialine sveikata“ tęsis ir ateityje.

Nuotraukoje: Respublikinės Vilniaus psichiatrijos ligoninės socialiniai darbuotojai ne tik sprendžia pacientų socialines problemas, bet ir organizuoja bei aktyviai dalyvauja renginiuose, skirtuose visai ligoninės bendruomenei. Užgavėnės, 2015 m. vasaris.

НОРМА И ПАТОЛОГИЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНТЕРНЕТА КОРЕННЫМИ ЖИТЕЛЯМИ ЦИФРОВОГО ОБЩЕСТВА (DIGITAL NATIVES)

Dr. Ewa Krzyżak-Szymańska

Верхнесилезский Экономический Университет в г. Катовице, Польша
Katowice School of Economics, Poland

Резюме

Статья «норма и патология в использовании Интернета коренными жителями цифрового общества», т.е. «*digital natives*» представляет исследования, проведённые в 2014 г. среди 635 учеников гимназии силезского воеводства методом диагностического опроса. На основе теста на интернет-аддикцию (IAT) Кимберли Янг обнаружено, что ненормальным образом сетью Интернет пользуется 14% опрошенных (в том числе 1,6% злоупотребляет Интернетом, а 12,4% респондентов находятся под угрозой этого явления). Было доказано, что возраст ученика оказывает статистически значимое влияние на интернет зависимость. В то же время пол, значимым образом, не дифференцирует статистически полученных результатов. Ученики гимназии, пользуясь интернетом, значительно превышают установленные для них временные нормы пребывания в сети интернет. В будние дни, почти половина учеников дисфункционально пользуется сетью, а по выходным и праздничным дням, 2/3 из них использует Интернет минимум 5 часов в день. По результатам исследований получается, что респонденты, использующие интернет в несколько раз чаще, чем функциональные пользователи, проявляли в интернете рискованные или патологические действия, такие как: просмотр нежелательного содержимого, в том числе порнографических страниц, флирт в чатах, участие в азартных играх.

Ключевые слова: Патология, зависимость, интернет, молодежь, цифровое поколение.

Вступление

Современное общество в течение последних десятилетий переживает электронно-цифровую революцию, которая аналогового, пассивного пользователя заменяет в интерактивный субъект мира средств массовой информации. Особенно вовлеченными пользователями в этом мире являются, в настоящее время, молодые люди, которых называют

поколением „Digital Natives”¹ (на русском: цифровых аборигенов или коренными жителями цифрового общества), (Small, Vorgan 2011: 29-32). Они одновременно функционируют в двух мирах – онлайн и офлайн. Такая ситуация приводит к тому, что педагоги и психологи все чаще сообщают об угрозах в сети и негативных последствиях ее неправильного использования (Krzyżak-Szymańska, Szymański 2013: 7). Они задумываются также над тем, какие поведения, связанные с виртуальным окружением являются правильными и соответствуют социальным нормам, а какие из них следует определить в характере дисфункциональных и вредных для молодого поколения.

Проблему Интернет зависимости исследователи начали рассматривать уже в последнем десятилетии прошлого века (к примеру: Young 1998: 237-244; Griffiths 2000, 413-418; Davis 2001: 187-195; Kaliszewska 2007; Chang, Man Law 2008: 2597-2619; Douglas, Mills, Niang et al. 2008: 3027-3044; Ogińska-Bulik 2010: 7-21; Poprawa 2011: 216-218). Последние европейские исследования², касающиеся выявления масштаба патологического использования Интернета молодежью были осуществлены в 2012 году.

Они показывают, что 1% респондентов злоупотребляет Интернетом, а 13% находятся под угрозой этого явления. В Польше доля молодежи, злоупотребляющей сетью Интернет, составила 12%, а 1% подростков проявили признаки интернет зависимости (Makaruk, Wójcik 2012: 5).

Говоря об анализе использования сети Интернет молодежью, в аспекте стандартов и патологии принято, согласно мнению Й. Водза, что социальная патология это явление несовместимое с нормами, принятыми в обществе, оно выступает в повышенной интенсивности, является дисфункциональным и имеет искажающее влияние на происходящие в данном сообществе социальные изменения (Wódz 1973: 13-14).

Поведения, не соответствующие стандартам и нормам могут свидетельствовать об интернет зависимости. Мы можем, говорить об этой проблеме тогда, когда имеют место ниже перечисленные и описанные обстоятельства:

1. Время и место использования сети Интернет выходит у пользователя из-под контроля. Пользователь проводит в ней больше времени, чем намеревался и ощущает сильную потребность находиться в мире онлайн.
2. Использование интернета приводит к пренебрежению других аспектов жизни, порождает целый ряд проблем и вызывает субъективное ощущение страдания (Shapira et al. 2003).

Более детальную характеристику интернет зависимости описал, например М. Гриффитс, который выделяет 6 критериев, идентифицирующих анализируемое поведение. Это:

- толерантность (понимаемая как растущий спрос на пользование новой цифровой технологией с целью достижения ожидаемого уровня возбуждения);
- высокая значимость, сверхценность (когда использование, например, Интернета или игра в компьютерные игры становится самой важной деятельностью в жизни человека, руководя его мыслями, чувствами и поведением);

¹ Первый раз понятием „Digital Natives” в 2001 году воспользовался М. Пренски (2001: 1-6) для описания черт поколения, которое родилось в эре новых технологий. Цифровые аборигены учатся по-другому, и иначе, чем поколение „Digital Imigrants” (поколение людей, которые родились до начала цифровой эпохи) обрабатывают информацию. Они многозадачные (делают несколько вещей одновременно), и всегда и везде ожидают немедленных наград (Small, Vorgan 2011: 46).

² Исследования EU NET ADB- <http://www.eunetadb.eu/pl/> (05.01.2015)

- это колебания настроения и зависимость настроения от присутствия в Интернете, (когда Интернет позволяет отвлечься от неприятных переживаний, улучшает настроение);
- симптомы отмены (это негативные эмоции, которые переживаются, и всякие соматические моменты, когда нет Интернета, своеобразная ломка, когда человека лишили объекта, который доставляет ему удовольствие);
- симптом социальной дезадаптации (идентифицируется как внутренние конфликты, касающиеся потери контроля над своим поведением, конфликт между использованием определенной технологии, и другими видами деятельности, а также проблемы именно в социальном окружении);
- рецидив (определяемый как тенденция возвращаться к привычному поведению даже после того, как человек долго воздерживался, покончил с интернет-зависимостью, но через некоторое время все начинается так, как будто не было перерыва (Griffiths 2005: 191-195).

М. Гриффитс считает, что при наличии, по крайней мере, трех из этих критериев определяет интернет-зависимость (Kaliszewska 2007: 40).

Цель и процедура проведенных исследований

Целью исследования было определение масштаба явления интернет-зависимости среди молодежи (учеников гимназии) и его структуры в области норма – патология. Дисфункциональное поведение характеризовалось как поведение, неправильное и несоответствующее определенному возрасту, которое значительным образом нарушает развитие ребенка и жизнь других людей (за Gindrich 2007: 41), а его последствия являются настолько серьезными, что находятся в центре внимания специалистов (Reber 1985: 86). За основу разграничения школьников, которые дисфункционально и функционально пользуются сетью, послужили нормы и стандарты, определенные в тесте Кимберли Янг "Internet Addiction Test" - тест на интернет-аддикцию (смотри рисунок 1).

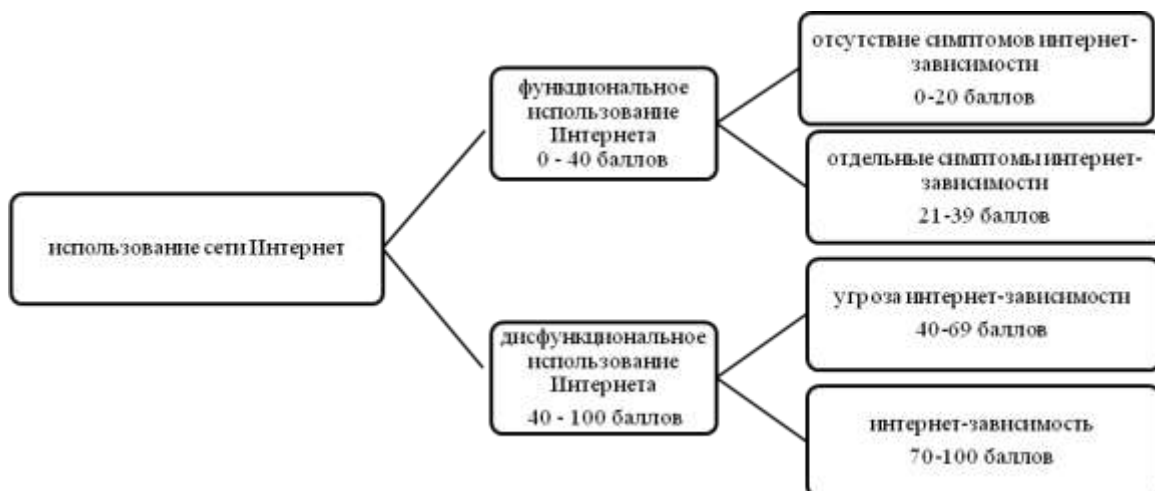

Рис. 1. Схема разделения респондентов на группы функциональных и нефункциональных пользователей Интернета согласно стандартам, определенным в тесте IAT.

Исследования были проведены в 2014 г. методом диагностического опроса среди учеников гимназии (гимназия - школа для юношей и девушек в возрасте от 13 до 16 лет) из силезского воеводства (воеводство, расположенное на юге Польши, административным центром и крупнейшим городом которого является город Катовице). В рамках этого метода использовалась авторская анкета, касающиеся характеристики использования Интернета учениками, а также проверочный тест исследующий злоупотребление Интернетом авторства Кимберли Янг (IAT; Young 1998).

Исследования были проведены онлайн, с помощью вебсайта Ankieta.pl³. Такой метод сбора данных обеспечил полную анонимность участников исследования. В исследованиях участвовали 635 студентов, в том числе 325 мальчиков и 310 девочек в возрасте от 12 до 17 лет.

Презентация результатов исследований

Дисфункциональное использование Интернета респондентами

Согласно предположениям исследований, пытаясь понять, какой процент молодых людей обладает характеристиками дисфункционального использования сети Интернет, был использован тест IAT авторства Кимберли Янг⁴. На его основе были выделены следующие группы пользователей этого средства⁵:

- интернет-зависимые - 1,6 % исследованных;
- лица, находящиеся под угрозой интернет зависимости - 12,4 % респондентов;
- лица, проявляющие небольшие признаки интернет зависимости - 50,7% учеников;
- обычные пользователи интернета - 35,3 % .

Представляя собранные результаты в категориях нормы и патологии, для анализа исследуемых разделено на две группы (согласно модели представленной на рисунке 1):

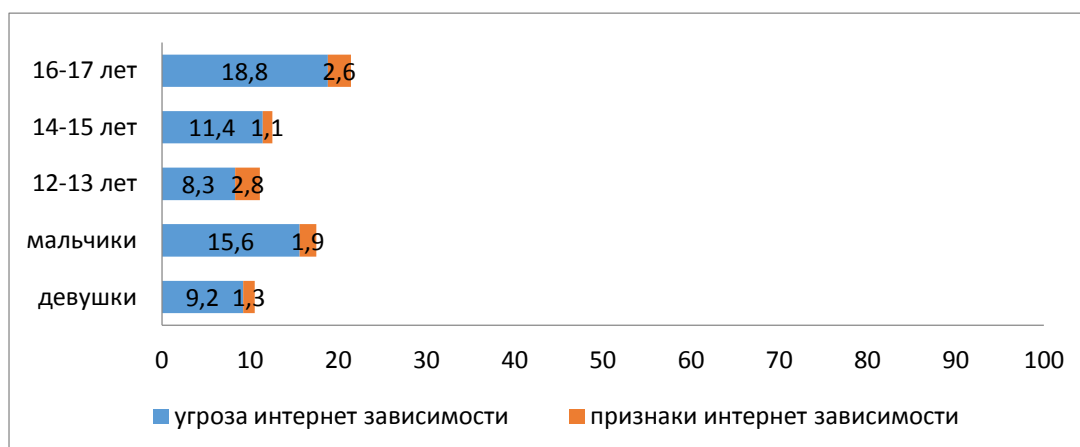
- лица, правильно пользующиеся Интернетом - 86%
- лица, дисфункционально пользующиеся сетью Интернет - 14 %

В ходе исследований рассматривался вопрос - зависит ли дисфункциональное использование сети Интернет от таких факторов как пол и возраст респондента (рисунок 2).

³ Ученики перед переходом по специально сгенерированной для каждой исследуемой школы ссылке, заходили на страничку онлайн анкеты, которую заполняли и отправляли в специально созданную для исследований базу. Только автор имел доступ к результатам индивидуальных и коллективных исследований.

⁴ Адаптация была подготовлена для польской молодежи исследовательской группой Фонда «Dzieci Niczyje» (на русск. Дети Ничьи) функционирующей в рамках проекта EU NET ADB, и использована в исследованиях в 2011/2012г.

⁵ При анализе явления принимаются разные критерий, которые определяют патологическую интернет – зависимость. Поэтому в исследованиях принято распределение, предложенное Кимберли, описанное в инструкции теста (Young 2011: 32; Young 1998:33). Тест состоит из двадцати утверждений, соответствующих обострению проявления симптомов патологического использования сети интернет. Ответы предоставляются по пятибалльной шкале, где 1 означает "редко", 2 - "иногда", 3 "часто", 4 "очень часто", 5 "всегда". Баллы по всем вопросам суммируются, определяя итоговое значение в соответствии с ключом.

Источник: Собственные исследования

Рис. 2. Дисфункциональное использование сети Интернет; по полу и возрасту респондентов (в %)

Оказалось, что среди опрошенных, которые дисфункционально пользуются Интернетом, доля учеников в возрасте 16-17 лет в два раза больше, чем, доля самых молодых респондентов в возрасте 12-13 лет (21,4% до 11,1%). Переменная возраста оказывает статистически значимое влияние на "передозировку" сетью. Соотношение, однако, очень слабое ($r=0,141$, $p<0,01$). В то же время, принимая во внимание переменную пола – количество мальчиков, дисфункционально пользующихся интернетом в 7% больше, чем девушек. Анализ, тем не менее, показал, что переменная пола значительно не дифференцирует статистически полученных результатов.

Интернет-зависимость – временной аспект

Пытаясь найти ответ на вопрос, что в поведении, связанным с использованием сети Интернет молодежью можно признать функциональным, а что дисфункциональным, внимание уделено двум сигнализированным в литературе аспектам:

- чрезмерное количество времени пребывания молодого поколения в виртуальном мире
- предпринимаемые в сети Интернет действия, оценивающиеся, как угрожающие безопасности (Makaruk, Wójcik 2012; Kirwil 2010).

Принимая во внимание вышеуказанные аспекты, в первую очередь, рассматривалась проблема частоты и длительности пребывания респондентов в Интернете (смотри таблицу 1).

1 таблица

Проводимое время в сети Интернет в будние и выходные, среди функциональных и дисфункциональных пользователей Интернета

Время, проводимое в сети Интернет	Будние дни		Выходные и праздники*	
	Функционально пользующиеся лица	Дисфункционально пользующиеся лица	Функционально пользующиеся лица	Дисфункционально пользующиеся лица
Менее чем один час	8,8	14,6	12,1	11,2

1-2 часа	34,2	12,4	21,8	7,9
3-4 часа	36,1	30,3	37,2	6,7
5-6 часов	12,1	15,7	14,1	31,5
Свыше 6 часов	8,8	27,0	14,8	42,7

*выступают значительные статистические различия между временем, проводимым в сети интернет в группах функционально и дисфункционально пользующихся интернетом ($p < 0,05$). Соотношение признано умеренным.

Источник: Собственные исследования

Дисфункциональные пользователи Интернета пользуются им значительно чаще, чем остальные. Почти половина школьников, дисфункционально пользующиеся сетью Интернет (42,7%) в будние дни проводит минимум 5 часов. Только каждый пятый респондент (20,9%) находится среди лиц, правильно пользующихся интернетом. В то же время, в выходные (в дни, свободные от учебы) этот показатель растет у дисфункционально пользующихся сетью интернет до 74%, а в группе правильно пользующихся интернетом до 29%. Хотя нет единого мнения, какое время пребывания в сети Интернет допустимо для молодежи и не несет угрозы ее здоровью, все чаще указывается на необходимость ограничения использования детьми экранов разного вида (ТВ, компьютер, планшет, смартфон, и др.) и внедрения временных лимитов их использования⁶. Следует подчеркнуть, что респонденты значительно превышают установленные для них безопасные нормы. Такое положение дел, особенно в дни школьной деятельности у респондентов оказывает влияние на нарушение равновесия между сном, учебой и отдыхом (смотри таблицу 2).

2 таблица

Последствия чрезмерного использования Интернета во временном аспекте с разделением на группы лиц, функционально и дисфункционально пользующиеся сетью интернет

Тип ощущаемых последствий длительного нахождения в Интернете	Лица, функционально пользующиеся Интернетом			Лица, дисфункционально пользующиеся Интернетом		
	никогда/ редко	иногда	часто/ всегда	никогда/ редко	иногда	часто/ всегда
Я провожу в онлайн больше времени, чем намеревался (ась)	40,5	43,6	15,9	5,6	15,7	78,7
Я пренебрегаю домашними делами, чтобы подольше побродить в сети	66,7	23,6	9,7	11,3	20,2	68,5

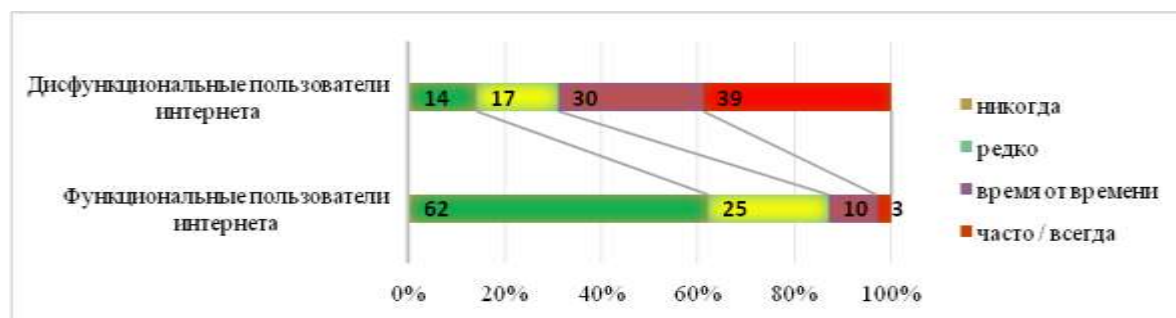
⁶ Американский Департамент Здоровья в 2013 г. выдал рекомендации по безопасному пребыванию молодежи перед монитором не больше 2 часов в день. Похожие рекомендации даются в Канаде и Австралии. В то же самое время, французское правительство подготовило рекомендации, в которых говорится о 2 часах – как о максимальном времени использования дисплеев в день и времени, которое ученики предназначают на выполнение домашних заданий (Jagy 2014). В Польше так же говорится о лимите безопасного использования Интернета молодежью до 2 часов в день (Sumińska 2014).

Я пренебрегаю сном, засиживаясь в Интернете допоздна	88,3	8,8	2,9	24,8	28	47,2
Время, проводимое в Интернете, оказывает негативное влияние на мои школьные успехи	91,2	7,3	1,5	31,4	33,8	34,8

Источник: Собственные исследования

Как показывают собранные данные, имеются четкие различия в ощущаемых респондентами последствиях длительного пребывания в сети между функционально и дисфункционально пользующимся Интернетом. Эти проценты многократно отличаются друг от друга. Такие поведения как: проведение в сети больше времени, чем планировалось (79%), откладывание обязанностей «на потом» (69%) характерны для дисфункциональных пользователей Интернета. Кроме того, почти половина из них, часто или всегда, из-за длительного пребывания в сети Интернет не высыпается, а 1/3 замечает негативное влияние своего поведения на результаты в учебе. В то же время, в группе лиц, правильно пользующихся Интернетом, поведением, которое вызывает проблемы у 1/4 респондентов, является контроль над временем пребывания в сети, а у каждого 10 лица из этой группы часто или всегда приходится пренебрегать домашними обязанностями в пользу Интернета.

Внимания заслуживает тот факт, что исследуемые школьники, осознавая чрезмерное количество времени, проведенное в сети, и последствия, к которым это приводит, пытаются ограничить свое время в онлайн (рисунок 3).

Источник: Собственные исследования

Рис. 3. Частота предпринимаемых учениками попыток ограничить время, проводимое в сети Интернет согласно разделению на функциональных и дисфункциональных пользователей Интернета

Соотношение между попытками ограничить время пребывания в Интернете с интернет зависимостью статистически значимое, а отношение крепкое ($V\text{-Cramera} = 0,539$; $p < 0,05$)

Интернет - Активность

Не менее важную роль в определении дисфункциональных поведений, связанных с Интернетом играет определение видов активности школьников в сети Интернет. Как следует из собранных данных, ученики, которые дисфункционально пользуются Интернетом, проявляют почти все, перечисленные активности, значительно чаще, чем функциональные пользователи (таблица 3). В то же время, исключением являются такие действия как: сбор материалов, необходимых для науки, чтение статей или журналов в сети, проверка электронной почты, ведение собственного блога или интернет-сайта, а также участие в

интернет аукционах, например на allegro (польская электронная торговая площадка), которые в значительной степени не дифференцируют статистически анализированных групп.

3 таблица

Доля респондентов, проявляющих данную активность, по крайней мере, несколько раз в неделю с разделением на функциональных и дисфункциональных пользователей сети

Доля респондентов, проявляющих указанную активность, не реже чем несколько раз в неделю	Лица, функционально пользующиеся Интернетом	Лица, дисфункционально пользующиеся Интернетом
Пользование социальными сетями, например NK или FB*	82,9	85,4
Просмотр страниц WWW*	79,3	81,4
Прослушивание музыки или радио по Интернету*	64,5	80,9
Получение информации *	55,7	79,7
Просмотр ТВ, фильмов по Интернету*	46,9	74,1
Сбор материалов, необходимых для науки	66,7	68,5
Звонки по Интернету (например Skype)*	32,6	56,2
Участие в чатах*	38,4	55
Игра в сетевые игры по Интернету*	26,5	50,5
Скачивание бесплатной музыки, фильмов*	38	49,4
Пользование коммуникаторами (например, GG)*	42,3	45
Проверка школьных информационных, например в электронном дневнике *	29	44,9
Чтение журналов, статей в Интернете	24,2	36
Флирт на чатах*	5,7	30,4
Просмотр порнографических страниц*	7,3	27
Проверка электронной почты	27,1	22,4
Участие в группах или дискуссионных форумах*	17,8	20,4
Бронирование билетов (например, в кино, на спортивный матч)*	3,4	12,3
Создание или модификация собственной страницы WWW или блога	6,2	10,1
Скачивание бесплатного программного обеспечения*	8,6	9,9
Покупка продуктов по Интернету*	2,2	7,9
Участие в интернет - аукционах, например. allegro	1	7,8
Скачивание или заполнение официальных бланков (нп. регистрация в школу)	1	6,7
Участия в лотереях, посещение интернет-казино*	0,9	5,6

*Различия статистически значительны между активностями онлайн в группах функционально и дисфункционально пользующихся Интернетом при $p < 0,05$. При расчете V-Cramera для обозначенных корреляции было установлено, что во всех анализируемых случаях соотношение слабое.

Источник: Собственные исследования

На основе данных из таблицы можно сказать, что некоторые активности неоднократно чаще проявляются дисфункциональными пользователями сети, чем функциональными. Это: участие в лотереях или посещение интернет-казино (более чем в 6 раз чаще), флирт в чатах (более чем в 5 раз чаще), просмотр порнографических страниц (почти в 4 раза чаще), или покупки в Интернете, бронирование билетов (более чем в 3 раза чаще). Особенно первые три из этих видов активности свидетельствуют о рискованных поведении, которые могут привести к социальной дезадаптации молодежи.

Выводы

В настоящем исследовании было установлено, что:

1. Дисфункционально пользуется сетью Интернет 14 % респондентов (среди них 1,6 % злоупотребляет Интернетом, а 12,4% респондентов находится под угрозой этого явления). Возраст ученика оказывает значительное, но статистически слабое влияние на чрезмерное увлечение Интернетом. В то время пол, не дифференцирует значительным образом полученных результатов.

2. Ученики гимназии, пользуясь Интернетом, значительно превышают установленные для них временные нормы пребывания в сети. В дни учебы почти половина учеников дисфункционально пользуется Интернетом, а по выходным и по праздничным дням 2/3 из этой группы находится онлайн не менее 5 часов в день.

3. Респонденты, злоупотребляющие Интернетом каждый день или почти каждый день (69%) не выполняют возложенных на них домашних обязанностей в пользу Интернета, являются сонными (47%) или получают плохие результаты в науке (37%)

4. Респонденты, чрезмерно увлеченные Интернетом в несколько раз чаще, чем функциональные пользователи проявляли в сети рискованные или патологические активности. Среди них можно перечислить: онлайн азарт, просмотр запрещённых страниц, в том числе порнографических, или флирт в чате. Такое состояние дел приводит к тому, что исследованная молодежь проявляет поведения, которые для нее запрещены, или которые создают реальную угрозу для ее правильного функционирования.

Независимо от того, как будет изменяться норма и патология в области оценки поведения подростков в сети, исследования свидетельствуют о необходимости предпринимать воспитывающие и профилактические меры в трех областях: воспитания СМИ, педагогизации родителей и школьной профилактике по безопасному использованию Интернета детьми. Только такое воздействие взрослых на молодое поколение может эффективно предотвращать развитию технологической зависимости и ее негативным последствиям на социальное развитие детей и молодежи.

Библиография:

1. Douglas A.C., Mills J.E., Niang M. и др. (2008) *Internet addiction: Meta-synthesis of qualitative research for the decade 1996-2006*. Computers in Human Behavior, 24(6): 3027-3044.
1. Chang M.K., Man Law S.P. (2008) *Factor structure for Young's Internet Addiction test: A confirmatory study*. Computers in Human Behavior 24(6): 2597-2619.
2. Davis R.A. (2001) *A cognitive-behavioral model of pathological internet use*. Computers in Human Behavior 17(2): 187-195.
3. Griffiths M. (2000) *Internet addiction- time to be taken seriously?*. Addiction Research 8(5): 413-418.
4. Griffiths M. (2005) *A 'components' model of addiction within a biopsychosocial framework* Journal of Substance Use 10(4): 191-197.
5. Gindrich, Piotr (2007) *Psychospołeczne komponenty nieprzystosowania. Wybrane zagadnienia*. Lublin: Wyd. UMCS.

6. Jary S. (2014) *How much screen time is healthy for children? Health risks of too much kid screen time.* <http://www.pcadvisor.co.uk/features/digital-home/3520917/how-much-screen-time-is-healthy-for-children/> (2.01.2015).
7. Kaliszewska K. (2007) *Nadmierne używanie Internetu. Charakterystyka psychologiczna.* Poznań: UAM.
8. Kirwil, Lucyna (2010) *Polskie dzieci w Internecie. Zagrożenia i bezpieczeństwo na tle danych dla UE. Raport.* http://www.saferinternet.pl/images/stories/pdf/raport_eu_kids_online_polska_28-10-2010.pdf (20.03.2014).
9. Krzyżak-Szymańska E., Szymański A. (2013) Profilaktyka nowych uzależnień wśród dzieci i młodzieży. Zarys problematyki. Katowice: GWSH.
10. Makaruk K. Wójcik Sz. (2012) *EU NET ADB Badanie nadużywania Internetu przez młodzież w Polsce.* Warszawa: FDN.
11. Ogińska-Bulik N. 2010. *Zachowania kompulsywne związane z wykonywaniem czynności- charakterystyka i pomiar.* [B:] Ogińska –Bulik N. (Ред.), *Zachowania ryzykowne i szkodliwe dla zdrowia*, Łódź: AHE.
12. Poprawa R. (2011) *Problematyczne używanie Internetu- nowe wyzwanie dla psychologii zdrowia*, in: M. Górnik-Durose , J. Mateusiak. Ed. *Psychologia zdrowia: konteksty i pogranicza*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
13. Prensky M. (2001) *Digital Natives, Digital Immigrants.* On the Horizon 9(5): 1-6.
14. Reber A. S. (1985) *Dictionary of Psychology.* London: Harmondsworth.
15. Shapira N. A., Lessig M.C., Goldsmith T. D., Szabo S.T., Lazoritz M., Gold M.S., Stein D. J. (2003) *Problematic Internet use: Proposed classification and diagnostic criteria, Depression and Anxiety* 17: 201-216.
16. Small G., Vorgan G. (2011) *iMózg. Jak przetrwać technologiczną przemianę współczesnej umysłowości.* Poznań: Wyd. Vesper.
17. Sumińska M. (2014) *Bo nie umiemy ze sobą rozmawiać. Dzieci w klatce uzależnień. „Moja Rodzina”* 1. <http://www.opoka.org.pl/biblioteka/I/ID/mrodzina201401-uzaleznienie.html> (30.01.2014).
18. Wódz J. (1973) *Zjawiska patologii społecznej a sankcje społeczne i prawne.* Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Naukowe.
19. Young K. (2011) *Clinical assessment of internet addicted clients*, [B:] K. Young, N. Abreu (Ред.), *Internet addiction. A Handbook and Guide to Evaluation and Treatment.* Hoboken: John Wiley and Sons: 19-34.
20. Young K. (1998) *Internet addiction: the emergence of a new clinical disorder* CyberPsychology and Behaviour 1: 237-244.

NORM AND PATHOLOGY IN THE USE OF THE INTERNET BY *DIGITAL NATIVES*

Abstract

The article "Norm and pathology in the use of the internet by *digital natives*" presents research conducted in 2014 among 635 secondary school students in the Silesia region. The aim of the study was to identify the threat scale of the excessive use of the Internet by studied teenagers from junior high school and its structures in a field of norms and pathology.

On the basis of standardized test sizes of pathological use of internet, by youth were specified. The research shows that appropriate functional use of the Internet is also youth's problem

14 % (1.6 % of respondents use it pathologically, and another 12.4 % are at risk of pathological use of this medium).

Researches follow, that students spend on the web few hours daily, in the study days almost half of students use the Internet in dysfunctional way, and in the weekends and holidays 2/3 of them are online at least 5 hours a day. Teenagers who abuse the Internet more often than their colleagues embrace online gambling, browse pornographic sites or flirt on chat.

Keywords: Pathology, addiction, internet, adolescents, digital natives

Dr. Ewa Krzyżak-Szymańska

Katowice School of Economics, Poland

e-mail: ewa.krzyzakszymanska@gmail.com

FELIX BIESTEK PRINCIPŲ RAIŠKA SOCIALINIO DARBO STUDENTŲ PROFESINĖS VEIKLOS PRAKTIKŲ REFLEKSIJOSE

Aušra Kavaliauskienė, Kauno kolegija
Ilona Skridlaitė, Kauno kolegija

Santrauka

21

Asmeninis santykis leidžia žmogui patenkinti natūralius bendravimo, bendrystės, tarpusavio pagalbos ir kitus poreikius, tačiau kartais neformalių santykių žmogui neužtenka, tuomet norint padėti išspręsti įvairias problemines situacijas, kyla formalių santykių su įvairiais specialistais poreikis. Rengiant socialinio darbo profesionalą, labai svarbi profesinės veiklos praktika, kurios metu vyksta mokymasis per patirtį, t.y. dirbant ir susiduriant su realiais žmonėmis – klientais, jų situacijomis, kitais socialiniais darbuotojais, organizacijomis. Labai svarbi mokymosi per patirtį dalis socialinio darbo studentui yra ir darbas su savimi: darbas su savo vertybėmis, nuostatomis, požiūriais, kurio metu vyksta tiek asmeninis, tiek profesinis tobulėjimas. Darbuotojo ir kliento sąveikai svarbios abiejų pastangos (Johnson, 2003). F.Biestek pateikia septynis klasikinius principus, nusakančius darbuotojo atsakomybę klientui, palaikant sąveiką ar taikant veiksmų sistemą (Johnson, 2003). **Straipsnio tikslas** – apžvelgti Felix Biestek principų raišką socialinio darbo studentų profesinės veiklos praktikų refleksijose. Atliktas kokybinis fenomenologinis tyrimas. Socialinio darbo studentų profesinės veiklos praktikų refleksijose atsispindi studentų pastangos dirbti su savimi ir įveikti išankstines nuostatas prieš klientus, o tai padeda realiai vertinti kliento situaciją ir sudaro galimybes laisvam kliento apsisprendimui. Gebėjimas atskleisti kliento unikalumą yra vienas iš socialinio darbo studentų talentų ir prielaida padėti asmeniui oriai priimti siūlomas paslaugas. Tikslinė jausmų raiškos principas nuosekliai seka po individualizavimo principo įgyvendinimo. Kontroliuojamo emocinio įsitraukimo principas gali būti įgyvendintas tik sukūrus tinkamą atmosferą jausmams reikšti.

Raktiniai žodžiai: žmogaus orumas, pagalbos santykiai, refleksija, autentiškumas, klientas.

Įvadas

Šių laikų humanistinių disciplinų taikomi asmens apibrėžimai išryškina socialinę žmogaus prigimtį: asmuo – tai susitikimas, santykių subjektas, bendrystės struktūra, pašaukimas bendrauti, buvimo ir bendravimo vienovė, biopsichosocialinis darinys (Colombero, 2004). Asmeninis santykis leidžia žmogui patenkinti natūralius bendravimo, bendrystės, tarpusavio pagalbos ir kitus poreikius, tačiau kartais neformalių santykių žmogui neužtenka, tuomet norint padėti išspręsti įvairias problemines situacijas, kyla formalių santykių su įvairiais specialistais poreikis. Pasak M.Tereševičienės ir kt. (2006) beveik kasdien asmeniniame gyvenime arba profesinėje veikloje susiduriame su unikaliais atvejais, kurių sprendimas knygoje neaprašytas. Veiksmingai dirba ir tampa ekspertais tie profesionalai, kurie geba mokytis iš savo patirties arba ją sieja su nuodugnia analize bei apmąstymu. Pagalbos procese visuomet dalyvauja dvi pusės: profesionalas ir klientas. Socialinis darbuotojas yra tarsi atspindys, tarsi tarpininkas tam, kad klientas galėtų siekti savo išsikeltų tikslų. Apie tarpininko – ar kitaip tariant „socialinio veidrodžio“ svarbą labai taikliai aprašė A. Alekseičikas (2012): kai norime pamatyti savo kūną, žiūrime į veidrodį, kai norime pamatyti

savo dvasinį gyvenimą, turime žiūrėti į kitus žmones. Mes vienas kitam esame “socialiniai veidrodžiai”. Į kitą žmogų atidžiai įsižiūrėjus, būnant šalia jo, galima pamatyti labai daug svarbaus ir apie save.

Rengiant socialinio darbo profesionalą, labai svarbi profesinės veiklos praktika, kurios metu vyksta mokymasis per patirtį t.y. dirbant ir susiduriant su realiais žmonėmis – klientais, jų situacijomis, kitais socialiniais darbuotojais, organizacijomis. Labai svarbi mokymosi per patirtį dalis socialinio darbo studentui yra ir darbas su savimi: darbas su savo vertybėmis, nuostatomis, požiūriais, kurio metu vyksta tiek asmeninis, tiek profesinis tobulėjimas. Mokymosi per patirtį procese labai svarbi studentų refleksija, kadangi stebėjimas ir refleksija reiškia sąmoningą įvykių suvokimą, gebėjimą apibūdinti. Mokymosi aspektu svarbu tai, kaip žmogus suvokė ar aprašė, kas situacijoje įvyko (Teresevičienė ir kt., 2006). Šioje vietoje tampa labai svarbus žodis „*kaip*“, kuris atskleidžia studento susitikimo su klientu sąveiką. Susitikimo sąveika turi du svarbius komponentus: turinį ir procesą. Socialinis darbuotojas, galvodamas apie turinio ir proceso komponentų dermę profesinės veiklos praktikoje naudoja Felix Biestek principus. Socialinio darbuotojo ir kliento sąveikoje socialinis darbuotojas pirmiausia yra žmogus, turintis tam tikrą gyvenimo patirtį, poreikių, asmeninį gyvenimo būdą ir vertybių sistemą (Johnson, 2003). Terminas *klientas* socialiniame darbe dažniausiai reiškia asmenį, šeimą ar grupę, tai, kas yra socialinio darbuotojo pagalbos veiklos dėmesio centre (Johnson, 2003). Atviram, laisvam ir tikram dialogui užmegzti yra būtinos dvi išankstinės sąlygos: autentiškumas ir pasitikėjimas kitu žmogumi. Autentiškumas pagrindžia santykį su savimi, pasitikėjimas – santykį su bendravimo partneriu (Colombero, 2004).

Viena iš svarbiausių darbuotojo ir kliento sąveikos užduočių – suprasti klientą kaip unikalų asmenį ir išskirtinę jo situaciją (Johnson, 2003). Socialinis darbuotojas turi suprasti, ką reiškia ieškoti pagalbos ir ją pasinaudoti, koks yra pirmasis žingsnis norint suprasti žmogų, ieškančį pagalbos (Johnson, 2003). Pasak C.R. Rogers (2005), gebėjimas suprasti kliento apibūdinamas prasmės ir jausmus, jautrumas kliento nuostatomis, šiltas domėjimasis, išliekant pernelyg emociškai neįsitraukusiam yra vieni iš svarbiausių veiksnių, kuriant pagalbos santykius. Analizuodamas santykius A. Alekseičikas (2012) teigia, kad mes atspindime kitame žmoguje, augame bendraudami su kitu žmogumi, skleidžiamės, pradedame jausti savo puselės pilnatvę. Tikras pagalbininkas niekada neskuba padėti, nes supranta, kokia tai didžiulė atsakomybė, kaip tai sudėtinga. Padėti kitam labai svarbu – tai sustiprina ne tik tą, kuriam padedama, bet ir tą, kuris padeda (Alekseičikas, 2012).

Darbuotojo ir kliento sąveikai svarbios abiejų pastangos (Johnson, 2003). F.Biestek pateikia septynis klasikinius principus, nusakančius darbuotojo atsakomybę klientui, palaikant sąveiką ar taikant veiksmų sistemą (Johnson, 2003). **Straipsnio tikslas** – apžvelgti Felix Biestek principų raišką socialinio darbo studentų profesinės veiklos praktikų refleksijose.

Tyrimo metodika

Siekiant atskleisti F.Biestek principų raišką socialinio darbo studentų profesinės veiklos praktikų refleksijose buvo naudojamas fenomenologinis kokybinio tyrimo tipas, padedantis atskleisti realybę tokią, kokią ją mato tiriamieji. Buvo taikomas dokumentų analizės metodas. Dokumentų analizė – atspindėtų dokumentuose socialinių procesų ir reiškinių rekonstrukcija (atgaivinimas), jų teorinė analizė ir palyginimas su kitais dokumentais (Matulionis (2001), cituotas I.Luobikienės, 2008). Buvo analizuojami trečio kurso socialinio darbo studijų programos studentų profesinės veiklos praktikos dokumentai. Tyrimo patikimumą lėmė trianguliacijos ir saturacijos principų taikymas. Tyrimo duomenys buvo renkami 2013 m. birželio mėnesį. Vėliau tyrimo duomenys buvo analizuojami: išskiriami kodai, kategorijos ir analitiniai memos. Atliekant tyrimą

buvo laikomasi tyrimo etikos principų, dalyvaujančių asmenų vardai buvo keičiami siekiant išsaugoti konfidencialumą.

Tyrimo rezultatai ir jų aptarimas

Individualizacijos principas – tai kliento unikalių bruožų pripažinimas ir supratimas bei diferencijuotas principų ir metodų taikymas (Johnson, 2003).

Taikant individualizavimo principą socialinio darbo praktikoje labai svarbu **sukurti tinkamą, autentišką socialinio darbuotojo (ar studento) ir kliento santykį**. Tai pirmasis žingsnis įgyvendinant praktikoje individualizavimo principą: „*kol nėra užmegztas gana artimas ryšys su klientu, tol yra sudėtinga bendradarbiauti tiek su pačiu klientu, tiek su jo aplinka*“ [studentas V.A.]. Studento refleksijos ištrauka atspindi suvokimą, kad pirmasis etapas, siekiant sklandžiai bendradarbiauti su klientu yra kontakto užmezgimas. Kitas studentas taikliai pastebi, kad santykio su klientu sukūrimui reikalingas laikas: „*sudėtinga iš pradžių būdavo susiplanuoti, kiek laiko reikia skirti individualiems pokalbiams su kliente*“ [studentas Ž.A.] bei pastangos „*ieškant būdo, kaip geriausiai „prieiti“ prie klientės, kad ji galėtų daugiau pasipasakoti ir nebijotų atsiverti*“ [studentas Ž.A.]. Iš šios refleksijos ištraukos atsiskleidžia tinkamos bei jaukios pokalbio atmosferos sukūrimas, kuri sudaro prielaidas kliento atsiskleidimui.

Studentas B.T. įvardina, kad klientui atsiskleisti gali būti lengviau jo paties namuose, nei oficialioje aplinkoje, įstaigoje: „*man labai padėjo apsilankymas šeimos namuose, nes galėjau viską kaip yra pamatyti savo akimis, pasikalbėti su problemų turinčiais asmenimis ir susidaryti bendrą vaizdą apie šeimą*“ [studentas B.T.]. Kai kurie studentai norėdami suvokti, kaip sukurti tinkamą santykį su klientais, pirmiausia tiesiog stebi savo klientus pirmosiomis praktikos dienomis: „*pirmąją dieną tiesiog stebėjau, kokių negalių turi klientai, kaip su jais bendrauja centro darbuotoja*“ [studentas L.M.].

Stebėjimas reikalauja laiko, kantrybės ir įgūdžių atskleisti, tai, kas yra svarbu: kliento savybės, elgesio ypatumus, gebėjimus, savęs išreiškimo būdus ir pan. Vėliau stebėjimo metu įgytas žinojimas padeda studentui užmegzti santykį su klientu. Studentas K.K. pažymi, kad kartais kontaktą su klientu užmegzti padeda ir kliento turimos asmeninės savybės, kurios yra pastebimos ir panaudojamos kuriant kliento ir socialinio darbuotojo tarpusavio santykį: „*nebuvo sudėtinga užmegzti pirmą kontaktą, nes klientė buvo labai atviras ir nuoširdus žmogus. Supratau, kad labai svarbu gerai pažinti žmogų*“ [studentas K.K.].

Kuriant tarpusavio santykį reikšmės turi ir neverbalinės kūno kalbos panaudojimas. Svarbu yra tiek kliento neverbalinė kalba ir jos panaudojimas, tiek darbuotojo neverbalinė kalba atsakanti į kliento neverbalinę kalbą: „*ilgainiui iš kūno kalbos ir balso tono sugebėjau perprasti kokios problemos slegia klientą*“ [studentas K.A.]. „*Daugelis klientų beveik nešneka, prastai girdi, juos kankina senatvinė demencija, tad jų mintys gana padrikos, nenuoseklios, kalba nerišli, todėl bendravimas su tokiais žmonėmis tapdavo labai sudėtingas*“ [studentas M.T.]. „*Praktikos metu bendravau su protinę negalią turinčiu hiperaktyviu berniuku. Kadangi berniukas nekalbantis, todėl išmokau jo paklausti, kad jis suprastų ar nori į tualetą...*“ [studentas L.M.]. Iš pateiktos studento K.A. refleksijos ištraukos atsispindi pastangos „*perprasti*“ neįgalaus kliento neverbalinės kalbos ypatumus. Studentas M.T. pastebi, kad dirbant su senais ir pagyvenusiais asmenimis, taip pat svarbu atpažinti neverbalinės kalbos raišką, nes „*klientai nešneka ir prastai girdi*“. Studentas L.M. panaudojo savo asmenines savybes – kantrybę ir įžvalgumą siekdamas suvokti nekalbančio, neįgalaus, hiperaktyvaus kliento neverbalinę kalbą. Neverbalinės kalbos suvokimas padėjo studentams geriau patenkinti klientų svarbiausius poreikius.

Sukurta tinkama atmosfera, verbalinės ir neverbalinės komunikacijos panaudojimas padeda studentams **užmegzti tinkamą kontaktą su klientu**. Kontaktas su klientu tai – dialogas.

Atsiskleidžia vertybė - gebėjimas sukurti lygiavertį dialogą su klientu. Dialogo sukūrimui reikalingos ir tam tikros darbuotojo/studento savybės, vertybės bei įgūdžiai. Užmegztas dialogas su klientu sudaro sąlygas jo pažinimui: „*supratau, kad labai svarbu gerai pažinti žmogų*“ [studentas K.K.]. „*Praktikos metu girdėjau daug įdomių, įvairių bei jaudinančių istorijų, kurias pasakodavo besigydantiems priklausomybės ligas, tokiu būdu greit pažinau klientus*“ [studentas Č.S.]. Studentai suvokia, kad kliento pažinimas yra svarbus, todėl tam skiria ir laiko, ir dėmesio bei kūrybiškai ieško įvairių būdų, kurie padėtų klientui atsiskleisti.

Kliento pažinimas yra tolimesnis žingsnis taikant individualizavimo principą praktikoje. Bendravimas padeda atskleisti kliento unikalumą. Atskleidus kliento asmenybės unikalumą socialinis darbuotojas gali toliau nuosekliai įgyvendinti individualizavimo principą: parinkti ir taikyti įvairius socialinio darbo teorinius modelius/teorijas ir įvairias technikas/terapijas, kurios tinka konkrečiam klientui: „*praktikos metu suvokiau, kad negalima dirbti pagal vieną modelį, į kiekvieną situaciją reikia žvelgti skirtingai*“ [studentas L.V.]. „*Dirbant su klientais reikia daug stiprybės ir kartais mokėti meniškai pažvelgti į situaciją, nes jos visada yra individualios ir skirtingos, reikalaujančios vis kitokių įgūdžių*“ [studentas V.A.]. Šie studentai taikliai išreiškia individualizavimo principo taikymo idėją su konkrečiais klientais. Individualizavimo principo įgyvendinimas konkretaus kliento situacijoje reikalauja socialinio darbo studento kūrybiškumo. Studentas K.K. pateikia tokį savo klientės apibūdinimą: „*klientė yra S.S., 24 metų amžiaus moteris. Turi dvi mažas mergaites nuo savo sugyventinio D.O. Šiuo metu yra bedarbė, nes augina vaikus ir negali eiti dirbti. Savo sistemos narius klientė apibūdina labai gerais žodžiais, labai myli savo vaikus, draugą, seserį. Klientė su savo tėvais beveik nebendrauja, nes jie gyvena gana toli ir smerkia ją, dėl to, jog pasigimdė nesusituokusi ir gyvena nesantuokoje. Su artimiausiais žmonėmis klientė savo santykius apibūdina gerai. Labai myli ir rūpinasi savo vaikais, draugą taip pat visada palaiko*“ [studentas K.K.]. Iš šio apibūdinimo atsiskleidžia, kad studentas K.K. gerai pažįsta savo klientę, yra užmezgęs asmeninį santykį su kliente, nes ji atsiskleidė ir papasakojo studentui daug savo gyvenimo detalių. Tolimesnis etapas taikant individualizavimo principą su šia kliente būtų parinkti tokius intervencijos metodus, kurie būtų tinkami klientei ir jos aplinkai. Studentas L.M. refleksijoje aprašo individualizavimo principo taikymo ypatumus su negalia turinčiais klientais: „*daug klientų turi protinę negalią, todėl su tokia klientų grupe sekėsi sudėtingiau, nes turi labai atsirinkti ką ir kaip ir kam kažką pasakyti*“ [studentas L.M.]. Labai svarbūs refleksijos žodžiai „*ką ir kaip, ir kam kažką pasakyti*“, nes tai ypač jautri klientų grupė. Studentas B.T. įgyvendindamas individualizavimą principą įvertina klientų galimybes: „*neįgaliesiems vedžiau užsiėmimus pagal jų galimybes*“ [studentas B.T.].

Klientų poreikių analizė taip pat padeda taikyti individualizavimo principą praktikoje: „*Beveik kiekvieną rytą juos aplankydavome, žiūrėdavome kaip jie (klientai) jaučiasi, bendraudavome, patikrindavome ar nieko netrūksta, ar nereikia padėti nukeliauti iki parduotuvės ar vaistinės*“ [studentas V.A.].

„*Toliau besiplėtojant mano praktikai pastebėjau didelį klientų susidomėjimą dvasiniais reikalais, todėl reaguodami į situaciją socialiniai darbuotojai palaipsniui pradėjo įgyvendinti sielovadininko funkcijas atitinkantį darbą, kurio metu buvo siekiama supažindinti klientą su Biblija, giesmėmis ir atsipalaiduoti dvasine prasme*“ [studentas K.A.].

„*Tiek rengiant genogramą, tiek ekožemėlapi, pastebėjau artimųjų žmonių palaikymo trūkumą, taip pat gero pavyzdžio, autoriteto trūkumas, kuris yra labai svarbus paaugliui ir netgi klientei, nes abu jie linkę pasiduoti kitų žmonių įtakai*“ [studentas Ž.A.].

Klientų poreikių įvertinimui studentai naudojo įvairius būdus: klientų lankymą namuose, stebėjimą, domėjimąsi, ekožemėlapiu bei genogramos rengimą. Nustačius kliento poreikius ir toliau taikant individualizavimo principą praktikoje svarbu parinkti socialinio darbo teorinius modelius/teorijas ir įvairias technikas/terapijas, kurios tinka konkrečiam klientui.

Apibendrinant galima teigti, kad studentai sugeba atpažinti kiekvienos kliento unikalumą. Būtent gebėjimas atskleisti kliento unikalumą (arba sudaryti sąlygas, kad klientas galėtų atskleisti, parodyti savo unikalumą, išskirtinumą) yra vienas iš darbuotojo/studentų talentų. Unikalumo atskleidimas ir jo pripažinimas yra prielaida padėti asmeniui oriai priimti siūlomas paslaugas.

Tikslinės jausmų išraiškos principas susijęs su kliento poreikiu laisvai reikšti savo jausmus, ypač neigiamus. Darbuotojas remiasi šiuo principu, kai kuria aplinką, kurioje klientas jaustųsi patogiai, kai išreiškia norą padėti, kai ragina klientą parodyti jausmus ir po to stengiasi juos suprasti (Johnson, 2003).

Tikslinės jausmų raiškos principas nuosekliai seka po individualizavimo principo įgyvendinimo. Kliento jausmai gali būti išreikšti tik esant **pasitikėjimo santykiui su darbuotoju**: „*moteris iš pradžių kalbėjo nedrąsiai. Tačiau susipažinus ir didesnis pačios iniciatyvos prisiėmimas leido moteriai apšilti*“ [studentas Ž.A.]. Iš šios refleksijos ištraukos atsiskleidžia, kad siekiant paskatinti klientą išreikšti savo jausmus svarbiausia yra neskubėti, „*leisti klientui apšilti*“. Kitas studentas refleksijoje atskleidžia neverbalinės kalbos svarbą kuriant pasitikėjimo santykį su klientu: „*buvo naudinga suprasti, kad paprastas žvilgsnis ar judesys gali priversti klientą labiau tavimi pasitikėti, atsiverti*“ [studentas L.V.].

Iš profesinės veiklos praktikos refleksijų atsiskleidė, kad **klientai studentams atskleidė tokius jausmus**: baimę, pasimetimą, pyktį, skausmą, nerimą, pergyvenimą, nuoširdų rūpestį, gailestį, apgailestavimą, nepasitikėjimą. Klientų baimė - dažniausias jausmas, kuris buvo paminėtas studentų profesinės veiklos refleksijose: „*klientas bijo, kad valstybėse įstaigose, tokiose, kaip seniūnija, mokesčių inspekcija bus nesuprastas ir išvartytas*“ [studentas L.V.]. „*Klientė yra labai susirūpinusi dėl šeimos ateities, bijo, kad iš jos bus atimti vaikučiai, už tai, kad nebeturi už ką jų išlaikyti*“ [studentas K.K.]. Studentai atpažino klientų baimę dėl nežinomybės. Įvardinę šį jausmą, studentai padėjo klientams „*jaustis saugiai*“.

Socialinio darbo studentai taip pat dažnai identifikavo klientų susirūpinimo jausmą: „*klientė pergyvena, kad iš jos bus atimtas vaikas, kad neturės pilnos globos teisės*“ [studentas Ž.A.]. „*Klientės sesuo yra labai susirūpinusi dėl savo sesers ir visos jos šeimos likimo, ji taip pat labai pergyvena, kad sesuo sau ko nors nepasidarytų. Pagalbos prašantis asmuo labai skaudžiai reaguoja į šią problemą, nes tai liečia jos labai artimą žmogų – seserį ir jos šeimą*“ [studentas K.K.]. Iš šių refleksijos ištraukų galima daryti prielaidą, kad studentai sudarė klientams sąlygas išreikšti savo susirūpinimo jausmą dėl susiklosčiusių nepalankių aplinkybių jų gyvenime. Šį susirūpinimo jausmą dažnai lydi ir kiti jausmai, tokie kaip skausmas ir nerimas: „*supratau, kad kai kuriems klientams reikia tiesiog pasipasakoti, išlieti savo skausmą ir nerimą*“ [studentas L.V.]. Vienas socialinio darbo studentas pastebėjo, kad klientės susirūpinimo jausmą lydėjo tokie jausmai, kaip ilgesys ir gailestis: „*klientė labai pasiilgo savo vyresniųjų dukrų, kurios šiuo metu yra vaikų globos namuose. Ji gailisi, kad nutrūko ryšiai su mergaitėmis ir labai nori tuos ryšius atkurti ir jas susigrąžinti į šeimą, rūpintis jomis*“ [studentas L.M.].

Dažnai socialinio darbo kliento išreiškia ir tokį negatyvų jausmą kaip pyktis: „*Artimiau pasikalbėjus su berniuku, paaiškėja jo pyktis ir nuoskaudos, kad mama daugiau laiko praleidžia su kitu vyru girtaudama. Ž.L. konkrečiai neįvardija savo jausmų ir situacijos – linkęs tylėti arba savo nuomonę reikšti piktais su riksmiais*“ [studentas Ž.A.].

Labai svarbu tai, kad studentai neslopino šio jausmo, o skatino klientą šį jausmą išreikšti. Pyktis gali būti vienintelis jausmas, kurį klientas išreiškia ir jo nevaldo. Studentai refleksijoje atpažįsta klientų pyktį, pereinantį į agresiją: „*atvykus pas klientę, duris mums atidarė vyras, buvo labai piktas, sklido stiprus alkoholio kvapas, namuose buvo labai netvarkinga, pradėjo rėkti, ko čia lankomės, įtampa augo*“ [studentas L.M.].

Dar vienas studentų aprašytas klientų patiriamas jausmas pagalbos procese – gėda ir nejaukumas: „*dabar žinau, jog reikia drąsos, reikia elgtis aktyviau, nes patys klientai nori, kad šalia*

esantys žmonės juos skatintų bei motyvuotų, būtų kaip pavyzdžiai ir neleistų jaustis nejaukiai ir gėdingai” [studentas Č.S.]. Studento refleksijos ištraukoje atsispindi tiek jausmo įvardijimas, tiek studento numatomi veiksmai padedant klientams pagalbos procese padedant susidoroti su šiais patiriamais jausmais.

Nepasitikėjimas profesinę veiklos praktiką atliekančiu studentu – dar vienas klientų jausmas, kurį pastebėjo ir refleksijose užfiksavo studentai: *<...> kita klientų grupė teigė, kad joks socialinis darbuotojas negali padėti, jei jis anksčiau nėra turėjęs jokios priklausomybės*” [studentas Č.S.]. *„Didžiausius sunkumus sukėlė tai, kad jog ne visi klientai noriai prisileidžia naują asmenį, taip pat jie linkę pasakoti tik tai, ką jie nori, kad kitas žmogus žinotų“* [studentas V.A.].

Nepasitikėjimą studentu – praktikantu klientai gali reikšti dėl įvairių priežasčių: jauno praktiką atliekančio studento amžiaus, numanomo studento nepatyrimo specifinių problemų sprendime. Kartais socialinio darbo klientai nemoka ir negali pasitikėti kitais žmonėmis dėl savo pačių sudėtingų išgyvenimų.

Studentai identifikavo labai daug situacijų, kai klientai nemoka ir nežino, kaip įvardinti, o tuo labiau išreikšti savo jausmus. Studentai refleksijoje apie kliento gebėjimus išreikšti savo jausmus atsiliepia taip: *„moteris savo jausmus ne visuomet sugebėdavo išreikšti žodžiais“* [studentas Ž.A.].

Kartais klientų išreiškiami jausmai buvo labai stiprūs, lydimi ašarų: *„klientė verkė, teigė, kad jau daugiau nebegali viso to kęsti, vyras nuolat ją įžeidinėja, o girtas grasina fiziškai susidoroti, išmėtė visus daiktus namuose“* [studentas L.M.]. Tokioje jausmų raiškoje labai svarbu neslopinti kliento ašarų. Iš šios situacijos matyti, kad studentas nebijojo pamatyti kliento ašaras ir į jas reaguoti.

Jausmų išreiškimo specifika atsiskleidė dirbant su neįgaliais klientais. Tuomet kūno kalba labai padeda praktiką atliekančiam studentui pamatyti, įvardinti, kokius jausmus išgyvena klientai: *„iš klientų akių buvo aišku, kad jiems su manimi smagu“* [studentas L.M.]. Studentas stebėjo kliento kūno kalbą ir iš jos sprendė apie kliento patiriamus jausmus.

Apibendrinant galima teigti, jog tikslinės jausmų raiškos principas įgyvendinamas praktikoje tik sukūrus pasitikėjimo santykį su darbuotoju, kuris leidžia išreikšti tiek teigiamus, tiek neigiamus jausmus. Iš profesinės veiklos praktikos refleksijų atsiskleidė, kad klientai studentams atskleidė tokius jausmus: baimę, pasimetimą, pyktį, skausmą, nerimą, pergyvenimą, nuoširdų rūpestį, gailestį, apgailestavimą, nepasitikėjimą.

Taikant kontroliuojamo emocinio atsako principą reikia jautrumo kliento jausmams, suprasti jų reikšmę, tikslingo ir atitinkamo atsako į kliento jausmus. (Johnson, 2003).

Tinkamos atmosferos sukūrimas. Kontroliuojamo emocinio įsitraukimo principas gali būti įgyvendintas tik sukūrus tinkamą atmosferą jausmams reikšti ir reikštis: *„Visuomet reikia būti nuoširdžiam ir parodyti susidomėjimą, tuomet žmonės priims tave“* [studentas L.V.]. *„Daugiau pabendravus, moteris jau jausdavosi jaukiau susitikimų metu“* [studentas Ž.A.].

Įgyvendinant praktikoje principą “kontroliuojamas emocinis atsakas” studentai pastebi, kad svarbus yra nuoširdumas, neapsimestinis reagavimas į kliento jausmus. *“Susidomėjimo parodymas”* taip pat leidžia manyti, kad studentai taikė kontroliuojamo emocinio atsako principą. Nuoširdumas ir susidomėjimas leidžia sukurti jaukią atmosferą. Tik tokioje atmosferoje, anot studento Ž.A., gali formotis asmeninis socialinio darbuotojo ryšys su klientu: *„mano nuomone, pritrūksta asmeninio ryšio su klientais tam, kad jie labiau pasitikėtų darbuotoju. Todėl tam, kad tas ryšys būtų sukurtas reiktų daugiau dėmesio skirti visų pirma ryšio užmezgimui ir neformaliems susitikimams“* [studentas Ž.A.]. Studentas išskiria neformalių susitikimų svarbą nuoširdžiam ryšiui su klientu susiformuoti.

Kliento jausmų atpažinimas ir įvardijimas. Siekiant sureaguoti į kliento jausmus, svarbu juos įvardinti. Studentai pastebi, kad klientas gali jaustis nejaukiai ar net gėdytis paklausti dar kartą tos informacijos, kurią ką tik girdėjo: *“informuodamas išmokau, kad klientui viską reikia paaiškinti kuo paprastesniais žodžiais, keletą kartų paklausti ar jis suprato, ką pasakiau, padrąsinti, kad jei*

nesuprato nesigėdytų ir pasakyt” [studentas L.V.]. Studentas atkreipia dėmesį į kliento gėdos jausmą ir stengiasi, kad klientui netektų patirti šio jausmo. Kitas studentas K.K., formuluodamas sakinį apie kliento jausmus, išskiria, kad klientei yra skaudu ir gėda: *“klientei šiuo metu yra labai sunku, jai skaudu, taip pat ir gėda, kad susiklostė tokia situacija”* [studentas K.K.]. Studentas jautriai reaguoja į klientės jausmus. Studentas L.M. refleksijoje išskiria klientės susirūpinimo ir kaltės jausmus: *“klientė susirūpinusi dėl savo vaikų ateities. Ji pradėjo suvokti, ką blogai gyvenime padarė ir nori ištaisyti savo klaidas”* [studentas L.M.]. Toliau rašydamas apie tą pačią klientę refleksijoje studentas prisimena: *“klientė pasakojo, kad vyras negrižo namo, skambino neblaivus ir ją ižeidinėjo, kaltino ją, kad šeimoje lankosi socialinės darbuotojos, vijo iš buto, akyse matėsi ašaros”* [studentas L.M.]. Svarbus reagavimas į kliento ašaras, kurios slepia tokius jausmus, kaip gėdą, baimę, beviltiškumą ir pan. Studentai padeda klientams suvokti, kad baimės jausmas yra normalus: *“moteris informavo, kad užsiregistravo į anoniminių alkoholikų draugiją, tačiau užsiėmimuose ji dar bijo atsiskleisti... Mes ją palaikėme, pasakėme, kad taip jaustis visiškai normalu, kad ji gali mumis pasikliauti ir atskleisti savo jausmus”* [studentas L.M.]. Pagalba klientui suvokti savo patiriamus jausmus – vienas iš tikslingo studentų emocinio atsako klientui būdų.

Gebėjimas atpažinti ir įvardinti jausmus kliento atžvilgiu – tai atsakyti jiems savo jausmais. Suvokti savo jausmus kliento atžvilgiu labai svarbi emocinio atsako dalis. Labiausiai atsiskleidė studentų teigiami jausmai klientų atžvilgiu. *“(Ryšio užmezgimui) įtakos turėtų ir teigiamų dalykų akcentavimas – žiūrėti ne vien tik tai, ko klientui dar trūksta padaryti, bet užfiksuoti ir pagirti jau pasiektus plano žingsnelius”* [studentas Ž.A.]. Studento refleksijos žodžiai *“pagirti pasiektus žingsnelius”* atskleidžia emocinio atsako svarbą per konkretų, nuoširdų pagyrimą klientui. *“Labai džiaugiuosi pasiekimais darbe su kliente, ji taip pat labai džiaugiasi savo pasiekimais, kad pradeda pažinti kitokį gyvenimą. Džiugu, kad moteris atrado savyje jėgų ir ryžosi pokyčiams jos gyvenime”* [studentas L.M.]. Šioje refleksijos ištraukoje labai išreikštas studento, kaip praktikanto, džiaugsmas dėl klientės pasiekimų. Kitas studentas aprašo, kaip suteikė emocinį atsaką neįgaliesiems: *“daugelis klientų turi Dauno sindromą. Šie žmonės – tiesiog draugiškumo įsikūnijimas, visuomet labai šiltai priima tave, stengiasi užkalbinti. Aš atsakydavau tuo pačiu”* [studentas L.M.].

Kartais emocinis atsakas gali pasireikšti per studento rodomą dėmesį klientams: *“mano susidomėjimas skatino klientus rodyti dar didesnę motyvaciją, aktyviau dalyvauti visose veiklose”* [studentas Č.S.]. Studento refleksijos žodžiai *“skatino klientus rodyti dar didesnę motyvaciją”* atskleidžia, kad toks (nuoširdus susidomėjimas) pasirinktas emocinio atsako būdas buvo labai tinkamas.

Gebėjimas atpažinti ir įvardinti savo, kaip būsimo socialinio darbuotojo, patiriamus jausmus. Suvokti savo patiriamus jausmus pagalbos procese yra labai naudinga, tai padeda vertinti situaciją, galvoti apie pokyčius. *“Tai sukėlė neramius jausmus ir man, nes galvodavau, ką darau blogai, ką reikėtų keisti”* [studentas L.V.]. Pagalbos teikimo procese patiriami jausmai šiam studentui buvo pirmasis ženklas, kad reikia ieškoti naujų veikimo su klientu būdų. Kitas studentas pažymi savo nedrąsumą pirmosios praktikos dienomis: *“iš pradžių jausdavausi nedrąsiai, jaudindavausi, bet norėdamas neišgąsdinti savo kliento, stengdavausi neparodyti, kad jaučiuosi šiek tiek nejaukiai”* [studentas K.K.]. Šio studento kontroliuojamas emocinis atsakas buvo – neparodyti savo išgyvenamo jaudulio klientui. *“Nejaučiu jiems (neįgaliesiems) tokios baimės kaip anksčiau, nebijau prisiliesti ir netgi apsikabinti, nes jiems to labai reikia”* [studentas B.T.]. Studentas klientams su negalia suteikia emocinį atsaką per kūno kalbą – prisilietimus ir apkabinimus.

Apibendrinant galima teigti, jog taikant kontroliuojamą emocinį atsaką praktikoje svarbu yra sukurti tinkamą atmosferą jausmams reikšti ir reikštis, atpažinti ir įvardinti kliento jausmus, gebėti atpažinti ir įvardinti jausmus kliento atžvilgiu – t.y. atsakyti jiems savo jausmais, gebėti atpažinti ir įvardinti savo, kaip socialinio darbuotojo, patiriamus jausmus pagalbos klientui procese.

Vadovaujantis priėmimo principu darbuotojas turi priimti klientą tokį, koks jis yra. Tai kliento stiprybių, teigiamų ir neigiamų jausmų, konstruktyvių ir destruktivių požiūrių ir elgesio pripažinimas (Johnson, 2003).

Klientų elgesio priėmimas, toks koks yra. Studentai savo refleksijose pateikia klientų apibūdinimus, iš kurių galima spręsti, kad klientus priima tokius, kokie jie yra. Studentai analizuoja klientų situacijų priežastis, ir tai padeda taikyti priėmimo principą praktikoje: *“klientai dažnai savas problemas “atsineša” iš savo šeimų ir taip perduoda neigiamą patirtį ir pavyzdį savo vaikams. Įklimpstama į “uždara ratą”. Todėl nauja patirtis leido suprasti, kokia dėkinga esu savo tėvams. Už tai, kad turėjau tinkamą pavyzdį, už tai, kad augdamas pilnoje šeimoje buvau tartum netiesiogiai įgalintas sprendimus savo gyvenime daryti ir priimti atsakomybę už juos pats”* [studentas Ž.A.]. Studentas Ž.A. palygina savo asmeninį gyvenimą su klientų gyvenimais ir atranda klientų elgesio priežastis. Kliento elgesio priežasčių suvokimas padeda studentui priimti kliento elgesio ypatumus.

Kitas studentas, aprašydamas savo klientę, suvokia jos bejėgiškumą: *“klientė suvokia, kad turi problemų, jau pasiruošusi jas spręsti, tačiau nežino, nuo ko pradėti. Jaučiasi bejėge šioje situacijoje, nesitiki, kad jai pavyks įveikti priklausomybę nuo alkoholio, susigrąžinti vaikus”* [studentas L.M.]. Suvokus klientės bejėgiškumą, studentas turi galimybę ieškoti klientės įgalinimo būdų.

Pradinio kliento pasipriešinimo, nepasitikėjimo priėmimas. Kuriant santykius su klientais pagalbos procese galima susidurti su pradiniu klientų pasipriešinimu pagalbos procesui: *“kartais buvo sunku, nes klientas nepasitikėdavo manimi, tai parodė jo nenoras kalbėtis, nors šalia būdavo ir socialinė darbuotoja, klientas nudelbdavo akis į šalį”* [studentas L.V.]. Studentas L.V. kaip vieną iš klientų pasipriešinimo formų atskleidžia nepasitikėjimą, pasireiškiantį tik subtilia kliento kūno kalba. Kartais klientai savo nepasitikėjimą (ir tuo pačiu priešinimąsi darbui su studentu) išreiškia atvirai, žodine kalba: *“Iš pradžių klientams nepatiko, kad jie turės bendrauti su nepažįstamu ir nepatikimu žmogumi, laikui bėgant ši problema po truputį ėmė spręstis. Ir po kurio laiko klientai jautėsi su manimi taip pat saugiai ir patikimai kaip ir su senai dirbančiais specialistais”* [studentas B.T.].

Kartais klientai savo pasipriešinimą išreiškia susitikimų vengimu: *“bendraudant su šeimomis tenka susidurti su klientų priešiškumu: jie vengia lankytis pas socialinius darbuotojus, ne visuomet įsileidžia į namus, peržiūrų metu jie jaučia didelį spaudimą, tad sunku tikėtis teigiamų rezultatų”* [studentas Ž.A.]. Studentas K.K. įvardina, kad dažnai juo nepasitikėjo amžiumi vyresni klientai: *“kartais bendraudama su kai kuriais vyresniais klientais, tikrai jausdavau, kad jie nežiūri į mane rimtai, vienas net yra pasakęs “ką jaunimas man gali padėti”* [studentas K.K.].

Studentas Č.S. pastebi, kad pasitikėjimas gali būti įgytas tik per ilgesnį laiką: *“supratau, jog reikia kantrybės ir laiko, kol pradeda vykti bendradarbiavimas su klientu”* [studentas Č.S.]. Kito studento R.N. refleksijoje atsispindi kliento nuomonė apie išankstinį nusistatymą: *“vienas klientas man yra pasakęs “visuomenė linkusi mus nurašyti”, šie žodžiai labai nuliūdino ir privertė susimąstyti bei pakeisti požiūrį į visas marginalų grupes”* [studentas R.N.]. Studentai, suvokdami klientų išankstines nuostatas, stengiasi formuoti kuo nuoširdesnę santykį su klientu.

Klientų stiprybės. Viena iš kliento priėmimo dalių – klientų stiprybių radimas. Studento B.T. refleksijoje atsispindi pastangos atrasti klientų, turinčių negalią, stiprybes: *“Supratau, kad neįgalumas ar kažkokia gyvenimo nesėkmė dar ne gyvenimo pabaiga. Artimiau susipažinus su kiekvienu iš jų (neįgaliaisiais) pastebėjau, kad jiems labai gera į centrą ateiti, nes jie turi vienas kitą”* [studentas B.T.]. *“Vis dėl to pavyko sulėtinti tempą ir bandyti atrasti stipriąsias klientų puses. O svarbiausia tas stiprybes parodyti pačiam klientui, kad jis pajustų, jog gali kažką gero pasiekti savo jėgomis”* [studentas Ž.A.]. Iš studento Ž.A. refleksijos ištraukos galima daryti prielaidą, kad stipriųjų kliento pusių atskleidimui reikia skirti laiko, tačiau tam skirtas laikas yra prasmingas – stipriųjų pusių atskleidimas naudingas klientui.

Klientų motyvacija. Klientų motyvacija – svarbus veiksnys pagalbos procese. Studentai turi išmokyti priimti tiek motyvuotus, tiek nemotyvuotus klientus. Studentas Ž.A. reflektuoja apie klientų motyvacijos trūkumą: *“Įvykdyti suplanuotus intervencijos žingsnius yra sudėtinga dėl A.L. nenoro bendradarbiauti ir vengimo lankytis pas socialinę darbuotoją. Moteris neturi tvirtų prioritetų: reikalingi ilgi pokalbiai, kad suvoktų situacijos svarbą bei poreikį susigrąžinti Ž.L į šeimą. Susidaro įspūdis, kad moteris yra nebrandi ir jos pačios poreikiai yra svarbesni (grožio salonai svarbesni nei susitikimai su socialine darbuotoja). Atsižvelgiant į tai, kad moteris ne visuomet suvokia įsipareigojimų svarbumą bei numatytų žingsnelių lėtą vykdymą, sutarėme, kad A.L dažniau turi lankytis centre. Kartais prireikdavo panaudoti tam tikrų žaidimų-susitarimų metodus tam, kad kitą kartą nebijotų vėl susitikti”* [studentas Ž.A.].

Apibendrinant galima teigti, kad taikant priėmimo principą praktikoje svarbu priimti klientų elgesio raišką, tokią, kokia ji yra; gebėti priimti pradinį kliento nepasitikėjimą ir pasipriešinimą pagalbos procesui, atpažinti ir panaudoti kliento stiprybes ir motyvaciją. Svarbus kliento priėmimo aspektas – gebėti priimti tiek motyvuotus, tiek nemotyvuotus klientus.

Neteisiančio požiūrio principas pagrįstas įsitikinimu, kad į socialinio darbo funkcijas neįeina kaltės priskyrimas ar, atvirkščiai, jos atmetimas (Johnson, 2003).

Studentų darbas su savimi įveikiant išankstines nuostatas. Studentai, kaip ir visa visuomenė, turi susiformavę tam tikras išankstines nuostatas klientų atžvilgiu. Socialiniame darbe taikant neteisiančio požiūrio principą, labai svarbu išankstinių nuostatų apie klientą, ypač neigiamų, vengimas. Pateiktose refleksijoje atsispindi studentų pastangos dirbti su savimi ir įveikti išankstines nuostatas prieš klientus: *“ši praktika pareikalavo iš manęs ypač daug pastangų, kantrybės, prireikė nemažai tolerancijos bendraujant su kai kuriais klientais. Taigi, tiek asmeniškai, tiek iš profesinės pusės, tapau pakantesnė kitokiai nuomonei, įgijau daugiau tolerancijos, kiekvienas žmogus, besikreipiantis pagalbos yra svarbus ir visus reikia priimti tokius, kokie jie yra, su visais trūkumais. Labai svarbu pagarba klientui ir tikėjimas, kad jis pats pajėgus sau padėti”* [studentas K.K.]. Studentas K.K. refleksijoje pamini, kad *“klientas pats sau pajėgus padėti”*. Labai svarbus studento tikėjimas klientu, nepaneigiant ir nenugalinant kliento: *“mano požiūris į priklausomybę nuo alkoholio turinčius asmenis labai pasikeitė, jis tapo teigiamesnis, supratingesnis, susidariau visai kitokį įspūdį, kuris mano nuomone, man labai padės ateityje. <...> tapau tolerantiškesnė, labiau įsijaučianti į kitą asmenį, supratingesnė ir kantrėsnė”* [studentas Č.S.]. Šiose citatose atsiskleidžia tokių savybių, kaip kantrybė ir tolerancija plėtojimas įveikiant išankstines nuostatas. Siekiant požiūrio į tam tikrą klientų grupę, kuriai anksčiau buvo jaučiamas priešiškas, kaitos, svarbu praktiką atliekančiam studentui dirbti su savimi: *“pastebėjau, jog sisteminti ir vertinti kliento informaciją tampa parasčiau, kuomet neturi išankstinės nuomonės, nes išankstiniai vertinimai gali būti barjerai renkant informaciją ir gali nepastebėti labai svarbių faktų”* [studentas V.A.].

Išankstinių nuostatų apie klientą atsisakymas **padedą realiai vertinti kliento situaciją**. Toks realaus kliento situacijos vertinimo pavyzdys atsiskleidžia studentės refleksijos ištraukoje: *“galima daryti išvadą, kad santykiai šioje šeimoje yra sutrikę, jie nepalaiko tarpusavio ryšių, nėra atviraus dalijimosi savo jausmais, netgi vengiama atvirai pasikalbėti, išgirsti vienas kitą, kas sukelia papildomų problemų. Taip vyrauja vienas kito kaltinimas, bijoma prisiimti atsakomybę už savo veiksmus, o taip pat stengiamasi problemas užslėpti, įtikinti, kad jų iš viso nėra, o tai tik kitų šeimos narių prasimanymai”* [studentas L.M.]. Studento L.M. refleksijos ištraukoje atsispindi samprotavimai, mąstymai, bandymas suvokti situaciją, be jokio kaltinimo klientui dėl esamos situacijos.

Studentas K.A. atstovauja savo klientų grupę – neįgaliuosius – ir keičia visuomenės nuostatas jų atžvilgiu: *“matydamas kaip klientai džiaugiasi edukacinėmis išvykomis, plečia savo žinių akiratį, susikuria naujų socialinių ryšių su aplinka, mažina visuomenėje vyraujančią stigmą apie neįgaliųjų grėsmę ir dažnus neprognozuojamus veiksmus, darosi tik lengviau”* [studentas

K.A.]. *“Teko girdėti iš draugų neigiamų atsiliepimų apie mano kvailą pasirinkimą dirbi su “invalidais”* [studentas K.A.]. Toks praktiką atliekančio studento veiksmas (keisti visuomenės išankstinį nusistatymą) galimas tik tuomet, kai pats studentas pilnai taiko tiek priėmimo, tiek neteisiančio požiūrio principus.

Apibendrinant galima teigti, kad taikant neteisiantį principą praktikoje svarbu yra pagalbą teikiančio asmens darbas su savimi, siekiant keisti esamas išankstines nuostatas apie tų grupių klientus, kuriems yra teikiama pagalba. Kaip dar vienas labai svarbus neteisiančio principo taikymo aspektas – socialinio darbuotojo tikėjimas klientu. Neteisiančio požiūrio principo taikymo nauda atsiskleidžia tiek pagalbą teikiančiam asmeniui, tiek tam, kuriam teikiama pagalba – atsisakius įvairių išankstinių nuostatų, galima realiai vertinti esamą kliento situaciją ir ieškoti įvairių būdų problemoms spręsti.

Pagal kliento apsisprendimo teisės principą pripažįstama klientų teisė ir poreikis laisvai daryti sprendimus, pasirinkti (Johnson, 2003).

Informacijos klientui suteikimas. Pirmasis etapas įgyvendinant kliento apsisprendimo teisės principo įgyvendinimą – informacijos klientui suteikimas: *“klientas yra pasimetęs ir nežino, kur jam eiti, jam trūksta informacijos. Taip pat bijo būti nesuprastas, dėl to nori, kad jį kas nors palydėtų ir jam padėtų”* [studentas L.V.]. Turima informacija padeda klientui apsispręsti dėl tolimesnių konkrečių žingsnių. Klientams gali būti suteikiama informacija apie galimus įvairius problemos sprendimo būdus: *“suteikus laisvę pasirinkti, kaip A.L. norėtų spręsti alkoholio priklausomybę, pasirinko anoniminių alkoholikų grupės lankymą”* [studentas Ž.A.]. Studentų refleksijose atsispindi, kad klientams buvo suteikiama informacija ne tik apie konkrečius dalykus, bet ir apie neveikimo, problemos nesprenimo pasekmes: *“socialinei darbuotojai informavus apie tai, kad ir toliau tęsdama savo tokį gyvenimo būdą ji rizikuoja prarasti vaikus, klientė pradėjo mąstyti apie kitokį gyvenimą, pradėjo nesipriešinti socialinių darbuotojų pagalbai”* [studentas L.M.]. Klientas, turėdamas informacijos apie probleminės situacijos nesprenimo pasekmes, gali priimti tolimesnį sprendimą: keisti situaciją ar ne.

Priėmimas to, kad klientas nenori pagalbos ir apsisprendžia nespręsti savo problemų. Socialiniame darbe kliento noras ir motyvacija spręsti savo problemas – esminis. Jei klientas nenori keisti savo gyvenimo situacijos, tuomet profesionalas turi priimti šį kliento apsisprendimą.

Studentas L.V. savo refleksijoje samprotauja apie klientus, norinčius ir nenorinčius spręsti savo problemas: *“supratau, kad ne visuomet galima klientui padėti, ne visada randama išeitis iš keblios situacijos, nes pats klientas nenori spręsti savo problemų, nes jei klientas nori permainingų, tuomet viskas einasi labai sklandžiai”* [studentas L.V.].

Kliento nenorą spręsti savo probleminę situaciją pastebi ir studentas Ž.A.: *“A.L. vengia lankytis centre. Artėjant susitikimo laikui, moteris paskambina, kad ją tai iškviečia į darbą, tai turi į grožio saloną nueiti”* [studentas Ž.A.].

Studentas L.M. į pagalbos procesą planavo įtraukti visą šeimą, tačiau vyras nenorėjo dalyvauti pagalbos procese ir teko perdaryti darbo planą: *“dėl vyro vengimo ir neįsitraukimo į problemų sprendimo procesą, paramos programa vėliau buvo pertvarkyta, nes darbas po to vyko vien tik su kliente. Tik bendradarbiavimas ir klientės įsipareigojimai padėjo nenutrūkti, o ir toliau sklandžiai vykti paramos programai”* [studentas L.M.]. Profesinės veiklos praktiką atliekantys studentai yra pasirengę galimiems netikėtumams ir pokyčiams.

Poreikių įvertinimas prieš pasiūlant naują paslaugą. Prieš siūlant naujas paslaugas studentai atlieka mini poreikių tyrimą – daro apklausas ir tik tuomet, išaiškęs naujam poreikiui, pasiūlo paslaugas: *“padarius visų klientų apklausą, paaiškėjo, kuriems reikalingos kunigo paslaugos”* [studentas M.T.].

Kliento pasirengimas priimti sprendimus, sutarties sudarymas. Taikant laisvo apsisprendimo principą, svarbu atpažinti kliento pasirengimą spręsti problemas. Pateiktose citatose

atsispindi studentų pastebėjimai apie ypač stiprią klientų motyvaciją bendradarbiauti su jais ir spręsti kylančias problemas: *“klientė pasiruošusi aktyviai bendradarbiauti su specialistais [studentas B.N.]. “Klientė pati kreipėsi į tarnybą pas socialinį darbuotoją konsultacijos, kaip jai tinkamai pasiegti, kad išspręstų problemą. Po pokalbio su socialiniu darbuotoju, klientė pasirašė sutartį ir sudarė kontraktą dėl tolimesnio bendradarbiavimo” [B.N.].* Citatoje atsispindi ir formalios sutarties su klientu sudarymo nauda. *“Klientas motyvuotas siekti pokyčių. Klientas nerimauja, jog vėl bus atstumtas. Kalbėjome apie tai, jog klientui reikia išdrįsti pabandyti dar kartą. Svarbesni buvo kliento vidiniai ištekliai, pozityvumas keisti situaciją ir siekti pokyčių, nes visa tai svarbu kliento būviui” [studentas R.N.].*

Studentų refleksijose atsiskleidžia, kad sudarius tiek formalią, tiek neformalią sutartį su klientu, kliento motyvacija spręsti iškilusias problemas didėja.

Leidimas klientui pačiam pasirinkti prioritetus priimant sprendimus. Taikant laisvo apsisprendimo principą praktikoje, svarbu leisti klientams laisvai nusistatyti prioritetus, kurios probleminės sritys bus sprendžiamos pirmiausia: *“pirmiausia klientė ir jos draugas norėtų, kad jiems būtų leista atidirbti už žiemą, kad turėtų vėl galimybę gauti socialinę pašalpą, taip pat norėtų rasti darbą rajone ir gauti socialinį būstą” [studentas K.K.].* Nustačius prioritetus, sudaromas konkretus problemos sprendimo planas: *“pabendravome su visais šeimos nariais, išsiaiškinome, ko iš mūsų tikisi ši šeima, pasistengėme sudaryti problemų sprendimų planą bei sutartį su kliente, nustatėme tikslus, kurių sieksime, pakalbėjome apie galimas kliūtis, susitarėme dėl kito susitikimo” [studentas K.K.]. “Kartu rengėme planą, aptarėme žingsnius, kurie yra būtini norint siekti pagerėjimo” [studentas Č.S.].*

Studentų refleksijose atsispindi bendradarbiavimo su klientu svarba įgyvenant sudarytą planą: *“bendradarbiavome analizuojant intervencijos žingsnius” [studentas Č.S.]. “Konsultacijų metu aptardavome visas sėkmes ir nesėkmes, stengdavomės kažką pakeisti” [studentas Č.S.].*

Apibendrinant galima teigti, kad įgyvenant kliento laisvo apsisprendimo principą praktikoje svarbu klientui suteikti reikiamą informaciją. Suteikus klientui informaciją iškyla šie kliento apsisprendimo principo įgyvendinimo etapai: priėmimas to, kad klientas nenori pagalbos ir apsisprendžia nespręsti savo problemų; kliento poreikių įvertinimas prieš pasiūlant naują paslaugą; leidimas klientui pačiam pasirinkti prioritetus priimant sprendimus; formalios ar neformalios sutarties su klientu sudarymas pasirengiant įgyvendinti pasirinktus (aptartus) sprendimus.

Konfidencialumo principas užtikrina kliento teisę į slaptos informacijos išsaugojimą – konfidencialumą. (Johnson, 2003).

Renkant tyrimo duomenis buvo aptiktos tik kelios citatos apie konfidencialumo principo taikymą, todėl gilesnės analizės atlikti nebuvo galimybės.

Išvados

Gebėjimas atskleisti kliento unikalumą yra vienas iš socialinio darbo studentų talentų ir prielaida padėti asmeniui oriai priimti siūlomas paslaugas. Studentai sugeba atpažinti kiekvieno kliento unikalumą ir tai sudaro prielaidas tolimesniam, nuosekliam individualizavimo principo įgyvendinimui: parinkti ir taikyti tokius socialinio darbo modelius/teorijas ir įvairias technikas/terapijas, kurios atitinka individualius kliento poreikius.

Tikslinės jausmų raiškos principas nuosekliai seka po individualizavimo principo įgyvendinimo. Profesinės veiklos praktikos refleksijose išryškėjo, kad klientai studentams atskleidė tokius jausmus: baimę, pyktį, skausmą, nerimą, pergyvenimą, nuoširdų rūpestį, gailestį,

apgailėstavimą, nepasitikėjimą. Klientų baimė – dažniausias jausmas, kuris buvo paminėtas studentų profesinės veiklos refleksijose. Socialinio darbo studentams suvokti savo patiriamus jausmus pagalbos procese yra labai naudinga, nes tai padeda vertinti situaciją, galvoti apie pokyčius. Studentai analizuoja kliento situacijos priežastis ir tai padeda taikyti priėmimo principą praktikoje. Studentai turi išmokyti priimti tiek motyvuotus, tiek nemotyvuotus klientus. Kaip vieną iš klientų pasipriešinimo pagalbos procesui formų, studentai atskleidžia nepasitikėjimą jais, kaip jaunais būsimaisiais specialistais.

Socialiniame darbe taikant neteisiančio požiūrio principą, labai svarbu išankstinių nuostatų apie klientą, ypač negatyvių, vengimas. Pateiktose refleksijose atsispindi studentų pastangos dirbti su savimi ir įveikti išankstines nuostatas prieš klientus, tai padeda realiai vertinti kliento situaciją. Taikant laisvo apsisprendimo principą praktikoje, svarbu leisti klientams laisvai nusistatyti prioritetus, kurios probleminės sritys bus sprendžiamos pirmiausia. Tuo tikslu klientams buvo suteikiama ne tik konkreti reikiama informacija, bet ir įvardinamos klientų neveikimo, problemos nesprendimo pasekmės. Kontroliuojamo emocinio išitraukimo principas gali būti įgyvendintas sudarius tinkamą atmosferą jausmams reikšti. Tikslinės jausmų raiškos principas įgyvendinamas praktikoje tik sukūrus su profesinės veiklos praktiką atliekančiu studentu pasitikėjimo santykį, kuris leidžia klientui išreikšti tiek teigiamus, tiek neigiamus jausmus.

Literatūros sąrašas

1. Colombero G. Nuo žodžių į dialogą. Psichologiniai asmenų tarpusavio komunikacijos aspektai. Vilnius, 2004.
2. Gyvename kartą, bet kiekvieną dieną: pokalbiai su gydytoju psichiatru-psichoterapeutu Aleksandru Alekseičiku – Vilnius: VšĮ Bernardinai.lt, 2014.
3. Johnson L.C. Socialinio darbo praktika. Bendrasis požiūris. Vilnius. VU Specialiosios psichologijos laboratorija, 2003.
4. Luobikienė I. Sociologinių tyrimų metodika. Kaunas, 2008
5. Rogers C. R. Apie tapimą asmeniu. Vilnius: Via Recta, 2005.
6. Teresevičienė M., Gedvilienė G., Zuzevičiūtė V. Andragogika. Kaunas, 2006.

EXPRESSION OF FELIX BIESTEK PRINCIPLES IN THE PROFESSIONAL PRACTICE REFLECTIONS OF SOCIAL WORK STUDENTS

Summary

Personal relationships allows one to satisfy the natural communication, communion, mutual assistance and other needs. Sometimes informal relationships to man is not enough, then for solving a variety arising problems there is need for formal relations with various professionals. Professional practice is very important in the education process of a professional social worker. The learning through experience is happening in the time of professional practice. The social work students in the placement are working with real people - clients, their situations, and other social workers, organizations. A very important part of learning through experience for social work students is the work with themselves: work with their own values, attitudes and sensitivities. Such a process involves the personal and professional development. The efforts of social worker and clients are important for the mutual interaction. (Johnson, 2003). F. Biestek presents the seven classical principles that identify the social worker's responsibility to the client in the interaction or in support process through the action system (Johnson, 2003).

The purpose of the article is to review the expression of Felix Biestek principles in the reflections of social work students in professional practice. A qualitative phenomenological study was done. The social work students reflect the efforts by working with themselves overcoming prejudices against clients. It helps to be realistic about the client's situation. The ability to reveal the uniqueness of the client is one of the social work student's talent. This is a prerequisite for a person to accept the offered services with dignity. Purposeful expression of feelings principle consistently followed by the implementation of the principle of individualization. Controlled emotional involvement principle can be implemented only with creation of suitable atmosphere for the feelings expression.

Keywords: human dignity, support relationship, reflection, authenticity, client.

Aušra Kavaliauskienė

Kauno kolegijos lektorė. Pramonės 22. LT-50387, Kaunas, Lithuania.

ausra.kavaliauskiene@go.kauko.lt.

Ilona Skridlaitė

Kauno kolegijos lektorė. Pramonės 22. LT-50387, Kaunas, Lithuania. ilona.skridlaite@go.kauko.lt.

LOCAL COMMUNITIES – A SMALL TOWN PERSPECTIVE

Dr. Aleksander Wolski

Katowice School of Economics

34

Summary

The article presents main principles of a local community existence, particularly the specifics of small town communities. Both, threats and development opportunities facing those communities have been brought into attention. The part of the paper devoted to reflections discusses the unexploited, as well as overlooked development opportunities of small town communities, signalling also mistakes that result in holding those communities back.

Keywords: local community, small towns, globalisation, the development of a local community, pathology of a local community

As the title suggests, the article is devoted to analysing local communities in a specific environment, a small town. We aim to present a classic understanding of what a local community is, contrasting it with requirements of the modern social structure. We should not, however, reject locality⁷ as a phenomenon which is over. Paraphrasing, now is not the time for 'the end of locality'⁸. The challenges of adjusting, expansion, and evolution of this phenomenon are well worth considering. The concept of a small town itself is quite diverse, and it varies largely, depending on the social and demographic backgrounds in which it appears. Precise demographic framework of this phenomenon may certainly be presented. This will never, however, be a universal definition. It will only average a certain tendency present within the analyses area. When we assume this point of view, the feelings of participants are more relevant than their top-down classification. One should not exaggerate, however, and disregard the determined standards.

We might wonder, why local communities? There is no one simple answer which could explain the researcher's continuity of interests. It is inspired, among others, by a distinct lack of

⁷This notion is similar in understanding locality and localism as presented by, among others, R.Sulime, C.Rybotycki, K.Z. Sowa in: Sulima Roch, 2001, *Głosy Tradycji*, Wyd. DiG, Warszawa, Jałowiecki Bohdan, Sowa Kazimierz, Dutkiewicz, 1989, *Spoleczności lokalne. Teraźniejszość i przyszłość*, PWN, Warszawa, Kurczewska Joanna (ed.), 2006, *Oblicza lokalności. Tradycja i współczesność*, Wyd. IFiS PAN, Warszawa

⁸ Inspired here by Fukuyama Francis, 2009, *Koniec historii*, SIW Znak, Warszawa

understanding between the representatives of a macro-structure, and local communities. By lack of awareness of interdependencies and causality⁹. The analysis of small town communities is also relevant as regards the phenomenon of social help processes developed within this area. We can see multitude of cases when pathology and social problems escalate in such conditions. Mainly this is caused by difficulties in adaptation, as well as by the community's tendency to isolate.

Where does, therefore, the strength and attractiveness of those worlds lie? The easiest answer would be that it is about its being opposed to a global city. The mentioned contrasts are classified in a well-defined way by Joanna Kurczewska in her work *Oblicza lokalności. Tradycja i współczesność*. She mentions the concepts of locality contrasted in the three areas as follows: social ties, values, and symbols (Kurczewska 2006a, p.91). Now, if we follow this path, we find a local community described in terms of social bonds. The contrast concerns institutions, groups, and their relations with the environment. The strategies refer to usurping a territory in its broad sense, more by groups and institutions, than by individuals. What is emphasised here, is the formation of contrasting (in relation to a broader environment) cultures, whose animators and main beneficiaries are consolidated groups, where the distinctness of social bonds is apparent, and regarded to be the basis of existence. In the analysis of local communities they may be seen as: communities, associations, based on social bonds, both positive or negative, open or closed, focused on time category, where we have tradition, heritage, and duration, and on space category, where grades of separation are underlined. Contrasting within the realm of ideas (values) leaves us with the concept of localism (as often remarked by Roch Sulima) as an integral outlook on life, existing in the consciousness and everyday life of the members of a given community, as well as beneficiaries of this community (Kurczewska 2006a, p.93). Beneficiaries should be understood as all permanent, as well as temporary, members of the community, who irrespective of their attitude to the community, are involved in any form of co-operation with the given local community, but have not been admitted to a full membership in it. It is also important that this ideology is outstanding in such a way that it contrasts the way a given community acts, to its broader, multilayer context, such as larger urban centres. Finally, contrasting localism and centralism (symbols) gives us the most discernible and identifiable dimension of localism (especially by centralist politicians who are afraid of it). This is emphasized by Kazimierz Sowa in his works, where locality is understood as a relative autonomy and empowerment of societies. Such an attitude makes them independent, to varying degrees, from the centralist authority, and puts them in contrast, as well as in conflict (Kurczewska 2006a, p.104). We often end up with developmental stagnation in case of these communities, their being turned into backwater areas, which directly translates into arising of social issues, and the lack of opportunities for active participation in the wider society. An attrition of seemingly two different worlds may be noticed here: local increase in autonomy and empowerment, and the world of centralist dependencies and control. We may wonder whether apart from the contrast between the micro-social and macro-social scales, the mechanisms are no different from each another, and the struggle is taking place between competitors fighting for limited resources (employing the Marxist terminology). We should remember that each current macro-structure has its sources in an expanding micro-structure.

Considering also the history of research of local communities that is often dated back to the research by Helen M. Lynd (although there were earlier attempts undertaken, among others, by

⁹ I am referring here to my own studies on local communities undertaken, among others, in the communities of Rycerka, Wyry, reports and analysis presented in: Jurczyńska-McClusky Ewa (ed.), 2007, *Regiony pogranicza w dobie integracji europejskiej. Wymiary-Współpraca-Wielokulturowość*, Akademia Techniczno-Humanistyczna in Bielsko-Biała, Bielsko-Biała, pp. 455-482; Sztumski Janusz (ed.), 2007, *Zeszyty Naukowe Katedry Socjologii i Psychologii GWSH*, Wydawnictwo GWSH, Katowice, pp.103-130; Sztumski Janusz, Wolski Aleksander, Czekaj Krzysztof (eds.), 2008, *Przestrzeń socjologii*. Wydawnictwo GWSH, Katowice, pp. 400 - 414

Alexis de Tocquevill), as well as the current social situation within the area of the European Union, we are witnessing a re-discovery and appreciation of local communities, little homelands, or, as defined by Stanisław Bieniasz 'less of sky, world the closest'. In Stanisław Bieniasz' words there is the hidden, but still sensed, subjective, simply the Luckmann's world of everyday life. The closest one, from which everything starts, and with which everything ends – such closing up often contributes to isolation, and fear of development. This process is often accompanied by the second pole – globalisation. There is no use today to investigate what was first, whether globalisation is the response to locality, or locality to globalisation. We might certainly go back even to Platon, and his idealistic local community, or even earlier, to the Neolithic farmer culture, this, however, is not the subject of our consideration here. The important issue here is the current state of this phenomenon as it occurs, and discussing it. We may use the term of *glocality* after Marek S. Szczepański (Szczepański 2002, pp.43-45). This term comes from combining globalisation and locality, emphasizing the connectivity and permanent character of relationships between those worlds, so often put in opposition and competition these days, which has been remarked by Rene Dubos, Alexis de Tocquevill, Manuel Castells, as well as Gabriel Garcia Marquez describing his imaginary community in the 'One hundred years of solitude' novel. Also Kazimierz Sowa draws our attention to the revival of localism in the 20th century. As the main reason for this he sees in the ineptitude of the authorities interfering and controlling to an even greater extent, which in turn resulted in a strong revival of local communities (Sowa 1992, pp.70-88).

Decency requires that we devote some time and space to define the key concept of this analysis, that is the local community. We can come across a multitude of studies devoted to this topic. This does not mean, however, that the social science has been saturated with the local community studies and reflections upon them. This study is an article only, not a handbook, that is why there is no room here for reviewing local community definitions starting from George Hillary, we shall only make the term more familiar.

The term itself, 'locality', 'local' has its roots in the Latin *localis*, which may be translated as a specific place, location (Nurek 1986, pp.11-27). Ideally – using Platonic approach – it should not be larger than 5,000 persons. Such a limited social circle makes it possible to maintain direct contacts, and what is more important, direct social control. Good functioning of the latter element is in many cases vital when we want aid programs to be successful. Such a community may be characterised by a limited number of players, common objectives and means, of which they are aware of, and which they observe, symbolic universes.¹⁰ The mentioned symbolic universes, created by cumulated values of local identity, consist in: an individual's identifying with the local community, the division into 'us and them' that operates within the local consciousness, along with the sense of distinction and stereotypes, a reference to the dominating forms of political, cultural, and historic preferences, being assigned to a space and places, the awareness of cultural heritage, understanding and ability to read the meaning of cultural symbols, the individual and collective relationship with the history of the local area, and economic community. Supporting the listed elements greatly affects the efficiency of the social aid provided. The mentioned elements are being reinforced by common socialisation, both primary and secondary, which reinforces the sense of community, stability and universality of the shared world. Controlling the socialisation process is of key importance for making changes on the level of local communities. When we exceed the mentioned above limit of population, the key attributes of a local community, such as direct contacts, social control, transferring traditions, begin to disappear (Jałowicki, Szczepański 2002, pp.17-23). Locality is tightly related to a location, its identity within a broader space, being assigned to a place – according to Yi-Fu Tuan's works. Analysing attributes of a local community that is easier to describe than to define, we should

¹⁰ The concept of symbolic universes has been thoroughly discussed in: Berger Peter, Luckmann Thomas, 1983, *Społeczne tworzenie rzeczywistości*. PIW, Warszawa

remember the specific course of time. The time has its special rhythm in a given community – we deal here with the, so called, long duration. This duration contributes to piling up myths, facts, common concepts and beliefs, customs, individual and family plots, all of those combining in a common dimension (Jałowiecki, Szczepański 2002, pp.10-18). The specificity arises from natural features, the way of earning one's living, rituals, and others. For example, in a typical village, where the inhabitants live from farming, we can see a very high dynamics of action during the time of harvest and other activities on the farm, whereas during winter, stagnation is to be noticed. This rhythm has been observed thoroughly, based on its cosmological interpretations were created – from ancient China with its energy harmonics, to Reymont's 'The Peasants'. The mentioned length of duration has its sources in the fact that we are dealing with a culture in sociological terms, as the social basis of life. Such an attitude requires time to be adapted. Changes in social awareness take place slowly, and the fixed attitudes hold for a long time. The outlooks on the world fixed in that way will often be a hindrance for execution of social aid programs, so diagnosing them in the beginning is well worth doing. The basis of duration here is petrification, dynamics means chaos, disintegration of the subtle relations, especially of social control that does not keep up with the changes. In such conditions, the dysfunctions that have already been familiarized, explode. This process may be seen when societies are absorbed by urban structures. The processes are mainly about social masses, and should not be mistaken with the attitude of elites. The discrepancies have been noticed, among others, in the studies of the European Institute for Regional and Local Development.¹¹

The place is a very significant element for local communities. Place, or places, are never anonymous here, they always belong to somebody (not necessarily in a material sense), access, in its literal, cultural sense, or knowledge, is limited. Place is a humanized space. Humanizing, characteristic of local communities, is about linking to the history of human lots. Such community consists in, first of all, people with places assigned to them. A special and privileged position, due to its significance for maintaining the attractiveness of a structure, is occupied by unique individuals, and 'magic places'. They determine the local colour, and preserve its uniqueness (Jałowiecki, Szczepański 2002, p.16). Destruction of such places always results in a revolt among the local community, and in many cases contributes to its disintegration and losing control over dysfunctions that have been kept in check so far.

Another aspect of local community which has not been touched upon so far, is that it requires strong institutional frames (Jałowiecki, Szczepański 2002, p.18). There is certainly no room for autarchism these days. We are dealing here more with a convenient dependency of an individual on the infrastructure and culture in a given area where the society interacts, more than an attempt to replace the infrastructure of the global world, which would seem absurd. In order to maintain this state of gentle dependency, the life of local community should harmonise with an individual's life trajectory, from his or her birth to death. The community's space, in its broad meaning, should address the basic, as understood by the given macro-structure, needs of an individual during his or her life course. This is a mutual interaction. On the one hand, a local community during the process of socialisation makes an individual get used to restricting his or her needs, reaching the scope offered by this community, on the other hand, the individual exerts pressure on the community so that it expands the scope of its services within the progress of civilisation and culture (if we use

¹¹ See research of the European Institute for Regional and Local Development in the years 1995-1997, described among others in *Historie sukcesu lokalnego*. EUROREG. Warszawa 1998, *Koniunktura gospodarcza i mobilizacja społeczna w gminach*. EUROREG. Warszawa 1998

division of these realms as suggested by Janusz Czerny¹²). An individual must, therefore, find within a social community indispensable institutions, or their substitutes, sufficient, or persuaded as sufficient, to comfortable survival.

An interesting reflection on social communities is that of Stanisław Ossowski. According to him, three assumptions should be made for defining a local community: order of collective concepts, polycentric order, and monocentric order. Collective concepts lack a clearly defined individual or institutional leadership. Interiorized social norms, product of traditions, that is preexisting order, are to be found. This is consistent with the characteristics of communities that are closed, traditional, and exclusive. In the polycentric order we can observe interference of individual decisions and options, which draws this type to capitalist societies. In the analysis of the monocentric order there is a homogeneous decision-making authority responsible for dividing all material and immaterial resources.

The most useful type for this analysis of local communities is the fourth type – the system of group contracts. It combines interference of individual decisions with a clearly defined decision-making authority, which was supposed to guarantee 'rational group actions, not destroying individual decisions' (Pyszczyk 2008, pp. 55-57). Ossowski saw this type as a local community with harmony of social planning and individual freedom (Pyszczyk 2008, p.57). In practical terms, this should be referred more to Utopian visions, considering the often pervaded with, or even paralysed by, traditionalism local communities, or institutionalised communities, where in both cases individualism is being restricted, or even considered to be a threat to the arranged order.

According to Ossowski, local communities are groups of little size, closely related with a place, based on relationships that are personal, and what is important, constant. At the same time they preserve their autonomy of decisions, which ensures understanding local needs and continuous realisation of those needs. An ideal local community, according to Ossowski, should fulfill the four basic conditions, as follows:

1. it should be absolutely dominated by direct and frequent contacts, taking part mainly within neighbourhood (there needs to be the adequate 'neighbourhood distance'),
2. a community should be restricted to an area that would allow to penetrate it on foot, this gives us a concept of territorial community,
3. social ties should consist in strong identification of the community's participants with the place they live,
4. a community should specifically create and adapt the space it occupies¹³ (Pyszczyk 2008, pp.60-61).

In a somewhat idealised picture, in Ossoliński's vision local communities were supposed to be a prerequisite of democracy in its efficient and authentic operations – a little like Tocqueville's idea, being an intermediary connecting two worlds: centralist macro-structure and microworlds of individual social needs¹⁴ (Pyszczyk 2008, p.59).

Before we deal with the relationships between a town and local communities, we should mention definitions of local community according to P.Starosta and W.Mirowski. According to P. Starosta, a local community constitutes mainly a socio-spatial structure (which confirms the position of numerous researches on this issue), consisting in people in social interactions and relationships within a given area, with community of interests or a sense of group and spatial identity as an

¹² Compare the classification of civilisations in the sense of material products and culture in the sense of immaterial goods, as well as their mutual non-complementarity in: Czerny Janusz, 2005, *Paradygmaty współczesnej filozofii nauki*, Intermedia, Katowice

¹³ Compare also: Stanisław Ossowski: *Urbanistyka i socjologia, Organizacje przestrzeni i życia społecznego w przyszłych osiedlach, Ogólne zagadnienia dotyczące współżycia zbiorowego w dziale nicy pracy.*

¹⁴ Compare also: Tocqueville Alexis de, 1979, *O demokracji w Ameryce*, PWN, Warszawa

element of community ties (Starosta 1995, p.289). The issue of space in a more territorial understanding is strongly emphasised, with the determinism of management community arising from this. Mirowski's work, in its introduction, also underlines the element of a group of people that own a specific territory – talking about ownership, it should be remembered, however, that the ownership in the understanding of its awareness is more important than the legal ownership. (Nowakowski 1974, p.49). When we continue with this analysis, we can read that an important feature of a community is the fact that an individual participates in it as a whole, with a set of his or her social roles. The relationship is based mainly on the community of standards, traditions, recognition of leading figures, sharing values and beliefs (Nowakowski 1974, p.49). The full participation with the whole set of one's roles is especially worth underlining here. This results, on the one hand, in a total commitment of an individual, on the other hand, we have the individuals familiarity with the environment and often dependency on the environment. This creates an intimate dependency of a kind, drawing an individual closer to participating in primitive communities. We should not certainly be buoyant about a 'noble savage'¹⁵, this situation has lots of shades, both facilitating, and strongly restricting development opportunities of an individual.

We can modestly summarise that a local community is a restricted entity, where the lives and interests of particular members are, to a great degree, identified with the life and interests of the entity, where the roles are overlapping strongly in a mythologised and sacralised multidimensional socio-economic, cultural and geographic space, leading to highly integrated mutual interactions (Jałowiecki, Szczepański 2006, pp. 37-39). We should also add here the consistency of contacts, so emphasised by S. Ossowski, or even maintaining them as a ritual, as well as a full participation according to W. Mirowski.

Having presented the main assumptions of the analysis, we may begin dealing with the issues in a more elaborate way, although there is one more clarification left to be discussed here – a town. Certainly, it is not the time here for presenting sociological works devoted to town studies. The subject of towns has been analysed extensively since the first half of the 20th century, and has been presented in numerous publications at length and comprehensively.¹⁶

Local communities are often being contrasted, as rural, small town and urban communities, or presented in a way indicating differences between them. We should agree with the fact that they are indeed different communities, however according to the definitions of local communities presented above, we should also agree that each local community is different and specific. This division may certainly be used as a draft model of categories that make it easier to classify some phenomena, we should bear in mind, however, that local communities as a phenomenon, are universal. Their distinctness is not definitional in a town, or in a village. The distinctness results from the specifics of a place. We might recall the spirit of 18th century determinism¹⁷, where two local communities in two towns will be different due to distinctness of the history of each of the towns, but one of the towns will also be different from a nearby village. Local communities as concepts, and in principle, are universal, in isolation however, they constitute unique worlds, which contributes to their attractiveness.

¹⁵ This notion has been taken from late philosophical works of the, so called, social contract trend in France, where the 'innocent and unblemished by civilisation age of the savage and laws of nature' before settling of the 'corrupting civilization' was glorified – J.J.Rousseau and others

¹⁶ Those interested in a more detailed analysis of a town sociology research, works on town and situating it in the history should refer to: Jałowiecki Bohdan (ed.), 2008, *Miasto jako przedmiot badań naukowych w początkach XXI wieku*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa; Jałowiecki Bohdan, Szczepański Marek S., 2006, *Miasto i przestrzeń w perspektywie socjologicznej*. Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa, and other works

¹⁷ Reference inspired by works of Charles Louisa de Montesquieu, whose full name I have taken the liberty to abbreviate here.

Each town has its special character, shaped mainly by the historic and economic determinism, and diktat of traditions. It constitutes therefore some value for its inhabitants, or at least causes a specific attitude, which may become a basis for creating a bond. The bond has three dimensions:

1. Material, where the bond creating agents are: career, social advancement, material conditions.
2. Personal, where we deal with stronger reflection when identifying with the town, and the fact of living there is taken for granted, and as something natural.
3. Symbolic, the most relevant when it comes to creating and extending local communities. It manifests in the realm of consciousness, where the main elements are pride and sense of connectivity, which in many cases deteriorates in case of local communities in small towns (Milewicz, Zarzycka 2006, p.271).

The bond constitutes one of basic ingredients shaping a local community. There must exist a general social bond, ensuring existence, continuation, and actions of a given community, in general terms of the town. On the other hand, however, there must exist a multitude of various, specific, partial bonds, ensuring coherence of the microworlds within the whole, and subordinated to the whole. It is precisely the multitude of bonds that creates the worlds of local communities in a town. They are often confined within an area of a few streets, quarters. The bigger the organism is, the more sub-elements it has. In small towns we must take into account several communities, or only one, when we talk about towns on the border of rural and urban worlds. A common feature for city bonds is their dynamic character. It is mostly affected by the size and structure of a town. We are dealing here with a bond of common situations, interests, leisure activities – which in urban areas takes a significant, or even defining value for the local community, generally speaking, a similar participation in collective life. Another important element affecting the characteristics of a local community in a town, just like other local communities, is the content. In the urban structures it is even more apparent, as it is not maintained by natural barriers of the landscape, those barriers must be created in an artificial way. Other features of this local community in urban structures are: heterogeneity, community of values and standards, specific character of the system of social roles, and institutions that are perceived in a specific way and coded according to their functionality, as well as the sense of community and being distinct from others. This specific character develops based on elements of the mentioned already dynamism, heterogeneity, and the specifics of borders. Particularly the border issue is emphasised in numerous aspects of a community's life.

The mentioned above formal indicators of city's physical structure, according to Lynch, include:

1. Landmarks – easily recognisable elements of the architectural environment and the landscape, such as specific buildings, churches, shops, hills, rivers, etc.
2. Hubs – points in a city of strategic functions, such as roundabouts, terminals, railway stations, main road junctions.
3. Paths, that is all transport routes,
4. Edges, that is borderline between two elements of a road, urban areas, they constitute intervals in the linear connections of a city, separating the city, as far as the transport links and functionality is concerned.
5. Districts (Milewicz, Zarzycka 2006, p.271).

Relevance of those indicators is not necessarily related to the architecture and planning, though to a great extent it has its roots there, but most of all it is related to the relevance given by the inhabitants themselves. This may often be incomprehensible to an observer from the outside. It is particularly evident in somewhat hermetic local communities from urban areas – such communities

are to be seen for example in pathological parts of the city. Codes that are used by the community are clear only to that community itself. When developing improvement plans for social dysfunctions, we should make the effort to recognise and learn those codes.

Relevant elements affecting the quality of connectivity and permanent character of a local community include, among others, factors that shape relationships in an urban environment, such as: spatial layout, current and historical development, network of work and leisure locations, institutions, organisations, the spiritual atmosphere of a city, and the inhabitants' attitude to the city as a whole (Milewicz, Zarzycka 2006, p. 271). Creating or emphasising those elements, their adequate diagnosis and marketing are important for inhabitants of small towns, especially those outside large urban areas. Such measures largely improve involvement of inhabitants, their self-assessment and identity level. When such assets are not found, communities disintegrate due to draining, migration of the most valuable individuals towards 'fulfillment enclaves', that is to larger urban areas where they want to forget quickly (and are impelled to do so by the culture) about where they come from.

One of important elements related to the permanent character of a local community is social control, that must exist also within local communities in urban areas. Traditionally, such control measures were strongly related to religious background that is very strong in small town communities (Zemło 2007, p. 72). In a study edited by Joanna Kurczewska, we may come across an interesting solution to this problem. 'In traditional communities the control was complete and mutual. The modern local community is a different type of a structure (...) mass entertainment that unifies the tastes of inhabitants may seem to be a tool used to scale down social dysfunctions (...) helping to keep them somehow in check, using a mixture of intoxicating entertainment and sufficient amount of food' (Milewicz, Zarzycka 2006, p. 291). Considering the constant dynamics of an urban local community, the mentioned already issue of common entertainment and leisure activities constitute an important indicator of integration and community. We should bear in minds that urban life, due to its more artificial, predictable but at the same time less absorbing type of work, focuses on entertainment more than rural life does. Entertainment, creating it, and consumption, constitute one of the vital urban attractions. That is why this element is regarded a control measure identified a long time ago already, in urban areas, especially in workers' districts where the way of earning a living is similar. We could mention here the frequent festive outdoor parties held on Saturdays by owners of industrial plants in the area of Upper Silesia for inhabitants of the workers districts, as well as the multitude of rituals, traditions and customs of the local communities that are related with popular mass entertainment that is not very sophisticated. This tradition has been cultivated to these days, adding also commercial and entertainment centres and cineplexes.

Discussing the place of a local community based on small town conditions, we should also be aware of the inherent perspective of human capital, that is development. The group of agents contributing to social development in a global perspective include: needs, values, and aspirations. These agents are created in a form that is to a great extent facilitated by the social environment, or social groups. That is why the social elites, as well as the creators of local cultural and economic scenes, should be made more aware of their role in creating those needs. We should remember here Ryszard Kapuściński's words that a 'revolution' takes place when excessively developed needs cannot be met.¹⁸ Certainly, we are not talking about a revolution in its literal sense, but about a slow extinction process of such small town areas due to them being drained. Such draining process affects the most promising social group. Without support from the local elites that could shape the small town areas in a more attractive way, they begin to perceive only the pejorative meaning of a small town, and naturally try to break free from it. They make everything in order not to be identified with

¹⁸ Compare Kapuściński Ryszard, 2008, *Lapidaria I – III*, Biblioteka Gazety Wyborczej, Warszawa

the 'small town'. Without continuity, such a local community collapses like a supernova into the black hole. And like the black hole it starts to terrify.

The remaining development agents include:

1. The mentioned already elite, or elites, as it is known that there may be as many elites as there are appreciated values in a given society.
2. Institutions stabilising the activities of elites, leaders, they should maintain the reached dynamics and structure of local development – the word 'should' is emphasised here.
3. An integrated group of local entrepreneurs, whose activities are simply invaluable when it comes to creating not only economic stability and development, but also when creating economic culture.
4. Activities of the local community, as well as of the whole urban structure, these activities, however, should be monitored wisely. Local communities, especially in rural and small town areas have a strong tendency to stagnate. This may be compared with tribal immobility which could be attractive for an open-air museum, but affects highly negatively the everyday life there and its competitiveness.
5. Tendency to co-operate with other communities, an important development element, providing that such a cooperation is motivated not by complete petrification to sustain the prosperity of elites, but by adapting to macro-structural requirements, preserving its identity.
6. Analysing development agents of small towns, as well as of local communities on these areas, we should consider also as the starting point: needs of the inhabitants, advantages and resources of the local environment, investment in infrastructure, the level of education and social culture, atmosphere around developing local initiatives, contrast between the local and outside markets.¹⁹

In relation to the development agents we should also mention the specification made by Paweł Sztompka, as regards conditions in which a local community meets a broader cultural space – it occurs often when we talk about small town societies. The following circumstances are of crucial importance:

1. The moment when the given society leaves behind isolation and enters the broader culture orbit. Which current cultural centre will affect mostly the local culture depends on it.
2. The level of economic and technological development of the peripheral community. A chance for maintaining a certain level of autonomy and the strength of reversible interaction on the center depends on it.
3. The articulation degree of strong local world views, as well as the significance of elites that formulate and propagate those visions. The resistance of peripheral communities to influences of external culture depends on it.
4. The standard ways of reacting to social change that are rooted in the tradition of a given community, as well as arising from its earlier historical experiences are relevant here. Particularly important is the level of xenophobia, traditionalism, or on the contrary, of tolerance and innovativeness. (Sztompka 2002, pp. 592-593)

A detailed analysis of those issues would, however, go beyond the scope of this publication. The mentioned development agents shape largely the specific character of a small town community. Undertaking a more thorough analysis, one should mention the scientific work of the *Collegium Supraliense* Association. This is a scientific association whose foundation was initiated by scholars from Lublin, operating on the area of Supraśl, not far from Białystok. According to the studies presented by the association, small towns are often presented in the media in a pejorative context.

¹⁹ Compare Jaroszyńska Mirosława, 2005, *Czynniki rozwoju małych miast, w: problemy rozwoju małych miast w wymiarze lokalnym i regionalnym*, in: Krystian Heffner, Tadeusz Marszał (red.), *Problemy rozwoju małych miast w wymiarze lokalnym i regionalnym*, PAN KPZK, Warszawa, pp. 10 - 12

We receive an image of a place of lost opportunities, lagging behind, the peripheral location is emphasised, transport difficulties, neglected infrastructure, local elites lacking competence, no cultural attractions, excessive bureaucracy, little flexibility, helplessness, etc. We should also be aware of the fact that presenting such an image has its consequences. The objective reality is translated into subjective reality (Zemło 2007, p. 69). It is not difficult to figure that in the awareness of local communities that are subject to such a pejorative judgment, defensive reactions arise, such as isolation, closure, and this is not good for development. Moreover, inferiority, discrimination and frustration feelings occur, identification with the place and culture is deteriorating, willingness to escape and hostility towards strangers appear. Rarely are the assets of small town accentuated, such as: rich history, cultural and economic distinctiveness, uniqueness of products, specifics of social ties, potential related to the nature, material and immaterial culture. (Zemło 2007, p. 69) Also, rarely are the places given an opportunity to develop following a separate way, more frequently they are forced into standards of the global culture, standards that for many reasons they are not able to meet, and the attempts to meet the standards put them in a ludicrous situation, and that, first and foremost, increases the economic and social pathology. Taking into consideration the mentioned before factors and indicators, it is important that the local elites of the discussed social structures were able to go beyond the petrification of their own world, that they were not afraid to accept new members, and were able to create a positive myth of a small town, respecting the local identity, to add some charm to it, seasoned with enticing mystery, charm that it fully deserves.

Bibliography:

1. Berger Peter, Luckmann Thomas, 1983, *Spoleczne tworzenie rzeczywistości*, PIW, Warszawa
2. Czerny Janusz, 2005, *Paradygmaty współczesnej filozofii nauki*, Intermedia, Katowice
3. Fukuyama Francis, 2009, *Koniec historii*, SIW Znak, Warszawa
4. *Historie sukcesu lokalnego*, 1998, EUROREG, Warszawa
5. Jałowiecki Bohdan (ed.), 2008, *Miasto jako przedmiot badań naukowych w początkach XXI wieku*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa
6. Jałowiecki Bohdan, Sowa Kazimierz, Dutkiewicz Piotr, 1989, *Spoleczności lokalne. Teraźniejszość i przyszłość*, EUROREG, Warszawa
7. Jałowiecki Bohdan, Szczepański Marek S., 2002, *Rozwój lokalny i regionalny w perspektywie socjologicznej*, Śląskie Wydawnictwa Naukowe Wyższa Szkoła Zarządzania i Nauk Społecznych w Tychach, Tychy
8. Jałowiecki Bohdan, Szczepański Marek S., 2006, *Miasto i przestrzeń w perspektywie socjologicznej*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa
9. Jaroszyńska Mirosława, 2005, *Czynniki rozwoju małych miast, w: problemy rozwoju małych miast w wymiarze lokalnym i regionalnym*, in: Krystian Heffner, Tadeusz Marszał (eds.), *Problemy rozwoju małych miast w wymiarze lokalnym i regionalnym*, PAN Komitet Przestrzennego Zagospodarowania Kraju, Warszawa
10. Jurczyńska-McClusky Ewa (ed.), 2007, *Regiony pogranicza w dobie integracji europejskiej. Wymiary-Współpraca-Wielokulturowość*, Akademia Techniczno-Humanistyczna w Bielsku-Białej, Bielsko-Biała
11. Kapuściński Ryszard, 2008, *Lapidaria I – III*, Biblioteka Gazety Wyborczej, Warszawa
12. *Koniunktura gospodarcza i mobilizacja społeczna w gminach*, 1998, EUROREG. Warszawa
13. Kurczewska Joanna (ed.), 2006a, *Oblicza lokalności. Teraźniejszość i współczesność*. Wyd. IFiS, Warszawa

14. Kurczewska Joanna (ed.), 2006b, *Oblicza lokalności. Różnorodność miejsc i czasu*, Wyd. IFiS PAN, Warszawa
15. Kurczewska Joanna (ed.), 2008, *Oblicza lokalności. Ku nowym formą życia lokalnego*, Wyd. IFiS PAN, Warszawa
16. Milewicz Maciej, Zarzycka Katarzyna, 2006, *Badanie miejskiej lokalności. Przykład Poznania*, in: Joanna Kurczewska (ed.) *Oblicza lokalności. Różnorodność miejsc i czasu*, Wyd. IFiS PAN, Warszawa
17. Nowakowski Stefan (ed.), 1974, *Przemiany miejskich społeczności lokalnych w Polsce*, PWN, Warszawa
18. Nurek Stanisław, 1989, *Idea społeczności lokalnej w tradycji i współczesnej refleksji socjologicznej*, in: Jacek Wódz (ed.), *Społeczności lokalne. Szkice socjologiczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice
19. Pyszczyk Grzegorz, 2008, *Problemy lokalności w dorobku teoretycznym Stanisława Ossowskiego*, in: Joanna Kurczewska (ed.), *Oblicza lokalności. Ku nowym formą życia lokalnego*, Wyd. IFiS PAN, Warszawa
20. Sowa Kazimierz, 1992, *Socjologia. Społeczeństwo. Polityka*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Rzeszów
21. Starosta Paweł, 1995, *Poza metropolią. Wielkie i małomiasteczkowe zbiorowości lokalne a wzory porządku makrospołecznego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź
22. Sulima Roch, 2001, *Głosy Tradycji*, Wyd. DiG, Warszawa
23. Szczepański Marek S., 2002, *Regiony pogranicza: między centrum świata i peryferiami*. w: Ewy Jurczyńskiej-McClusky (ed.), *Społeczności lokalne i regionalne. Między teorią socjologiczną a praktyką*, Wydawnictwo Akademii Techniczno-Humanistycznej w Bielsku-Białej, Bielsko-Biała
24. Sztompka Piotr, 2002, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Wydawnictwo Znak, Kraków
25. Tocqueville Alexis de, 1979, *O demokracji w Ameryce*, PWN, Warszawa
26. Tuan Yi-Fu, 1987, *Przestrzeń i miejsce*, PIW, Warszawa
27. Zemło Mariusz, 2007, *Małe miasto w badaniach*, in: Iwona Borowik, Krzysztof Szałta (ed.), *Współczesna socjologia miasta*, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław

Dr. Aleksander Wolski, PhD, Katowice School of Economics, wolskialek@interia.pl

SOCIALINIO DARBUOTOJO VAIDMUO VYKDANT PRIVERSTINĮ AMBULATORINĮ GYDYMĄ IR STEBĖJIMĄ

Ramunė Maniušienė
VŠĮ Karoliniškių poliklinika

Santrauka

Psichikos sveikatos centre dirbantys socialiniai darbuotojai vis dažniau susiduria su priverčiamųjų medicinos priemonių taikymu. Straipsnyje apžvelgiamas šių priemonių reglamentavimas, pateikiama praktinė socialinio darbuotojo patirtis ir išskylantys sunkumai vykdant ambulatorinį priverstinį gydymą ir stebėjimą. Nagrinėjamas socialinio darbuotojo požiūris į etiškai sudėtingas socialinio darbo intervencijas, šio požiūrio kaita stebėjimo eigoje ir įgyjama praktinė patirtis.

Raktiniai žodžiai: priverstinis ambulatorinis gydymas ir stebėjimas, socialinis darbuotojas, praktinė patirtis.

Ivadas

Psichiatrija yra vienintelė medicinos sritis, kurioje taikomos medicinos prievartos priemonės. Priverčiamosios medicinos priemonės – tai gydymo ir valstybės prievartos priemonių visuma. Jomis siekiama užtikrinti tiek psichikos ligonių, padariusių baudžiamojo įstatymo uždraustas veikas, tiek ir visuomenės interesus. Tokio pobūdžio priemonės taikomos asmeniui siekiant, kad jis pasveiktų ar pagerėtų jo psichikos būklė ir išnyktų jo pavojingumas. Priverčiamosios medicinos priemonės taikomos tik nepakaltinamam (asmuo darydamas pavojingą veiką, dėl psichikos sutrikimo negalėjo suvokti jos pavojingumo arba valdyti savo veiksmų) asmeniui, tam tikrais atvejais ir ribotai pakaltinam (asmuo dėl psichikos sutrikimo, kuris nėra pakankamas pagrindas pripažinti jį nepakaltinamą, negalėjo visiškai suvokti pavojingo nusikalstamos veikos pobūdžio ar valdyti savo veiksmų), asmeniui.

Priverčiamoji medicinos priemonė nėra bausmė, tačiau tiek bausmė, tiek priverčiamoji medicinos priemonė yra valstybės prievartos priemonės, taikomos asmenims nepaisant jų noro. Tiek priverčiamąją medicinos priemonę, tiek bausmę skiria tik teismas už pavojingas veikas arba už nusikaltimus, tačiau bausmė skiriama tik pakaltinamam arba ribotai pakaltinamam asmeniui. Nepakaltinamas asmuo negali suprasti savo veiksmų pavojingo pobūdžio, nejaučia kaltės, negali suprasti ir bausmės prasmės. Priverčiamųjų medicinos priemonių taikymas neužtraukia teistumo, nes nepakaltinamu dėl kokios nors pavojingos veikos pripažintas asmuo laikomas nekaltu. Priverčiamosios medicinos priemonės skiriamos nenurodant konkrečios jų trukmės, priemonės

taikomos, kol asmuo pasveiksta arba pagerėja jo psichikos būklė bei išnyksta jo pavojingumas visuomenei.

Teismo paskirtos priverčiamosios medicinos priemonės turi du tikslus:

1. **apsaugoti** visuomenę nuo pavojingos veikos dėl grėsmingų psichikos sutrikimo simptomų esamuoju laikotarpiu. Po gydymo specializuotame stacionare paciento psichikos būklė būna pakankamai stabili. Siekiant išlaikyti stabilią psichikos būklę reikalingas medikamentinis gydymas psichikos sveikatos centre.

2. **sumažinti** visuomenei pavojingos veikos pakartojimo riziką. Nusikalstamos veikos įvykdymą lemia ne vien tik sunkių psichikos sutrikimų simptomai, bet ir nusikalstamą veiką įvykdžiusio žmogaus asmenybės bruožai, socialinė aplinka bei nusikalstamos veikos aplinkybės. Antrasis priverčiamųjų medicinos priemonių tikslas apima paciento reabilitaciją ir resocializaciją. Tam tikslui pasiekti ypatingai svarbus socialinio darbuotojo dalyvavimas. 2008 m. patvirtinus „Pacientų, teismo nutartimi pripažintų nepakaltinamais ir nukreiptų priverstinai gydytis, psichosocialinės tvarkos aprašą“²⁰ (toliau Aprašas) socialiniai darbuotojai savo profesinėje veikloje susidūrė su priverčiamųjų medicinos priemonių taikymu.

Straipsnio tikslas – išanalizuoti socialinio darbuotojo vaidmenį, vykdant priverstinį ambulatorinį gydymą ir stebėjimą.

Tyrimo uždaviniai: pateikti priverstinio ambulatorinio gydymo ir stebėjimo teisinį reglamentavimą; išnagrinėti ambulatorinio stebėjimo pirminės psichikos sveikatos priežiūros sąlygomis tvarką; išryškinti socialinio darbuotojo vaidmens ypatumą, remiantis praktine patirtimi.

Rengiant straipsnį taikytas teisės aktų ir mokslinės literatūros analizės metodas.

Priverstinio ambulatorinio gydymo ir stebėjimo reglamentavimas

Priverčiamosios medicinos priemonės – tai medicinos priemonės, kurias teismas skiria asmenims, padariusiems pavojingą veiką ir teismo pripažintiems nepakaltinamais arba ribotai pakaltinamais dėl jų tam tikrų psichikos sutrikimų.²¹

Lietuvoje nėra teisės aktų, kurie atskirai nuo kitų priverčiamųjų medicinos priemonių formų reglamentuotų ambulatorinį stebėjimą pirminės psichikos sveikatos priežiūros sąlygomis. Svarbiausi priverstinį ambulatorinį gydymą ir stebėjimą reglamentuojantys teisės aktai yra: Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas²², Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas²³ ir Aprašas.

Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 98 straipsnio 1 dalis nurodo, kad „asmenims, teismo pripažintiems nepakaltinamais ar ribotai pakaltinamais, taip pat asmenims, kuriems po nusikalstamos veikos padarymo ar bausmės paskyrimo sutriko psichika ir dėl to jie negali suvokti savo veiksmų esmės ar jų valdyti, teismas gali taikyti priverčiamąsias medicinos priemones“. Minėtas straipsnis diferencijuoja skirtingas priverčiamųjų medicinos priemonių formas:

1. Ambulatorinis stebėjimas pirminės psichikos sveikatos priežiūros sąlygomis;
2. Stacionarinis stebėjimas bendro stebėjimo sąlygomis;
3. Stacionarinis stebėjimas sustiprinto stebėjimo sąlygomis specialioje psichikos sveikatos priežiūros įstaigoje;

²⁰ Lietuvos Respublikos Sveikatos apsaugos ministro ir Lietuvos Respublikos Socialinės apsaugos ir darbo ministro 2008 m. liepos 10 d. įsakymas V-668/A1-243 „Dėl pacientų, teismo nutartimi pripažintų nepakaltinamais ir nukreiptų priverstinai gydytis, psichosocialinės reabilitacijos tvarkos aprašo patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2008, Nr. 79 – 3162.

²¹ Radavičius L.E. Teisės psichiatrija: istorija ir dabartis. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2004. P 104.

²² Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // Valstybės žinios. 2000, Nr. 89-2741.

²³ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas // Valstybės žinios. 2002, Nr. 37-1341.

4. Stacionarinis stebėjimas griežto stebėjimo sąlygomis specialioje psichikos sveikatos priežiūros įstaigoje.

Toliau straipsnyje aprašomas tik ambulatorinis priverstinis gydymas ir jo reglamentavimą reguliuojantys teisės aktai.

Pagal Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 98 straipsnio 2 dalį „Ambulatorinį stebėjimą teismas taiko asmeniui, kurio dėl padarytos veikos pavojingumo ir jo psichikos sutrikimo nereikia stebėti ir gydyti stacionare arba kuris gali toliau ambulatoriškai gydytis, kai po stacionarinio gydymo jo psichikos būklė pagerėja”

Teismui paskyrus priverstinį ambulatorinį asmens stebėjimą, pagal Gyventojų prisirašymo prie pirminės asmens sveikatos priežiūros įstaigų tvarkos²⁴ 2 punktą, kiekvienas asmuo gali laisvai pasirinkti arčiausiai jo gyvenamosios vietos esančią arba jam patogiau pasiekiamą pirminės asmens sveikatos priežiūros įstaigą ir psichikos sveikatos centrą (toliau – PASPĮ). Pagal šios Tvarkos 5 punktą pacientas gali laisvai pasirinkti ir gydytoją psichiatrą. „Jeigu savivaldybės teritorijoje yra tik viena pirminės ambulatorinės psichikos sveikatos priežiūros paslaugas teikianti įstaiga, tai gyventojai prirašomi prie šios įstaigos. Jeigu toje savivaldybėje nėra psichikos sveikatos centro ar pirminės ambulatorinės psichikos sveikatos priežiūros paslaugas teikiančios įstaigos, gyventojai gali pasirinkti greta esančių savivaldybių, priklausančių tos pačios teritorinės ligonių kasos veiklos zonai, psichikos sveikatos centrus.“²⁵ Pastebėtina, kad tokia paciento pasirinkimo teisė ribojama priverstinio hospitalizavimo atveju.

Lietuvos Respublikos Psichikos sveikatos priežiūros įstatymo²⁶ 11 straipsnyje nurodyta, jog psichikos sveikatos ambulatorinė priežiūra pagal gyvenamąją vietą yra vykdoma psichikos sveikatos centruose. Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro įsakymas dėl pirminės ambulatorinės psichikos sveikatos priežiūros paslaugų teikimo tvarkos aprašo²⁷ 6.9 punktas nurodo, kad psichikos sveikatos centras “vykdo asmenų, kuriems teismo sprendimu taikomos priverčiamosios medicinos priemonės, ambulatorinį stebėjimą”.

Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 405 straipsnio 4 dalis numato teritorinio teismo sprendimo taisyklę, kad „dėl priverčiamosios medicinos priemonės pratęsimo, rūšies pakeitimo ar panaikinimo sprendžia teismas pagal šios priemonės taikymo vietą“. Sprendžiant šį klausimą teismo posėdyje turi dalyvauti išvadą apie asmens sveikatos būklę pateikusios sveikatos priežiūros įstaigos atstovas.

Priverstinio ambulatorinio gydymo, stebėjimo ir kontrolės tvarką PASPĮ detalizuoja Aprašas.

Ambulatorinis stebėjimas pirminės psichikos sveikatos priežiūros sąlygomis

Remiantis LR Baudžiamojo kodekso bei LR Baudžiamojo proceso kodekso nuostatomis stacionarinis stebėjimas taikomas tik specializuotame stacionare, t.y., VŠĮ Rokiškio psichiatrijos ligoninėje. Todėl daugeliu atvejų į pirminės psichikos sveikatos priežiūros įstaigą dėl ambulatorinio stebėjimo pirminės psichikos sveikatos priežiūros sąlygomis pacientai atvyksta po gydymo

²⁴ Lietuvos Respublikos Sveikatos apsaugos ministro 2011 m. liepos 1 d. įsakymas Nr. V- 655 „Dėl Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2001 m. lapkričio 9 d. įsakymo Nr. 583 „Dėl gyventojų prisirašymo prie pirminės asmens sveikatos priežiūros įstaigų tvarkos“ pakeitimo“ // Valstybės žinios. 2011, Nr. 82-4018.

²⁵ Lietuvos Respublikos Sveikatos apsaugos ministro 2011 m. liepos 1 d. įsakymas Nr. V- 655 „Dėl Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2001 m. lapkričio 9 d. įsakymo Nr. 583 „Dėl gyventojų prisirašymo prie pirminės asmens sveikatos priežiūros įstaigų tvarkos“ pakeitimo“ // Valstybės žinios. 2011, Nr. 82-4018, 5 p.

²⁶ Lietuvos Respublikos psichikos sveikatos priežiūros įstatymas // Valstybės žinios, 1995, Nr. 53-129.

²⁷ Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2012 m. rugsėjo 17 d. įsakymas Nr. V-8611, „Dėl pirminės ambulatorinės psichikos sveikatos priežiūros paslaugų teikimo tvarkos aprašo patvirtinimo“ //Valstybės žinios. 2012, Nr. 110-5600.

specializuotuose VšĮ Rokiškio psichiatrijos ligoninės skyriuose. Pažymėtina, kad Aprašas griežtai reglamentuoja dokumentų pateikimo psichikos sveikatos centrui laiką, kiekį bei turinį išrašant pacientą iš ligoninės.

Aprašo 23, 24 punktuose numatyta, kad „per 5 darbo dienas po paciento atvykimo į nuolatinę gyvenamąją vietą, pacientą aplanko psichikos sveikatos centro ir socialinės paramos skyriaus darbuotojai, kurie įvertina socialinę aplinką, stacionaro rekomendacijų vykdymo ir psichosocialinės reabilitacijos priemonių tęstinumo galimybes, išaiškina pacientui (ir/ar jo įstatyminiams globėjams) stebėjimo tvarką, reguliaraus lankymosi psichikos sveikatos centre būtinybę ir situacijas, kai pacientas gali būti grąžinamas priverstinai gydytis stacionare. Situacija įvertinama pažymoje, pažymint, kad pacientas informuotas apie stebėjimo tvarką. Šį punktą pasirašo pacientas (už neveiksnų asmenį – jo įstatyminis globėjas). Vienas pažymos egzempliorius pateikiamas psichikos sveikatos centrui, antras – socialinės paramos skyriui“. Neretai pacientas į psichikos sveikatos centrą atvyksta anksčiau, nei jį aplanko socialinis darbuotojas. Psichikos sveikatos centre pacientas pasirašytinai supažindinamas su priverstinio ambulatorinio stebėjimo psichikos sveikatos centre tvarka, o socialinė aplinka įvertinama per Apraše numatytą laikotarpį. Ypač svarbu pacientą tinkamai informuoti, jog priverstinio ambulatorinio stebėjimo tvarkos nesilaikymas bus laikomas teismo nutartimi nustatytos tvarkos pažeidimu, tuo pat metu inicijuojant teisme priverstinio ambulatorinio gydymo pakeitimą priverstiniu gydymu psichiatrijos stacionare. Jeigu pacientas neveiksnius – su priverstinio ambulatorinio stebėjimo tvarka supažindinamas ir paciento įstatyminis globėjas (fizinis asmuo ar globos institucijos atstovas), kuris yra atsakingas už paciento priežiūrą. Psichikos sveikatos centre pacientas stebimas 6 mėnesius. Pasitaiko atveju kai stebėjimo laikotarpiu pacientui pablogėja sveikatos būklė, tokiu atveju jis siunčiamas į teritorinę psichiatrijos įstaigą, bendra tvarka, vadovaujantis Aprašo 36 punktu „nekeičiant priverčiamosios medicininio pobūdžio priemonės – ambulatorinio priverstinio stebėjimo“. Jeigu pacientas neatvyksta į sveikatos priežiūros įstaigą, pažeidinėja stebėjimo tvarką, elgiasi antisocialiai, apie tai informuojamas apylinkės inspektorius. „Tiesioginės policijos pagalbos pristatant asmenį gydytojo psichiatro apžiūrai, kai pacientas tam prieštarauja, prašoma tais atvejais, kai paciento elgesys ima kelti realią grėsmę savo ar aplinkinių asmenų sveikatai, gyvybei“²⁸. „Jei pacientas pažeidinėja priverstinio ambulatorinio stebėjimo sąlygas, nesilanko psichikos sveikatos centre, nevartoja vaistų, elgiasi asocialiai, jis siunčiamas į teritorinę psichiatrijos įstaigą, tuo pat metu inicijuojant teisme priverstinio ambulatorinio gydymo pakeitimą priverstiniu gydymu psichiatrijos stacionare“²⁹.

Jei paciento būklė stabili, jis nepažeidžia ambulatorinio priverstinio stebėjimo sąlygų, sveikatos priežiūros įstaiga rengia teismui prašydama priverčiamąją medicinos priemonę pratęsti arba nutraukti. Prieš nutraukiant ar pratęsiant priverstinį ambulatorinį gydymą ir stebėjimą, paciento būklę įvertina komisija, kurią sudaro pacientą stebėjusi komanda: gydytojas psichiatras, psichikos sveikatos slaugytoja, socialinis darbuotojas, psichologas. Komisijai pirmininkauja psichikos sveikatos centro vadovas arba jo paskirtas asmuo. Komisijos išvada pateikiama priverstinio ambulatorinio stebėjimo įvertinimo akte ir pasirašoma visų komisijos narių. Priemonė keičiama, gavus teismo nutartį. Svarbu pažymėti sveikatos priežiūros įstaigos atstovo prievolę dalyvauti teismo posėdyje sprendžiant klausimą, dėl priverčiamosios medicinos priemonės nutraukimo ar pratęsimo. Kadangi teisės aktas griežtai neapibrėžia kas konkrečiai turi atstovauti sveikatos priežiūros įstaigą ir jeigu nėra konkrečiai nurodomo asmens teismo šaukime, vadinasi,

²⁸ Lietuvos Respublikos Sveikatos apsaugos ministro ir Lietuvos Respublikos Socialinės apsaugos ir darbo ministro 2008 m. liepos 10 d. įsakymas V-668/A1-243 „Dėl pacientų, teismo nutartimi pripažintų nepakaltinamais ir nukreiptų priverstinai gydytis, psichosocialinės reabilitacijos tvarkos aprašo patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2008, Nr. 79 – 3162, 35 p.

²⁹ Ten pat, 38 p.

išvadą dėl priverčiamosios medicinos priemonės nutraukimo ar pratęsimo, teismui gali pateikti bet kuris iš komandos narių: psichiatras, psichologas, slaugytoja ar socialinis darbuotojas.

2008-2014 m. priverstinis ambulatorinis stebėjimas VšĮ Karoliniškių poliklinikos psichikos sveikatos centre buvo vykdomas 37 pacientams: 32 vyrams ir 5 moterims, iš jų 4 pacientai gydyti pakartotinai (žr. 1 lentelę ir 1 pav.). Į pirminės psichikos sveikatos priežiūros įstaigą dėl ambulatorinio stebėjimo pirminės psichikos sveikatos priežiūros sąlygomis beveik visi (išskyrus vieną) pacientai atvyko po gydymo specializuotuose VšĮ Rokiškio psichiatrijos ligoninės skyriuose. Jauniausiam pacientui - 22 m., vyriausiam - 76 m. Vyraujanti diagnozė - paranoidinė šizofrenija. Pacientų gydymo trukmė - nuo pusės iki pusantrų metų, išskyrus vieną atvejį, kai gydymas truko 5 metus (žr. 2 lentelę ir 2 pav.)

1 lentelė

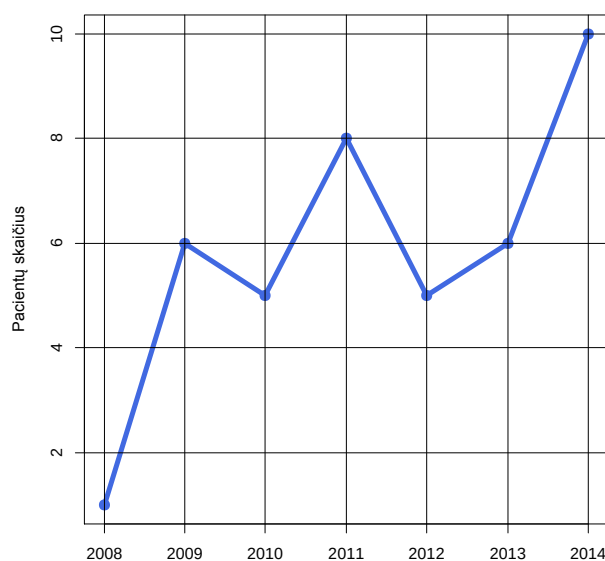
Pacientų skaičiaus dinamika

Metai	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Pacientai	1	6	5	8	5	6	10

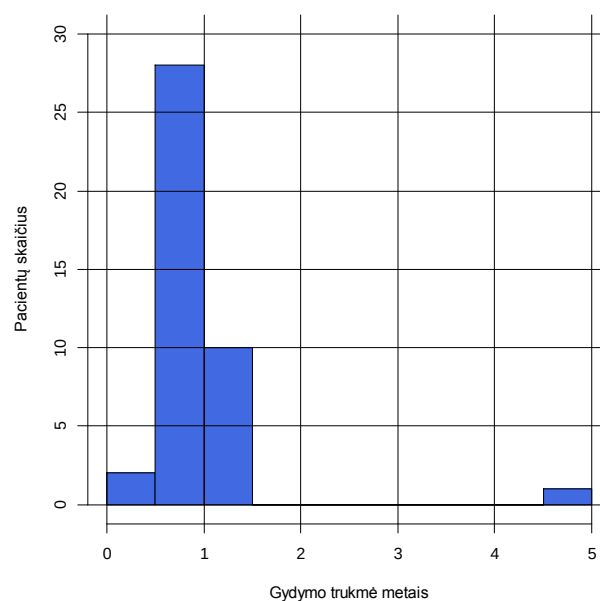
2 lentelė

Pacientų gydymo trukmė

Gydymo trukmė	6 mėn.	1 m.	1.5 m.	5 m.
Pacientai	2	28	10	1

1 pav. Pacientų skaičiaus dinamika

2 pav. Gydymo trukmės pasiskirstymas

Socialinio darbuotojo vaidmuo

Priverstinio ambulatorinio gydymo ir stebėjimo tikslas – padėti asmeniui, sergančiam psichikos liga, dėl kurios jis pažeidė įstatymus, suteikti jam reikiamas psichikos sveikatos priežiūros paslaugas, apsaugoti patį asmenį bei visuomenę nuo jo pavojingo elgesio padarinių esamuoju laikotarpiu, sumažinti stacionariai gydomų pacientų skaičių, padėti išvengti numatomo pablogėjimo, pagerinti paciento adaptaciją.

Siekiant visapusiškai padėti žmogui, priverstinį ambulatorinį gydymą ir stebėjimą vykdo multidisciplininė specialistų komanda: gydytojas psichiatras, psichikos sveikatos slaugytoja, socialinis darbuotojas, psichologas, kurios esminiai bruožai – bendradarbiavimas, tarpusavio pagalba, vienalytiškumo ir įvairiapusiškumo pusiausvyra. Vadovaudamiesi pagrindiniais psichosocialinės reabilitacijos principais, psichikos sveikatos centro specialistai padeda psichikos sutrikimų turintiems asmenims spręsti daugelį problemų. Psichiatras padeda kovoti su ligos simptomais – skiria medikamentinį gydymą. Psichologas rūpinasi klientų psichologinių problemų sprendimu. Psichikos sveikatos slaugytoja stebi paciento sveikatos būklę, vykdo gydytojo psichiatro paskirtą medikamentinį gydymą. Socialinis darbuotojas stebi pacientus, padeda spręsti jų socialines problemas.

Vykdant priverstinį ambulatorinį stebėjimą socialinis darbuotojas vykdo dvi dažnai tarpusavyje etišškai nesuderinamas funkcijas:

- 1) **priežiūros** (organizuoja, stebi ir kontroliuoja paciento veiklą);
- 2) **pagalbos** (paciento problemų sprendimas, konsultavimas, esant būtinybei bendradarbiavimas su socialinės paramos skyriaus darbuotojais).

Vykdant **priežiūros** funkciją, socialinis darbuotojas dažniau už kitus komandos narius kontaktuoja su pacientu ir yra atsakingas už paciento socialinę kontrolę „ne rečiau kaip kas 14 kalendorinių dienų, esant reikalui, vizitai gali būti dažnesni“³⁰.

Pirmojo vizito metu socialinis darbuotojas atlieka paciento socialinės situacijos vertinimą bei pasirašytinai supažindina pacientą su priverstinio ambulatorinio stebėjimo psichikos sveikatos centre tvarka. Tvarkoje aptariamos paciento *pareigos*:

1. pas socialinį darbuotoją atvykti ne rečiau kaip kas 14 kalendorinių dienų;
2. pas gydytoją psichiatrą atvykti „ne rečiau kaip kas 28 kalendorines dienas“³¹;
3. lankytis psichosocialinės reabilitacijos programose;
4. nedelsiant informuoti psichikos sveikatos centrą, jei pacientas negali atvykti paskirtu laiku;
5. suteikti asmenų, šeimos narių, kuriems sutinka, kad būtų teikiama informaciją apie jo sveikatos būklę, kontaktus.

Jeigu pacientas, kuriam paskirtas priverstinis ambulatorinis stebėjimas, pažeidžia stebėjimo tvarką:

1. neatvyksta paskirtu laiku - paciento ieškoma telefonu pagal pateiktus duomenis;

³⁰Lietuvos Respublikos Sveikatos apsaugos ministro ir Lietuvos Respublikos Socialinės apsaugos ir darbo ministro 2008 m. liepos 10 d. įsakymas V-668/A1-243 „Dėl pacientų, teismo nutartimi pripažintų nepakaltinamais ir nukreiptų priverstinai gydytis, psichosocialinės reabilitacijos tvarkos aprašo patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2008, Nr. 79 –3162, 27 p.

³¹Lietuvos Respublikos Sveikatos apsaugos ministro ir Lietuvos Respublikos Socialinės apsaugos ir darbo ministro 2008 m. liepos 10 d. įsakymas V-668/A1-243 „Dėl pacientų, teismo nutartimi pripažintų nepakaltinamais ir nukreiptų priverstinai gydytis, psichosocialinės reabilitacijos tvarkos aprašo patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2008, Nr. 79 –3162, 26 p.

2. elgiasi asocialiai - apie tai bendra tvarka informuojamas apylinkės inspektorius;
3. pablogėjus psichikos būklei - siunčiamas į stacionarinę psichiatrijos įstaigą bendra tvarka;
4. jei pažeidinėja tvarką, nevartoja vaistų, elgiasi asocialiai - jis siunčiamas į teritorinę psichiatrijos įstaigą, tuo pat metu inicijuojant teisme priverstinio ambulatorinio gydymo pakeitimą priverstiniu gydymu psichiatrijos stacionare.

Apsilankymų periodiškumo tvarka pas psichologą bei psichikos sveikatos slaugytoją Apraše nėra numatyta.

Pagalbos pacientui funkcija yra esminė dirbant su nukreiptais priverstinai gydytis pacientais. Pacientą, kuriam paskirtas priverstinis ambulatorinis gydymas, dažnai galima apibūdinti kaip nelaisvą ir nemotyvuotą³², taip pat priešišškai nusiteikusi³³ ir ignoruojanti pagalbą. Nors Rooney³⁴ mano, kad pacientai, kurie kreipiasi įkalbėti ar nukreipti šeimos narių taip pat nėra savanoriai ir motyvuoti gydytis, nors prievarta iš šalies nevyksta (teisinis imperatyvas). Pasipriešinimas ir nenoras būdingas tiek pacientams, kurie nukreipti priverstinai gydytis, tiek savanoriškai nusprendusiems ieškoti pagalbos³⁵. Tačiau Cingolani³⁶ pabrėžia, kad pagalbos procesas su pacientais, kurie nukreipti priverstinai gydytis, dažniausiai žlunga susitarimo pradžioje.

Pacientas nukreipimą į psichikos sveikatos centrą supranta kaip bausmę, „teismas taip nutarė“, nepaisant jo noro jam pritaikyta valstybės prievartos priemonė. Praktikoje socialiniam darbuotojui dažnai iškyla šie klausimai: kaip padėti pacientui, kuriam, jo manymu, pagalba nereikalinga, kuris nėra motyvuotas keistis, kaip dirbti su pacientu, kuris skirtingai nei socialinis darbuotojas suvokia situaciją. Kadangi pacientas apsisprendimo teisės gauti socialines paslaugas neturi, šiuo atveju socialiniam darbuotojui iškyla etinė dilema: kaip teikti paslaugas prieš paciento norą. Taip pat iškyla ir žinių bei praktikos, kaip dirbti su „tokiais“ pacientais, stoka. Nėra organizuojami mokymai, seminarai, kaip dirbti su nepakaltinamais ar ribotai pakaltinamais pacientais ir jų artimaisiais.

Atvykę į psichikos sveikatos centrą pacientai būna nerimastingi, įsitempę, kontaktas dažnai būna mažai produktyvus, bendrauja familiariai, dažnai neigia nusikalstamą veiką, nekritiškai savo elgesiui. Pirmiausia, nespaudžiant, leidžiama pacientui palaipsniui apsiprasti su sugrįžimu į įprastinę aplinką. Vykdamas pagalbos funkciją svarbus susitarimas tarp paciento ir socialinio darbuotojo, nes susitarimo turinys nulemia paciento dalyvavimą gydyme. Susitarimas su pacientais, kuriems paskirtas priverstinis gydymas, dažnai yra skirtingas ir sunkesnis, nei su pacientais, kurie kreipiasi patys. Sprendžiant problemas su pacientu, svarbu susikoncentruoti į pacientą: pacientas yra gydymo branduolys, užduočių ir tikslų numatymas turi būti nukreiptas į stipriausias paciento puses. Motyvacinis interviu turi būti nukreiptas į paciento nenorą keistis. Reikia leisti pacientui pačiam daryti sprendimus, į problemų sprendimą įtraukti šeimos narius.

Vadovaujantis Aprašo 29 punktu „per 7 darbo dienas po paciento atvykimo į nuolatinę gyvenamąją vietą psichikos sveikatos centro ir socialinės paramos centro socialiniai darbuotojai užmezga ryšį su darbo birža, išsiaiškina darbų pasiūlą, paklausą ir derina tai su stacionaro pateiktomis rekomendacijomis. Išsiaiškinamas apsaugotų darbo vietų buvimas ir jų kūrimo galimybės“. Aprašo 30 punkte nurodoma, kad „per 14 kalendorinių dienų apie darbo pasiūlą, įsidarbinimo galimybes informuojamas pacientas“. Praktikoje pacientai įsidarbinimo vengia ir stengiasi atitolinti bandydami motyvuoti prasta sveikata, vykimu kažkur. Verta pažymėti, kad

³² Trotter C., (2006) Working with Involuntary Clients: A guide to practice. 2nd Edition. Allen & Unwin: St Leonards. P. 3.

³³ Behroozi C.S, (1993) A Model for Social Work with Involuntary Applicants in Groups. Social work with groups, Volume 15, Issue 2.

³⁴ Rooney R.H. Strategies for work with involuntary clients, Second edition. 2009

³⁵ De Jong P.& Berg I.K. 2001, Co-constraining cooperation with mandated clients. Social Work, 46, 261-374.

³⁶ Cingolani J. .Working with Involuntary Clients: Practitioners' Perspectives and Strategies. Prieiga per internetą <http://hdl.handle.net/1811/33890> (žiūrėta 2014-12-04).

nemenką įtaką paciento apsisprendimui turi ir šeimos nariai, kurie neretai baiminasi, kad pacientas išeis iš namų ir nepasieks kelionės tikslo. Ši intervencija sunkiai vykdoma ir dėl žemo paciento savęs vertinimo, kuris dažnai lydimas baimės. Per šešerius metus, kai vykdomos psichosocialinės paslaugos asmenims, kuriems vykdomas priverstinis ambulatorinis gydymas, praktikoje nepasitaikė, kad pacientui būtų pasiūlytas trumpalaikis darbas ar viešieji darbai. Pacientui nepageidaujant paslaugų psichikos sveikatos centre, jam siūlomos paslaugos socialinės paramos centre. Pažymėtina, kad dauguma pacientų stengiasi nepažeidinėti režimo, išlaukti pusmetį, kad būtų panaikintas priverstinis gydymas.

Skirtingai nei būnant stacionare, pacientus, kuriems paskirtas priverstinis ambulatorinis gydymas, teigiamai veikia laisvė (teigiamos emocijos, judėjimo laisvė), būtinybė priimti sprendimus (planuoti laiką, prisiimti atsakomybę), privatumas (nebereikia pažįstamiems aiškinti ilgesnio pradingimo priežasties), pažįstama aplinka (saugumo jausmas), artimųjų dalyvavimas gydyme (motyvavimas, skatinimas keistis, kontrolė). Neigiamai pacientą gali įtakoti per didelė laisvė (pasidavimas pagundoms, draugų įtakai iš šalies), žalinga aplinka (nėra izoliuojami nuo neigiamai juos įtakančių veiksnių, didesnė galimybė grįžti prie žalingų įpročių), artimųjų nesąmoningai daroma žala (per didelė globa stabdo paciento resocializaciją).

Išvados

1. Priverčiamųjų medicinos priemonių taikymas yra teismo kompetencija, tačiau jų vykdymas yra neatsiejamas nuo sveikatos priežiūros sistemos. Šioje srityje būtinas teisinės bazės kūrimas bei efektyvios paslaugų sistemos, apimančios pavojingą veiką padariusio asmens gydymą, reabilitaciją ir saugią reintegraciją į visuomenę įdiegimas.
2. Socialinis darbuotojas yra pagrindinis psichikos sveikatos centro komandos narys, kuris organizuoja, stebi ir kontroliuoja paciento veiklą priverstinio ambulatorinio gydymo metu.
3. Darbas su priverstiniais pacientais, reikalauja laiko, dėmesingumo ir atkaklumo, progresas dažnai yra lėtas arba jo visai nėra.
4. Trūksta informacijos, seminarų, mokymų kokias strategijas ir technikas taikyti dirbant su pacientais, kuriems paskirtas priverstinis ambulatorinis gydymas.
5. Prie teigiamų ambulatorinio gydymo pusių galima priskirti didesnę paciento laisvę ir įprastą aplinką, prie neigiamų - mažesnę izoliavimą nuo žalingų veiksnių ir įtakų.

Literatūros sąrašas

1. Behrooz C.S., (1993) A Model for Social Work with Involuntary Applicants in Groups. Social work with groups. Volume 15, Issue 2.
2. Cingolani J. Working with Involuntary Clients: Practitioners Perspectives and Strategies. Prieiga per internetą: <http://hdl.handle.net/1811/33890>
3. De Jong P. & Berg I.K., (2001). Co-constraining cooperation with mandated clients. Social Work, 46, 261-374.
4. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // Valstybės žinios 2000, Nr. 89-2741.
5. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas // Valstybės žinios. 2002, Nr. 37-1341.
6. Lietuvos Respublikos psichikos sveikatos priežiūros įstatymas // Valstybės žinios. 1995, Nr. 53-129.
7. Lietuvos Respublikos Sveikatos apsaugos ministro 2011 m. liepos 1 d. įsakymas Nr. V- 655 „Dėl Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2001 m. lapkričio 9 d. įsakymo Nr.

583 „Dėl gyventojų prisirašymo prie pirminės asmens sveikatos priežiūros įstaigų tvarkos“ pakeitimo“ // Valstybės žinios. 2011, Nr. 82-4018.

8. Lietuvos Respublikos Sveikatos apsaugos ministro ir Lietuvos Respublikos Socialinės apsaugos ir darbo ministro 2008 m. liepos 10 d. įsakymas „Dėl pacientų, teismo nutartimi pripažintų nepakaltinamais ir nukreiptų priverstinai gydytis, psichosocialinės reabilitacijos tvarkos aprašo patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2008, Nr. 79 – 3162.
9. Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2012 m. rugsėjo 17 d. įsakymas Nr. V-8611 „Dėl pirminės ambulatorinės psichikos sveikatos priežiūros paslaugų teikimo tvarkos aprašo patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2012, Nr. 110-5600.
10. Radavičius L.E., (2004) Teisės psichiatrija: istorija ir dabartis. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
11. Rooney R.H., (2009) Strategies for work with involuntary clients, Second edition.
12. Trotter C., (2006) Working with Involuntary Clients: A guide to practice. 2nd Edition. Allen & Unwin: St Leonards.

THE ROLE OF SOCIAL WORKER IN THE OUTPATIENT COMMITMENT

Summary

Mental health social workers are increasingly faced with the outpatient commitment. The article gives an overview of the regulation of the outpatient commitment, the social worker's practical experience and the difficulties of the forced outpatient treatment and monitoring. The social worker's ethical approach to the complex of social work interventions, the change of this approach through the outpatient treatment and observation and practical experience are studied also.

Keywords: outpatient commitment, social worker, practical experience.

Ramunė Maniušienė

VšĮ Karoliniškių poliklinika psichikos sveikatos centras

r.maniusiene@gmail.com

СТАДИОННОЕ ХУЛИГАНСТВО КАК ПРОЯВЛЕНИЕ СОЦИАЛЬНОЙ ПАТОЛОГИИ

Dr. Andrzej Szymański

Анджей Шымански, Академия Физической Культуры в Катовицах

54

Резюме

Автор перспективе, содержащиеся в заглавии настоящей разработки представляет облик субкультуры футбольных болельщиков и характеристику их девиационных поведений. Из приведенных выводов вытекает, что процесс освобождения стадионов от драк требует времени, а создание системы безопасности массовых мероприятий не может быть ориентировано исключительно на достижение кратковременных успехов, в основном, путем использования мер уголовно-правового характера.

Ключевые слова: социальная патология, субкультура, стадионное хулиганство

Вступление

Обще употребляемым термином для определения различных проявлений социального зла является социальная патология. В Польше проблема социальной патологии стала известной благодаря А. Подгурецкому. Он понимал социальную патологию, как «тот вид поведения, тот тип института, тот вид функционирования какой-то социальной системы, который остается в противоречии с общепринятыми ценностями, и которые в данном сообществе являются допустимыми и приемлемыми (A. Podgórecki: 1969, с. 24). По мнению Й. Мальца (1986, с. 58), основой дефиницией социальной патологии должен быть факт причиненного ущерба определенным типом поведения. К этим ущербам он относит: смерть, авто деструктивное поведение, снижение морального уровня и имущественные потери. Другой взгляд на эту проблему у Й. Ясиньского (1986, с. 44). Патологическими, он считает поведения и действия о массовом характере, которые причиняют вред как правонарушителю, так и обществу. Е. Белицки (2005, с. 39) приводя примеры того, что является, а что не является патологическим, подчеркивает, что мы должны иметь в виду определенные общественные поведения, элементы которых оцениваются негативно по отношению к принятой в данном сообществе системе ценностей. М Липка (1977, с. 15) считает, что социальная патология - это определенные позиции и поведение, вредные для исторически обусловленного процесса, которые приводят к негативным последствиям для всестороннего развития личности, группы или целого общества, а суть их заключается в несоблюдении действующих положений права, моральных и культурных норм, а также в отклонении или

неуважении ценностей, соответствующих ценностям личности и общественности на определенном этапе развития.

В то же время, М. Ярош (1997, с. 67) обсуждаемое явление понимает как состояние нарушения общественного равновесия, характеризующиеся ослаблением социальной связи, системы социальных норм и ценностей, а также нарушение регуляции механизмов социального контроля. Только поверхностный анализ тех или других имеющихся в литературе дефиниций понятия «социальная патология» приводит к выводу, что нет единогласия в этой области. Что не менее важно, по мнению А. Габерле (1993, с. 7), чтобы определение круга поведений, называемых социально патологическими могло фактически сыграть свою роль, нужно, прежде всего, указывать критерии, позволяющие отличить явления патологические от непатологических и охватывать целый ряд явлений, не соответствующих кругу явлений, охваченных синонимичными понятиями. Исходя из этих предположений, социальной патологией можно считать те проявления индивидуального, группового или институционального поведения лиц, которые в результате нарушения существующих норм является угрозой для безопасности и иных заветных ценностей в данном культурном круге, что приводит к законодательному вмешательству государства в сферу свобод и гражданских прав, с целью противостоять такому виду явлениям.

К этому типу явлениям можно отнести стадионное хулиганство. Принимая во внимание выше указанные, целью данной работы является характеристика польских субкультур «фанатских шарфов», а также выявление основных мер по подавлению хулиганства. Проблему исследования можно отнести и охарактеризовать в двух вопросах:

- Какие черты и вид хулиганских поведений наиболее характерны для определенных субкультур польских болельщиков
- Можно ли считать эффективными применяемую стратегию по предупреждению и организационно – юридические меры по сокращению патологии хулиганства?

Для решения данной проблемы в качестве главного метода по приобретению информации был принят анализ документов. Дополнением являлся исследовательский метод *desk research*, суть которого заключается во внимательном наблюдении так называемых вторичных источников, т.е. архивов, статистик, пресс-релизов, веб-сайтов и тому подобных. Значительным источником получения углубленного качественного анализа исследуемого явления было также проведение опроса среди сотрудников полиции и интервьюирование «фанатных шарфов».

Субкультура стадионных хулиганов

Стадионное хулиганство является одной из наиболее болезненных патологий общественной жизни. Такого вида хулиганские действия участников массовых мероприятий имеют достаточно долгую историю.

Дескриптивные упоминания о нарушениях гармонии и порядка на спортивных аренах можно найти в далеких уже античных временах. Одним из первых хорошо документированных случаев нарастания хода соревнований было нападение болельщиков на своих конкурентов (фаворитов) во время Византийской Империи (S. Zakrzewski: 2013, с. 239). В результате спровоцированные недовольными фанатами уличные беспорядки ставили в угрозу политическую позицию императора Юстиниана (A. Krawczuk: 1992, с. 136). Из существующих источников можно также узнать, что специальные технические средства, предпринимаемые с целью обеспечения безопасности зрителей были использованы во время дионисов ок. 530 лет до нашей эры. Оказывается также, что запрет употребления алкоголя на спортивных аренах не является современной идеей. Такое обострение впервые было

применено в около 450 году до нашей эры во время соревнований, организованных в Дельфах (P. Piotrowski: 2000, с. 12).

Случаи воев и ссор болельщиков присутствовали и в следующих эпохах. Настоящий, однако, расцвет стадионного хулиганства, из - за футбольных болельщиков из Великой Британии наступил в XX веке. О хулиганстве и эксцессах британских хулиганов стало громко и в других местах Европы. Распространяющееся как вирус явление, названное «английской болезнью» в очень быстром темпе завоевало межконтинентальный масштаб, становясь бедой о глобальном радиусе. В след за его развитием появлялись смертельные жертвы, постепенно увеличивалось количество раненых и все чаще сообщалось об инцидентах, требующих повышенной реакции правоохранительных служб.

В середине прошлого века, из безымянной толпы фанатов, на волне недовольства и социального сопротивления начали появляться на аренах субкультурные группы. СМИ назвало их хулиганами с фанатскими шарфами (на польском: «szalikowcy», далее в тексте «фанатные шарфы»), псевдо болельщиками (pseudokibicami) или футбольными хулиганами (kibolami). Похожее явление произошло также в Польше. Коренные псевдо болельщики - хулиганы массово появились на стадионах в 80-х годах XX века. Первоначально они группировались вокруг движения "гитовцев" [гитовцы, на польском «gitowscy»] - молодежная контркультура, существующая в 70-х годах XX века в Польше, они отличались большой солидарностью и сильной привязанностью к месту жительства] и "скинов". От гитовцев они приняли большинство принципов, таких как: проявление своей своеобразности, ненависть к правоохранительным органам и запрет каких-нибудь контактов с ними, сильную солидарность внутри группы, а также признание сильных и эффективных в драках людей своими лидерами. Другой субкультурой, которая оказала значительное влияние на современный образ национальной субкультуры футбольных хулиганов – фанатских шарфов была идеология скинхедов. Она опиралась на лозунг «Польша для поляков» (на польском: Polska dla Polaków), глубокой ненависти к чужим и культе силы. «Фанатские шарфы» кроме татуировок и ненависти к чужим от скинов приняли – бомберы (куртки), солидную обувь (берцы) и очень короткую стрижку. В наследство от скинов они ввели на стадионы: ненависть, расизм и антисемитские акценты. Все чаще за их примером, они начали организовать «съезды болельщиков» и интегрировать среду, вводя ритуальные элементы объединяющие группу. Их фирменным знаком стали шарфы в цветах клуба, а дополнительными аксессуарами: флаги, баннеры, эмблемы клуба, фейерверки, покрашенные лица и волосы, а также специфический язык насыщен агрессией и ненавистью (A. Szymański: 2010, с. 155). В течение десятилетий субкультура «фанатских шарфов» разрослась, внутренне преобразовалась и затвердела (P. Piotrowski: 2012, с. 11). Ее стадионные эксцессы выросли до ранга социальной патологии, вынуждая предпринимать правовые и превентивные меры по ограничению и подавлению нежелательного явления.

Субкультура «фанатских шарфов», не охватывает, конечно, всех тех, которые посещают стадионы, но тех людей, для которых болеть за определенную команду обозначает групповую идентичность. Критерии принадлежности определяет: стиль одежды и способ поведения, характеризующийся жестокостью и агрессивностью. Ее члены подбираются из разного социокультурного окружения, особенно из больших жилых массивов. В основном, это люди, у которых нет больших профессиональных перспектив, хорошего образования, жизненных целей и культурных потребностей (M. Filipiak: 1999, с. 85). Для «фанатских шарфов» не важен возраст, убеждения или материальное положение.

Представления «фанатских шарфов», касающиеся окружающего их мира, напоминают структуру общественной организации примитивных племен, делящих мир на две части «мы» (наши) и «они» - чужие, противники, враги, все те, которые должны быть устранены (Т.

Sahaj: 2002, с. 16). В то же время в мире дикости и примитивности, совершаемые акты деструкции являются для «фанатских шарфов» поводом для гордости и удовлетворения, а размер причиненных убытков и потери, источником вдохновения для следующих. Среди них П. Пиотровски (2003, с. 91-93), выделяет пять наиболее распространенных форм негативного поведения хулиганов, включая: ссоры в сочетании с боями, бросание опасными предметами, так называемые поезда страха, акты вандализма, запугивание игроков и активистов.

Для достижения целей отдельные группы «фанатских шарфов» устанавливают между собой, как и отдельные государства, союзы и придумывают все более безумные действия, которые нередко оканчиваются стадионными скандалами и драками. Достигаемые таким образом «успехи» (начатые скандалы), очень быстро отражаются в Интернете и комментариях, размещенных в журналах для псевдо болельщиков «зинах» (ziny). В обсуждаемом явлении, очень опасно, что «фанатские шарфы» охваченные фанатизмом и ненавистью атакуют при любой возможности. Такому поведению способствует специфический синдром, сопровождающий совокупное нарушение порядка, каким является чувство безнаказанности и анонимности. Следует при этом подчеркнуть, что в связи с культом силы и агрессии, которым они поклоняются, а также принимая во внимание количество и интенсивность хулиганских эксцессов с их участием, их считают одной из наиболее опасных субкультур (K. Radwaniak: 2011, с. 39).

Говоря о «фанатских шарфах» нельзя игнорировать факт, что хотя степень внутренней организации групп псевдо болельщиков свободная, то их обязует некая иерархия. Она проявляется в определенной структуре. На ее вершине можно выделить "старейшин", отвечающий за постановку целей, разработку стратегии и тактики, а также за внутреннюю интеграцию группы. С каких-то пор, все более значимым элементом структуры псевдо болельщиков являются «квартермастера» (подсобные люди). Это состоятельные частные лица, у которых богатые родители, хорошо оплачиваемая работа или деньги от незаконной деятельности. Благодаря им группа имеет средства на финансирование своей активности, а также на предоставление помощи и поддержки важным членам, которые оказались в трудной жизненной ситуации или имеют правовые проблемы. Они также отвечают за организацию и предоставление необходимого «оружья» для «солдат». Этот последний, наиболее широкий слой состоит из: «новичков», «ультрасов», «хулиганов», «разведчиков» и «хульсов».

В самом низу находятся «фанатские шарфы – новички», которые обычно не участвуют в агрессивных действиях во время спортивного мероприятия. Для них соревнования это «мода», способ убить скуку и провести свободное время. Свое присутствие на стадионе демонстрируют скандированием криков и разного вида припевов. Редко участвуют в прямых драках, а если уж участвуют, то вследствие оборонно - карательных действий. Лица, входящие в состав этой группы это обычно самые молодые участники «фанатских шарфов», которые свою карьеру начинают в возрасте 12-14 лет.

Выше «новичков», называемых также «подростками» находятся хулиганы. Их присутствие на стадионе определяет, с одной стороны, желание участвовать в спортивном мероприятии (наблюдать за спортивным событием), с другой стороны, подавляющая ориентация на вандализм и вызов боев. Активность представителей этой группы в начатых драках носит как наступательный, так и обеспечивающий и оборонительный характер. Интересной категорией среди «фанатских шарфов» являются «ультрасы». Их характеризует значительная степень идентификации с клубом и меньшая склонность к хулиганским действиям. В своей деятельности они ориентируются на диверсификацию и «украшение» спортивных мероприятий своим присутствием. Во время матча отпускают петарды, ракеты, фейерверки. Держат баннеры, эмблемы, размахивают транспарантами и флагами, которые относятся к цветам и символам клуба. Их присутствие

подчеркивает боевой характер данной группы и является опознавательным знаком во время мероприятия, как у себя, так и на выезде.

На самой вершине «фанатских шарфов – солдат» находятся хульсы. Они представляют собой элитный эскадрон и наиболее точно соответствуют дефиниции псевдо болельщиков - хулиганов. Для этой группы не имеет значения ход матча, а сама идентификация с командой (клубом) является чисто инструментальной. Мотивом их действий является жажда опасности, и желание удовлетворить сильные переживания. Их стихией является риск, уничтожение и борьба независимо от того, когда, где и с кем. В некоторых группах «фанатских шарфов» можно встретить и разведчиков, которые создают банк информации о противнике и отвечают за диверсию.

В представленной, короткой характеристике групп «фанатских шарфов» видно, что главная цель - противостоять другим «чужим» группам, а не получать положительный эмоциональный опыт от спортивных мероприятий. Хуже всего, что они полностью осознают, что поступают вопреки законам и нарушают социальные нормы. Что еще значимо, футбольные фанаты бьются не только на стадионах и вокруг них, но также на улицах городов и вне их, не только во время, но и перед и после матча. Особенную форму их хулиганской активности имеют «въезды» и «забивание стрелки».

Въезд заключается во вторжении групп «фанатских шарфов» на территорию районов и кварталов, в которых проживают болельщики враждебного клуба, бойне и разрушении существующей инфраструктуры. В этом действии полностью исчезает стадионный контекст, а такие события могут произойти практически в любом месте, в любое время (P. Chlebowicz: 2009, с. 173).

Забивание стрелки обозначает назначенную встречу враждебных групп хулиганов, в определенном месте и назначенном времени с целью проведения боя. Мотивом таких встреч является желание доказать превосходство одной группы хулиганов перед командой другой группы хулиганов, а также необходимость доминировать, желание давать выход своей энергии, и освободиться от повседневных проблем, как и реализация интересов, связанных с использованием конфронтационных боевых искусств. Перед самым боем стороны договариваются о количестве лиц, принимающих в нем участие, способе его проведения и момента окончания (E. Krzyżak-Szymańska, A. Szymański: 2005, с. 189).

Сопернические позиции и взаимная враждебность «фанатских шарфов» разных клубов, обычно обостряется и превращается в стадионные драки, особенно в условиях проигрыша своей команды.

Начатые драки сопровождают тогда неконтролируемые акты вандализма и жажда взаимной конфронтации. С субъективной перспективы самих хулиганов их деятельность является признаком благородного идеологического соперничества и посвящения для клуба. Своеобразным проявлением этого соперничества является так называемая лига хулиганов. Она происходит параллельно с командным соревнованием, а площадью борьбы являются трибуны, окрестности стадионов и железнодорожные пути. Как утверждает П.Пиотровски (2003, с. 8), наибольшим признанием среди псевдо болельщиков пользуются те группы, которые часто принимают участие в выигрышах, всегда готовы сражаться и вызывают впечатляющие сенсации, оглашаемые в средствах массовой информации.

Проведенные статистические данные показывают (таблица 1), что наибольшая угроза выступает, однако во время мероприятия. Это обусловлено позицией самих «фанатских шарфов», несмотря на угрожающие им санкции и многочисленные запреты, содержащихся в законе, всеми действиями стремятся к конфронтации с приезжими болельщиками, а если это возможно, даже с Полицией. Псевдо болельщики даже не скрывают факта, что Полиция

является их врагом номер один. Полиция, однако, не является первой целью их атаки, между прочим, потому что за ней стоит юрисдикция, оборудование и обучение

Таблица 1

Количество совершенных преступлений и правонарушений, совершенных в ходе мероприятий, организованных в 2011 – 2013 годах

ГОД	2011		2012		2013	
	Преступления	Правонарушения	Преступления	Правонарушения	Преступления	Правонарушения
Перед мероприятиями	108	3317	216	2505	247	2583
После мероприятий	126	909	148	659	103	677
Во время мероприятий	523	2481	876	3206	919	4045
По дороге на мероприятие / с мероприятия	144	84	40	174	60	272

Источник: Собственная разработка за: Отчеты Главного Управления Полиции «Безопасность массовых мероприятий» в годах 2011-2013

О важности проблемы свидетельствует также количество делегированных полицейских для защиты массовых мероприятий, а также связанные с этим материальные и финансовые затраты. Только для примера можно сказать, что в 2013 году в связи с проведением массовых мероприятий Полиция потратила 4661285 польских злотых, и направила к действиям 348360 своих сотрудников (смотри таблицу 2). Среди задействованных сил, вплоть до 289871 полицейских было непосредственно делегированных к действиям, осуществляемым в связи с футбольными матчами и другими спортивными мероприятиями о массовом характере, что составляло свыше 83% общего числа сотрудников Полиции, задействованных в такого типа действиях.

Таблица 2

Количество полицейских задействованных в мероприятиях по обеспечению безопасности в годах 2009-2013

Год	2009	2010	2011	2012	2013
Количество полицейских	288028	248460	289960	458414	348360

Источник: Собственная разработка за: Отчеты Главного Управления Полиции «Безопасность массовых мероприятий» в годах 2009-2013

Стадионное хулиганство и правовое регулирование

В обеспечении безопасности на стадионах важную роль играет право. К важнейшим актам, регулирующим вышеупомянутый вопрос на международном уровне можно отнести принятую Советом Европы и ратифицированную Польшей Европейскую Конвенцию № 120 о предотвращении насилия и хулиганского поведения зрителей во время спортивных мероприятий и в частности футбольных матчей и Решение Совета ЕС от 25 апреля 2002 г. относительно безопасности на футбольных матчах международного значения. Импульсом для принятия Конвенции стали трагические события на стадионе Хейзел, которые произошли в 1985 году перед финальным матчем розыгрыша Кубка европейских чемпионов между командами Ливерпуль ФЦ и Ювентус Турин.

Согласно ст. 1 Конвенции, она имеет в основном превентивный характер и обязует стороны к предотвращению и подавлению насилия и хулиганского поведения зрителей во время футбольных матчей. Стратегическим для создания механизмов, направленных на предотвращение патологических явлений, во время спортивных мероприятий, является содержание статьи 3 Конвенции, которая содержит список мер и предпринимаемых действий. На их основе, с одной стороны, подписавшие стороны обязаны обеспечить мобилизацию в

достаточном объеме сил по поддержанию порядка для противодействия актам насилия и хулиганским действиям, с другой стороны содействовать тесному сотрудничеству и обмену соответствующей информацией между задействованными силами полиции различных населенных пунктов или теми силами, которые могут быть задействованы. Предусматривается также, применять или, в случае необходимости, принять законодательство, предусматривающее соответствующие наказания или, в случае необходимости, соответствующие административные меры для лиц, признанных виновными в совершении правонарушений, связанных с насилием или хулиганскими действиями зрителей включая стадионный запрет, выведение из мероприятия, или запрет входа на матч.

Субъекты, отвечающие за организацию массового мероприятия в соответствии с Конвенцией, предпринимали конкретные действия вокруг стадионов и на стадионах по предупреждению или подавлению такого насилия или таких хулиганских поступков, и в частности: добивались того, чтобы проектирование и планирование стадионов гарантировали безопасность зрителей, не способствовали насилию среди них, позволяли обеспечивать эффективный контроль за толпой, включали установку соответствующих ограждений или перекрытий и позволяли обеспечить вмешательство служб безопасности и сил порядка. В Конвенции говорится также о необходимости надежно разделять группы болельщиков команд противников, выделяя для групп приезжающих болельщиков, когда они допускаются на стадион, отдельные трибуны; и проведения контроля за тем, чтобы зрители не проносили на стадионы предметы, которые можно использовать для актов насилия, а также пиротехнические средства или другие подобные предметы, а также о необходимости устанавливать на стадионах эффективную систему связи с публикой и следили за ее использованием в полном объеме.

Что касается Решения Совета 2002/348/СПСО от 25 апреля 2002 г. относительно безопасности на футбольных матчах международного значения, на его основе члены сообщества, обязаны создать национальный информационный пункт о полицейском характере. На эти точки была возложена ответственность за координацию и содействие обмену информацией в связи с футбольными матчами международного значения и развития международного сотрудничества.

С национальной точки зрения - основным правовым регулированием, направленным на ограничение стадионного хулиганства стал Закон о безопасности массовых мероприятий от 2009 году (Вестник Законов № 62, пункт 504, с позднейшими изменениями). В своих десяти разделах в Законе говорится о задействованных в мероприятиях по обеспечению безопасности. Закон определяет также наиболее важные понятия, включая также и те, которые оставались в области европейского права и терминологии спортивных организации и объединений. Настоящий акт приводит также принципы поведения, необходимые для обеспечения безопасности массовых мероприятий, правила и процедуры выдачи разрешений на проведение массовых мероприятий, правила сбора и обработки информации, касающейся безопасности массовых мероприятий, правила ответственности организаторов за причиненный ущерб в связи с организацией мероприятий. Акт содержит положения об уголовной ответственности не только за преступления, совершенные на стадионах и других спортивных объектах, но и вводит уголовную ответственность за другие поведения, будущие правонарушения. Хотя положения Закона в целом относятся к спортивным мероприятиям, в том числе футбольным матчам, то этим последним уделяется особое внимание. Весь раздел 3 посвящен исключительно безопасности футбольных матчей. Наиболее важные положения, касающиеся такого вида соревнований, включают, например обязанность обеспечить идентификацию лиц, участвующих в мероприятии, соответствующим оснащением объектов, используемых для проведения соревнований в профессиональной лиге, в совместимые

электронные системы для идентификации лиц, продажи билетов, контроля за пребыванием на месте во время матча, а также контроля доступа к определенным местам.

Деятельность Полиции в области предотвращения стадионного хулиганства.

Из обсужденных вопросов вытекает, что институтом ответственным за ограничение и преследование лиц виновных в этом явлении является Полиция.

Если говорить о предотвращении стадионного хулиганства и обеспечении безопасности массовых мероприятий, то процедуральный порядок исполнения Полицией, предусмотренных действий регулирует Распоряжение № 982 Начальника Полиции от 21 сентября 2007г. (Официальный журнал Главного Управления Полиции, № 17, поз. 129). На его основе в Главном Управлении Полиции и в воеводских штабах Полиции функционируют рабочие группы по распознаванию, предупреждению и предотвращению преступлений и правонарушений, совершенных в связи со спортивными мероприятиями, называемые рабочими группами по фанатскому движению. В структурах исполнительных единиц Полиции, кроме рабочей группы, занимающиеся анализом, предусматривается также место для групп по уголовному распознаванию. Настоящие группы отвечают за распознавание среды болельщиков и их наблюдение.

В превентивной стратегии, направленной на повышение качества обеспечения массовых спортивных мероприятий, особенно футбольных матчей, особую роль играют полицейские споттеры. Принимая во внимание, действующее правовое регулирование, споттер - это сотрудник полиции, выполняющий задачи по безопасному и культурному балению путем выявления и устранения рисков, связанных с массовыми спортивными мероприятиями, в сотрудничестве со сторонами, отвечающими за подготовку и осуществление этих мероприятий, в том числе с участвующими в них болельщиками (M. Leszczyński: 2010, с. 51). Это обозначает, что споттер работает в треугольнике: >Полиция - клуб – болельщики<, т.е. он отвечает за контакт с болельщиками и сотрудничество с руководством спортивных (футбольных) клубов. Его миссия и цель – получить информацию о субкультуре «фанатских шарфов» образованной внутри болельщиков данного клуба, отношениях ее членов со сторонниками других команд и существующих угроз со стороны отдельных лиц или группировок.

Важным элементом в обсуждаемой деятельности Полиции является не только создание должности споттера, идентифицирующего и оценивающего существующие угрозы, которые влияют на безопасность спортивных соревнований, но и ведение управлениями Полиции программных компаний, таких как «Вместе безопаснее» („Razem bezpieczniej”), «Псевдо болельщик» („Pseudokibic”), «Болельщик с классом» („Kibic z klasą”), «Болельщик» („Kibic”) или «Я честен» („Jestem fair”) Настоящие программы имеют общенародный, региональный или местный характер (A. Szymański: 2013, с. 131).

Значительной цепочкой, осуществляемой профилактики является также Национальный Контактный Пункт по массовым мероприятиям, который вместе с соответствующими воеводскими и повятовыми единицами от имени Главного Коменданта Полиции отвечает за:

- сбор и обработку информации о безопасности массовых мероприятий,
- ведение базы данных о безопасности массовых мероприятий,
- разработку информационного анализа о безопасности массовых спортивных мероприятий,
- сотрудничество с отечественными и иностранными организациями в области безопасности проведения массовых мероприятий.

Говоря о превентивных мерах Полиции, связанных с предотвращением и подавлением хулиганства на стадионах, необходимо упомянуть о соответствующих заключениях для органа, выдавшего решение, касающиеся материально-технической подготовки мероприятия организатором. Целью задания является сравнение текущего состояния объекта с документацией, предоставленной организатором.

Выводы

1. Проведенные институциональные меры по подавлению хулиганства на стадионах следует признать малоэффективными. Доказательством является отсутствие заметного снижения числа зарегистрированных инцидентов, а также рост интереса молодых людей к активному участию в субкультуре хулиганов –фанатских шарфов.
2. Меры по сокращению патологии хулиганства на стадионах должны осуществляться на основе комплексного подхода. Законодательные меры должны быть дополнены образовательными и социальными средствами.
3. Ключом к успеху является сотрудничество государственных институтов со спортивными организациями в области профилактики и по борьбе с насилием, не толерантностью и ксенофобией.
4. Процесс «освобождения» стадионов от хулиганов требует времени, а создание системы безопасности массовых мероприятий не может быть направленно исключительно на достижение краткосрочных успехов путем принятия решений об уголовном характере дела.
5. Проблема хулиганства на стадионах будет до тех пор, пока вызванные псевдо болельщиками ссоры и драки будут наиболее привлекательным путем дать выход накопленной фрустрации, связанной с отсутствием перспектив и увеличивающихся повседневных проблем

Библиография

1. Bielicki E., (2005), *Z problematyki resocjalizacyjnej: patologia społeczna, patologia indywidualna, etiologia kryminalna, kara*, Bydgoszcz, Издательство KPSW.
2. Chlebowicz P., (2009), *Chuligaństwo stadionowe. Studium kryminologiczne*, Warszawa, Издательство Wolters Kluwer.
3. Filipiak M., (1999), *Od subkultury do kultury alternatywnej*, Lublin, Wydawnictwo UMCS.
4. Gaberle A., (1993), *Patologia społeczna*, Warszawa, Издательство Prawnicze.
5. Jasiński J., (1986), *W sprawie rozumienia terminu „patologia społeczna”*, „Państwo i Prawo”, № 5, с. 44-49.
6. Jarosz M., (1997), *Samobójstwa*, Warszawa, Издательство PWN.
7. Kowalski R., (2000), *Potomkowie Hooligana. Szalikowcy*, Toruń, Издательство Adam Marszałek.
8. Krawczuk A., (1992), *Poczet cesarzy bizantyjskich*, Warszawa, Издательство „Iskry”.
9. Krzyżak-Szymańska E., Szymański A., (2005), *Dewiacje wśród dzieci i młodzieży na terenie województwa śląskiego*, [b:] *Bezpieczeństwo dzieci i młodzieży – zagrożenia cywilizacyjne w aspektach: pedagogicznym, instytucjonalnym i legislacyjnym*, (ред.) E. Krzyżak-Szymańska, A. Szymański, Mysłowice, Издательство WSP.
10. Leszczyński M., (2010), *Spotters*, „Przegląd Prewencyjny”, № 1, с. 52-54.
11. Lipka M., (1977), *Zjawiska patologii społecznej. Studium Prawno-Kryminologiczne*, Warszawa, Издательство PWN.
12. Malec J., (1986), *Patologia społeczna jako zjawisko. Projekt definicji*, „Państwo i Prawo”, № 4, с. 57-62.

13. Morgała D., (2012), *Definicja i zakres pojęcia chuligaństwo stadionowe*, „Prokuratura i Prawo”, № 7-8, c. 78-88.
14. Piotrowski P., (2000), *Szalikowcy. O zachowaniach dewiacyjnych kibiców sportowych*, Toruń, Издательство A. Marszałek.
15. Piotrowski P., (2003), *Subkultury młodzieżowe. Aspekty psychospołeczne*, Warszawa, Издательство „Żak”.
16. Piotrowski P., (2012), *Chuligani a kultura futbolu w Polsce*. Warszawa, Издательство PWN.
17. Podgórecki A., (1969), *Patologia życia społecznego*, Warszawa, Издательство PWN.
18. Radwaniak K., (2011), *Z zagadnień charakterystyki i zwalczania chuligaństwa oraz przestępczości stadionowej z uwzględnieniem wykorzystania metody białego wywiadu*, „Bezpieczeństwo. Teoria i Praktyka”, № 3, c. 37-49.
19. Sahaj T., (2002), *Kibice i pseudokibice – analiza zjawiska chuligaństwa stadionowego*, „Sport Wyczynowy”, № 7-8, c. 71-81.
20. Szymański A., (2010), *Niedostosowanie społeczne dzieci i młodzieży. Wybrane problemy*, Warszawa, Издательство WSP TWP.
21. Szymański A., (2014), *Zapewnienie bezpieczeństwa i porządku publicznego na imprezach sportowych w działaniach policji*, [b:] *Prawne, instytucjonalne i społeczne uwarunkowania bezpieczeństwa*, (red.) S. Bębas, A. Gołębiowski, Radom, Издательство WSH.
22. Zakrzewski S., (2013), *Subkultura szalikowców a bezpieczeństwo imprez masowych*, „Przegląd Strategiczny”, № 2, c. 239-252.

STADIUM HOOLIGANISM AS A SYMPTOM OF SOCIAL PATHOLOGY

Summary

Author in the perspective comprehended in the title of coverage terminology presents image of football hooligan subculture and characterize its deviant behaviour. From summary follows, that the:

- Carry out actions towards the limitation of hooliganism are ineffective. It follows from fall of lack of numbers of reported that kind of incidents and from increase of young people interests in an active participation in football hooligan subcultures.
- There is a necessity to lead more intensive educational and preventative activity in order to counter the stadium hooliganism.
- Process of absolving stadiums from football hooligan affrays takes time, and the structure of the security system of mass party cannot be steer only on achieving the interim successes by practice mainly disciplined solutions.
- The problem of stadium hooliganism would be continued phenomenon in social life as long as created brawls by hooligans will be the easy way to unload cumulative frustration towards lack of perspectives and increasing daily life problems.

Keywords: social pathology, subculture, football hooligans, stadium hooliganism

Dr. Andrzej Szymański

Academy of Physical Education in Katowice

email: szymanskiandrzej39@wp.pl

IESKATS SOCIĀLĀ PEDAGOGA PROFESIONĀLĀS KOMPETENCES VEIDOŠANĀS SUPERVĪZIJĀ KONCEPTUĀLĀ MODEĻA APROBĀCIJAS REZULTĀTOS RĒZEKNES AUGSTSKOLĀ LATVIJĀ

Dr. Ženija Truskovska
Rezekne Higher Education Institution, Latvia

Abstract

The aim of higher education is an intelligent and a competent professional, able to be flexible and fit in the modern labour market. In the framework of the research, carried out in Latvia from 2008 to 2013, in the Rezekne Higher Education Institution, the author approbated a structural content model (hereinafter – SCM) and conceptual model (hereinafter – CM) of the social educator's personal competence (hereinafter – PC) formation under supervision. Currently in Latvia there is a need in supervision, however it is not ensured in compliance with the demand of students and social educators. Consequently, the preventive aspect of supervision is not used to reduce the professional burnout syndrome of the social educators – beginners and practical workers. The article provides an insight into the mentioned research and introduces a discussion on further researches in the field.

Keywords: social educator, professional competence, structural model, conceptual model, professional burnout, supervision

Ievads

Introduction

At present in Latvia there are several scientific researches on professional competence of experts in various spheres, and issues of their professional development, since nowadays both in Europe and all around the world there is a demand for professionals in all spheres of human activity. The researches on supervision for social educators are in their initial stage in Latvia. The author's research is based on the need to develop this sphere of PC improvement as a professional – complying with the needs of social educators (students and beginners) and professional practice in social pedagogy, as well as the modern requirements of professional education. It allows social educators to receive both the educational and supportive supervision already during their studies, facilitates understanding that it is necessary when commencing the independent professional activity, as well as promotes the formation and perfection of social educator's PC, contributing to the development of a profession of social educator in Latvia, strengthening the professional support

system, by introducing supervision. The theoretical justification of the essence of social educator's profession, professional activity, PC formation and supervision indicates the main directions and goals, the things to be improved, changed or completed by the results obtained within the research.

The goal of the article is to introduce readers with the research, providing a brief review of it. The author used the scientific literature's and other sources' *analysis* methods, including *modelling* of study process and research organisation process. According to the *availability* the research can be described as an *applied research* – the research is aimed at solving topical problems in practice and justifying the necessity of social educators' supervision during the process of studies, to use the obtained results (Geske & Grīnfelds, 2006: 21; Mārtinsone, 2011:17).

Since the author of the research focused on gathering the information on the issue, looking for solutions and approbation, the research deals with gathering qualitative and quantitative data and their analysis; it has the *mixed consecutive qualitative and quantitative research design* (Geske & Grīnfelds, 2006, Flick, 2007 etc.), applying *triangulation* (Kropļijs & Raščevska, 2004). According to problems and research question it is a *research of action* – it comprises a better understanding of problems and analysis in a specific context, as well as the author used *the involvement action research method* (Baumetal, 2006 etc.). The research is an *empirical and descriptive research*, since the author of the research describes the personal experience as a university lecturer teaching social educators, in the framework of students' pre-diploma practice organization and approbation of the elaborated models of SSM and CM of social educator's PC perfection under supervision on Rezekne Higher Education Institution. The author justifies a *new form of work and method* with students – future social educators – supervision for social educators – disclosure of the essence and description of its introduction.

After the data obtaining procedure. The data were obtained by researching and analysing literature on pedagogy, social pedagogy, social work and scientific literature of other branches of science concerning the subject, object and problem of the research – theory and practice. Also data were collected, organizing focus discussions (for students, university lecturers), conducting a survey among social educators and students (questionnaire), organizing a reflexive writings (essays), analysing essays of social educators and students, performing a *qualitative context analysis* of text segments (Geske & Grīnfelds, 2006, Pipere, 2011, a). Consequently, the research has a *qualitative and quantitative research designing* (Flick, 2007).

Basis of the research: 1) social educators, who study, in Latvia and abroad - 94 respondents; 2) social educators, who work, in Latvia – 39 respondents; 3) university lecturers in a higher education institution in Latvia – 5 respondents; 4) leaders of pre-diploma practice – experts in Latvia – 7 respondents.

Total number of respondents– 145. Taking into account that this basically is a qualitative-quantitative research the number of respondents is sufficient to perform the research and obtain plausible data for justifying the introduction of CM of social educator's PC formation under supervision in a higher education institution.

The aim of the article's author is to stimulate scientists and practical workers for further researches in facilitating the development of social educators by the means of supervision. The conceptual model (hereinafter – CM) of social educator's personal competence formation (hereinafter – PC) under supervision was theoretically developed and approbated in Latvia, in the Rezekne Higher Education Institution from 2008 to 2013, in the framework of doctoral thesis (Truskovska, 2013).

Teorētiskās izpētes aspekti

Aspects of theoretical research

Zinātniskās koncepcijas pamatā ir skatījums uz topošo sociālo pedagogu pieaugušo izglītības kontekstā, kas balstās konstruktīvisma teorijas idejās par studējošā profesionālo pilnveidi, par

studējošā motivācijas un personīgi aktuālo kompetenču veidošanos un attīstību (Glaserfeld, 1990; Hiemstra, 2002; Merriam&Caffarella, 1991; Piaget,1952; Kristovska,2012); sociālekoloģiskās pieejas atziņās par cilvēka un sistēmu, daudzdimensionālu vides faktoru mijiedarbību (Baltušīte, 2012; Chess&Norlin, 1988; Juhna, 2001; Katane, 2007; Ness, 2004u.c.) studentcentrētās pieejas idejās (Aloni, 2002; Blūma, 2012; Brookfield, 2005; Knowles, 1980; Koķe, 2006); uz problēmu balstītās pieejas atziņās (Ila, 2007; Metz, 2006; Šilņeva & Eglīte,2001). Teorētiskā izpēte pamato profesionālās veidošanās būtību un attīstību personības attīstības kontekstā: personiskā un profesionālā attīstība noris visa cilvēka mūža garumā, tā noris individuāli un nevienmērīgi, tādēļ augstākās profesionālās izglītības sistēmā nemitīgi jāpilnveido studējošo atbalsts un studiju rezultātu sasniegšana (Truskovska, 2013).

Sociālā pedagoga PK būtībā tiek izprasta kā gatavība profesionālai darbībai. Tā veidojas profesionālās izglītības procesā, produktīvi mijiedarbojoties studējošiem un docētājiem, atspoguļojas un izpaužas studējošā gatavībā veiksmīgi pielietot zināšanas, prasmes, spējas un pieredzi profesionālā darbībā, kā rezultātā attīstās refleksija.

Teorētiskās izpētes rezultātā izveidota sociālā pedagoga PK definīcija. *Sociālā pedagoga PK* ir profesionālās attīstības augstskolā, studējošo un docētāju mijiedarbības procesa rezultāts, kas raksturojams kā integrāls personisko un profesionālo kvalitāšu veselums; tā atspoguļo zināšanu, prasmju un pieredzes līmeni, kas ir pietiekošs speciālistam, uzsākot profesionālo darbību, un ir atbilstošs profesionālajam standartam; izpaužas studējošā pierādītās spējas darboties atbilstoši profesionālās darbības jomai, izmantojot zināšanas, prasmes, personiskās un profesionālās spējas standarta un nestandarta situācijās un pilnveidojas, gūstot pieredzi (Truskovska, 2009,2013).

Sociālā pedagoga PK kā gatavību profesionālai darbībai veido atsevišķas un tajā pašā laikā savstarpēji ciešā mijietekmē esošas komponentes: noteiktu atbilstošu izvēlētajai profesijai personīgo īpašību un kvalitāšu kopums jeb personiskā gatavība (PG); teorētisko zināšanu kopums jeb teorētiskā gatavība (TG); noteikts spēju, prasmju un pieredzes līmenis sociāli pedagoģiskās darbības veikšanai saskaņā ar sociālā pedagoga profesionālo standartu - praktiskās darbības jeb operacionāli instrumentālā gatavība (DG) un profesionālās darbības kvalitāte, kas mērāma kā sasniegtais rezultāts un uzrādīta prasme reflektēt par profesionālās darbības rezultātiem jeb darbības rezultativitātes komponente (R). Tādējādi *sociālā pedagoga PK pilnveidei un novērtēšanai* var izmantot šādus kritērijus: *Personiskā gatavība* – PG, *Teorētiskā gatavība* – TG, *Operacionāli instrumentālā gatavība* – DG un *Rezultativitāte (refleksija par rezultātiem)* – R, nosakot katram kritērijam rādītājus un to līmeņus.

Novērtēt sociālā pedagoga PK līmeni, atbilstoši izstrādātajiem kritērijiem un to rādītājiem, var jebkurā studējošā profesionālās veidošanās posmā, piemēram, studiju kursa sākumā un beigās, pirmsdiploma studiju prakses sākumā un beigās, pirms un pēc profesionālās pilnveides supervīzijāu.tml. salīdzinošo datu ieguvei un analīzei, lai uzturētu atbilstošā kvalitātē studiju rezultātu iegūšanas procesa organizēšanu un/vai, veicot pamatotas izmaiņas studiju procesa organizēšanā, pilnveidotu to atbilstoši studējošo sociālo pedagogu mācīšanās un profesionālajām vajadzībām un mūsdienu prasībām un izaicinājumiem profesionālai izglītībai.

Teorētiskās izpētes rezultātā (Āboltiņa, 2012; Mārtinsons, Lāss,u.c., 2012; Truskovska, 2009; 2013u.c.) tika pamatota Latvijas kultūrvidei un profesionālai videi piemērotākā *jēdziena supervīzija* izvēle attiecībā uz sociālo pedagogu profesionālo izglītību un PK pilnveidošanu. Sociālā pedagoga PK veidošanās supervīzijā zinātnisko pamatojumu nosaka supervīzijas sociālajiem pedagogiem būtības izpratne, kas atspoguļota raksta autore izveidotajā *definīcijā*: *supervīzija sociālajiem pedagogiem* ir topošā speciālista pārraudzības, profesionālās izglītošanas metode un konsultēšanas veids, kurā tiek nodrošināta supervīzijas dalībniekam droša un atbalstoša mācīšanās un profesionālajām vajadzībām atbilstoša transformatīvā vide, lai pilnveidotu supervīzijas dalībnieka PK profesionālās izaugsmes procesā.

Metodiskais pamatojums sociālā pedagoga PK veidošanās procesam supervīzijā balstās zinātnisko pieeju un atziņu izpētē (Havkins&Sohets, 2007; Kadushin, 1992; Rodžerss, 2001; Āboltiņa, 2012; Mārtinsone, 2012 u.c.) un rodams izpratnē, ka 1) supervīzija sociālajiem pedagogiem ir mācību vide, kurā tiek sekmēta ar praksi saistīta mācīšanās un sadarbības kvalitāte, palīdzot supervīzijas dalībniekiem īstenot sniedzot iespēju eksperimentēt, mācīties labāk saprast sevi, savu rīcību, palīdzot formulēt jaunus mācīšanos darba un dzīves garumā, darbības veidus, tādējādi nodrošinot teorijas un prakses sasaisti; 2) mācīšanās vide supervīzijā ir koleģiāla, tā ir droša, attīstoša un radoša, tajā sociālajam pedagogam tiek nodrošināta atgriezeniskā saite un reflektīvā mācīšanās; 3) supervīzijas process sekmē studējošo integrālu teorētisko, sociālo un pedagoģisko domāšanu, attīsta prasmi reflektēt par sociāli pedagoģisko darbību, prasmi analizēt sociāli pedagoģiskas situācijas un problēmas, sekmē pētnieciski radošo pieeju problēmu risināšanai un spēju prasmīgi tās risināt; 4) supervīzija ir viena no metodēm, kas nodod tālāk profesionālās zināšanas, prasmes, iemaņas un vērtības, sekmējot sociālā pedagoga PK un profesionālās identitātes veidošanos tajā; 5) supervīzija ir konsultatīvā atbalsta veids, kas ļauj supervīzijas dalībniekiem – sociālajiem pedagogiem izvairīties no iekšējiem un ārējiem traucējošiem šķēršļiem un blokiem, sekmē PK veidošanos tajā, lai speciālists varētu veikt profesionālo darbību efektīvi un kvalitatīvi un gūt gandarījumu profesijā (Truskovska, 2010, 2013).

Daudzi zinātnieki (Hawkin&Shonet, 2007; Ramāne&Rebaine, 2008 u.c.) akcentē iemeslus un cēloņus, kāpēc palīdzētāju profesiju pārstāvjiem, tostarp sociālajiem pedagogiem, būtu jātiecas saņemt savlaicīgu supervīziju. Par supervīzijas dalībnieku bieži kļūst sociālie pedagogi, kuriem aizsardzības pret klientu jūtas veicinājušas *profesionālās izdegšanas sindromu* (Truskovska, Ļubkina, 2013). Supervīzijas dalībnieka pienākums ir uzņemties atbildību par to, lai savlaicīgi pamanītu, ka viņa sistēmas ir pārpūlētas, ka jāmeklē atbalsts stresa pārvarēšanai, kā arī jānoskaidro un jānovērš tā cēloņus.

Integrējot un sintezējot teorētiskajā izpētē gūtās atziņas un personisko profesionālo sociālā darbinieka, sociālā pedagoga un docētāja pieredzi augstskolā, izstrādāts sociālā pedagoga PK veidošanās supervīzijā strukturāli saturiskais- SSM un konceptuālais – KM modelis (Truskovska, 2013). Sociālā pedagoga PK veidošanās supervīzijā SSM atklāj studiju procesa organizāciju un saturu, studiju procesa organizācijas secīgumu. Pētījuma laikā Rēzeknes Augstskolā 2.līmeņa profesionālās izglītības programmā „Sociālais pedagogs” tika pilnveidoti studiju kursi, ieviesta kursu secība: Sociālpedagoģiskais darbs ar gadījumu – SPDG; Supervīzija sociāli pedagoģiskā darbā – SSPD; Supervīzijas sesiju cikls - SSC pirmsdiploma sociāli pedagoģiskajā praksē. SSM atklāj studiju kursu satura apguves cikliskumu, pēctecīgumu, studējošo un docētāja un/vai supervizora savstarpējās mijiedarbības reflektīvo raksturu, sagaidāmos studiju rezultātus un refleksiju par tiem. Sociālā pedagoga PK veidošanās supervīzijā SSM ietver mūsdienīgu izpratni par topošo sociālo pedagogu studiju rezultātu novērtēšanu – t.i. mācīšanās rezultātu un mācīšanās procesa pašnovērtējums. SSM ir izstrādātā sociālā pedagoga PK veidošanās supervīzijā KM pamatā un parāda KM saturisko virzību uz kvalitatīvāku studējošo teorētisko sagatavotību atbilstoši praktiskajam pielietojumam, kas ļauj prognozēt topošo sociālo pedagogu PK paaugstināšanos.

Sociālā pedagoga PK veidošanās supervīzijā KM, ieviešot supervīziju kā transformējošo mācīšanās vidi, tiek radīti priekšnosacījumi atbilstošai sociālā pedagoga profesionālā standarta kontekstam, kā arī atbilstoši mūsdienu studējošo mācīšanās un profesionālajām vajadzībām: uz mācīšanos un mācīšanās rezultātiem/ sasniegumiem orientēts process; interaktīva mācīšanās, akcentējot sadarbību, komandas darbu un sociālās mācīšanās iespējas; individuālā un grupu darba iespējas; teorijas (satura) un reālās dzīves (prakses) sasaistes nodrošinājums, izmantojot dažādas tehnoloģijas, simulāciju, multikulturālu sociāli pedagoģisku situāciju analīzi, problēmu risināšanu; novērtēšanas pilnveide, iekļaujot pašnovērtējumu, refleksiju par mācīšanās procesu, atgriezeniskās saites nodrošināšanu. Tādējādi tiek sekmēts studējošā PK kā gatavības

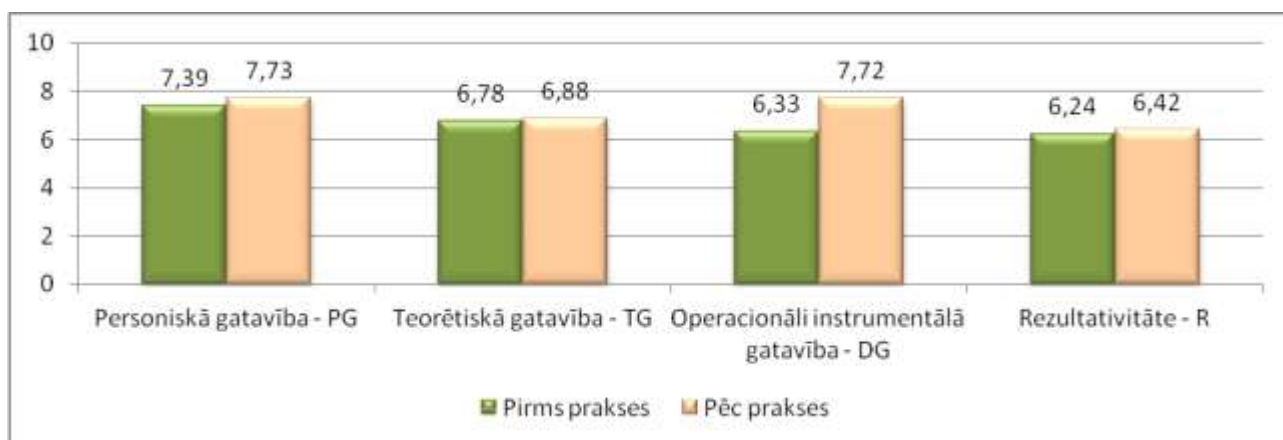
profesionālai darbībai veidošanās process, pakāpeniski pārejot no zemāka kvalitātes līmeņa uz augstāku vai arī pozitīva dinamika viena līmeņa ietvaros.

Ieskats empīriskā pētījuma rezultātos ***Insight into the results of empirical research***

Empīriskā pētījuma (Truskovska, 2013) pilotpētījuma posmos (94 respondenti) noskaidrotas sociālo pedagogu profesionālās vajadzības: *vajadzība pēc pieredzes apmaiņas; vajadzība pēc atbalsta; vajadzības, kas saistītas ar operacionāli instrumentālās kompetences pilnveidi un sevis kā profesionāla apzināšanos*. Rezultātu analīze liecina par respondentu adekvātu supervīzijas izpratni un pamatotām profesionālām vajadzībām no supervīzijas. Vairums respondentu izsaka nepieciešamību pēc supervīzijas 1 reizi mēnesī (individuālās, grupas supervīzijas), izprot dalību supervīzijā kā iespēju nepieļaut profesionālo izdegšanu un uzturēt profesionālo ilgtspēju. Taču pašreizējā situācijā Latvijā vajadzība pēc supervīzijas netiek nodrošināta atbilstoši speciālistu pieprasījumam, tādējādi netiek izmantots supervīzijas profilaktiskais aspekts profesionālās izdegšanas sindroma prevencē. Rezultātu analīze apstiprina arī pieņēmumu par supervīzijas nepieciešamību sociālajiem pedagogiem un mījsakarības pastāvēšanustarp supervīziju un PK veidošanos tajā.

Sociālā pedagoga PK veidošanās supervīzijā *SSM un KM modeļu aprobācija* un iegūto empīriskā pētījumā rezultātu analīze ļauj izdarīt vairākus secinājumus.

- Kritēriju *Personiskā gatavība* – PG, *Teorētiskā gatavība* – TG, *Operacionāli instrumentālā gatavība* – DG un *Rezultatīvitate (refleksija par rezultātiem)* – R pašnovērtējuma rezultātu analīze liecina, ka *dominējošais pašnovērtējums* ir raksturots kā *pieļaujams*, izņemot kritēriju *Personiskā gatavība* - PG, kur vairums gadījumos (53,5% no 1200 apgalvojumiem) studējošie (Rēzeknes Augstskolas 2012/13 studiju gada 1.semestra studējošo 4.kursa sociālo pedagogu izlases kopa – 15 respondenti) savu personisko profesionālās gatavības līmeni novērtē kā optimālu. *Pieļaujamā līmeņa* raksturojums atbilst speciālista profesionālās izaugsmes supervīzijā 1.līmeņa aprakstam. Studējošiem ir nepieciešama pastiprināta supervizora uzmanība un vadība, jo studējošais ir centrēts uz sevi, profesionālajā darbībā jūtas nedrošs, pamatā darbojas reproduktīvajā līmenī, lēmumu pieņemšanā gaida supervizora akceptu un atbalstu. Tas atspoguļo reālo teorētiskā izpētē pamatoto sagatavotības līmeni atbilstoši studiju rezultātiem un paredz profesionālo pilnveidi pašvirzītās mācībās, izmantojot profesionālā vidē visas pieejamās profesionālās izaugsmes iespējas, tostarp regulāru supervīziju. Organizējot mācību supervīziju studējošiem – Supervīzijas sesiju cikls (SSC) - *uzsvars jāliek uz mācīšanās metodēm un mācīšanos supervīzijas vidē*, fokusējoties uz pieredzes gūšanu no supervizora un citiem supervīzijas dalībniekiem – sociālajiem pedagogiem, daloties ar viņiem savā pieredzē, iekļaujot no profesionālās vides mācību materiālu, kā arī saņemot *atbalstu koleģiālā vidē*.
- Kendela korelācijas rezultāti SPSS programmā un AQUAD 7 vidē konstatētās mījsakarības starp metakodiem un mījsakarības starp multiplajiem kodiem pierāda, ka 1) PK ir vienots veselums, kurā katrs no izvirzītajiem kritērijiem jāskata saistībā ar citiem; 2) vērtējuma paaugstināšanās vienā kritērijā ļauj prognozēt korelējošo kritēriju vērtējuma paaugstināšanos citos kritērijos; 3) risinājums iekļaut Supervīzijas sesiju ciklu – SSC pirmsdiploma sociāli pedagoģiskajā praksē (IV), nodrošinot studējošiem drošu koleģiālu mācīšanās vidi, reflektējot par prakses rezultātiem ir efektīvs. Tādējādi iegūti *pierādījumi PK veidošanai supervīzijā jau studiju laikā augstskolā*.
- Atkārtota izlases kopas (Rēzeknes Augstskolas 2012/13 studiju gada 2.semestra studējošo 4.kursa sociālo pedagogu izlases kopa – 15 respondenti) anketēšana tika veikta pēc pirmsdiploma prakses, kurā iekļauta supervīzija (SSC). Salīdzinot vidējos pašnovērtējumus kritērijiem pirms un pēc prakses, vērojamas nelielas pozitīvas izmaiņas visos četros kritērijos (skat. 1. attēlu).

1.att. Vidējais pašnovērtējums kritērijiem pirms un pēc pirmsdiploma prakses
Figure 1. Average self-evaluation according to the criteria before and after pre-diploma practice

1. attēlā redzama neliela pozitīvā dinamika visos kritērijos. Tas ļauj spriest par risinājuma - iekļaut SSC pirmsdiploma sociāli pedagoģiskajā praksē, nodrošinot studējošiem drošu koleģiālu mācīšanās vidi, reflektējot par prakses rezultātiem – veiksmīgu izvēli, jo tas dod efektīvu rezultātu.

Vērojama sociālā pedagoga PK veidošanās ar supervīziju nodrošinātās studijās *pozitīva dinamika*, par ko liecina Wilcoxon Signed Rank testa rezultāti (*skatīt 1.tabulu*). Salīdzinot studentu *pašnovērtējuma rezultātus* pirms un pēc pirmsdiploma prakses, kurā tika piedāvāts *Supervīzijas sesiju cikls – SSC*: izņemot kritēriju Teorētiskā gatavība - TG, ($p>0,05$), visos pārējos kritērijos – Personiskā gatavība - PG, Operacionāli instrumentālā gatavība - DG un Rezultatīvitate (refleksiņa par rezultātiem) - R - vērojamas maksimāli būtiskas atšķirības ($p=0,000$). Par PK veidošanās supervīzijā pozitīvo dinamiku liecina arī katra kritērija atsevišķos rādītājos konstatētās būtiskās atšķirības. Tādējādi studējošie, veicot pašnovērtējumu, apliecina sociālā pedagoga PK veidošanos ar supervīziju nodrošinātās studijās.

1.tabula -Table 1

Vilkoksona testa rezultāti kritērijiem pirms un pēc pirmsdiploma prakses (studentu anketēšana pašnovērtējumam)

Results of the Wilcoxon test according to the criteria before and after pre-diploma practice (survey among students for self-evaluation)

		Gadījumu skaits	Ranga vid.vērt.
personiskā gatavība-PG2 - personiskā gatavība PG	Negatīva dinamika	154 ^a	257,66
	Pozitīva dinamika	390 ^b	278,36
operacionāli instrumentālā gatavība-DG2 - operacionāli instrumentālā gatavība DG	Negatīva dinamika	149 ^d	235,00
	Pozitīva dinamika	340 ^e	249,38
rezultatīvitate-R2 - rezultatīvitate R	Negatīva dinamika	116 ^g	166,56
	Pozitīva dinamika	212 ^h	163,37
teorētiskā gatavība-TG2 - teorētiskā gatavība- TG	Negatīva dinamika	62 ^j	85,75
	Pozitīva dinamika	95 ^k	74,59

- PK veidošanās supervīzijā *pašnovērtējuma esejās (refleksīvā rakstīšana)* iegūto datu apstrāde AQUAD 7 vidē atklāj, ka *Supervīzijas sesiju ciklā* - SSC respondenti pilnveidojuši savu PK. Tas atspoguļojas metakodu biežumā (jeb mainīgo lielumu biežumā): Personiskā gatavībā - PG (kodspg) minēts 58 reizes; Teorētiskā gatavībā - TG (kodstg) minēts 26 reizes; Operacionāli instrumentālajā gatavībā - DG (kodsoig) minēts 86 reizes; Rezultatīvitate (reflektēšanā par mācīšanās supervīzijā) - R (kodsrefl) minēts 35 reizes.

Iegūto rezultātu analīze atklāj, ka studējošo *Operacionāli instrumentālo gatavību* – DG profesionālai darbībai sekmē: 1) uz iegūto pieredzi studiju balstīta mācīšanās studijuursos *Sociāli pedagoģiskais darbs ar gadījumu* - SPDG, *Supervīzija sociāli pedagoģiskā darbā* – SSPD; 2) uz darbības pieeju un attīstības pieeju balstīta, problēmcentrēta, interaktīva un refleksīva mācīšanās SSC; 3) uz savstarpēju komunikāciju un sadarbību supervīzijas dalībnieks – supervizors līmenī un supervīzijas dalībnieks – supervīzijas dalībnieki līmenī orientētu reflektēšanu; 4) uz reflektēšanu par sevi, par savu pieredzi, citu supervīzijas dalībnieku pieredzi saistībā ar klienta sociālo gadījumu, kas iekļauts supervīzijas mācīšanās un izglītojoši atbalstošā vidē sistēmiskās pieejas ietvaros no profesionālās sociāli pedagoģiskās prakses vides.

- Studējošo eseju (refleksīvā rakstīšana) analīze AQUAD 7 vidē apstiprina, ka, mācoties *Supervīzijas sesiju ciklā* – SSC, paralēli pildot prakses uzdevumus pirmsdiploma (IV) prakses vietās un veicot sociāli pedagoģisko darbību, studējošajiem supervīzijas transformējošā mācību vidē tiek radīti priekšnosacījumi daudzdimensionālā, daudzveidīgā un mainīgā sociāli pedagoģiskā darbības lauka apjaušanai, kurš paredz profesionālu un radošu pieeju standarta un nestandarta situāciju risināšanā, kā arī izpratnes par sevi kā profesionāli veidošanai. Tādējādi supervīzijā tiek veicināta PK veidošanās un attīstība.

Secinājumi

Conclusions

Rezultātā, balstoties teorētiskās izpētes atziņās par supervīziju kā mācīšanās vidi, kā izglītojošu atbalstu topošajiem sociālajiem pedagogiem, pamatojoties uz pilotpētījumā apzinātās studējošo – topošo sociālo pedagogu, sociālo pedagogu iesācēju un praktiķu ar dažādu darba pieredzi izpratnes par supervīziju un vajadzībām pēc supervīzijas, kā arī gūto apstiprinājumu ***sociālā pedagoga PK veidošanās supervīzijā KM*** aprobēšanā darbības un līdzdarbības pētījumā, *par supervīzijas ieviešanas lietderību un efektivitāti PK veidošanā, varam definēt sociālā pedagoga PK veidošanās supervīzijā novērtēšana skritērijus un to rādītājus*. Topošā sociālā pedagoga PK kā gatavību profesionālai darbībai supervīzijā var novērtēt pēc šādiem kritērijiem un to rādītājiem:

1. *Kritērijs Personiskā gatavība - PG* un tā rādītāji: 1) apzinās personiskās profesionālās īpašības; 2) apzinās profesionālo identitāti; 3) apzinās pašizaugsmes un radošuma nepieciešamību.
2. *Kritērijs Teorētiskā gatavība - TG* un tā rādītāji: 1) nostiprina un aktualizē teorētiskās zināšanas; 2) apzinās teorētisko zināšanu svarīgumu; 3) padziļina izpratni par sociālā darba saturu, formām un metodēm; 4) īsteno teorētisko zināšanu saikni ar praksi.
3. *Kritērijs Operacionāli instrumentālā gatavība - DG* un tā rādītāji: 1) uzlabo perceptīvās un refleksīvi analītiskās spējas; 2) paaugstina komunikatīvās spējas; 3) uzlabo refleksīvo domāšanu; 4) uzlabo diagnostiskās funkcijas īstenošanas spējas; 5) uzlabo prognostiskās funkcijas īstenošanas spējas; 6) uzlabo organizatoriski komunikatīvās funkcijas īstenošanas spējas; 7) uzlabo koriģējošās funkcijas īstenošanas spējas; 8) uzlabo koordinējoši organizatoriskās funkcijas īstenošanas spējas; 9) uzlabo izglītojoši preventīvās funkcijas īstenošanas spējas; 10) uzlabo individuālā atbalsta un palīdzības klientiem sniegšanas spējas; 11) paaugstina rezultatīvitatei profesionālajā darbībā.

4. *Kritērijs Rezultatīvitate – R (mācīšanās supervīzijā)* un tā rādītāji: 1) saņem uzticēšanos un drošības sajūtu; 2) saņem vadību un atbalstu; 3) refleksiīvi mācās, izvērtējot sevi kā profesionāli un savu profesionālo darbību, daloties pieredzē.

PK kā gatavību profesionālai darbībai topošais sociālais pedagogs izvērtē, veicot *pašnovērtējumu* – savas mācīšanās analīzi, refleksiju, uzņemties atbildību par savu profesionālo izglītošanos un pilnveidi, kas atbilst mūsdienīgām prasībām profesionālai augstākai izglītībai. Līdztekus docētāja un prakses vietas un/vai supervizora novērtējumam *pašnovērtējums* ir iekļaujams mūsdienīgā studējošo mācību rezultātu novērtēšanas sistēmā, tādējādi *motivējot studējošos uz sasniegumiem personiskajā un profesionālajā izaugsme.*

Sociālā pedagoga PK veidošanās supervīzijā novērtēšanas kritēriji un to rādītāji ir mainīgs lielums, kas mērāms ar dažādām metodēm, tostarp ar pētījumā aprobētajām metodēm. Piemēram, pielietojot *Likerta skalas metodes* modificēto versiju attieksmju mērīšanai (*Fabrigar&Krosnik, 1996; Reņģe, 2002*), dodot *subjektīvo novērtējumu* katram no apgalvojumiem, tādējādi respondents nosaka, cik lielā mērā supervīzijas process veicina sociālā pedagoga PK noteiktā kritērija un tā rādītāju dinamiku. Tiek izmantota 5 līmeņu skala – ļoti lielā mērā, lielā mērā, vidēji, mazā mērā, nemaz. Var mērīt, pielietojot P.Šeptenko un G.Voroņinas (*Шептенко&Воронина, 2001*) 4 līmeņu sociālā pedagoga PK vērtēšanas sistēmu: 1. līmenis – nepieļaujams, 2.līmenis - kritisks, 3. līmenis – pieļaujamais un 4.līmenis – optimālais. Līmeņus *pašnovērtēšanas procesā* nosaka pats respondents pēc integratīviem rādītājiem 10 baļļu sistēmā, atbilstoši tam, cik lielā mērā vai daudzumā īpašības (kvalitātes), zināšanas, prasmes, spējas un profesionālās darbības rezultāti piemīt vērtējamajam.

Definētie sociālā pedagoga PK veidošanās supervīzijā novērtēšanas kritēriji, to rādītāji un to līmeņu noteikšana ir novitāte sociālajā pedagoģijā Latvijā.

Bibliogrāfija

References

1. Āboltiņa, L. (2012). *Reflektīvā darbība sociālo darbinieku supervīzijā*. Promocijas darbs. LU.
2. Aloni, N. (2002). *Enhancing Humanity: The Philosophical Foundations of Humanistic Education*. Kluwer Academic Publishers.
3. Baltušīte, R. (2012). *Pedagoģijas studentu gatavība profesionālai darbībai skolas vidē*. Promocijas darbs. Jelgava: LLU.
4. Blūma, D. (2012). Studenti kā pieaugušie un pieaugušie kā studenti. No: *Mārtinsone, K. Pieaugušo izglītība*. Rīga, Raka, 2012, 92. - 104.lpp.
5. Brookfield, S. D. (2005). *The ower of Critical Theory for Adult Learning and Teaching*. San Francisco, Jossey-Bass.
6. Chess, W. A, Norlin, J. M. (1988). *Human Behavior and the Social Environment. A Social Systems Model*. University of Oklahoma, Allyn and Bacon Inc.,Massachusets.
7. Fabrigar, L. R., Krosnick, J. A. (1996). Attitude measurement and questionnaire design. In A.S.R.Manstead & M.hewstone (Eds.), *The Blacwell encyclopedia of social psychology*.- Oxford, pp.436-447.
8. Flick, U. (2007). *An introduction to qualitative research (3rd ed.)* London, SAGE Publications Ltd.
9. Geske, A., Grīnfelds, A. (2006). *Izglītības pētniecība*. Rīga, LU Akadēmiskais apgāds.
10. Glaserfeld, E. von (1990). Enwironment and Education. In: *Transforming Childrens Mathematics Education: InternationalPerspective*. Hillsdale, NJ, LawrenceErlbaum, pp.200-210.
11. Hawkins, P., Shohet, R. (2007). *Supervision in helping professions (3rd ed.)*. Buckingham, Open University Press.

12. Hiemstra, R. (2002). *Lifelong Learning: An Exploration of Adult and Continuing Education Within a Setting of Lifelong Learning Needs*. (Third Edition) Professional Educators Publications, Lincoln, Nebraska.
13. Ila, S. (2007). Problēmbāzētā mācīšanās sociālā darba izglītībā. *Dzīves jautājumi XII. Zinātniski metodisks rakstu krājums*. Rīga, Sociālā darba un sociālās pedagoģijas augstskola "Attīstība", 270.-283.lpp.
14. Juhna, A. (2001). Sociālekoloģiskais skatījums uz indivīdu un vidi sociālajā darbā. *Dzīves jautājumi VI*. Rīga, Sociālā darba un sociālās pedagoģijas augstskola "Attīstība", 43-52.lpp.
15. Kadushin, A.(1992) *Supervision in Social Work*, 3rd ed. New York :Collumbia University Press. Kadushin, A., Harkness, D. (2002). *Supervision in social work* (4rd ed.). New York, Columbia University Press.
16. Katane, I. (2007). *No ekoloģiskās paradigmas līdz vides modelim izglītības pētniecībā*. Monogrāfisko pētījumu sērija *Izglītības ekoloģija*. Jelgava: LLU TF IMI.
17. Knowles, M. S. (1980). Modern practice of adult education. *From pedagogy to andragogy. Revised and updated*. Chicago: Follett Publishing Company, Association Press, 400 p.
18. Koķe, T. (2006). Development of a learning society in Latvia: local perspective for global opportunities. In D.Bluma, & S.Kiefer (Eds.), *Active Learning in Higher Education*. Linz: Trauner Verlag Buchservice GmbH, pp. 263-281.
19. Kristovska, I. (2012). Pieaugušo individuālajām vajadzībām atbilstošu kompetenču veidošanās iespējas tālmācībā. No: *Mārtinsone,K. Pieaugušo izglītība. Rīga, Raka, 2012*, 104.-115.lpp.
20. Kroplijs, A., Raščevska, M. (2004). *Kvalitatīvās pētniecības metodes sociālajās zinātnēs*. Rīga, RaKa.
21. Mārtinsone, K.(2012). *Pieaugušo izglītība*. Rīga, Raka.
22. Mārtinsone, K., Lāss, I., Mihailovs, I. J., Āboltiņa, L. (2012). Supervīzija, koučings un mentorings pieaugušo izglītībā. No: *Mārtinsone,K. Pieaugušo izglītība. Rīga, Raka, 2012*, 150.-167.lpp.
23. Merriam, S.B. Caffarella, R. S. (1991). *Learning in Adulthood: a Comprehensive guide*. San Francisco, Jassey-Bass.
24. Metz, S. (2006). Problem Based Learning. Editors Corner. *The Science teacher*, 73(8) 8p, November.
25. Ness, Ā. (2004). *Dzīves filozofija*. Rīga, Norden AB.
26. Piaget, J.(1952). *The Origins of Intelligence in Children*. NewYork, International Universitiespress.
27. Pipere, A. (2011a). Datu ieguves metodes pētījumā un to raksturojums. *Ievads pētniecībā: stratēģijas, dizaini, metodes*. R., RaKa, 157.-191.lpp.
28. Ramāne, I., Rebaine, I. (2008). Supervīzija palīdz neizdegt. Pieejams <http://www.politika.lv/mdex.php?id=12472> (skatīts 05.10.2008.).
29. Reņģe, V. (2002). *Sociālā psiholoģija*. Rīga, Apgāds Zvaigzne ABC.
30. Rodžerss, M. E. (2001). Sociālā darba supervīzijas lomas, funkcijas un mērķis. *Dzīves jautājumi, VI*.- Rīga, SDSPA "Attīstība",117.-141.lpp.
31. Šilņeva, L., Eglīte, E. (2001). *Kas ir problēmbalsītā izglītība?* Rīga: JUMI.
32. Truskovska, Ž. (2009). Supervīzijas" definīcijas un vēsturiskais aspekts. *Society. Integration. Education. Proceedings of the International Scientifical Conference, february 27th-28th, 2009*. Rezekne, Rezekne Higher Education Institution, 651.-656.lpp.
33. Truskovska, Z. (2010). Insight into Philosophical Aspects of the Improvement of Social Pedagogue Social Competences. *Education Reform in Comprehensive School: Education*

Content Research and Impementation Problems. The collection of scientific papers. Rezekne, Rezekne Higher Education Institution, 84.-94.lpp.

34. Truskovska, Ž., Ļubkina, V. (2013). Supervision: Opportunities for Implementation Measures of Occupation Health in the Case of Professional Burnout among Social Educators. *Journal of International Scientific Publications: Ecology & Safety*, Volume 7, Part 3, pp.67-79 Pieejams <http://www.scientific-publications.net/download/ecology-and-safety-2013-3.pdf>
35. Truskovska, Ž. (2013). *Sociālā pedagoga profesionālās kompetences veidošanās supervīzijā*. Promocijas darbs. LU.
36. Шептенко, П.А. & Воронина, Г.А. (2001). *Методика и технология работы социального педагога*. Под. ред. В.А. Слостенина. М: Изд. Центр «Академия».

INSIGHT INTO THE RESULTS OF APPROBATION OF A CONCEPTUAL MODEL OF SOCIAL EDUCATOR'S PROFESSIONAL COMPETENCE FORMATION UNDER SUPERVISION

Summary

The article provides an insight into the results of theoretical and empirical research, approbating *SSM and CM of social educator's personal competence formation under supervision*, elaborated by the author in the framework of the research in Latvia, in the Rezekne Higher Education Institution from 2008 to 2013. This shows the contribution to scientific researches on the issues of professional development of a social educator in Latvia.

Majority of the respondents, who took part in the research, understand the participation in supervision as an opportunity to prevent professional burnout and maintain the professional sustainability. However currently Latvia's need in supervision is not ensured in accordance with the demand of specialists, thus *the preventive aspect of supervision is not used to reduce the professional burnout syndrome*.

Learning under supervision during studies in a higher education institution (*Cycle of Supervision Sessions - CSS in a pre-diploma practice in social pedagogy*), the preconditions formed by a scientifically based structural content changes, introduced in the study program (social educator's PC formation under supervision **SCM**) and conceptual statement of the questions in formation of a social educator's PC under supervision (**CM** of social educator's PC formation under supervision) the positive dynamics of social educator's PC formation and reflection established in the essays are the evidence of the acquired experience, personal and professional self-growth of the prospective social educators, proving that the changes introduced within the SCM and CM and the implemented conceptual statements of the questions are purposeful, consecutive, mutually subordinated and justified.

The empirical research with approbation of SSM and CM of social educator's personal competence formation under supervision in action and involvement research confirmed the fact that supervision facilitates formation of social educator's PC already during his/her study process in a higher education institution. It is a *tool for prevention of the professional burnout syndrome*, facilitating the professional development of a specialist (future social educator, beginner and practical worker).

The research *defines the evaluation criteria of formation of social educator's PC, their indicators and levels. It is a novelty in the social pedagogy*. The author of the article sees a possibility that as a result of scientific discussions in the professional environment and as a result of

further researches it may be defined more precisely, corrected and improved, thus serving as a ground for further researches.

Dr. Ženija Truskovska, Rezekne Higher Education Institution, Latvia,
zenija_truskovska@inbox.lv

SOCIALINIŲ DARBUOTOJŲ, DIRBANČIŲ SU SOCIALINĖS RIZIKOS ŠEIMOMIS, ĮSIVARDINTI PROFESINĖS VEIKLOS YPATUMAI

Regina Stremauskienė, BĮ Vilniaus miesto socialinės paramos centras, Pagalbos šeimai skyrius

Dr. Gintautė Žibėnienė, Mykolo Romerio universitetas, Socialinių technologijų fakultetas, Edukologijos ir socialinio darbo institutas

Santrauka

Remiantis teorine analize pristatoma kaip svarbu kokiomis vertybinėmis nuostatomis vadovaujasi socialinis darbuotojas ir tai siejama su socialinių paslaugų teikimo sėkmingumu. Straipsnyje siekiama pristatyti socialinių darbuotojų, dirbančių su socialinės rizikos šeimomis, šių darbuotojų įvardintus profesinės veiklos ypatumus teikiant socialines paslaugas socialinės rizikos šeimoms. Tikslas – pristatyti socialinių darbuotojų, dirbančių su socialinės rizikos šeimomis, įsivardinamus profesinės veiklos ypatumus. Taikyti tyrimo metodai: literatūros šaltinių, Lietuvos Respublikos teisės aktų analizė, pusiau struktūruotas interviu, kokybinė turinio (content) analizė. Tyrimui pasirinkta 20 socialinių darbuotojų, dirbančių su socialinės rizikos šeimomis Vilniaus miesto socialinės paramos centre, Pagalbos šeimai skyriuje. Empiriniu tyrimu atkleista, kad socialiniai darbuotojai, dirbantys su socialinės rizikos šeimomis, teikdami socialines paslaugas šioms šeimoms svarbiausius profesinės veiklos ypatumus sieja su įvairiapusiškomis žiniomis, lankymusi šeimos namuose, empatiškumu ir noru padėti kitam, svarba sukurti glaudų ryšį su šeima, konsultavimo, tarpininkavimo, organizavimo gebėjimas.

Reikšminiai žodžiai: socialinis darbuotojas, socialinės rizikos šeima.

Išvadas

Mokslinėje literatūroje aptariami socialinio darbuotojo veiklos ypatumai (Prakapas, 2007; Varžinskienė, 2008; Dirgelienė, 2008), daug dėmesio skiriama socialinių paslaugų kokybei analizuoti (Indrašienė, Katkonienė, 2011), minimi socialinių darbuotojų profesinės veiklos

motyvacijos veiksniai (Šinkūnienė, Katkonienė, 2010), taip pat tirtas socialinių darbuotojų požiūris į vadovo funkcijas socialines paslaugas teikiančioje organizacijoje (Indrašienė, 2008), tiriamos socialinės rizikos šeimų atsiradimo priežastys, problemos bei galimi jų sprendimo būdai ir aptarti socialinės paramos aspektai (Žalimienė, 2011). Socialinių darbuotojų, dirbančių su socialinės rizikos šeimomis, veiklą aptarinėja įvairūs autoriai, socialiniai darbuotojai mokslinėje literatūroje įvardijami kaip žmogiškųjų vertybių puoselėtojai (ypač, jei dirba darbą susijusį su pagalbos teikimu šeimai), kaip asmenys dirbantys ypač atsakingą darbą. Kyla klausimas kokius savo profesinės veiklos ypatumus išskiria patys socialiniai darbuotojai, teikiantys socialines paslaugas socialinės rizikos šeimoms. **Tyrimo objektas** – Vilniaus miesto socialinės paramos centro Pagalbos šeimai skyriaus socialinių darbuotojų, dirbančių su socialinės rizikos šeimomis, įsivardinami profesinės veiklos ypatumai. **Tyrimo tikslas** – išsiaiškinti socialinių darbuotojų, dirbančių su socialinės rizikos šeimomis, įsivardinamus profesinės veiklos ypatumus.

Tyrimo metodika. Taikyti tyrimo metodai: literatūros šaltinių, Lietuvos Respublikos teisės aktų analizė, pusiau struktūruotas interviu, kokybinė turinio (content) analizė. Interviu pasirinktas, nes tai geras priartėjimo prie žmonių suvokimo, reikšmių, situacijų apibrėžimo ir realybės konstatavimo būdas, gaunama išsamesnių, susistemintų duomenų, o pats interviu lieka neformalus, vyksta pokalbio forma (Bitinas ir kt., 2008). Pasirinktas netikimybinės atrankos tipas - tikslinė imties vienetų atranka. Informantai buvo atrenkami taikant tokius atrankos kriterijus: asmenys dirbantys su socialinės rizikos šeimomis ne mažiau kaip 1 metai, turintys socialinio darbo aukštąjį (pirmosios ir antrosios pakopos) universitetinį išsilavinimą. Tyrimas atliktas 2012 m. liepos – 2013 m. kovo mėnesiais, jame dalyvavo 20 socialinių darbuotojų (iš buvusių 26), 23–46 metų, dirbančių Vilniaus miesto socialinės paramos centro Pagalbos šeimai skyriuje. Organizuojant interviu dėl dalyvavimo jame buvo tariamasi iš anksto, derinamas susitikimo laikas ir vieta, susitinkant vienoje iš Vilniaus miesto socialinės paramos centro seniūnijų. Prieš atliekant respondentų interviu, kiekvienas tyrimo dalyvis buvo informuotas apie tyrimo tikslus, dalyvavimo laisvanoriškumą, aptariami konfidencialumo klausimai. Interviu buvo įrašomas į diktofoną tik gavus asmens sutikimą. Įrašyto į diktofoną interviu buvo klausomasi ir transkribuojama į Word formatą viską, kas buvo pasakyta. Duomenims analizuoti buvo taikomas kokybinės turinio (content) analizės metodas, kai iš daugkartino skaitymo, tekste, pagal raktinius žodžius išskirtos kategorijos ir subkategorijos (Bitinas ir kt., 2008).

1. Socialinis darbuotojas, dirbantis su socialinės rizikos šeimomis kaip patarėjas, vertybių puoselėtojas

Socialinis darbuotojas – specialistas, kurio darbo paskirtis yra sustiprinti žmogaus prisitaikymo prie aplinkos sugebėjimus, atkurti ryšius su bendruomene, padedant jam integruotis į visuomenę ir skatinant visavertiškesnį žmogaus socialinį funkcionavimą (Augutienė ir kt., 2010). V. Ivanauskienės ir L. Varžinskienės (2007) teigimu, socialiniai darbuotojai dirba su labiausiai pažeistais visuomenės nariais ir dažnai nuo socialinio darbuotojo darbo kokybės, sąžiningumo, asmeninių ir profesinių vertybių priklauso tolesnis jų gyvenimas ir jo kokybė. Socialinis darbuotojas dažnai dirba su keliais asmenimis ar jų grupėmis. Viena iš grupių, su kuria jam tenka dirbti – šeima. Šeimos įtaka joje augančių vaikų asmenybėms, jos narių gyvenimui išskirtinai svarbi, todėl pagalba

šeimai turi poveikį daugelio psichosocialinių problemų sprendimui (Augutienė ir kt., 2010). Šeima, kaip pastebi A. Kozlovas ir kt. (2004), žmonių visuomenėje yra natūralus, pirminis vienetas, svarbiausia visuomenės vertybė. G. Kondrotaitės (2006), nagrinėjančios socialinės rizikos šeimų padėtį Lietuvoje, nuomone, pastaraisiais metais išryškėjo socialinės rizikos šeimų socialinės atskirties tendencijos. Socialinės rizikos šeimos yra veikiamos įvairių rizikų: skurdo, nedarbo, ribotų galimybių dalyvauti darbo rinkoje, priklausomybių, nusikaltimų, vaikų nepriežiūros ir kt. Socialinės rizikos šeimos dažniausiai priskiriamos socialinei atskirčiai bei užribio klasei, o socialinės rizikos šeimose augantys vaikai taip pat priskiriami socialinės rizikos grupei. Socialinė atskirtis veikia asmens galimybes visavertiškai įsitraukti į visuomenę (Žalimienė, 2011). J. Pivorienė ir L. Dirsiienė (2007) atskleidė, kad rizikos šeimoms būdinga skurdi buitis, didelis apsilaidimas, netvarka namuose, minimalios buitinės sąlygos, šeimos yra pripratusios gyventi be patogumų, dažnai tokios šeimos stokoja savarankiškumo, dažnai rizikos šeimose dėl materialinių sunkumų šeima negali patenkinti būtiniausių fiziologinių poreikių – egzistuoja nepatenkintas alkio malšinimo poreikis. V. Ivanauskienės (2008) nuomone socialinis darbuotojas - ne užduoties atlikėjas, o veiklos organizatorius, pagalbininkas, patarėjas, kuris nurodo kryptį. Darbui su šeima svarbus socialinio darbuotojo elgesys, mokėjimas bendrauti t. y. gebėjimas užmegzti ryšį su šeima. Šiai nuomonei pritaria ir kiti tyrėjai, D. Vyšniauskienės ir R. Minkutės (2008) nuomone socialinio darbuotojo veikla nukreipta ne į programas ir paslaugas, bet į tai, kaip socialinis darbuotojas naudoja savo profesionalumą santykiuose su paslaugų vartotoju.

Remiantis mokslinės literatūros šaltinių apžvalga matyti, kad socialiniam darbuotojui siekiant spręsti problemas socialinės rizikos šeimose svarbu ne tik profesinės žinios, gebėjimai, bet ir ypač svarbu asmeninės savybės, vertybinės nuostatos. Socialinio darbuotojo vertybinės nuostatos įvardinamos ir nacionaliniuose teisės aktuose. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2006-04-05 įsakyme Nr. A1-92 „Dėl socialinių darbuotojų ir socialinių darbuotojų padėjėjų kvalifikacinių reikalavimų, socialinių darbuotojų ir socialinių darbuotojų padėjėjų profesinės kvalifikacijos kėlimo tvarkos bei socialinių darbuotojų atestacijos tvarkos aprašų patvirtinimo“, teigiama, kad socialinis darbuotojas turi turėti teorinių socialinio darbo žinių apie Lietuvos socialinės apsaugos sistemą, socialinės apsaugos sritį reglamentuojančius teisės aktus, žmogaus teises, Europos Sąjungos šalių socialinės paramos sistemas bei turi suprasti, kaip funkcionuoja visuomenė, kaip joje funkcionuoja asmuo, gebėti tiksliai vertinti žmogaus socialinę situaciją, veiksmingai bendrauti su šeima ir jos aplinka, efektyviai organizuoti žmogiškuosius, finansinius bei kitus galimus išteklius, organizuoti socialinį darbą ir socialinių paslaugų teikimą. Socialinis darbuotojas turi atsižvelgti į kliento individualumą, vadovautis jo poreikiais ir parinkti tokius socialinio darbo metodus bei socialines paslaugas, kurios geriausiai tiktų spręsti konkrečias kliento, jo šeimos ar bendruomenės socialines problemas bei geriausiai atitiktų jų interesus. Socialinis darbuotojas dirbdamas su šeima savo veikloje turi vadovautis šiomis vertybinėmis nuostatomis:

1. gerbti savo klientus ir vertinti kiekvieno iš jų unikalumą;
2. būti empatiškas, stengtis suprasti kiekvieną klientą ir jam padėti;
3. vertinti visus klientus vienodai ir teikti jiems pagalbą nepriklausomai nuo jų socialinės padėties, tikėjimo, lyties, rasės, įsitikinimų ar pažiūrų;

4. pasitikėti savo klientu, būti objektyviu priimant sprendimus, nesivadovauti išankstinėmis nuostatomis;

5. sukurti bendradarbiavimo su klientu santykius, į jo socialinių problemų sprendimą įtraukiant jį patį, jo šeimą, bendruomenę;

6. laikytis konfidencialumo, apie klientą žinomą informaciją teikiant tik įstatymų numatytais atvejais ir tik siekiant apginti geriausius kliento interesus;

7. socialinis darbuotojas ir socialinio darbuotojo padėjėjas turi pasižymėti tokiomis savybėmis kaip tolerancija, geranoriškumas, atsakingumas, kūrybiškumas bei iniciatyvumas;

8. socialinis darbuotojas ir socialinio darbuotojo padėjėjas turi nuolat siekti atnaujinti savo teorines socialinio darbo žinias ir praktinius socialinio darbo įgūdžius bei gebėjimus (Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2006-04-05 įsakymas, Žin., 2006, Nr. 43-1569).

2. Vilniaus miesto socialinės paramos centro socialinių darbuotojų, dirbančių su socialinės rizikos šeimomis, profesinės veiklos ypatumai.

Siekiant išsiaiškinti Vilniaus miesto socialinės paramos centro Pagalbos šeimai skyriuje dirbančių socialinių darbuotojų nuomonę apie tai kokie jų profesinės veiklos ypatumai, buvo prašoma atsakyti į keletą klausimų - *kokius nurodytume socialinio darbuotojo su rizikos šeimomis išskirtinius bruožus? ką išskirtumėte savo darbe, kaip ypatingą skirtumą nuo kitų socialinio darbo sričių? Kokie, Jūsų manymu, šios srities socialinių darbuotojų veiklos ypatumas (-ai)?* Informančių manymu vienas iš skirtumų nuo kitų socialinio darbo sričių - tai, jog dirbama su visa šeima, o ne su atskirais jos nariais. Svarbus aspektas, kad į pagalbos procesą reikia įtraukti visą šeimą, o ne atskirus jos narius. Taip pat, informančių teigimu, jų darbas apima įvairiausius vaidmenis, kuriuos darbo procese pasitelkia socialinis darbuotojas, tai „...konsultanto, tarpininko, interesų gynėjo, vertintojo, planuotojo, mokytojo, elgesio keitėjo...“. Socialinės darbuotojos mano, kad jų veikla yra nuolat kintanti, reikalaujanti sistemingai atnaujinti žinias, tobulinti įgūdžius, nes yra sprendžiamos kompleksinės rizikos šeimos problemos. Interviu metu atskleista, kad kaip išskirtinis profesinės veiklos bruožas yra empatiškumas - savybė padedanti įsijausti į šeimos situaciją ir problemas. Informančių nuomone, nei vienoje kitoje profesijoje nėra tokio artumo su žmogumi, nes su šeima ir jos nariais nuolat kontaktuojama, bendraujama, todėl susiformuoja glaudus ir stiprus ryšis tarp šeimos ir socialinio darbuotojo. Socialinių darbuotojų nuomonę atspindi šie teiginiai: „...esi labai arti žmogaus ir dėl to nuolatinio kontakto su žmogumi...“. Socialinės darbuotojos mano, kad svarbu pirmaisiai pelnyti kliento pasitikėjimą, nes šeimos narių pasitikėjimas socialiniu darbuotoju padeda atskleisti gilumines šeimos problemas, kurios trukdo savarankiškai gyventi. Visų informančių įsitikinimu socialinis darbuotojas turi būti nuolat įsijautęs į šeimos situaciją ir dėl to yra labai sunku atsiriboti nuo rizikos šeimos problemų, o tai sukelia psichologinę įtampą darbe.

Analizuojant ir apibendrinant socialinių darbuotojų, dirbančių su socialinės rizikos šeimomis, nuomonę apie savo profesinės veiklos ypatumus, iš atsakymų turinio buvo išskirtos keturios kokybinės subkategorijos: įvairiapusiškos žinios, lankymasis šeimos namuose, empatiškumas ir noras padėti kitam, glaudaus ryšio su šeima sukūrimas, konsultavimo, tarpininkavimo, organizavimo gebėjimai (1 lentelė).

1 lentelė. Socialinių darbuotojų, dirbančių su socialinės rizikos šeimomis, profesinės veiklos ypatumai

Kategorija	Subkategorija	Teiginiai
Socialinių darbuotojų, dirbančių su socialinės rizikos šeimomis, profesinės veiklos ypatumai	Ivairausiškios žinios	„...socialinis darbuotojas turi būti apšviestas įvairiose srityse...turi žinoti psichologijos, sociologijos, teisės ir kitų mokslų žinias...“; „...dirbant šį darbą reikia praktiškai iš visų sričių žinių...“; „...mes turime išmanyti teisinių ir psichologinių žinių...“; „...reikalaujanti daug žinių profesija...“.
	Empatiškumas ir noras padėti kitam	„...vienas iš ypatumų ... noras padėti žmogui, šeimai spręsti jo problemas, padėti įveikti sunkumus...“; „...reikia įsijausti į šeimos situaciją ir jos problemas...“; „... neskaičiuojam savo darbo laiko... reikia padėti...“.
	Lankymasis šeimos namuose	„...šios srities socialinių darbuotojų veiklos ypatumai yra tokie, jog jie turi periodiškai lankytis šeimos namuose...kitų sričių soc. darbuotojai to daryti neprivalo...“; „... lankymasis šeimos namuose taip pat gali būti kaip ypatybė...“; „...tas išskirtinis bruožas yra kad mes nuolat lankomės šeimose ir žiūrime kokios yra jų gyvenimo sąlygos...“; „...padeda atskleisti, įsigilinti į esančias problemas šeimoje...“.
	Glaudaus ryšio su šeima sukūrimas	„...vienas iš ryškiausių skirtumų yra tai, kad mes dirbame su visa šeima...“; „...mūsų profesijos išskirtinis bruožas yra tas, jog yra dirbama su šeimomis, kuriose auga nepilnamečiai vaikai...“; „... profesija išsiskiria tuom, kad esi labai arti žmogaus...“; „...gal, kad mes esame arti šeimos...“.
	Konsultavimo, tarpininkavimo ir organizavimo gebėjimai	„... reikia analizuoti šeimai iškilusias problemines situacijas ir patarti...“; „...konsultuoji šeimos narius bei jiems tarpininkaujame...“; „...planuojame ką su šia šeima reikia nuveikti, kad įvyktų pokyčiai...“.

Socialinės darbuotojos, siekdamos padėti rizikos šeimai turi daug su ja bendrauti ir palaikyti nuolatinį kontaktą, todėl svarbu lankytis šeimos namuose. Socialinės darbuotojos teigė, kad lankymasis rizikos šeimos namuose yra vienas iš jų profesinės veiklos ypatumų. Lankymasis šeimos

namuose suteikia galimybių daugiau sužinoti apie šeimos gyvenimo sąlygas, buitį, šeimos narių tarpusavio bendravimą namuose. Tačiau lankymąsi rizikos šeimos namuose informantės siejo ir su nesaugumu. Anot E. Karmazos ir kt. (2010) šeimos stebėjimas namuose suteikia galimybę stebėti šeimos narių veiklą, santykius, gyvenimo sąlygas. Kai šeima yra pasiruošusi bendradarbiauti - tai socialinis darbuotojas gali efektyviai atlikti namų stebėjimą. Tačiau neretai pasitaiko, kai atvykus socialiniam darbuotojui, šeima būna nusiteikusi nedraugiškai. N. Waisbrod ir kt. (2012) šeimos lankymą namuose vadina „namų intervencija“, kuri sustiprina terapinį aljansą tarp šeimos ir socialinio darbuotojo. Šeimos namai yra pradinis pokyčio taškas, o socialinio darbuotojo apsilankymai namuose įvardinami kaip šeimos vertinimo įrankis. „Namų intervencija“ leidžia socialiniam darbuotojui sužinoti daugiau ir dalyvauti šeimos kasdienėje, natūralioje veikloje. Ši natūrali aplinka praplečia galimybes taikyti ir įgyvendinti įvairius būdus šeimoms problemoms spręsti. Santykis tarp šeimos ir socialinio darbuotojo, kai šeima lieka savo teritorijoje, o socialinis darbuotojas turi priartėti prie šeimos narių, sukuria naujas galimybes, sąlygas vertybių pokyčiui, stiprina šeimos motyvaciją kaitai.

Socialinės darbuotojos kalbėdamos apie savo profesijos išskirtinius bruožus teigė, kad noras padėti žmogui išspręsti savo ir savo šeimos problemas, noras įgalinti savarankiškai gyventi ir gerinti šeimos socialinį funkcionavimą yra pagrindinis socialinio darbuotojo uždavinys, kuris atspindi profesinės veiklos ypatumą. Taip pat informantės pabrėžė kaip svarbu yra pagalbos suteikimas žmogui, įvardino, kad jų profesinė veikla ypatinga tuo, kad tai yra neapibrėžta veikla, stokojanti konkretumo ir reikalaujanti įvairių žinių („...yra pakankamai abstrakti ir reikalinga pakankamai daug žinių, įgūdžių...“). Socialinės darbuotojos mano, kad konsultuojant šeimą įvairiais klausimais būtina turėti įvairiapusių žinių, reikalingas bendras išprusimas („...reikia tų žinių daug ir įvairių ir visokių...žinoti kur jį nukreipti, ką jam pasakyti, kur jis turi eiti, pas ką jam kreiptis...“). Kaip kurios informantės minėjo, kad kartais reikalingos net medicinos žinios konsultuojant šeimą.

Socialinės darbuotojos savo profesijos bruožu įvardino ir „darbo laiko neskaičiavimą“, nes dažnai su šeima joms tenka susitikti ir po darbo valandų. Išaiškėjo, kad socialinės darbuotojos, dirbančios su rizikos šeimomis, akcentuoja darbą su visa šeima, pabrėžia svarbą artimo bendravimo su šeimos nariais ir empatiškumo būtinumą. Visų informančių manymu artimas ryšis su rizikos šeima padeda įsigilinti į šeimos problemas ir jas spręsti. Socialinės darbuotojos įvardino, kad lankymasis rizikos šeimos namuose yra pavojingas, tačiau labai naudingas jų darbo elementas, padedantis daugiau sužinoti šeimą.

Socialinės darbuotojos akcentavo, kad individualus darbas su šeima „...padeda atskleisti, įsigilinti į esančias problemas šeimoje...“, labiausiai tinka pagal darbo specifiką. Dirbant su rizikos šeima ir jos nariais individualiai, klientas labiau gali atsiverti pokalbio metu, daugiau papasakoti apie savo problemas, kadangi neretai yra labai užsidarę, nepasitikintys savim, nepasitikintys aplinkiniais. Informančių teigimu, betarpiškas kontaktas su žmogumi leidžia priartėti prie jo ir užmegzti glaudų kontaktą, kuris yra labai svarbus, norint motyvuoti rizikos šeimą teigiamiems pokyčiams. Tai patvirtina apklaustųjų teiginiai: „... iš pradžių reikia su pačiu klientu atskirai pakalbėti kas... kaip mato situaciją ir tada galėsime kažkokias išvadas padaryti“, „vienas pagrindinių metodų, tai gal individualus darbas su šeima, kadangi vis tiek šeima yra tam tikras vienetas... ir turi

būti su ja dirbama pagal tam tikrus išsikeltus tikslus, siekti ... būtent tų tikslų įgyvendinimo“. J. Pivorienė ir B. Abeciūnaitė (2010) mano, kad individualiai dirbant galima užmegzti pasitikėjimo ryšį, padėti spręsti asmenines problemas. Dirbant individualiai, socialinis darbuotojas įgalina, padrąsina šeimą savarankiškai spręsti problemas, taip pat parodydamas asmeninį dėmesį šeimai, siekia nutraukti neigiamos patirties grandinę.

Visos informantės mano, kad konsultavimas, tarpininkavimas, organizavimas yra ypač svarbūs gebėjimai teikiant socialines paslaugas rizikos šeimoms. Socialinės darbuotojos teigė, kad jos yra savo darbo organizatorės ir mano, kad tai yra svarbi funkcija, nes „...organizuojam tą pagalbą klientui...“, „...organizuojamas darbas, t. y. planuojam ką su šia šeima reikia nuveikti, kad įvyktų pokyčiai...“. Socialinės darbuotojos kartu su šeima analizuoja šeimai iškilusias problemines situacijas ir konsultuoja šeimos narius bei jiems tarpininkauja. Šeimos narių motyvavimas ir bendradarbiavimas su kitomis institucijomis tai pat yra būdinga socialinių darbuotojų profesinė veikla. Informančių teigimu, šeimos nariai kreipiasi į socialinį darbuotoją dėl įvairių iškilusių klausimų ir prašo patarimo, pagalbos, todėl svarbus yra gebėjimas konsultuoti ir bendrauti su įvairių socialinių sluoksnių žmonėmis, gebėjimas įsigilinti į kiekvienos situacijos unikalumą, analizuoti ją ir parinkti tinkamą problemos sprendimo kelią. Socialinio darbuotojo veikla su rizikos šeimomis reikalauja ir praktinės patirties, kuri padeda spręsti iškilusias problemas rizikos šeimose. Socialinės darbuotojos mano, kad „...kuo daugiau turi patirties, kuomet esi dirbęs būtent tą socialinį darbą ir, ypatingai su rizikos šeimomis, tuo yra lengviau dirbti...“. I. Dirgėlienė (2008) analizuodama socialinių darbuotojų teorinių žinių poreikį išsiaiškino, kad socialiniams darbuotojams svarbios psichologijos žinios ir konsultavimo gebėjimai. Psichologijos žinios svarbios visais paramos teikimo etapais. Tai gali būti reikšminga ir pačiam socialiniams darbuotojui įvertinant savo psichologinę būseną. Konsultavimas sudaro didelę socialinio darbuotojo laiko dalį, tai intervencijos procesas, kurį įgyvendinant būtina vadovautis giliu ir tinkamu intervencinės veiklos ir konsultavimo metodinės koncepcijos suvokimu atsižvelgiant į klientų įvairovę.

Išvados

1. Mokslinės literatūros šaltinių apžvalga atskleista, kad socialiniam darbuotojui siekiant spręsti problemas socialinės rizikos šeimose svarbu ne tik profesinės žinios, gebėjimai, bet ir asmeninės savybės, vertybinių nuostatų puoselėjimas. Socialinių darbuotojų (informančių) atsakymai atskleidžia jų asmeninį vadovavimąsi vertybinėmis nuostatomis profesinėje veikloje, tačiau nei viena informantė neįvardino vertybių puoselėjimo, pagalbos kitam asmeniui interiorizuoti vertybes, kaip savo profesinės veiklos ypatumo.
2. Empiriniu tyrimu atkleista, kad socialiniai darbuotojai, dirbantys su socialinės rizikos šeimomis, teikdami socialines paslaugas šioms šeimoms svarbiausius profesinės veiklos ypatumus sieja su įvairiapusiškomis žiniomis, lankymusi šeimos namuose, empatiškumu ir noru padėti kitam, svarba sukurti glaudų ryšį su šeima, konsultavimo, tarpininkavimo, organizavimo gebėjimas.

Literatūros sąrašas

1. Augutienė R. ir kt. *Socialinis darbas. Profesinė veikla, metodai ir klientai*. Vilnius, 2010.
2. Bitinas B., Rupšienė, L., Žydžiūnaitė V., *Kokybinių tyrimų metodologija. Vadovėlis vadybos ir administravimo studentams*. Klaipėda, 2008.
3. Dirgelienė I. Teorijos ir praktikos ryšio plėtotė socialinio darbuotojo profesinėje veikloje. *Acta pedagogica vilmensia*. 2008, 20: 90-101.
4. Indrašienė V., Katkonienė A., Pagalbos namuose paslaugų teikimo vertinimas. *Socialinis darbas*. 2011, 10(2): 267–278.
5. Indrašienė V., Socialinių darbuotojų požiūris į vadovo funkcijas socialines paslaugas teikiančioje organizacijoje. *Socialinis darbas*. 2008, 7 (3): 66–74.
6. Ivanauskienė V., Varžinskienė L. Socialinių darbuotojų profesinių vertybių raiška praktinėje veikloje. *Socialinis darbas*. 2007, 6(1): 76-82.
7. Karmaza E., Karmazė E. G., Grigutytė N. Bendrosios vaikų ir šeimų vertinimo ir pagalbos teikimo priemonės. Vilnius, 2010
8. Kozlovas A. ir kt. *Socialinis darbas. Profesinės veiklos įvadas*. Vilnius, 2004.
9. Kondrotaitė G., Socialinės rizikos šeimos Lietuvoje: atvejo studija. *Filosofija. Sociologija*. 2006, 4: 55-60.
10. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2006-04-05 įsakymas Nr. A1-92 „Dėl socialinių darbuotojų ir socialinių darbuotojų padėjėjų kvalifikacinių reikalavimų, socialinių darbuotojų ir socialinių darbuotojų padėjėjų profesinės kvalifikacijos kėlimo tvarkos bei socialinių darbuotojų atestacijos tvarkos aprašų patvirtinimo“. Valstybės žinios, 2006, Nr. 43-1569.
11. Pivorienė J., Abeciūnaitė B., Individualaus ir grupinio socialinio darbo metodų derinimas dirbant su vaikais iš rizikos šeimų vaikų dienos centruose. *Socialinis darbas*. 2010, 9(2): 40-47.
12. Pivorienė J., Dirsienė L. Rizikos šeimų poreikiai ir jų tenkinimo galimybės. *Socialinės grupės: iš praeities į dabartį*: mokslo studija. Vilnius, 2007, p. 313-330.
13. Vyšniauskienė D., Minkutė R. *Socialinės veiklos profesinė etika*. Kaunas 2008.
14. Prakapas R. Socialinių darbuotojų santykiai su klientais: vertybinis aspektas. *Socialinis darbas*. 2007, 6(1): 62-67.
15. Varžinskienė L., Socialinio darbo profesijos statuso ypatumai socialinių darbuotojų ir jų partnerių požiūriu. *Socialinis darbas*. 2008, 7(1): 100-107.
16. Šinkūnienė J. R., Katkonienė A., Socialinių darbuotojų profesinės veiklos motyvacijos veiksniai. *Socialinis darbas*, 2010, 9 (1): 64-73.
17. Žalimienė L. „Socialiai remtini“, „socialinės rizikos“, „globotiniai“... Kokią visuomenę konstruoja Lietuvos socialinės paramos politika?. *Kultūra ir visuomenė. Socialinių tyrimų žurnalas*. 2011, 2, (1): 49-58.
18. Waisbrod N., Buchbinder E., Fossic Ch. In-Home Intervention with Families in Distress: Changing Places to promote change. *Social Work*. 2012, vol. 57 (2, April): 121-132.

PECULIARITIES OF PROFESSIONAL ACTIVITIES OF SOCIAL WORKERS WORKING WITH RISK-FAMILIES

Summary

The activities of social workers working with risk families have specific features of this profession. Theoretical analysis revealed the importance of what values and attitudes guide a social worker, this is related to the provision of social services success and this can be described as one of the few social workers professional activities with families at risk characteristics. The question is what distinguishes the peculiarities of activities themselves social workers working with families at risk. The goal of the survey is to present peculiarities of professional activities social workers working with social risk families in providing social services to these families theoretical and empirical perspective. Applied survey methods: analysis of reference sources, legal acts of Republic of Lithuania; half-structured interview; content quality analysis. An interview using preliminary prepared questions was performed in July 2012 – March 2013. For research using 20 social workers who work with social risk families at the Family Support Division of Vilnius Social Support Centre. The empirical survey disclosed that social workers who work with social risk families the peculiarities of the most important activities relate to family visits, need for knowledge, and being close to the family. Interviewers answers reveal their values and attitudes of activities with families at risk, but no one social worker possession of values and does not mention the importance of dissemination.

Key words: social worker, social risk family.

Regina Stremauskienė

BĮ Vilniaus miesto socialinės paramos centras, Pagalbos šeimai skyrius,
Pergalės g. 8, LT-01314, Vilnius, Lietuva, regina.stremausk@mail.ru

Doc. dr. Gintautė Žibėnienė

Mykolo Romerio universitetas, Socialinių technologijų fakultetas,
Edukologijos ir socialinio darbo katedra, Ateities g. 20, LT-08303
Vilnius, zibeniene@mruni.eu

Regina Stremauskienė

Vilnius Social support centre, Family Support Division, Pergales St. 8,
LT 01314, Vilnius, Lithuania, regina.stremausk@mail.ru

D. PhD Gintautė Žibėnienė

Mykolas Romeris University, Faculty of Social Technologies, Institute
of Educational Sciences and Social Work, Ateities St. 20, LT-08106
Vilnius, Lithuania, zibeniene@mruni.eu

ЭФФЕКТИВНЫЙ БИЗНЕС НЕТВОРКИНГ

Jolanta Cop – Petrova,
Katowice School of
Economics, Katowice, Poland

Prof. dr. Valeriy Krutikov,
Institute of Management,
Business and Technology,
Kaluga, Russia

Dr. Irina Efimova, South-
Kazakhstan State University
after named M. Auezov,
Shymkent, Kazakhstan

Резюме

Нетворкинг является очень важной частью бизнеса. Он помогает знакомиться с людьми, строить отношения и создавать новую базу партнеров и потенциальных клиентов. Нетворкинг как метод установления контактов, где общение служит отправной точкой, способом самообразования и саморазвития, является также самым эффективным и наименее дорогим инструментом активизации бизнеса. В данной статье рассматриваются и даются краткие характеристики правил нетворкинга, соблюдение которых способствует достижению успеха.

Ключевые слова: бизнес нетворкинг, установление контактов, взаимность.

В основе современной экономической жизни лежит закон стяжательства. Происходит подчинение человеческой сущности людей их примитивному началу. Инерционное движение мира в этом направлении ведет человечество к катастрофе. Показательным подтверждением чему, служат повторяющиеся финансово – экономические кризисы, войны.

Складывающаяся современная ситуация требует новых подходов во взаимоотношениях между людьми. Исходя из этого, необходимо думать и действовать масштабнее, принимать более обоснованные системные решения, ориентированные на человеческие аспекты сознания. Следует отказаться от движения, осуществляемого под воздействием примитивных инстинктов. Подобное движение обеспечивает, на определенном историческом отрезке времени, эффективный, с позиции финансово-хозяйственных показателей, результат, но в конечном итоге губительно.

Весь цивилизованный мир стоит на пороге трансформации экономической модели. Важность скорости роста уходит на второй план, уступая место комплексным структурным реформам. Новые подходы призваны принести новые плоды, открыть новые горизонты развития, обеспечить переход человечества на иной цивилизационный уровень.

Предприниматель ориентирован в своей деятельности на прорывной путь развития и получение, в кратчайшие сроки, максимально эффективного результата. Он обязан искать ресурсы и понимать, как использовать их для достижения поставленных целей. Постоянно находясь в поиске нового, предприниматель должен обладать рядом качеств: разносторонним гибким мышлением, поисковым стилем решения задач, тонким чувством индивидуально-психологические особенности людей, умением располагать к себе и другими.

Сегодня стал очевидным тот факт, что формирование цивилизованного предпринимательства невозможно без организации адекватной современным требованиям подготовки к предпринимательской деятельности. Созрело понимание необходимости профессионального отношения к занятию таким важнейшим элементом рыночной экономики как предпринимательство.

Рассматривая предпринимательскую деятельность в рамках психологического подхода, важно уделять внимание психологическим критериям и показателям успешности активного взаимодействия с окружающей действительностью, в ходе которого осуществляется целенаправленное взаимодействие, и удовлетворяются потребности. Опираясь на психологические критерии можно осуществлять диагностику предпринимательской направленности.

В реальной социально-экономической жизни сегодня все чаще можно встретить людей, которые защищая свой жизненный потенциал, становятся субъектами управления, ответственными за все происходящее вокруг, формируя при этом новый тип организации жизни человечества. Тип, способный обеспечить каждому полную свободу личной инициативы, доступ к современным знаниям, удовлетворение разнообразных материальных и духовных потребностей.

Одним из направлений, способствующих успешности предпринимательской деятельности, является формирование сети полезных деловых контактов, или нетворкинг. В развитых странах он получил распространение, начиная с 70-80-х годов прошлого века. В развивающихся странах (Казахстан, Польша, Россия и других), только начинает применяться.

Нетворкинг - это сам факт наличия связей, которые не всегда базируются на выгоде, или их искренность, при которой обе стороны понимают выгоду - как свою, так и противоположной стороны. Исследуя понятие нетворкинг, сложно говорить о готовых алгоритмах. Существуют отдельные рекомендации, которые не выглядят как простой алгоритм для внедрения. Более того, рекомендации, порой еще и противоречат друг другу. В ходе исследования проанализирован опыт становления нетворкинга в развитых странах, и первые шаги по его внедрению в развивающихся странах, предпринята попытка обобщить общие правила.

Развивая свой бизнес необходимо помнить, что важнейшим фактором, помогающим предпринимателям добиться успеха, является нетворкинг³⁷. Искусство нетворкинга заключается в поиске, и прежде всего в поддержании контактов с людьми, с которыми можно познакомиться на различных конференциях, семинарах, тренингах, выставках. Не забывая также о таких очевидных пользах из этих встреч, как получение новых знаний и обмен опытом. Бизнес нетворкинг обозначает взаимный обмен ресурсами, информацией, предоставление поддержки и помощи. Идея нетворкинга предусматривает наличие «связей и контактов», которые являются значимыми для данной профессиональной деятельности. Не смотря на то, что эти понятия приобрели негативный подтекст в последнее время. Сеть деловых контактов может опираться на традиционных отношениях дружбы и симпатии, или проявляется только в сфере бизнеса, причем обе эти области должны пересекаться и дополнять друг друга.

Нетворкинг открывает перед предпринимателем или предприятием возможности, которые нельзя достичь в одиночку. Сеть «знакомств» позволяет не только быстро получить необходимую информацию, но и создает возможность получить совет или поддержку в случае затруднений. Обширная сеть контактов позволяет, в случае необходимости, найти нужного человека и рассчитывать на чью-либо помощь. К наиболее важным характеристикам нетворкинга можно отнести: долгосрочность контактов (чем дольше знакомства, тем более надёжная основа для контакта); систематичность (поддержание знакомства более ценно, чем его установление); доверие (никто не даст рекомендации человеку, которому не доверяет); взаимность (чтобы получать, необходимо давать); процессуальность (сеть постоянно образуется, поэтому постоянно требует действий)³⁸.

Понятие сущности нетворкинга является ключом к его эффективному применению. Понятие «нетворкинг» еще не является в Польше очень популярным. Оно часто ассоциируется с негативным значением «связей» и принципом «берет так кланяется, а возьмет, так чванится».

Само восприятие нетворкинга таким образом, приводит к тому, что люди не хотят посвятить свое время для ознакомления с чем то, чего не поддерживают, не говоря уже о том, чтобы следовать правилом нетворкинга.

Успех в этой области не будет возможным без правильного осознания идеи и сущности «нетворкинга», которой является построение крепких и ценных контактов.

³⁷ В основе этого понятия лежит так называемая теория шести рукопожатий, разработанная в 1960-х годах американским социологом Стенли Милгрэмом и психологом Джеффри Трэверсом. Суть её в том, что каждый из нас опосредованно знаком с любым другим жителем планеты через цепочку общих знакомых. В современной литературе дается несколько дефиниции нетворкинга. Приведем некоторые из них: „Нетворкинг это процесс сбора хранения и распространения информации полезной для вас и людей в вашей сети” (D. Fisher, S. Vilas), „Нетворкинг это искусство продвижения достижений других лиц” (R. Frishman, J. Lublin), „Нетворкинг является образованием сообщества которое опирается на принцип щедро давать и объединяет профессионалов своей области” (R. Frishman, J. Lublin), „Нетворкинг это образование взаимовыгодных отношений” (H.S. Khalsa), „Нетворкинг обозначает установление контакта между людьми, соединение идеи с ресурсами” (J. Lipnack, J. Stamps).

³⁸ На основе: BDI, *Materiały Szkoleniowe przygotowane przez Bank Danych o Inżynierach NETWORKING*, http://www.biurokarier.ath.bielsko.pl/files/do_pobrania/networking.pdf

Нетворкинг основан на заботе об отношениях, фундаментом которых является доверие с целью взаимного предоставления поддержки, т.е. взаимной пользы, такой как доступ к информации, обмен мнением и опытом, эмоциональная поддержка.

Нетворкинг - это не врожденный, а приобретаемый навык³⁹. Он развивается посредством изучения, тренингов и практики. Большое количество бизнесменов затрачивают много времени на попытки нетворкинга, но только совсем немногие посвящают время тому, чтобы научиться делать это правильно. Научиться нетворкингу можно из книг, прослушивая аудиозаписи, посвященные нетворкингу, и общаясь с опытными в этой области людьми. Для того чтобы эффективно заниматься нетворкингом необходимо соблюдать и следовать нескольким правилам, о которых речь пойдет ниже.

Правило № 1. Общение

Нетворкинг это активность, следовательно, лицо, желающее установить новые контакты должно быть там, где находятся интересные люди. Имеет смысл поучаствовать в конференции или тренинге, поискать клуб, объединяющий любителей определенного вида деятельности. В наше время можно без проблем найти соответствующие организации⁴⁰, которые проводят сессии по нетворкингу - специально организованные пространства для ознакомления, обмена визитными карточками и установления контактов. Успешные люди прекрасно понимают, что регулярное присутствие и активное участие в деятельности организации по нетворкингу, конференциях, семинарах и других видах деятельности работает и в их пользу и пользу собственного бизнеса. Хорошо построенные отношения позволяют генерировать процесс рекламы из уст в уста, который, в свою очередь, выливается в “клиентов по рекомендации”⁴¹. Не секрет, что реклама из уст в уста является самой эффективной и в тоже время наименее дорогой формой привлечения потребителей.

Правило № 2. Понимание, какие контакты на самом деле нужны

Величайшая сила нетворкинга заключается в разнообразных сетевых контактах. Необходимо осознавать, чего хочется достичь благодаря нетворкингу, кого хочется привлечь в свою сеть контактов и какую пользу можно вынести благодаря построенным отношениям. Рекомендуется создавать наиболее разнообразные базы контактов, так как в любой момент можно получить поддержку и помощь. Чем более разнообразная сеть контактов, тем легче достичь своей собственной цели.

Правило № 3. На первом месте отношения, а не прибыль

Удивительно как часто люди, занимаясь нетворкингом, сосредотачиваются исключительно на том, чтобы вынести конкретную пользу из данных отношений. В образовании сети контактов самыми важными являются отношения с другим человеком. Люди предпочитают

³⁹ Исследования подтверждают, что только 10% человек использующих нетворкинг обладает этим природным даром. Остальные 90% присвоили его, соблюдая правила нетворкинга, практикуясь и анализируя свое поведение. Читайте об этом больше в: Wendt R., Turniak G. *Profesjonalny networking czyli kontakty które procentują*. Warszawa 2006

⁴⁰ В Польше существует много организации по нетворкингу. Самой известной из них является Business Network International со многими представительствами (в том числе по 3 в г. Варшава, 3 в г. Краков, 3 в силезском воеводстве, по одному в г. Лодзь, Быдгощ, Лублин). Чтобы стать членом некоторых групп, кроме оплаты годового взноса, необходимо пройти вступительную верификацию, которая проводится комитетом, в состав которого входят наиболее опытные нетворкеры, в других случаях необходимо получить еще рекомендацию от двух знакомых нетворкеров.

⁴¹ На основе <http://business.damotvet.ru/marketing/22190.htm>

делать бизнес с теми, кого любят и уважают. Поэтому возможность завести деловое сотрудничество должно оставаться на втором плане. Необходимо помнить, что для налаживания эффективных контактов необходимо уметь прислушиваться и выслушивать людей. Встречаясь с людьми, необходимо прислушиваться к ним и стараться определить, как можно им помочь. В нетворкинге необходимо первым сделать шаг навстречу и давать людям больше, чем получать от них.

Правило № 4. Хорошая подготовка

В нетворкинге важно научиться выделяться и запоминаться. Первый шаг – определится куда пойти и с кем общаться, это не может быть случайность. Приходить на мероприятие следует раньше других так, чтобы оставить себе возможность познакомиться с кем-нибудь еще до начала мероприятия. Большинство людей отправляются на такие мероприятия с целью раздать столько визитных карточек, сколько удастся. Это неправильный подход. Цель не должна состоять в раздаче визитных карточек, а в том, чтобы построить максимум возможных контактов и получить максимум информации, которые выльются в серьезные деловые отношения.

Стоит быть внимательным и настроенным на общение при походе на разные мероприятия, а во время общения быть приветливым дружелюбным и улыбочивым⁴². Представляться надо коротко, эффективно и так, чтобы запомнится. Предлагается выделить время и заранее попрактиковать свое приветствие. Следует напомнить, что люди любят общаться с теми, кто проявляет к ним искренний интерес, оценивает их усилия и достижения. Честность это закономерность нетворкинга. Именно благодаря честности возможно установить действительно плодотворные деловые отношения. Вне временные бизнесы всегда создаются на основании верных и искренних отношений.

Правило № 5. Взаимность

Эффективность почти каждого действия опирается на взаимности. Невозможно установить отношения, если выгоды от любого сотрудничества не равномерны для каждой из сторон. В нетворкинге, важно, чтобы партнеры могли рассчитывать на поддержку и чувствовали искреннюю заинтересованность в их собственной ситуации и проблемах. Имеет смысл перед установлением новых деловых контактов составить список вещей (имеется в виду возможных путей решения определенных проблем), которые можно предложить в данном моменте. Это могут быть: знания, контакты, умения, время, совет, продукт, услуга. Вероятно, что во время разговора окажется, что у собеседника какая-то проблема или вызов. При возможности приветствуется попытка помочь, делясь предложением решения проблем или идеями. Основой нетворкинга является стратегия win-win и фокусировка на том, чтобы помогать (отдавать), а не брать (получать). Это отличает профессиональный нетворкинг от аквизиции, распространения визиток и «связей». «Помоги людям решить их проблемы, и решаться твои. Помоги другим добиться успеха, и они тебя отблагодарят»⁴³. Если игра идет только в одни ворота, взаимоотношения долго не протянут, и нетворкинг не удастся.

Правило № 6. Эффективная коммуникация

Эффективную коммуникацию можно понимать в качестве интенции собеседника, раскрытию его ценности, анализ на вербальном и невербальном уровне. Необходимо задавать хорошие,

⁴² Об этом читайте больше в Wendt R., Turniak G. *Profesjonalny networking czyli kontakty które procentują*. Warszawa 2006.

⁴³ G. Turniak, W. Antosiewicz: *Praktyczny poradnik networkingu. Zbuduj sieć trwałych kontaktów biznesowych*.s.12, Wydawnictwo Helion, Gliwice, 2012.

углубляющие тему вопросы, быть открытым, пополнять свои высказывания интересными метафорами, примерами из жизни. Свой бизнес надо представлять таким образом, чтобы вызвать к нему интерес и породить дальнейшие вопросы. Как упоминалось раньше, хорошо подготовить короткую презентацию на несколько секунд, содержащую информацию о своем преимуществе над конкурентами, знаниях и опыте, ресурсах которыми можно поделиться.

Правило № 7. Доверие

Очевидным кажется факт, что в случае коммуникации на высоком уровне доверия, даже в случае совершения ошибки имеется возможность все выяснить и исправить. В регулярных отношениях со знакомыми или деловыми партнерами необходимо доказывать свою надежность. По мнению L. Lyncha, следует соблюдать несколько простых правил, которые помогают доказать свою надежность. Это: 1) выполнение обещаний и данного слова, 2) надежное и качественное исполнение работы, 3) перенос доверия, 4) профессионализм в своей отрасли и связанных с ней в большей или меньшей степени областях, 5) толерантность по отношению к людям, которые кажутся неприятными, оставляя открытую дверь для совместных отношений, 6) наличие в своей сети известного, процветающего лица, распознаваемого в отрасли или регионе - авторитета в своей области, 7) понимание, что человек - самый важный, 8) избегание лжи, которая может уничтожить много или даже все, 9) хорошая репутация⁴⁴.

Правило № 8. Follow-up (поддержка контакта)

Ключевым фактором успеха в нетворкинге является последующий контакт. Как и при любой другой форме маркетинга, для того чтобы построить взаимоотношения, необходимо время. Наладив на встрече с человеком контакт, необходимо сделать следующий шаг - продолжить общение и позаботиться об отношениях. Этого можно достичь, следуя простым принципам⁴⁵: принцип 24 часов - отправить письмо благодарности за встречу и интересный разговор; принцип 3x3 - рекомендуется звонить спустя три дня спустя три недели и три месяца.

Правило № 9. Регистр контактов

Эксперты по нетворкингу советуют заводить электронную базу контактов (например, в программе Excel, идея которой заключается в поиске соответствующих контактов по определенным критериям. Айвеном Миснером⁴⁶ предлагается построение базы контактов на основе критериев отвечающих этапу установленных отношений т.е. V (Visibility - видимость), C (Credibility - доверие), P (Profitability - рентабельность). Биллом Катсем предлагается сортировать контакты согласно ниже перечисленным группам: STR (Strategist) стратегии, лица, которые могут помочь определить путь к успеху; T (Targets) целевая аудитория, например клиенты, будущие работодатели; AF (Allied Forces) специалисты, обладающие прекрасными знаниями в определенной области; RM (Role Models) образцы для подражания; SUP (Supporters) лица, на которые можно положиться в трудный момент.

Правило № 10. Использование потенциала интернета

Социальные и профессиональные сети, это фундаментальный способ построить свой имидж, доказать свои сильные стороны и завести широкую базу контактов. Однако нельзя забывать, что все, что находится в сети оказывает огромное влияние на восприятие нашей личности

⁴⁴ Об этом читай больше: там же с.43-46.

⁴⁵ Об этом читай больше: там же с. s.80.

⁴⁶ Иван Миснер является основателем и председателем Организации Бизнес Нетворкинга (Business Network International - BNI). Больше информации: <http://businessnetworking.com/>, <http://ivanmisner.com/>

другими людьми – а именно это может нам помочь или повредить в деловых ситуациях. Процесс продвижения своей деятельности онлайн необходимо очень тщательно разработать. Шаг к успеху – стать персоной, с которой интересно познакомиться – делиться знаниями и ценной информацией. Приветствуется хвалить достижения других, активно участвовать в общественных делах, вести свой блог, высказываться на форумах.

Из приведенного выше можно прийти к выводу, что нетворкинг как достаточно новое явление, требующее научно-практического обеспечения. Он имеет серьезные перспективы в современных условиях ведения бизнеса, опирающегося на выстраивание отношений на неформальной основе, доверии, соблюдении высокой этики. Нетворкинг требует терпения, ему можно выучиться, но понадобится запланированное действие и четко определенные цели. Нетворкинг нуждается в творческом мышлении и креативности при создании и формулировании отношений. Это очень эффективный метод при условии, что он используется систематически. Необходимо иметь в виду что, он не начнет приносить эффекты за короткое время, и как любой процесс требует времени и приложенных усилий. Однако эффекты в виде новых знакомств, развития своих знаний и навыков, новых идеи, инвестиций и профессиональных возможностей, приобретения новых клиентов и продвижение своего бизнеса этого стоят.

Эффективное освоение нетворкинга, безусловно, будет способствовать как успешному ведению предпринимательской деятельности, так и формированию новой проекции построения взаимоотношений в бизнес сообществе. Для чего требуется теоретико-методологическое и методическое обеспечение процесса, разработка соответствующих профессионально-ориентированных учебных программ, содержащих психологические критерии успешности бизнеса.

В заключение приведем слова крупного бизнесмена, основателя компании Apple Inc Стивена Поля Джобса: «Чаще всего люди не понимают, что им на самом деле нужно, пока сам им этого не покажешь».

Литература

1. Turniak G., Antosiewicz.W. Praktyczny poradnik networkingu. Zbuduj sieć trwałych kontaktów biznesowych. Wydawnictwo Helion, Gliwice, 2012
2. Wendt R., Turniak G. Profesjonalny networking czyli kontakty które procentują. Warszawa 2006
3. Santorski J., Turniak G., Alchemia Kariery. Warszawa 2012
4. Kapcewicz B. Networking w karierze. Warszawa 2013
5. Pasterski M. Skuteczny Networking. <http://michalpasterski.pl/2012/04/skuteczny-networking-czesc-1/>
6. Нетворкинг - как инструмент расширения бизнеса: <http://business.damotvet.ru/marketing/22190.htm>
7. BDI, Materiały Szkoleniowe przygotowane przez Bank Danych o Inżynierach NETWORKING: http://www.biurokarier.ath.bielsko.pl/files/do_pobrania/networking.pdf
8. Электронный ресурс. [Режим доступа]: <http://stevejobsthebio.com> Официальная страница русского перевода книги «Стив Джобс»

EFFECTIVE BUSINESS NETWORKING

Resume

Networking is a very important part of the business. It helps to meet people, build relationships and create a new base of partners and potential customers. Networking as a method of establishing contacts, where communication is the starting point, is a way of self-education and self-development. It is also the most effective and least expensive tool of business revitalization. This article provides a brief description of the networking rules, which their complying contributes to the success.

Keywords: Business Networking, Relationships, Reciprocity.

мгр. Йоланта Цоп – Петрова
специалист по работе с заграницей Верхнесилезского экономического университета им. В. Корфантого в г. Катовице, Польша
Е-майл: jolanta.cop@gmail.com

д.э.н. проф. Валерий Константинович Крутиков
проректор по научно - методологической работе Института управления, бизнеса и технологий в г. Калуга, Россия, академик МАН ВШ
Е-майл: ykkrutikov@mail.ru

к.э.н. Ирина Евгеньевна Ефимова
директор центра академической мобильности и международных рейтингов
Южно-казахстанского государственного университета им. М. Ауезова в Шымкент, Казахстан
Е-майл: irina_uco@mail.ru

STUDENTŲ MOKYMOSI PRAKTIKOJE VERTINIMAS PRAKTIKOS VADOVŲ POŽIŪRIU

Alma Buginytė, Fausta Mickienė, Rūta Sapiėgienė
Respublikinė Vilniaus psichiatrijos ligoninė

Santrauka

Respublikinė Vilniaus psichiatrijos ligoninė, kaip praktinės ir mokslinės medicinos centras, nuo 2009 m. yra socialinio darbo metodinis centras, kurio darbo sritys: nauji darbo metodai, bendradarbiavimas ir švietimas, socialinių darbuotojų mokymai, vadovavimas socialinio darbo studentų praktikai.

Siekiant gerinti vadovavimo studentų praktikai kokybę buvo atliktas tyrimas. Pagal 65 praktikos vadovų anketinės apklausos rezultatus padarytos išvados, kad praktinis mokymas – svarbi studentų rengimo dalis; praktikų laikas per trumpas žinioms perteikti; nepakankamas praktikos ir mokymo įstaigų bendradarbiavimas; mažai dėmesio refleksijoms ir supervizijoms.

Raktažodžiai: socialiniai darbuotojai; studentai; praktinis mokymas.

Ivadas

Socialinis darbas Respublikinėje Vilniaus psichiatrijos ligoninėje. Respublikinėje Vilniaus psichiatrijos ligoninėje (RVPL) teikiamos psichikos sveikatos priežiūros paslaugos, joje dirba ir yra rengiami gydytojai, slaugytojos, socialiniai darbuotojai, psichologai. Ligoninėje diegiamos naujos darbo formos, taikomi naujausi gydymo ir tyrimo metodai. Kasmet į stacionarą atvyksta 8000 tūkst. ligonių, veikia 14 stacionarių skyrių, iš jų specializuoti psichiatrijos skyriai: Alzheimerio ligos ir somatopsichiatrijos, Ūmių alkoholinių psichozų, vaikų ir paauglių, gerontopsichiatrijos. Pacientų problemų įvairovė įtakoja didelį visų tarpdisciplininės darbuotojų komandos narių teikiamų paslaugų poreikį.

1996 m. ligoninėje įsteigtas Socialinės pagalbos skyrius, kuriame šiuo metu dirba 26 darbuotojai. Dauguma jų įgiję socialinio darbo magistro ar bakalauro laipsnį, keletas turi dirbantiems socialinį darbą prilygintą išsilavinimą, dirba 2 socialiniai darbuotojai ekspertai. Daugiametė patirtis teikiant socialines paslaugas psichikos sveikatos srityje ir įgytos profesinės žinios paskatino ieškoti būdų skleisti sukauptą gerąją patirtį, teikti metodinę pagalbą kitiems.

Nuo 2009 m. RVPL – socialinio darbo metodinis centras, kurio veikla organizuojama šiomis kryptimis:

- diegiant pažangius ir naujus darbo metodus;
- skatinant socialines paslaugas teikiančių įstaigų bendradarbiavimą ir keitimąsi patirtimi;
- organizuojant socialinių darbuotojų kvalifikacijos kėlimo mokymus;
- stiprinant partnerystę su socialinius darbuotojus rengiančiomis aukštosiomis mokyklomis ir vadovaujant studentų praktikai.

Vadovavimo socialinio darbo studentų praktikai patirtis. Didelis RVPL socialinių darbuotojų dėmesys skiriamas vadovavimui aukštųjų mokyklų socialinio darbo studentų praktikai. Lietuvoje socialinio darbo praktika suprantama kaip studentų praktinis mokymas – mokymas globos įstaigoje, dienos ar reabilitacijos centre, bet ne auditorijoje ar laboratorijoje (Bagdonas, 2001). Kadangi socialinis darbas yra praktinė profesija, ir būsimieji socialiniai darbuotojai mokslo įstaigose gautas teorines žinias privalo išmokti derinti su praktika, darbuotojams praktikams jų mokymas

tampa unikalia galimybe perduoti savo patirtį, tuo pat metu susiejant ją su mokslo teorija, analizuojant ir perteikiant realias profesines vertybes ir įgūdžius.

Vadovauti studentų praktikai pradėta iš karto mokymo įstaigoms pradėjus ruošti socialinius darbuotojus. 1993 m. pirmąją praktikantę tapo Vilniaus universiteto socialinio darbo specialiųjų studijų studentė. Praktikantus rinkti šią instituciją skatina domėjimasis socialinės pagalbos asmenims, turintiems psichikos sutrikimų, ypatumais. Čia didelis dėmesys skiriamas ne tik socialinių problemų sprendimui, bet ir psichosocialinei reabilitacijai, įvairioms terapijoms, glaudžiai bendradarbiaujant su medicinos ir psichologinio konsultavimo specialistais. Studentai išmoka veikti tarpdisciplininėje komandoje, gali pritaikyti turimus meninius, sportinius, organizacinius ir kitus įgūdžius. Iki dabar praktiką ligojinėje yra atlikę 77 Vilniaus, Mykolo Romerio, Lietuvos Edukologijos, Vytauto Didžiojo universitetų bei 11 Vilniaus, Kauno, Panevėžio ir Utenos kolegijų studentų. Bendradarbiavimo su Vilniaus, Mykolo Romerio ir Lietuvos Edukologijos universitetais kokybei užtikrinti yra sudarytos bendradarbiavimo sutartys.

Atvykdami į praktikos vietą aukštųjų mokyklų studentai praktikos tikslus ir uždavinius jau būna aptarę su mokymo įstaigos praktikos vadovu, toliau jie derinami su praktikos institucijos vadovu (socialiniu darbuotoju praktiku) derinant numatytus tikslus su institucijos veikla ir galimybėmis.

Analizuojant praktikų tikslus pastebima, kad socialinius darbuotojus rengiančių kolegijų studentams keliama tikslai atspindi profesinio pasirengimo siekį integruojantis konkrečioje darbo vietoje. Universitetų studentų tikslai praktikoje keičiasi priklausomai nuo studijų metų: jei studijų pradžioje svarbi pažintis su praktikos vieta, klientais, socialinio darbuotojo kasdiene veikla, tai paskutinių studijų metų studentus, magistrantus domino pažintis su konkrečiomis socialinio darbo formomis ir aspektais, pvz., darbu su grupe, atvejo vadyba, socialinių institucijų vadyba, vadovo funkcijomis ir kt. (1 lentelė).

1 lentelė. Socialinio darbo studentų praktikų RVPL tikslai 2006-2014 m.

Mokymo įstaigos	Studentų praktikų tikslai
Kolegijos (Kauno, Utenos, Vilniaus), 2006-2013 m.	Pritaikyti įgytas teorines žinias, tobulinti bendruosius ir profesinius gebėjimus
	Įtvirtinti teorines žinias ir tobulinti praktinius įgūdžius
	Išmokyti teorines žinias ir įgūdžius pritaikyti socialinio darbo veikloje
	Susipažinti su įstaigos veikla, teikiamomis socialinėmis paslaugomis
Universitetai (Vilniaus universiteto, Mykolo Romerio universitetas, Lietuvos Edukologijos universitetas, Vytauto Didžiojo universitetas), 2006-2014 m.	Išanalizuoti praktikos instituciją, jos klientus (1 kursas)
	Išsiaiškinti savanorystės socialiniame darbe specifiką, ugdyti socialinio darbo įgūdžius (1-2 kursas)
	Pritaikyti studijuojant įgytas žinias ir įgūdžius praktiniame darbe (2 kursas)
	Pažinti kliento sistemą, išmokyti identifikuoti problemas (2 kursas)
	Susipažinti su socialinio darbo kryptimi institucijoje, institucijos struktūra, misija, socialinio darbuotojo pareigomis, atsakomybėmis, teisėmis (3 kursas)
	Išsiaiškinti socialinio darbo institucijoje specifiką, susipažinti su klientų grupėmis, ugdyti socialinio darbo įgūdžius (3 kursas)
	Išanalizuoti įstaigos ryšius, įstaigos bendruomenės poreikius ir jų vertinimą (3 kursas)
	Įgyti socialinio darbo profesinės kompetencijos dirbti mikrolygyje (su klientu ir jo sistema) (3-4 kursas)
	Susipažinti su darbu su grupe kryptimis, taikomais metodais, specifika

	(3-4 kursas)
	Parengti įstaigos bendruomenės socialinio vystymo programą, integruojant socialinio darbo teorines žinias (4 kursas)
	Kaupti vadybinę, sociokultūrinę patirtį, įgyti planavimo, veiklos organizavimo ir kontrolės įgūdžių (magistratūra)

Apibendrinant RVPL Socialinės pagalbos skyriaus darbuotojų sukaupą patirtį ir siekiant numatyti vadovavimo studentų praktikai gerinimo kryptis buvo inicijuotas ir atliktas tiriamasis darbas „Studentų mokymosi praktikoje vertinimas praktikos vadovų požiūriu“. Tyrimo prasingumas ir reikšmė studentų praktikos tobulinimui ateityje paremta socialinio darbo teoretikų pateikiamomis tezėmis, kad socialinis darbas yra praktinė profesija, kur darbo įgūdžiai plėtojami per įvairias praktines situacijas, todėl yra būtina, kad būsiami socialiniai darbuotojai išmoktų teorines žinias derinti su naujai įgyjama patirtimi (Dempsey, 2001). Praktika socialiniame darbe turėtų remtis patyriminiu mokymusi ir įgalinti socialinius darbuotojus įgyti kitokio pobūdžio žinojimą, integruojantį teoriją, vertybes ir įgūdžius, reikalingus profesionaliai kompetencijai (Jurkuvienė, 2003).

Tyrimo tikslas ir metodas

Tyrimo tikslas – įvertinti studentų mokymąsi praktikoje pagal tris vertinamas sritis – mokymosi aplinką, bendrą praktikos koncepciją ir praktikos vadovo funkciją.

Tyrimo uždaviniai:

1. Atskleisti studentų mokymosi praktikoje edukacinės ir mokymosi aplinkų charakteristikas.
2. Išsiaiškinti socialinio darbo praktikos koncepciją.
3. Išsiaiškinti, kokie organizacijos socialinio darbuotojo – studento praktikos vadovo gebėjimai yra reikšmingi studentams.

Tyrimo metodas ir tiriamieji. Tyrimo instrumentas – kiekybinės apklausos anketa iš keturių dalių, atspindinčių tyrimo uždavinius. Apklausti 65 socialiniai darbuotojai-praktikų vadovai iš įvairių socialines paslaugas teikiančių institucijų. Dalyvavo VŠĮ Respublikinės Vilniaus psichiatrijos ligoninės, VŠĮ Fabijoniškių socialinių paslaugų namų, J. Matulaičio socialinio centro, Vilniaus arkivyskupijos Carito Gailestingumo motinos globos namų, Vilniaus miesto Motinos ir vaiko pensono, Vilniaus miesto Socialinės paramos centro, VŠĮ Mokymo centro „Mes esame“, Vilniaus nevalstybinio vaikų darželio „Nendrė“, Rokiškio Psichiatrijos ligoninės, Šalčininkų Socialinės paramos centro, VŠĮ Utenos Socialinės globos namų darbuotojai.

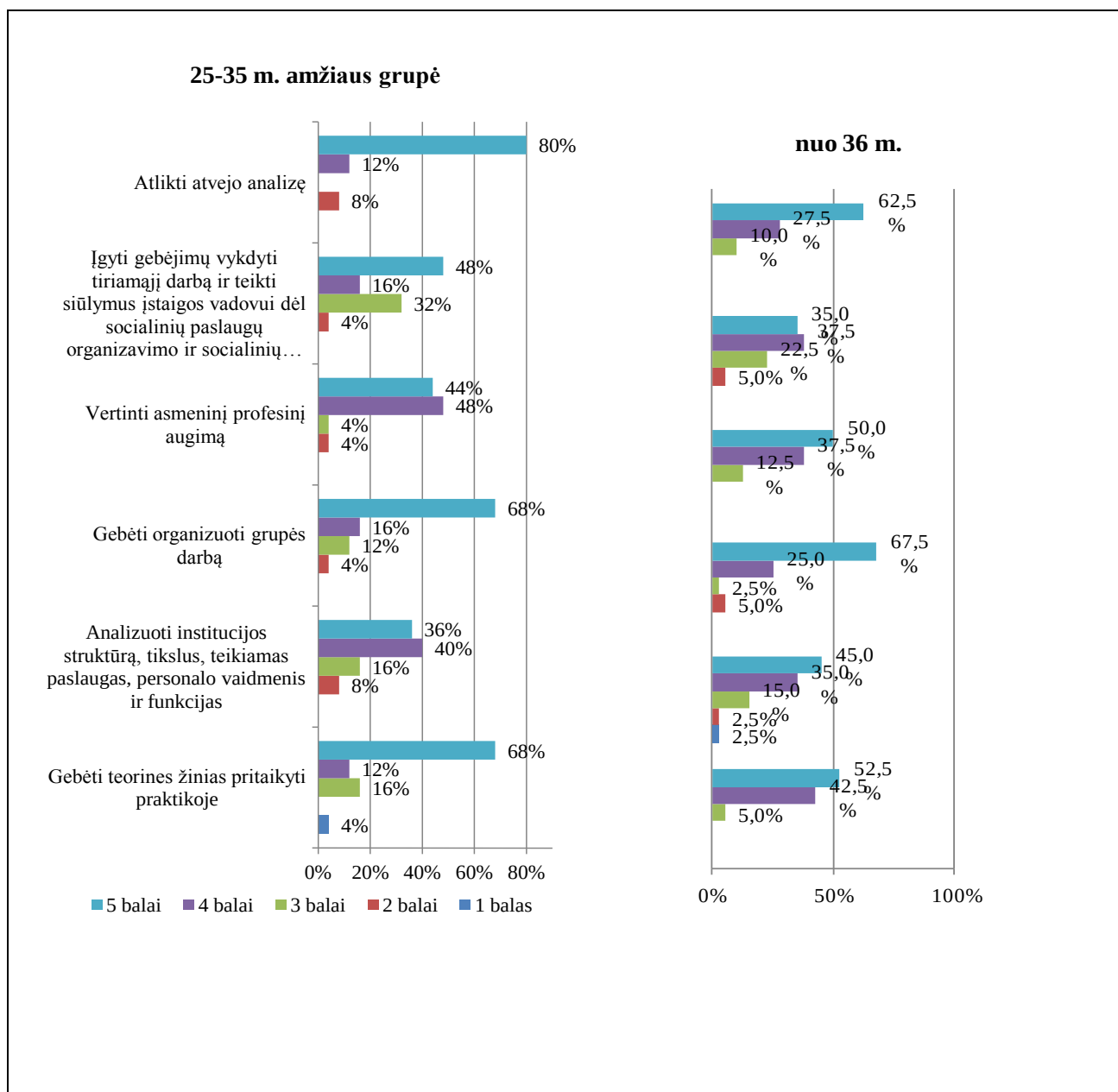
Anketoje pateiktus teiginius respondentai įvertino penkių balų skalėje. Siekiant objektyviau išanalizuoti tyrimo rezultatus atsakymai buvo sugrupuoti į dvi grupes pagal respondentų amžių: nuo 23 iki 35 metų amžiaus ir nuo 35 metų.

Tyrimo rezultatai

Studentų mokymosi praktikoje edukacinės ir mokymosi aplinkų charakteristikos. *Praktikos vadovų požiūris į studentams suteiktą edukacinę pagalbą praktikos metu.* Praktikos vadovai pakankamai reikšmingais pripažįsta visus pagalbos studentams būdus, tačiau daugiausiai tiriamųjų didžiausiais balais vertino pagalbą įgyvendinant praktikos tikslus ir uždavinius bei pagalbą bendraujant su klientais (tai ypač aktualu psichiatrijos ligoninėje). Santykinai mažiausiai tiriamųjų (beveik 50 proc.) didžiausiais balais įvertino pagalbą integruojantis institucijos bendruomenėje, ugdant studento kaip specialisto savivertę, reflektuojant veiklą. Galima sakyti, kad praktikų vadovai labiau orientuoti į tiesioginį studento įsitraukimą į socialinį darbą.

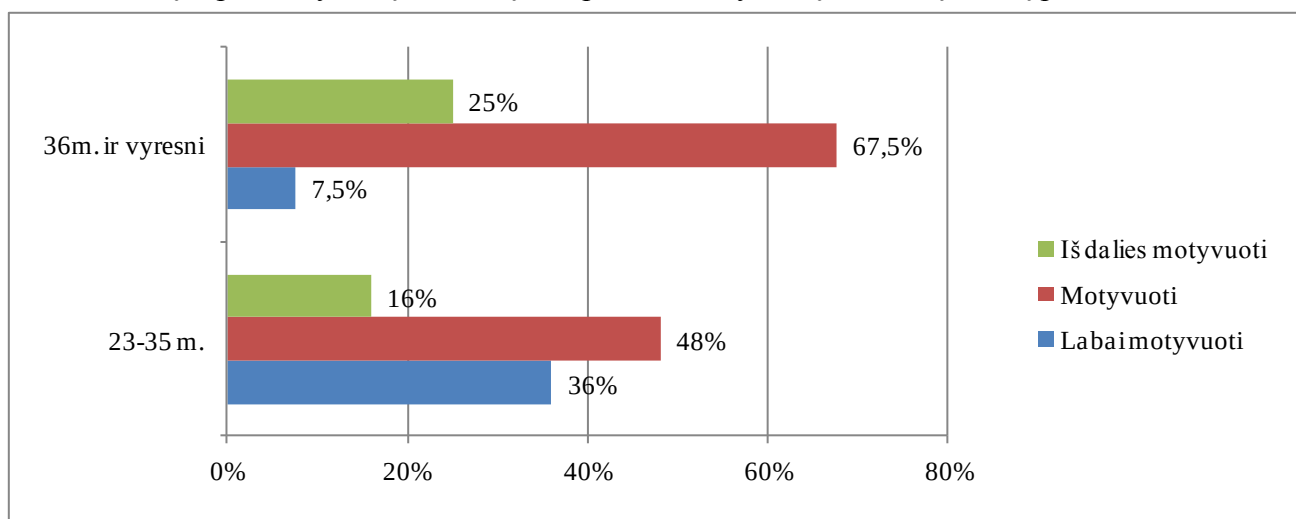
Praktikos vadovų požiūris į praktikos užduočių svarbą. Svarbiausiomis studento užduotimis vadovai įvardija gebėjimą analizuoti atvejį, organizuoti grupės darbą, gebėti praktikoje pritaikyti teorines žinias. Mažiausiai tiriamųjų svarbiomis rinkosi gebėjimą analizuoti praktikos instituciją ir vykdyti tiriamąjį darbą bei teikti savo siūlymus dėl teikiamų paslaugų gerinimo. Reikia paminėti, kad jaunesnių tiriamųjų grupėje daug dažniau pasirinktam atsakymui buvo skiriamas aukščiausias reikšmingumo balas, t. y. šie vadovai itin pažymi mokymosi praktikoje svarbą apskritai (1 pav.).

Galime pastebėti orientaciją į siekį suteikti bendrų ir universalių socialinio darbo žinių ir įgūdžių, mažiau gilinantis į konkrečios institucijos situaciją.

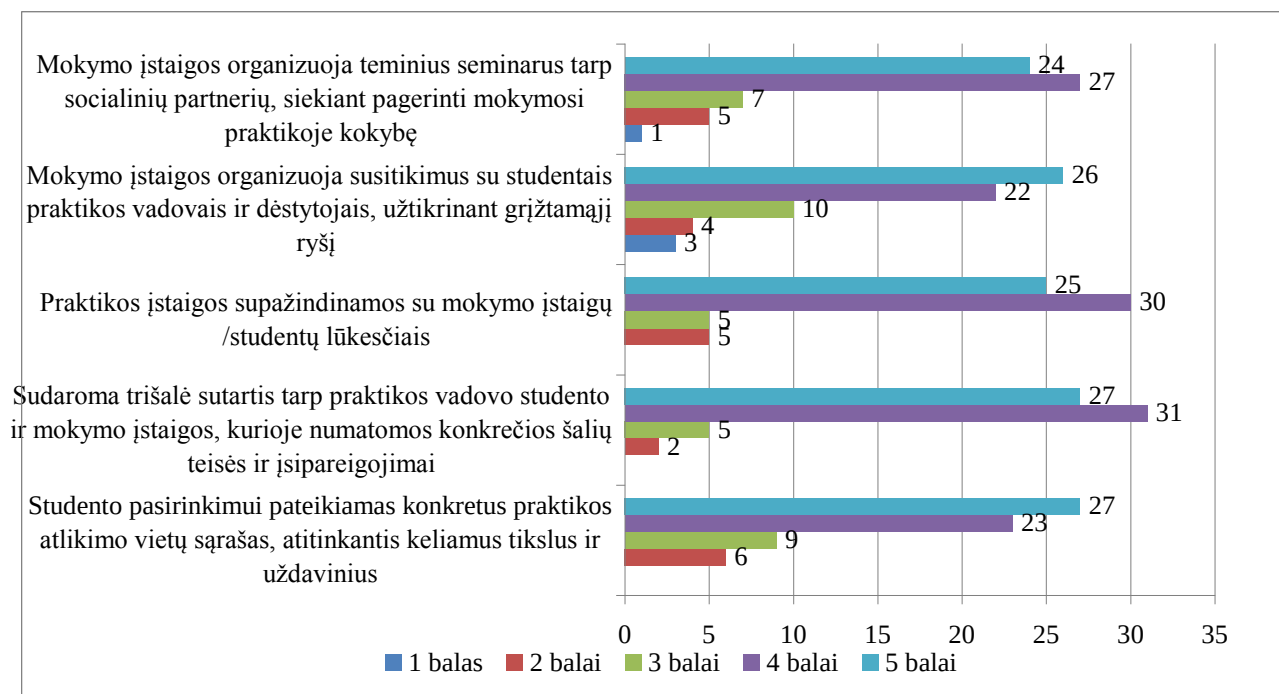
1 pav. Praktikos užduočių svarbos įvertinimas

Studentų motyvacija atlikti praktiką. Tiriamieji sutinka, kad didžioji dauguma studentų motyvuoti atlikti praktiką. Ženkliai daugiau jaunesnių praktikos vadovų mano, kad studentai labai motyvuoti (2 pav.). Gali būti, kad su jaunesniais vadovais studentams pavyksta užmegzti nuoširdesnę ir produktyvesnę kontaktą, tuo pačiu intensyviau įsitraukti į veiklą praktikos metu.

2 pav. Praktikos vadovų požiūris į studentų motyvaciją atlikti praktiką

Bendradarbiavimas su mokymo įstaigomis. Apie 50 proc. tiriamųjų po 4-5 balus skyrė visiems pateiktiems siūlymams siekiant užtikrinti mokslo ir praktikos įstaigų bendradarbiavimo kokybę (3 pav.). Galima manyti, kad pateikti variantai vadovams atrodo priimtini ir būtų aktualu bendradarbiavimą tobulinti šiomis kryptimis. Tobulinimo poreikį patvirtina tiriamųjų atsakymai į pateiktus atvirus klausimus apie bendradarbiavimo trūkumus – daugelis nurodė, kad glaudesnio bendradarbiavimo trūksta ir kad praktikų laikas neretai per trumpas perduoti naudingai patirčiai.

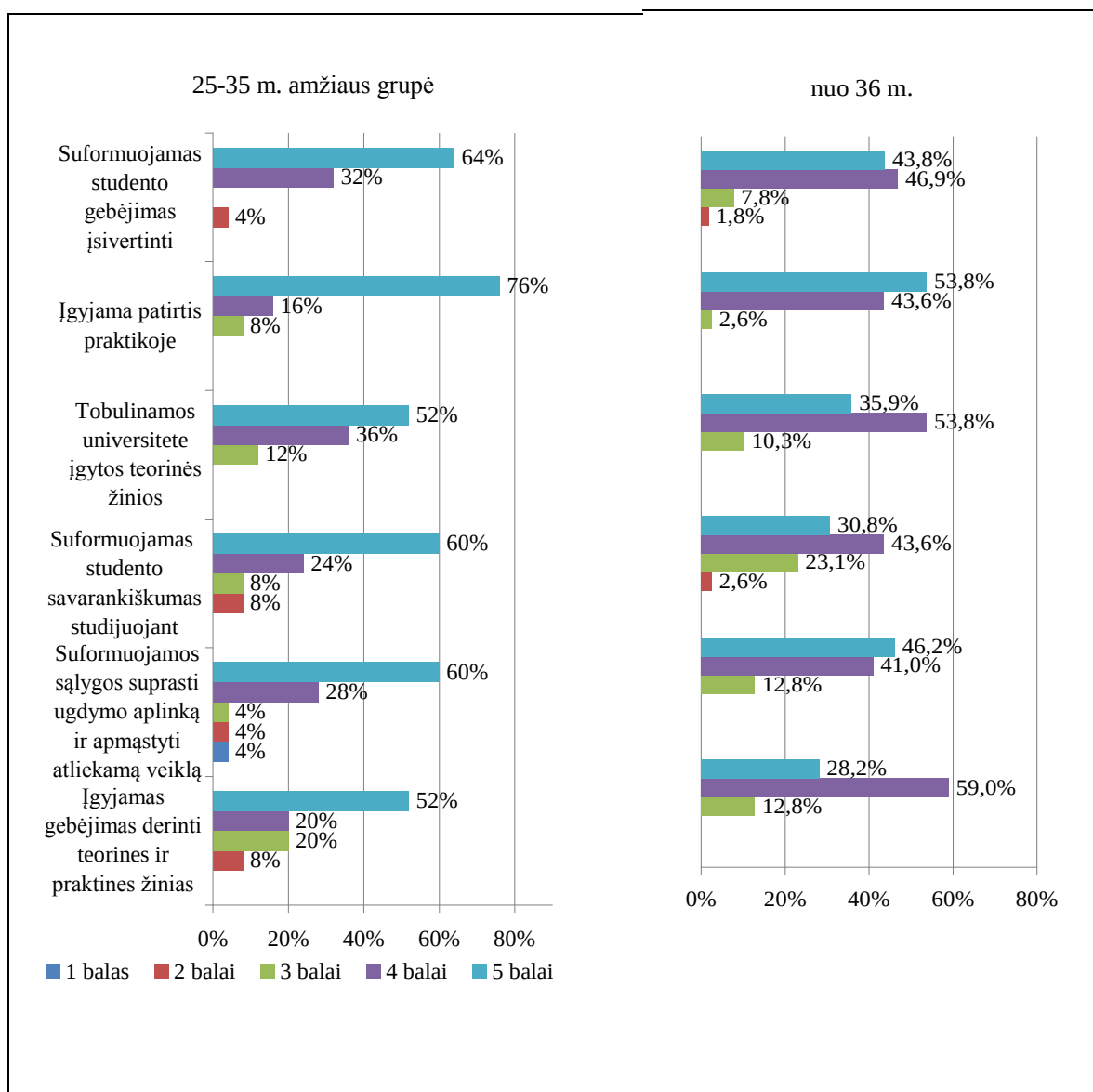

3 pav. Bendradarbiavimo su mokymo įstaigomis būdų vertinimas

Socialinio darbo praktikos koncepcija. *Mokymosi iš patirties būsimųjų socialinių darbuotojų studijų procese svarba.* Beveik absoliuti dauguma tiriamųjų mokymąsi iš patirties vertina kaip svarbų rengiant socialinius darbuotojus.

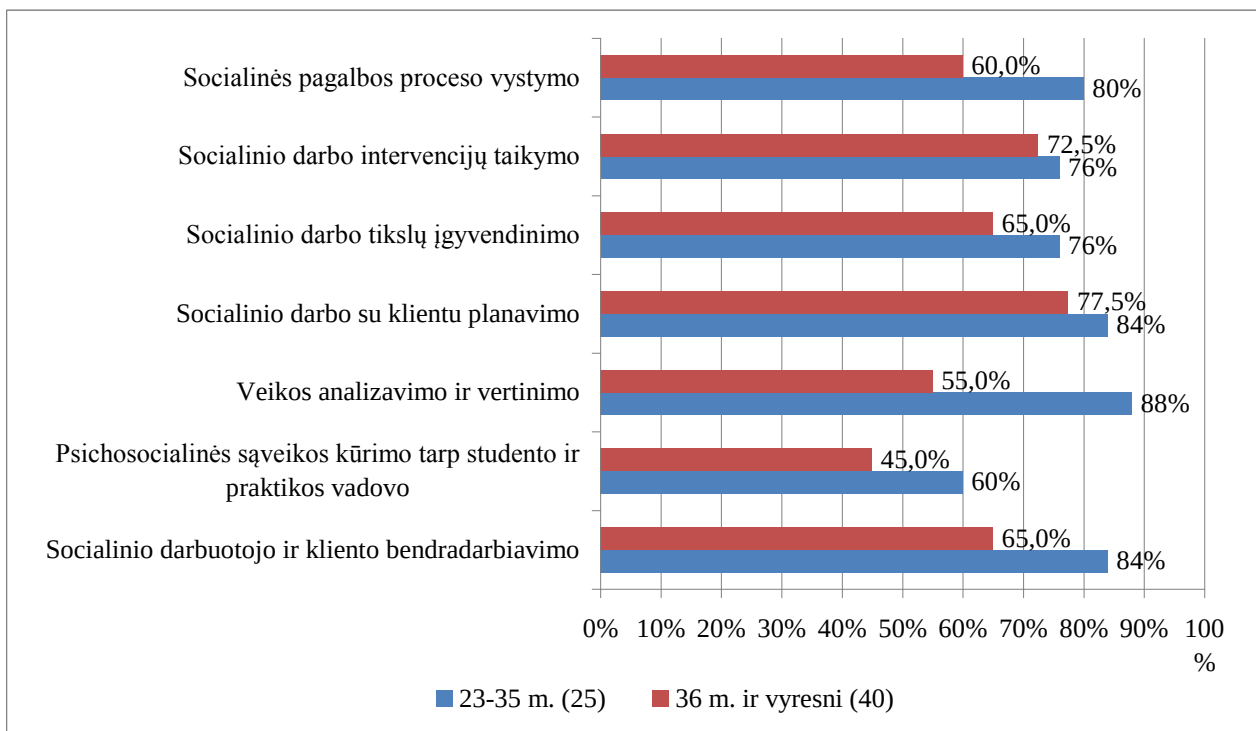
Mokymosi iš patirties veiksmų naudingumas. Visi pateikti veiksniai ne mažiau kaip pusei tiriamųjų atrodo pakankamai svarbūs. Labiau vadovai išskyrė patį praktinės veiklos atlikimą (71 proc. vertino aukštais balais), kiek mažiau praktikos tikslų ir uždavinių įgyvendinimą, studentų įsivertinimą, o santykinai rečiausiai buvo vertinamas kaip svarbus tinkamos mokymosi aplinkos sukūrimas (49 proc.).

Studentų dalyvavimo refleksyviame mokymosi procese svarba. Didžioji dauguma tiriamųjų pripažįsta svarbiais visus pateiktus refleksyvaus mokymosi svarbos kriterijus. Labiausiai akcentuojamas studento įgalinimas pačiam įsivertinti savo veiklą, pasiekimus ir tokiu būdu įgyjama profesinė patirtis. Matyti, kad jaunesni praktikos vadovai dažniau linkę aukščiausiu balu vertinti refleksyvaus mokymosi svarbą (4 pav.), galbūt todėl, kad tai pakankamai naujas požiūris į mokymosi efektyvumą, ir jauni darbuotojai apie savirefleksiją daugiau žinių yra gavę studijų metu.

4 pav. Refleksyvaus mokymosi suteikiamų kompetencijų vertinimas

Organizacijos socialinio darbuotojo – studento praktikos vadovo gebėjimų reikšmė studentams. *Praktikos vadovo suteikiamos kompetencijos.* Tiriamieji labiausiai pabrėžia tokias studentams suteikiamas kompetencijas, kaip darbo su klientu planavimas, socialinės pagalbos proceso vystymas, bendradarbiavimas su klientu. Kai kuriais atvejais gana ženkliai skiriasi tiriamųjų grupių narių nuomonės: jaunesni praktikų vadovai dažniau svarbiomis pasirinko suteikiamas veiklos analizavimo ir vertinimo, bendradarbiavimo su klientu bei pagalbos proceso vystymo kompetencijas, taip pat gebėjimą kurti psichosocialinę sąveiką tarp studento ir praktikos vadovo (5 pav.).

5 pav. Praktikos vadovų nuomonė, kokių kompetencijų studentams jie turi suteikti

Jaunesni vadovai, sprendžiant pagal rezultatus, labiau linkę įtvirtinti bendradarbiavimo, komandinio darbo ir veiklos analizės kompetencijas.

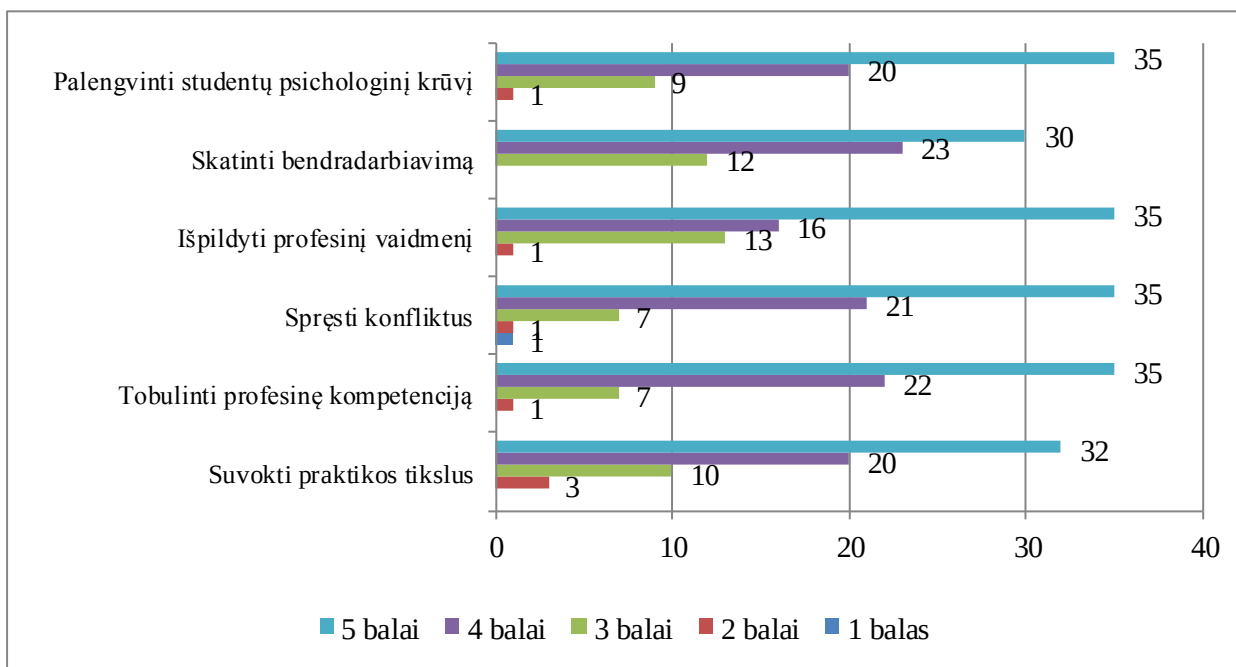
Praktikos vadovų funkcijų svarba. Svarbiausia praktikos vadovų funkcija, anot pačių vadovų, yra praktikos metu perteikti žinias ir patirtį. Taip pat pakankamai svarbu konsultuoti, informuoti studentą dėl praktinio mokymosi, teikti paramą praktikos proceso metu. Beveik tiek pat svarbios ir kitos išskirtos funkcijos, santykinai rečiau didžiaisiais balais tiriamieji pažymėjo vadovo funkciją vertinti studento darbą. Jaunesni praktikos vadovai ženkliai dažniau beveik visas funkcijas vertino kaip labai svarbias (pažymėjo 5 balus).

Supervizijų taikymas studentų mokymosi praktikos procese. Praktikos metu supervizijas nurodė taikantys tik trečdalis apklaustų praktikos vadovų.

Supervizijų taikymo aspektų tikslingumas praktikos procese. Visus supervizijų taikymo aspektus tiriamieji vertino vienodai – daugiau nei pusė tiriamųjų juos įvertino kaip svarbius ir labai svarbius (6 pav.).

Supervizijų netaikymo priežastys. Atsakydami, kodėl studentų praktikoje plačiau netaikomos supervizijos, beveik trečdalis tiriamųjų teigė, kad mokslo įstaigos neruošia pakankamai

specialistų, galinčių atlikti supervizijas; nemažai vadovų galvoja, kad praktikų metu supervizijoms trūktų laiko; kiek mažiau tiriamųjų pabrėžia, kad supervizijų taikymas nereglamentuotas įstatymų bazėje, ir pripažįsta, kad praktikos institucijų darbuotojai neturi pakankamai kompetencijų supervizijoms atlikti.

6 pav. Požiūris į supervizijų taikymo aspektų tikslingumą

Išvados

1. Vertinant tokias studentų mokymosi praktikoje edukacinės ir mokymosi aplinkų charakteristikas kaip praktikos vadovų-praktikos institucijų socialinių darbuotojų teikiama pagalba, atliekant praktikos užduotis, bei prioritetinių užduočių pasirinkimas, tiriamųjų nuomone svarbiausi vadovų tikslai – pagalba studentams įgyvendinant iškeltus praktikos tikslus ir uždavinius bei bendraujant su klientais. Vertindami praktikos užduočių svarbą tiriamieji išskyrė kliento atvejo analizės atlikimą, gebėjimo organizuoti grupės darbą įgijimą ir teorinių žinių praktinį pritaikymą. Šias praktikos užduotis kaip ypač svarbias dažniau vertino jaunesnių (25-35 m.) praktikos vadovų grupės tiriamieji.

2. Analizuojant praktikos institucijų bendradarbiavimo su mokymo įstaigomis, kaip vienos iš studentų praktikos edukacinės ir mokymosi aplinkų charakteristikų, ypatumus, paaiškėjo, kad tiriamųjų vertinimu studentai į institucijas atvyksta motyvuoti atlikti praktiką; 36 proc. jaunesnių praktikos vadovų pažymėjo, kad studentai atlikti praktiką yra labai motyvuoti. Pusė tiriamųjų įsitikinę, kad bendradarbiavimą tarp mokymo įstaigų ir praktikos institucijų dar reikia tobulinti įvairiose srityse, o viena svarbiausių pastabų, susijusių su bendradarbiavimu – per trumpos praktikų laikas, neužtikrinantis visos naudingos patirties perdavimo studentams.

3. Vertindami pačią socialinio darbo praktikos koncepciją, visi praktikų vadovai pripažino mokymosi iš patirties svarbą, ruošiant socialinius darbuotojus, o svarbiausiais mokymosi veiksniais nurodė praktinės veiklos atlikimą, praktikos tikslų ir uždavinių įgyvendinimą bei studentų įsivertinimą praktikoje. Vertinant studentų dalyvavimą refleksyviame mokymesi, siekiant įgyti profesinės patirties, ypač reikšmingu tokį mokymąsi pripažino jaunesnieji praktikos vadovai.

4. Tiriamieji kaip svarbiausius studentų praktikos vadovo institucijoje gebėjimus nurodė darbo planavimo, socialinės pagalbos proceso vystymo, bendradarbiavimo su klientu gebėjimus; jaunesnieji praktikos vadovai dar išskyrė veiklos analizavimo ir vertinimo bei psichosocialinės sąveikos tarp studento ir vadovo kūrimo gebėjimus. Svarbiausiomis praktikos vadovų funkcijomis įvardinta žinių ir patirties perteikimas, studentų konsultavimas ir paramos teikimas praktikos proceso metu. Daugiau kaip 50 proc. tiriamųjų įsitikinę supervizijų taikymo studentų praktikoje svarba, tačiau nurodė pagrindinę kliūtį šio aktualaus praktikos aspekto įgyvendinimui – mokymo įstaigos nėra parengę pakankamai tokių specialistų, ir praktikos vadovams trūksta kompetencijų ir gebėjimų atlikti supervizijas.

Literatūros sąrašas

1. Bagdonas, A. (2001). Socialinis darbas Lietuvoje: raidos, praktikos ir akademinis aspektai. *Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika*, Nr.1.
2. Baranauskienė, R. (2003). Emancipacinių kokybinių tyrimų realizavimas edukacinės paradigmos virsmo kontekste. Šiauliai: Šiaulių Universitetas.
3. Bubnys, R. (2009). Reflektyvus mokymasis kaip edukacinis fenomenas aukštojoje mokykloje. Šiauliai: Šiaulių Universitetas.
4. Dempsey, M. (2001). Reflective learning in social work education. *Social work education*, No.6.
5. Dirgėlienė, I., Kiaunytė, A. (2008). Praktika rengiant socialinius darbuotojus. Klaipėda: Klaipėdos universitetas.
6. Matikovienė, J. (2009). Studento praktikos procesas ir praktikos vieta. *Mokomoji praktika ir patirtis. Socialinis darbas. Patirtis ir metodai*.
7. Jucevičienė, P. (2008). Edukacinės ir mokymosi aplinkos – inovacijos socioedukacinio įgalinimo veiksnys. *Socialiniai mokslai*, 1(59).
8. Jurkuvienė, R., Butrimavičienė, S. (2009). Socialinio darbuotojo patirtis mokomosios praktikos procese. *Socialinis darbas, patirtis ir metodai*.
9. Kardelis, K. (2002). Mokslinių tyrimų metodologija ir metodai. Kaunas: Judex.
10. Mishna, F., Bogo, M. 2007. Reflective practice in contemporary social work classrooms. *Journal of Social Work Education*.
11. Skiesėvičius, P., Kanišauskaitė, V. (2009). Praktikos vadovas (mentorius) socialinio darbo mokomojoje praktikoje. *Socialinis darbas, patirtis ir metodai*.
12. Stankevičienė, K., Mockevičienė, O. (2007). Mokymo praktikos vadyba: mentoriavimo kompetencijos. *Pedagogika: mokslo darbai*. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas.
13. Švedaitė, B. (2007). *Socialinio darbo kokybės dilema. Socialinio darbuotojo vaidmuo šiuolaikinėje visuomenėje: socialinio darbo patirtis*. Vilnius: Lietuvos darbo rinkos mokymo tarnyba.

ASSESSMENT OF STUDENTS LEARNING IN PRACTICE: PRACTICE MENTORS' POINT OF VIEW

Summary

The Republican Vilnius Psychiatric Hospital is one of the major health care institutions in Lithuania staffed by a multidisciplinary team. The functions of social workers are not limited to the provision of services, but also include the introduction of new forms of work, professional training, management of students' practice.

The survey was conducted in order to improve the quality of students' practice. 65 workers from practice institutions expressed their opinion of the importance of learning in practice and its problems. In conclusion the importance was confirmed, however the duration of practice was judged too short for knowledge and skills acquisition. Also lack of collaboration between the educational and practical institutions was revealed with too little reflections and supervisions.

Keywords: social work, students, learning from experience.

Kontaktai: Alma Buginytė, tel. 85 2674480, e. p.: a.buginyte@rvpl.lt

PAAUDŽU SADARBĪBAS PIEEJA SENIORU IZGLĪTOŠANĀ

Dr. Svetlana Ušča,
Rezekne Higher Education Institution, Latvia

Dr. Ženija Truskovska,
Rezekne Higher Education Institution, Latvia

Abstract

In Europe, as well as in Latvia, society's ageing can be observed. The problems of demographic pressure, social risk and exclusion, generational alienation, social cohesion etc. are arising. After reaching the retirement age many seniors in Latvia little or do not participate at all in social life because of the decline in earnings and the loss and/or change of social status, as well as the lack of many social functioning skills. Senior's quality of life is decreasing. The resources and contribution that the older generation can offer are little or not used. Cooperation of generations, which in essence is mutually beneficial and enriching for both seniors and juniors, is not sufficiently evaluated. In the context of senior's education it is also evaluated insufficiently. The authors provide an insight into theoretical research that is a part of broader research on cooperation of generations as strategic approach to the education of seniors in Latvia.

Keywords: society's ageing, education of seniors, cooperation of generations, senior's quality of life

Ievads

Introduction

Latvijā vērojama sabiedrības novecošanās ar daudzām no tā izrietošām sekām: demogrāfiskās slodzes problēmām, sociālā riska un atstumtības problēmām, paaudžu atsvešināšanās problēmām, sabiedrības vienotības problēmām u.tml. Vienpadsmit gadu laikā Latvijā samazinājies iedzīvotāju skaits: par 309,5 tūkst. jeb 13%. Iedzīvotāju skaita attiecība starp vecuma grupām liecina, ka palielinās iedzīvotāju vidējais mūža ilgums (Reģionu attīstība, 2012). 2011.gadā dzimušo iedzīvotāju vidējais paredzamais mūža ilgums ir 74,0 gadi, vīriešiem – 68,8 gadi, sievietēm- 78,7 gadi (*Demogrāfiskās statistikas galvenie rādītāji 2011.gadā*). Par sabiedrības novecošanos liecina mūža ilguma palielināšanās un zemā dzimstība. Pēc demogrāfu prognozēm 2030.gadā apmēram 57% Latvijas iedzīvotāju (salīdzinājumam šodien – 45%) būs ārpus ekonomiski aktīvā vecuma, tātad sociāli atkarīgi no pārējiem. 2013.gadā 22,4 % Latvijas iedzīvotāju bija virs darbspējas vecuma (*Demogrāfiskās statistikas galvenie rādītāji, 2013*).

Senioriem grūtības sagādā sekošana sabiedrības novitātēm, jo trūkst prasmju jauno tehnoloģiju izmantošanai. Dažādu pētījumu rezultāti liecināja, ka apmēram 73% senioru vecumā virs 70 gadiem ar datoru nav strādājuši. Kopš 2008. gada Lattelecom realizēja vērienīgu projektu senioriem “Pieslēdzies, Latvija!” Interese pieaug: ja kopš 2008. gada līdz 2011. gadam datorprasmes bija apguvuši 1500 seniori, tad 2012. gadā - 6680 seniori. 2014. gadāursos mācījās 3709 seniori. Atbildot uz jautājumu – kā seniori izmanto datoru pēc apmācību kursa apmeklēšanas – visbiežāk minētā atbilde ir informācijas meklēšana internetā (15,5%), nākamās populārākās atbildes ir ziņu lasīšana internetā (13,9%), e-pastu rakstīšana (13,6%), rēķinu apmaksa internetbankā (12,1%), sociālo portālu lietošana (piemēram, draugiem.lv, 8,8%). Tāpat respondenti norādījuši, ka jauniegūtās prasmes izmanto saziņai caur Skype, iepirkumiem interneta veikalos, Youtube video aplūkošanai un datorspēļu spēlēšanai. Aktīvākā senioru vecumgrupa, kuri apmeklējuši bezmaksas datorapmācības kursu, ir 56 līdz 75 gadu vecumā. Viņu īpatsvars veidoja gandrīz 70%. Vecākais dalībnieks, kurš saņēma kursu apliecību – 95 gadi.

Palielinoties iedzīvotāju skaitam, kas ir sasnieguši pensionēšanās vecumu, un ņemot vērā senioru vēlmi turpināt aktīvi līdzdarboties sabiedriskajās aktivitātēs, aizvien lielāka uzmanība tiek veltīta arī *senioru izglītošanai*, jo tam ir būtiska nozīme gan fiziskajai, gan sociālajai labklājībai (Ušča, Ļubkina, Kaupužs, 2013). Zinātniskajos pētījumos (Merriam&Caffarella, 1999; Hudson, 1999, Lieģeniece, 2002) norādīts uz nepieciešamību pieaugušo, t.s., senioru izglītību realizēt, balstoties uz atziņām, ka pieaugušajiem apmācāmajiem: 1) ir liela dzīves pieredze; 2) vēlēšanās mācīties tiek balstīta uz iekšējo motivācijas lokusu; 3) ir vēlēšanās apgūt praktiski pielietojamas un dzīvē noderīgas zināšanas un iemaņas; 4) ir jāzina kādēļ viņiem tas ir jāmacās; 5) viņi paši ir atbildīgi par saviem lēmumiem; 6) saturs ir pakārtots mācīšanās procesam. Autores uzskata, ka senioru izglītības organizētājiem būtu jābalstās uz paaudžu sadarbību. Tie ir dažādi kopīgi pasākumi un aktivitātes, kas, no vienas puses, ir iespēja mazināt bailes no sabiedrības novecošanās, no otras puses – veids, kā izmantot tos resursus un ieguldījumu, ko spēj sniegt pirmspensijas un pensijas vecuma cilvēki. Rezultātā efektīvas attiecības starp paaudzēm ir viens no faktoriem, kas veicina sabiedrības veselību un vienotību kopumā. Tas ir viens no veidiem kā mazināt veco cilvēku sociālo atstumtību (Lanka, Šteinberga, 2011). Šādu izglītību varētu organizēt Trešās paaudzes Universitātes, kas Latvijā ir jauns un nepietiekami izmantots praktisks senioru izglītošanās instruments, aktīvas novecošanās forma un veids, kuru stratēģiski var īstenot, izmantojot paaudžu sadarbības pieeju.

Pētījuma mērķis: noskaidrot zinātniskās atziņas par senioru izglītību un paaudžu sadarbības stratēģiju senioru mācīšanās procesā, sekmējot senioru aktīvu novecošanos un mazinot sociālo atstumtību.

Pētījuma metodes: zinātniskās literatūras u.c. avotu analīze, personiskās un profesionālās pedagoģiskās pieredzes refleksija.

Zinātniskās atziņas par senioru izglītošanu ***Theoretical background about senior's education***

Izskatīsim galvenās senioru izglītības vajadzības un teorētiskās atziņas, uz kurām balstoties, var tikt veidotas praktiskās pieejas senioru izglītošanai.

Izglītības procesa organizācijā mācību satura, mācīšanas un mācīšanās modeļu, metožu, paņēmieni un līdzekļu izvēli nosaka izglītojamās personu grupas specifiskās iezīmes. Zinātniskajā literatūrā (Lieģeniece, 2002, Fa1es, 1996; Knowles, 1980 u.c.) tiek noteikti senioru izglītības uzdevumi:

- sevis pieņemšana, savu vecuma īpatnību apzināšanās un vērtību sistēmas pārorientācija;
- dzīves izvērtēšana, jaunu sabiedriski nozīmīgu aktivitāšu meklēšana;

- fiziska un garīga aktivitāte vecuma robežās,
- personisko sakaru veidošana ar citiem cilvēkiem;
- piemērošanās veselības traucējumiem,
- jaunu atpūtas veidu, hobiju apguve;
- piedalīšanās dažādās brīvprātīgo organizāciju aktivitātēs (Fa1es , 1996; Knowles ,1980).

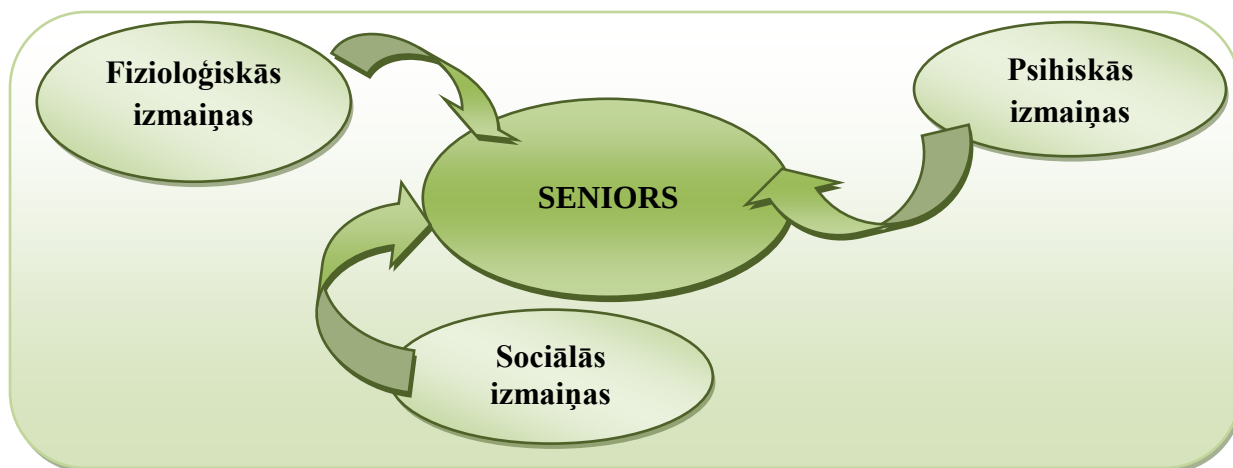
Senioru izglītība pēc būtības vērsta uz *senioru dzīves kvalitātes* paaugstināšanu, akcentējot *psiholoģisko labklājību*. Šo terminu rietumu psiholoģijā ieviesa pozitīvās psiholoģiskās funkcionēšanas (*positivepsychologicalfunctioning*) pētnieks N. Bredbernsb(*Bradburn, 1969*), raksturojot to kā savdabīgu balansu starp personības pozitīvajiem un negatīvajiem afektiem, kur augsta psiholoģiskā labklājība tika izprasta kā pozitīvo afektu pārsvars. Konceptuāli subjektīvā labklājība nozīmē emocionāli patīkamu dzīvi, bet psiholoģiskā labklājība - jēgpilnu dzīvi, ko raksturo konstruktīva darbība un izaugsme (*Wood, Joseph, Maltby, 2009*). Psiholoģisko labklājību varam definēt kā personīgā potenciāla maksimālu realizāciju, kas ietver sevī pašakceptēšanas, pozitīvu attiecību ar citiem, personiskās izaugsmes, dzīves mērķa esamības, spējas īstenot ikdienas vajadzības un autonomijas aspektus.

Senioru izglītībai, kas izriet no indivīda un sabiedrības vajadzībām, *piemīt vairākas funkcijas*:

- **kompensējoša** (papildina iztrūkstošo vai nepilnīgi iepriekšējo izglītību);
- **adaptējoša** (veido indivīda harmoniskas attiecības ar apkārtējo vidi);
- **reproduktīva** (jau esošās sociāli kulturālās pieredzes vairošana);
- **resocializācija** (indivīda spēju atjaunošana, lai varētu pildīt kādu sociālu lomu, kuras izpilde kaut kādu apstākļu dēļ nebija iespējama);
- **rekreatīva** (saturīga brīvā laika izmantošana) (*Lieģeniece, 2002*).

Redzam, ka, mainoties sociālajam statusam, senioru izglītība sekmē sevis pieņemšanu, akceptēšanu jaunajā lomā.

Kvalitatīva senioru izglītības uzdevumu un funkciju izpilde saistīta ar izglītojamā vecumposma īpatnību ievērošanu. Seniora kā izglītojamā vecumposma īpatnības, kas parādās, sasniedzot noteiktu vecumu, redzamas 1.attēlā.

1.attēls. Izmāņas senioru vecumposmā
Figure 1. Changes in the senior's ages

Fizioloģiskās izmaiņas veicina gan darba spēju mazināšanos, gan ietekmē sociālās funkcionēšanas kvalitāti. Seniori lēnākā tempā, bet objektīvāk spēj novērtēt dažādus faktus, izdarīt

secinājumus. Daudziem uzlabojas spriešanas spējas, kas balstās gan dzīves laikā apgūtajās teorētiskajās zināšanās, gan dzīves pieredzē (*Reinfelde, 2011*).

Rietumvalstu zinātnieki uzsver vecu cilvēku ikdienas aktivitāšu intelektuālo funkciju – atmiņas, domāšanas, valodas, spriešanas spēju – krasu pasliktināšanos, salīdzinot ar iepriekšējo līmeni: vecuma grupā 70-74 gadi tie ir 3,6%, bet sasniedzot vecumu virs 85 gadiem tas jau sasniedz 24,8%. Tiek paredzēts, ka līdz 2020.gadam cilvēku īpatsvars ar demences pazīmēm vecumā virs 60 gadiem sasniegs 6,9% (*Ferrietall., 2005*).

Psihiskās izmaiņas: pazeminās atmiņas spēja un informācijas apstrādes spēja; palielinās psihisko procesu rigiditāte (sasprindzinājums, stīvums); samazinās mācīšanās (apgūšanas) spējas; vērojamas izmaiņas arī intelektuālajā darbībā: neverbālā intelekta līmenis samazinās, bet verbālā intelekta līmenis paliek samērā nemainīgs; samazinās uzmanības koncentrēšanas spējas ilgums uz vienu konkrētu darbību; apgrūtināta ir pārslēgšanās no vienas darbības uz citu; ir grūti abstrahēties un grūti integrēties jaunā vidē; pastiprinās psihiskā rigiditāte (mazkustīgums), tāpēc cilvēks pastāvīgi atgriežas pagātnē, slikti pieņem visu jauno, ir izteikti konservatīvs; vecumā cilvēkiem mainās ar sava dzimuma izpausmēm saistīta uzvedība (*Liepiņa, 1998; Reinfelde, 2011*).

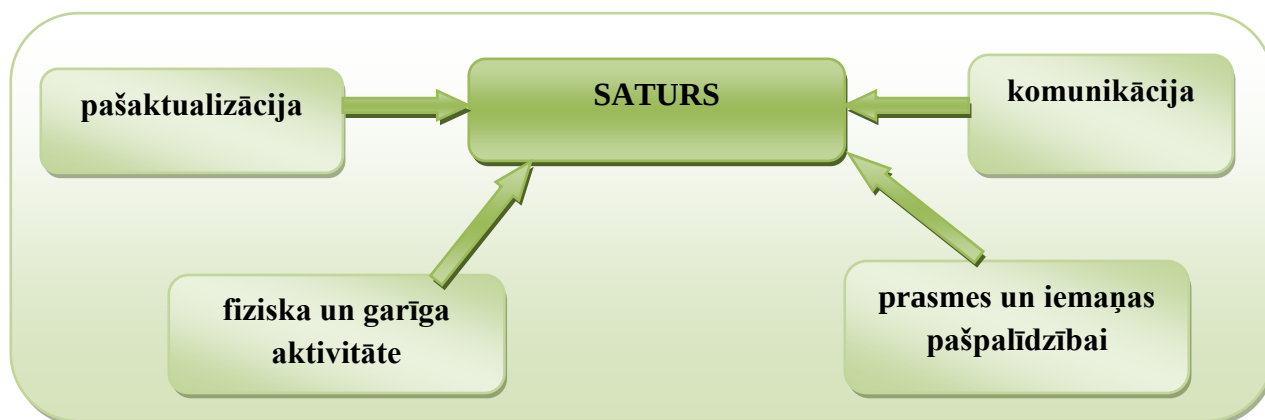
Sociālās izmaiņas. Raksturīga aktivitātes līmeņa samazināšanās un uzvedību vairāk nosaka vecā cilvēka iekšējā pasaule. Mainās sociālās lomas: „ģimenes galva” – „vectētiņš” – „strādājošais” – „pensionārs” (*Reinfelde, 2011*). Cilvēks neatlaidīgi tiecas pēc savu izvirzīto mērķu piepildījuma, pēc noteiktu dzīves plānu realizācijas. Aktivitāte tiek uzturēta arī no iekšienes. Iekšējais aktivitātes avots ir vajadzība. *Vajadzība* – tas ir pārdzīvojums vajadzībā pēc kaut kā, neatlaidīga tiekšanās, cilvēka vēlme, kas viņā rada aktīvas dzīves nepieciešamību (*Ābelītis, A.* Klientu vajadzību psiholoģija. Pieejams <http://www.perfectsales.lv/klientu-vajadzibu-psihologija>).

Realizējot *senioru izglītību*, nepieciešams ņemt vērā, ka tā nav orientēta uz akadēmiska grāda iegūšanu, bet gan *jaunu prasmju un iemaņu iegūšanu vai esošo prasmju un iemaņu pilnveidi*. Autores uzskata, ka līdz ar to *izglītošanās vajadzība* vairs nav saistīta tikai ar Maslow (1943) vajadzības piramīdas augstākajiem līmeņiem. Izglītības vajadzību var noteikt arī zemākie piramīdas līmeņi, piemēram, veselība, vajadzība pēc komunikācijas u.tml. Vajadzība ir atkarīga arī no konkrētā seniora sociālā statusa, resursiem, iepriekšējās izglītības un dzīves stila, individuālajām personības iezīmēm.

Vajadzība ir būtisks instruments panākumu sasniegšanā, tā ir motivācijas pamatā (*Deci&Ryan, 2008*). *Mācību motivāciju* veido mainīgu mudinājumu, stimulu, nodomu virkne. Ar motīviem saprot stimulus, kuri veicina subjekta darbību, kas saistīta ar dažādu vajadzību apmierināšanu, ārēju un iekšēju nosacījumu kopu, veicina subjekta aktivitāti un ievirzi (*Краснова, 2002*). Motivācijai senioru izglītībā ir vismaz seši stimuli (*Lieb, 1991*):

- *sociālo attiecību veidošanas nepieciešamība:* lai iegūtu jaunus draugus, lai apmierinātu vajadzību pēc asociācijām un draudzību;
- *ārējās cerības:* lai veiktu kāds cita dotās instrukcijas, attaisnotu citu liktās cerībās un gaidas;
- *sociālā labklājība:* uzlabot spēju piedalīties sabiedrības darbā.
- *personības attīstība:* lai sasniegtu augstāku statusu darbu, nodrošināt profesionālo izaugsmi, un jāseko konkurentiem;
- *aizbēgšana / stimulēšana:* lai izvairītos no garlaicības, neiestigtu rutīnā;
- *kognitīvās intereses:* lai uzzinātu kaut ko jaunu, vingrinātu prātu.

Izvērtējot senioru izglītības uzdevumus, funkcijas, vajadzības, var noteikt nepieciešamo *izglītošanas saturu*. Tam jāapmierina četras galvenās vajadzību grupas (skat. 2. attēlu).

2.att. Senioru izglītības satura atbilstība vajadzībām

Pašaktualizācija ir motivējošas attīstības fāze, kurā indivīds realizē savu personisko sasniegumu potenciālu (Gage&Berliner, 1998). Ar pašaktualizāciju saistīto mērķu īstenošana atkarīga no sociālā konteksta, vecuma, dzimuma, institūciju darbības un citiem faktoriem. (Masseyetal., 2008). Senioru pašaktualizāciju ietekmē viņu konkrētās vajadzības (Deci&Ryan, 2008). Pašaktualizācija cieši korelē ar pārējām vajadzību grupām.

Vajadzību komunicēt nosaka fakts, ka cilvēks ir sociāla būtne. To var apmierināt tikai darbībā un saskarsmē, tiecoties pēc piederības kādai grupai, pašnovērtējuma un vērtējuma, pašrealizējoties (Леонтьев, 1975). Šīs vajadzības apmierināšana liecina par sociālo pieņemšanu, kas ir viena no galvenajām cilvēka pamatvajadzībām (Baumeister&Vohs, 2007). Komunicējot notiek informācijas apmaiņa dažādos veidos (verbāli, neverbāli, ar masu informācijas līdzekļu palīdzību). Komunikācija nodrošina piederību noteiktai grupai, apmierina tieksmi pēc attiecību veidošanas un saglabāšanas ar sev nozīmīgiem sabiedrības dalībniekiem.

Fiziska un garīga aktivitāte vecuma robežās uzlabo dzīves kvalitāti. Fiziskā aktivitāte ir jebkura organisma kustība, kas tiek veikta ar muskuļu palīdzību un patērē enerģiju (Caspersenetall., 2009). Fiziski aktīviem cilvēkiem ir retāk sastopamas depresijas pazīmes un garīgās darbības traucējumi. Palielinoties ķermeņa aktivitātei, uzlabojas asinsrite. Tas sekmē garīgo darbību. Regulāra garīgā darbība palīdz saglabāt garīgo aktivitāti.

Prasmes un iemaņas pašpalīdzībai. Pašpalīdzības grupās darbojas seniori ar līdzīgām psiholoģiskām vai sociālām problēmām un pieredzi (piemēram, sociālā statusa maiņa, dzīvesbiedra zaudēšana, vientulība u.c.), saņem atbalstu un kopā ar citiem meklē risinājumus, lai kompensētu zaudējumu, mācītos pieņemt sevi, savas vecuma īpatnības, atrast sev tīkamas jaunas sabiedriski un personīgi nozīmīgas aktivitātes un hobiju.

Izglītības satura atlasē jāņem vērā, ka senioriem ir uzkrāta bagāta dzīves un profesionālā **pieredze**. Izšķir divu veidu nozīmes pieredzes jēdzienam – subjektīvo un objektīvo (personīgo un vides), kas atrodas pastāvīgā mijiedarbībā un kas nozīmē vienlīdzīgu nozīmi gan iekšējiem, gan ārējiem pieredzes faktoriem. Zināšanas ir sociālo un personīgo zināšanu mijiedarbības rezultāts. un mācīšanās – process, kurā zināšanas tiek veidotas caur pieredzes transformāciju (Kolb, 1984). Pieredze ietver visas mācīšanās dimensijas, vienmēr ir sociāli situatīva, jo nevar notikt izolācijā (Illeris, 2007).

Atkarībā no dominējošajām prasībām senioru izglītībā iespējamās *dažādas pieejas satura realizācijai*. Tās visas caurvij humānistiskās psiholoģijas (pārstāvji - K. Rodžers, A.Maslow, G.Olportsu.c.) idejas: cilvēks ir neatkarīgs un vērtīgs pats par sevi; sevis pieņemšana ir ceļš uz citu cilvēku empātisku un tolerantu pieņemšanu; cilvēka būtības pamats – pašaktualizācijas

tendence. Humānistiskā psiholoģija, respektējot cilvēka dažādas vajadzības, uzsver mācīšanos indivīdam nozīmīgā veidā.

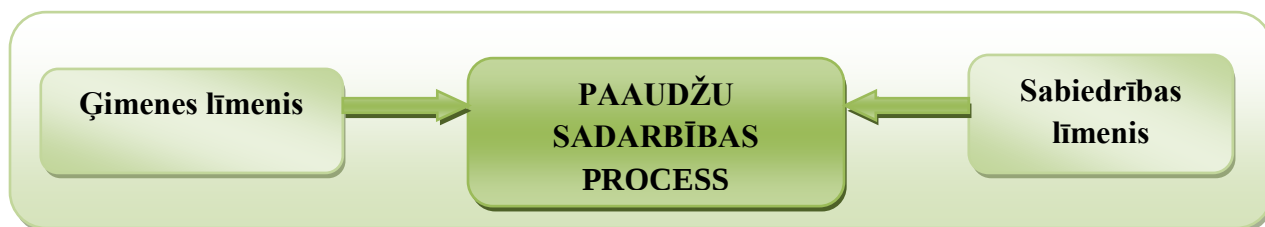
Senioru izglītībā mērķi nav orientēti uz kvalifikācijas dokumenta saņemšanu un ir specifiski; satura realizācijas laiks ir salīdzinoši īss; saturs ir individualizēts, vērsts uz praktisku pielietojumu (Simkins, 1977; Bandura, 1986). Eiropas kontekstā senioru izglītības saturs, līdz ar to arī pieejas, metodes un līdzekļi var atšķirties. To nosaka valsts iekšējā politika, ekonomika, iedzīvotāju labklājības līmenis un ar to saistītais senioru sociālais statuss. Tomēr neatkarīgi no atšķirībām pastāv arī vienojošās iezīmes – senioru individualitātes, esošās pieredzes respektēšana un vēlme apmierināt viņu konkrētās izglītības vajadzības.

Paaudžu sadarbības pieeja ***Generations Cooperation Approach***

Seniori joprojām var sniegt savu ieguldījumu dažādu nozaru attīstībā, saglabājot vērtības, tālāk nododot tās nākamām paaudzēm. Jaunākā paaudze, pārņemot vecākās paaudzes pieredzi, pielāgojot to šodienas sabiedrības prasībām un izmantojot nākotnes attīstību veicinošos projektos, kļūst „zelta vērtība”, turklāt sabiedrība ir spējīgāka pilnvērtīgi funkcionēt arī tad, ja tajā novērojama strauja novecošanās tendence (*Starppaaudžu sadarbības nepieciešamības pamatojums* <http://www.senjau.info/petijumi.htm>, skatīts 07.02.2015). Līdz ar to aktualizējas jautājums par paaudžu sadarbību un šīs sadarbības saturu, formām un līdzekļiem.

Paaudžu sadarbība tiek definēta kā process, kurā vecākā un jaunākā paaudze saskaras, veido pozitīvu komunikāciju, apmainās ar zināšanām, prasmēm, savstarpēju atbalstu un palīdzību (Lanka, Šteinberga, 2011). Apzinot dažādas *paaudžu sadarbības programmas* definīcijas, varam spriest, ka paaudžu sadarbības programmas ir sociāls līdzeklis mērķpilnai un nepārtrauktai resursu un zināšanu apmaiņai starp vecāko un jaunāko paaudzi, kā rezultātā labumu gūst gan atsevišķi sadarbības indivīdi, gan sabiedrība kopumā (pēc *Apvienoto Nāciju Izglītības, zinātnes un kultūras organizācijas UNESCO* un pēc *Starppaaudžu programmu starptautiskā konsorcijs* (*The International Consortium for Intergenerational Programs* (2001) <http://www.unesco.org/education/uie/pdf/schoolbasedip.pdf> Skatīts 07.03.2015). Paaudžu sadarbības process notiek vairākos līmeņos (skat.3.att.).

Kā redzams 3.att., ģimene ir viens no līmeņiem paaudžu sadarbības veidošanā. Mūsdienās pieaug tendence jaunajai paaudzei atdalīties no vecākās paaudzes, ierobežojot vienā ģimenē dzīvojošo paaudžu skaitu. Ģimenē vairs nepastāv tik labi izveidota, skaidri saskatāma vecāku, vecvecāku un bērnu attiecību hierarhija kā agrāko laiku ģimenes struktūrā (Reņģe, 2002).

3.att.Paaudžu sadarbības līmeņi
Figure 3. Levels of generations cooperation

Maz kontaktējoties dažādām paaudzēm savā starpā, par otru paaudzi rodas nepareizi pieņēmumi jeb stereotipi, kas ir cēlonis nesapratnei un pat konfliktiem, kā rezultātā rodas nepieņemšana. Savukārt, pozitīvs rezultāts var tikt sasniegts vienīgi ilgstošā mijiedarbībā, cilvēks pamazām

pārliecinās, ka stereotipizētā grupa ir daudzveidīgāka, nekā tas šķita iepriekš, stereotips pakāpeniski zaudē savu lietderību un tiek atmests.

Līdz ar jaunās sociālās lomas un funkciju apgūšanu liela daļa senioru sastopas grūtībām ģimenes lokā (*Lanka, Šteinberga, 2011*). Tam par iemeslu var būt senioru prasmju trūkums funkcionēt mūsdienu sabiedrībā. To iespaido arī daudzu vērtību devalvācija (arī deformācija) sabiedrībā – ģimenes kā vērtības devalvācija, partnerattiecību un cilvēcīgo attiecību kā vērtības devalvācija, u.tml. Tas, vai vecvecāki spēs pozitīvi iekļauties mūsdienu jaunajā ģimenē, atkarīgs gan no jaunās paaudzes empātijas un tolerances, gan no tā, cik elastīgs, pieņemot un apgūstot jauno, būs pats vecais cilvēks. Tāpat paaudžu komunikāciju, mijiedarbību un sadarbību **ģimenes līmenī** iespaido:

- 1) jauno sociālo lomu un funkciju apgūšana;
- 2) senioru iepriekšapgūto zināšanu un prasmju maznoderīgums jaunās paaudzes ģimenē;
- 3) cilvēku attiecību deformācija (devalvācija) sabiedrībā kopumā;
- 4) elastības trūkums no jaunās un vecākās paaudzes puses attiecību veidošanā.

Paaudžu sadarbība norisinās visas **sabiedrības līmenī**: darba vietās, kultūras pasākumos, masu medijos, uz ielas utml. Paaudžu komunikāciju un sadarbību šajā līmenī iespaido:

- 1) paaudžu atšķirīgie dzīves stili un uzskati;
- 2) zināšanu trūkums par citām paaudzēm;
- 3) sabiedrībā valdošie negatīvie aizspriedumi;
- 4) sabiedrības novecošanās;
- 5) lielo ģimeņu mazskaitliskums un kopā pavadītā laika ilgums un kvalitāte.

Zinātniskā literatūrā pamatojums tam rodas sociālekoloģiskās teorijas atziņās (*Stokols, 2002, 1992, Bronfenbrenner, 1979*), kas ir arī atbilstošas senioru stāvoklim un iespējām Latvijas kultūrvidē (*Usca, Lubkina & Marzano, 2013*).

Latvijā veikti vairāki pētījumi par paaudžu sadarbību, par vecākās paaudzes ieguldījumu, ko tā var dot mūsdienu sabiedrībai kopumā. Pētījums par divu paaudžu - pusaudžu un senioru - saskarsmi, uzskatiem un nākotnes redzējumu veikts 2007.gadā projekta „Paaudžu dialogs – izpratnes un cieņas garantija” ietvaros (*Līvānos aktualizē jautājumu par paaudžu mijiedarbību* <http://jekabpilslaiks.lv/i>). Aptaujā piedalījās 600 respondentu – 300 jauniešu un 300 senioru. Pētījumā secināts, ka Latvijā jaunieši pret veciem cilvēkiem ir kritiskāk noskaņoti nekā vecie cilvēki pret jauniešiem. Vecie cilvēki no jauniešiem gribētu sagaidīt pozitīvāku attieksmi, vairāk uzmanības, pieklājības, iekļautības, viņi gaida arī palīdzību. Savukārt, jaunieši vēlētos no vecvecākiem sagaidīt dialogu, pārrunas, ieklausīšanos un izpratni, dzirdēt interesantus stāstus par pagājušo dzīvi u.tml. Pozitīvi senioru izglītības kontekstā var vērtēt šādu informāciju: 1) gan jaunieši, gan vecie cilvēki atzīst, ka abas paaudzes saista nacionālas jūtas, vēsturiskie notikumi un piederība Latvijai, tāpat arī ģimeniskas un radnieciskas saites; 2) abu paaudžu pārstāvji labprāt tiktos kopīgos pasākumos, talkās, svētku sarīkojumos, ekskursijās.

Saprašanos starp paaudzēm ES valstīs raksturo Eiropas Parlamenta organizācijas *Eurobarometer* (2009) veiktais pētījums. Pētījuma dati, kas attiecas uz Latviju, liecina, ka Latvijas iedzīvotāji visvairāk (74,8%) noraidījuši apgalvojumu, ka veci cilvēki ir sabiedrības nasta (43,1% pilnīgi nepiekrīta un 31,7% drīzāk nepiekrīta), kā arī visvairāk piekrituši apgalvojumam, ka paaudzēm nav viegli saskaņot viedokļus (47% pilnīgi piekrīta un 26,5% drīzāk piekrīta). Arī šis pētījums norāda uz saskares punktiem, kas pozitīvi vērtējami, izvēloties paaudžu pieeju kā stratēģiju pieaugušo izglītībā.

Eiropas valstīs, arī Latvijā paaudžu sadarbības programmas (*vai aktivitātes un pasākumus*) organizē gan valsts institūcijas, gan nevalstiskais sektors. Pastāv dažādas trešās paaudzes ļaužu sabiedriskās nevalstiskās organizācijas – klubi, pulciņi un biedrības. Tām apvienojoties gan reģionālajā, gan arī profesionālajā līmenī rodas iespēja apmainīties ar pieredzi, organizēt plašāka

mēroga pasākumus un aizstāvēt senioru kopējās sociālās intereses, vienlīdz nodrošinot arī iespēju pašrealizēties (*Starppaaudžu sadarbības nepieciešamības pamatojums* <http://www.senjau.info/petijumi.htm>). Daudzviet Eiropā - Polijā, Vācijā, Igaunijā, Lietuvā, u.c. - paaudžu sadarbības programmas tiek īstenotas *Trešās paaudzes universitātēs (TPU)*. Piemēram, Polijā ir 500 TPU. Tās atrodas pat mazās pašvaldībās (*Mudina vecumā nesēdēt mājās* <http://www.la.lv/mudina-vecuma-nesedet-majas/>). Uzmanība tiek pievērsta tam, kā iespējami ilgāk saglabāt senioru sociālo un fizisko aktivitāti, kā pagarināt cilvēku darba mūžu kopumā. Universitātēs senioriem iespējams apgūt svešvalodas, jaunās tehnoloģijas, izglītoties vispārējās veselības jautājumos un pirmās palīdzības sniegšanā, kas ir ļoti svarīgi vecākiem ļaudīm, gerontoloģijā un vietējā reģiona vēsturē utml. Pavasara un vasaras periodā TPU seniori apmeklē nūjošanas, ūdens aerobikas vai citu fizisko aktivitāšu nodarbības (parasti vismaz vienu līdz divas reizes nedēļā). Piemēram, *Zelonijs Goras Universitātē, Polijā*, praktizē ne tikai bezmaksas, bet arī maksas pakalpojumus senioriem, kā motivāciju aktīvi līdzdarboties un nekavēt nodarbības, savukārt TPU administrēšanā iesaistītie cilvēki strādā kā brīvprātīgie. Programmu realizācijā tiek izmantots arī senioru – lektoru pakalpojums. Autoruprāt, Latvijas apstākļos senioriem nepieciešams nodrošināt bezmaksas nodarbības projektu ietvaros vai arī par nelielu maksu.

TPU pastāvēšana Eiropas valstīs, arī Latvijā lielā mērā atkarīga no valsts un pašvaldību sociālās politikas jautājumu risināšanas. Latvijā ir iestrādnes senioru izglītībā visos līmeņos (*Lanka, Šteinberga, 2011*), tomēr tām bieži ir fragmentārs, īslaicīgs raksturs, tās tiek realizētas konkrētu projektu ietvaros, bet līdzekļu trūkuma vai pašvaldību nepietiekama atbalsta dēļ netiek turpinātas ilgtermiņā. Uzskatām, ka nepieciešams pilnveidot izpratni par paaudžu sadarbības pieejas lietderību ne tikai entuziastu, bet arī pašvaldības un valsts izglītības politikas veidotāju un īstenotāju vidū, tādējādi nodrošinot senioru izglītošanas procesa virzību un pārraudzību.

Lai paaudžu sadarbības programmas būtu efektīvas un to darbība būtu sekmīga, aktivitātēm jāatbilst vairākiem parametriem, lai arī tās pēc to darbības satura, ilguma un regularitātes var atšķirties (*Lanka, Šteinberga, 2011*) (skat. 1.tabula).

Kā redzam tabulā, neatkarīgi no paaudžu sadarbības programmu satura, darbības ilguma un regularitātes, lai tās atbilstu abu paaudžu gaidām un vajadzībām pēc komunikēšanās un sadarbības, tām jāatbilst noteiktiem parametriem, kur *svarīgākais ir – paaudžu sadarbība ne tikai kā process, bet kā ilglaicīgs un savstarpēji bagātinošs rezultāts.*

1.tabula

Paaudžu sadarbības programmu raksturojums (Truskovska, 2015)
Characteristics of generations cooperation program (Truskovska, 2015)

Programmu raksturojuma parametri:	Programmu aktivitāšu iedalījums pēc satura, darbības ilguma un regularitātes:
programmu dalībniekiem rodas savstarpējs pozitīvs ieguldījums	<i>vienreizēja zināšanu gūšana par otru vecuma grupu:</i> dalībnieki gūst informāciju par otras paaudzes dzīvi: nekāds tiešāks kontakts netiek organizēts
piedāvā un nostiprina jaunas sociālās lomas vai jaunas perspektīvas jaunajai paaudzei un senioriem	<i>abu vecumu grupu saskarsme no attāluma:</i> aktivitātes, kuras nodrošina informācijas apmaiņu starp dažādu vecuma grupu cilvēkiem bez tieša kontakta (piemēram, e-vidē)

• programmu ietvaros darbojas dažādas paaudzes, kuras nav saistītas radniecības saitēm vai kuru dzīvesvieta neatrodas kaimiņos	• <i>abu vecumu grupu tikšanās</i>: visbiežāk tiek plānotas kā vienreizējs pasākums, nav regulāras un ir īslaicīgas, kuru rezultātā notiek abu paaudžu tikšanās
• veicina saprašanos starp jaunāko un vecāko paaudzi	• <i>īkgadējas vai periodiskas aktivitātes</i>: aktivitātes, kuras visbiežāk notiek kādu īkgadēju svētku vai festivālu ietvaros
• veicina abu paaudžu pašcieņas celšanos	• <i>īslaicīgi projekti, kuros abas vecuma grupas atrodas ciešā kontaktā</i>: programmas, kuras kādā laika periodā nodrošina regulāras un nepārtrauktas paaudžu attiecības (t.i. iniciatīvas, kas tiek veiktas kā izmēģinājums, tiek finansētas no noteiktiem resursu avotiem)
• aktualizē sociālo politiku un sociālos jautājumus attiecībā uz iesaistītajām paaudzēm	• <i>nepārtrauktas paaudžu sadarbības programmas</i>: t.i. programmas, kuras no eksperimentālām atzītas par veiksmīgām, vērtīgām un tiek fondētas un īstenotas ilglaicīgi
• programmu plānošana un organizēšana tiek veikta efektīvi	• <i>nepārtrauktas, dabiskas abu paaudžu attiecības, atbalsts un komunikācija</i>: paaudžu sadarbība, kura dabiski izriet no kopienas (piemēram, pašvaldības) struktūras, uzskatiem un tradīcijām
• programmu īstenošanas rezultātā tiek attīstīta paaudžu sadarbība	

Balstoties uz teorētisko analīzi, varam secināt, ka senioru izglītībā, mērķtiecīgi un produktīvi var tikt pielietota paaudžu sadarbībakā stratēģiska pieeja, kuras īstenošanas rezultātā ieguvēji ir gan atsevišķi indivīdi, gan jaunākā un vecākā senioru paaudze, gan sabiedrība kopumā – harmoniska un toleranta, lai ne tikai izdzīvot, bet arī attīstīties un kvalitatīvi novecot (jo tas attiecas uz katru sabiedrības indivīdu).

Secinājumi ***Conclusions***

- Senioru izglītība nav orientēta uz akadēmiska grāda iegūšanu, bet gan jaunu prasmju un iemaņu iegūšanu vai esošo prasmju un iemaņu pilnveidi.
- Senioru izglītībā izvirzāmo uzdevumu un realizējamo funkciju izpildi nodrošina notiekošo vecumposmam raksturīgo fizioloģisko, psihisko un sociālo izmaiņu respektēšana.
- Plānojot mācību saturu, nepieciešams apzināt konkrētās senioru grupas vajadzības. Tās ir motivācijas pamatā un var būt saistītas ar dažādiem A.Maslow noteiktās vajadzības piramīdas līmeņiem.
- Paaudžu sadarbība ir sociāls līdzeklis (instruments), kas senioriem palīdz nezaudēt sociālo aktivitāti, aktīvi un regulāri darbojoties kopā ar jauniešiem savu personīgo motīvu(mērķu) vai visas sabiedrības mērķu labā.

- Trešās paaudzes Universitātes (TPU) Latvijā ir jauns un nepietiekami izmantots praktisks senioru izglītošanās instruments, aktīvas novecošanās forma un veids. Stratēģiski, pielietojot paaudžu sadarbības pieeju, var veicināt un sekmēt TPU darbību aktivizēšanos Latvijā.
- Nepieciešams pilnveidot izpratni par paaudžu sadarbības pieejas lietderību ne tikai entuziastiem, bet arī pašvaldības un valsts izglītības politikas veidotāju un īstenotāju vidū, tādējādi nodrošinot senioru izglītības procesa virzību un pārraudzību.
- Līdz ar sabiedrības novecošanos paaudžu sadarbība var būt stratēģiska pieeja ne tikai senioru izglītošanā, ne tikai TPU aktivizēšanā, bet arī visas Latvijas sabiedrības labklājības veicināšanā.

Bibliogrāfija **Bibliography**

111

1. Ābelītis, A. Klientu vajadzību psiholoģija. Pieejams <http://www.perfectsales.lv/klientu-vajadzibu-psihologija> (skatīts 14.12.2012.)
2. Baumeister, R.F., Vohs, K.D. (2007). *Self-Regulation, Ego Depletion, and Motivation*. Downloaded from http://www.blackwellpublishing.com/pdf/compass/spco_001.pdf (access 16.01.2012.).
3. Bradburn, N. M. (1969). *The structure of Psychological Wellbeing*. Aldine Publishing Co.
4. Caffarella, R. S., & Barnett, B. G. (1994, Summer). Characteristics of adult learners and foundations of experiential learning. *New Directions for Adult and Continuing Education*, 62, 29-42.
5. Caspersen, C.J., Powell, K. E., Christenson, G.M. (1985). Physical activity, exercise, and physical fitness: definitions and distinctions for health-related research. *PublicHealthReports*, Nr.2, Vol.100, P.126–131.
6. Deci, E.L., Ryan, R.M. (2008). Self-Determination Theory: A Macrotheory of Human Motivation, Development, and Health. *Canadian Psychology*, Voume. 49, No. 3, 182–185.
7. *Demogrāfiskās statistikas galvenie rādītāji*. Pieejams http://www.csb.gov.lv/sites/default/files/nr_11_demografiskas_statistikas_galvenie_raditaji_2012_13_00_lv.pdf
8. DISCRIMINATION IN THE EU (*Eurobarometer*) (2009). Pieejams http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_317_en.pdf (skatīts 07.03.2015)
9. Fales, A. W. (1996). *LifespanDevelopment: Phases*. In: *InternationalEncyclopediaofAdultEduc. andTraining*. 2°~~ ед. – Pergamon.
10. Ferri, C.P., Prince, M., Brayne, C., Brodaty, H., Fratiglioni, L., Ganguli, M., Hall, K., Hasegawa, K., Hendrie, H., Huang, Y., Jorm, A., Mathers, C., Menezes, P.R., Rimmer, E., Sczufca, M. (2005) Alzheimer's Disease International. Global prevalence of dementia: a Delphi consensus study [online]. *Lancet*, Vol.366 (9503),. P.2112-2117.
11. Gage, N.L., Berliner, David C. *EducationPsychology*. (1998). HoughtonMifflinCompany.
12. Hudson, F.M. (1999). *The adult years: Mastering the art of self-renewal*. San Francisco: Jossey-Bass.
13. Illeris, K. *How We Learn: learning and non-learning in school and beyond*. USA, Canada: Routledge, 1999/2007. 289 p.
14. Knowles M. S. (1980). The Modern Practice of Adult Education. *Pedagogy to Andragogy*. Chicago.
15. Kolb D.A. (1984). *Experiential Learning*. USA: Prentice-Hall.
16. Lanka, D., Šteinberga, D. (2011). Paaudžu sadarbība senioru sociālās atstumtības mazināšanai. *Sociālais Darbinieks*, Nr.3, 15.-20.lpp.

17. Lieb, S. (1991). *Senior Technical Writer and Planner, Arizona Department of Health Services and part-time Instructor, South Mountain Community College from VISION, Fall 1991* (www.masaniconsulting.com)
18. Lieģeniece, D. (2002). *Ievads androloģijā jeb mācīšanās „Būt” pieaugušo vecumā*. Rīga: RaKa.
19. Liepiņa, S. (1998). *Gerontoloģijas psiholoģiskie aspekti*. Rīga: RaKa.
20. Massey, E.K., Gebhardt, W.A., Garnefski, N. (2008). *Adolescent goal content and pursuit: A review of the literature from the past 16 years*. Downloaded from https://openaccess.leidenuniv.nl/bitstream/handle/1887/13750/pages%2021-72_Ch%202.pdf?sequence=11 (access 16.01.2012.).
21. Merriam, S. B., & Caffarella, R. S. (1999). *Learning in adulthood: A comprehensive guide*. San Francisco: Jossey-Bass
22. *Mudina vecumā nesēdēt mājās*. Pieejams <http://www.la.lv/mudina-vecuma-nesedet-majas> (skatīts 07.03.2015)
23. *Projekts „Paaudžu dialogs – izpratnes un cieņas garantija”* (2007). Pieejams: *Līvānos aktualizē jautājumu par paaudžu mijiedarbību* <http://jekabpilslaiks.lv/i> (skatīts 07.03.2015)
24. *Reģionu attīstība 2011*. (2012). Pieejams <http://www.vraa.gov.lv/lv/petnieciba/petijumi/> (skatīts 05.02.2013.)
25. Reinfelde, D. (2011). *Saskaņā ar sevi. Veselības ābecīte senioriem. Rokasgrāmata visiem, kuri vēlas izkopt vienlīdzus ikdienas ieradumus veselības nostiprināšanai un slimību profilaksei*. Jelgava, Zemgales reģiona kompetenču attīstības centrs, 5.-15.lpp.
26. *Reņģe, V. (2002) Sociālā psiholoģija*. Rīga, Zvaigzne ABC.
27. *Sabiedrības līdzdalības projekts "Latvija 2030. Tava izvēle"* Pieejams <http://www.latvija2030.lv/page/12> (skatīts 21.01.2013.)
28. Simkins, T. (1977). *Non – Formal Education and Development*. Development of Adult and Higher Education, University of Manchester: Manchester Monographs.
29. *Statistika*. Pieejams <http://data.scb.gov.lv/> (Skatīts 31.01.2013.)
30. *Starppaaudžu sadarbības nepieciešamības pamatojums*. Pieejams <http://www.senjau.info/petijumi.htm>, (skatīts 07.02.2015)
31. Stokols, D. (2002). *The ecology of human strengths. A psychology of human strengths: Fundamental questions and future directions for a positive psychology*. Washington, DC: American Psychological Association. P. 331-343.
32. Stokols, D. (1992). *Establishing and maintaining healthy environments: Toward a social ecology of health promotion*. *American Psychologist*, Vol.47, 1992. P. 6-22.
33. *The International Consortium for Intergenerational Programs* (2001) Pieejams <http://www.unesco.org/education/uie/pdf/schoolbasedip.pdf> (skatīts 07.03.2015)
34. Ušča, S., Ļubkina, V., Kaupužs, A. (2013). *Latgales senioru apmierinātība ar dzīvi kā viens no dzīves kvalitātes rādītājiem. Sabiedrība, integrācija, Izglītība. Starptautiskās zinātniskās konferences materiāli. 2013.gada 24.-25.maijs. II daļa*. Rēzekne, Rēzeknes Augstskola, 69-78.lpp.
35. Usca, S., Lubkina, V., Marzano, G. (2013). *A Socio-ecological Based Feasibility Assessment for Developing Sustainable Elderly Education Programs in the Latgale Region (Latvia). Society, Integration, Education. Proceedings of the International Scientific Conference June 27th – 28th, 2013 Volume III*. Udine, pp.213-222.
36. Wood, A.M., Joseph, S., Maltby, J. (2009). *Gratitude predicts psychological well-being above the Big Five facets*. *Personality & Individual Differences*, 46(4), 443-447.
37. Краснова, Г.А. (2002). *Открытое образование: цивилизационные подходы и перспективы: Монография*. М.: Изд-во РУДН,

GENERATIONS COOPERATION APPROACH IN EDUCATION OF SENIORS

Summary

In the performed research issues of essential concept in Europe, as well as in Latvia, have been theoretically analysed – issues of active ageing and that is a conceptual approach to existence of the following society when a large part of its inhabitants are elderly people. Important aspects of senior education were analyzed – senior education tasks, functions, needs, and requirements of educational content set on the basis of it. It has been found out that it has to satisfy four main groups of needs: communication, physical and mental activities, self-actualization, acquirements and skills for self-help.

Generational cooperation approach is identified as senior's education strategy that will contribute not only an active ageing of seniors but also society's sustainability. It can be conceptually applied to implementation of the Third Age University programmes. Parameters of effective generational cooperation programmes were determined in the research. Programme's compliance to these parameters facilitates generational cooperation not only as a process but also as a sustainable and mutually enriching result when the beneficiaries are separate individuals, as well as younger and older generation, and also society as a whole – harmonic and tolerant, in order to not only survive but also to develop and grow old qualitatively (because it refers to every society's individual). It is justified by the following conclusions of theoretical research:

- Senior's education is oriented not towards earning an academic degree but towards obtaining new skills and acquirements or improvement of existing skills and acquirements.
- Completion of set out tasks and enforceable functions of senior's education is ensured by respecting of physiological, psychical and social changes characteristic for particular age.
- While planning learning content, it is necessary to identify certain needs of senior group. They are the basis of motivation and could be related to different levels of A. Maslow's pyramid of needs.
- Generational cooperation is social mean (instrument) that helps seniors not to lose social activity, regularly and actively work with youth for their personal motives or for all society's aims.
- The Third Age University in Latvia is new and not sufficiently utilised form and kind of active ageing and practical instrument for education of seniors. Strategically applying generational cooperation approach, TAU activity in Latvia could be facilitated.
- It is necessary to improve not only enthusiast's comprehension of usefulness of generational cooperation approach, but also comprehension among the creators and executors of educational policy in local governments and the country, thus providing progress and supervision of senior's education process.
- Along with the society's ageing generational cooperation could be strategic approach to not only senior's education and TAU activation but also facilitation of all society's welfare in Latvia.

Dr. Svetlana Ušča, svetlana.usca@ru.lv

Dr. Ženija Truskovska, zenija_truskovska@inbox.lv

Rezekne Higher Education Institution, Latvia

VAIKŲ IR PAAUGLIŲ, TURINČIŲ AKTYVUMO IR DĖMESIO SUTRIKIMŲ, UGDYMO YPATUMAI

Dr. Angelė Čepėnaitė
Mykolo Romerio universitetas

Dr. Beata Diomšina
Vilniaus universitetas

*Vaikas mokosi kalbėti kalbėdamas su kitais žmonėmis,
eiti – eidamas, važiuoti dviračiu, kai mėgina tai daryti.
/Joachim Rumpf, 2004, 82/*

Santrauka

Mūsų šalyje iki šiol buvo skiriamas nepakankamas dėmesys vaikų, turinčių aktyvumo ir dėmesio sutrikimų (toliau – ADS), ugdymo ypatumams aptarti. Siekiant padėti ugdymo procese nemažam skaičiui vaikų, pasižyminčių dėmesio koncentracijos sutrikimu, hiperaktyvumu/padidintu judrumu ir impulsyvumu, bei įveikti socialinius ir emocinius socialinės adaptacijos sunkumus, svarbus visų ugdytojų – tėvų, globėjų, pedagogų, socialinių pedagogų, kitų specialistų dirbančių su vaikais, dalyvavimas ir pastangos, taikant įvairius ugdymo metodus bei priemones.

Šiame straipsnyje, pasitelkiant mokslininkų teorines išvalgas bei tyrimais patvirtintą patirtį, siekiama atskleisti būdingus ADS turinčių vaikų sunkumus bei kasdienybėje išskylančias problemas, analizuojamos mokslininkų teorinės nuostatos, tyrimų išvados, padedantys geriau suprasti ADS turinčių vaikų problemines situacijas, būdus atpažinti ADS ir teikti efektyvią pagalbą, taikant kompensacinės pedagogikos principus.

Raktažodžiai: psichikos sveikata, ADS turintys vaikai, ADS turinčių vaikų ugdymas.

Ivadas

Aktyvumo ir dėmesio sutrikimo (toliau - ADS, angl. „Attention Deficit and Hyperactivity Disorder“ - ADHD) apibrėžtis atskleidžia pagrindinius šio sutrikimo simptomus: dėmesio koncentracijos sutrikimą, hiperaktyvumą/padidintą judrumą ir impulsyvumą.

Pasak P.A. Teeter (1998), esant ADS, stebimas nepakankamas kai kurių smegenų sričių, reguliuojančių kompleksinius žmogaus elgesio procesus, funkcionavimas. Šie procesai susiję su Russel A. Barkley (1997) aprašytomis vykdomosiomis funkcijomis, apimančiomis tikslinį elgesį, planavimą, problemos sprendimą, darbinę atmintį, dėmesio kontrolę, kognityvinį lankstumą, savikontrolę. R.A. Barkley (1997) taip pat nustatė, jog ADS apsprendžia su slopinimu susijusias problemas.

Natalia del Campo ir kt. (2011) pastebėjo, jog tam tikrose smegenų srityse stebimas neurotransmiterių (dopamino ir noradrenalino) disbalansas, kuris fiksuojamas 3 - 7 proc. visų mokyklinio amžiaus vaikų. D. Leskausko ir kt. (2004) moksliniai tyrimai patvirtino, jog Lietuvoje aktyvumo ir dėmesio sutrikimas nustatytas 5, 2 proc. tirtų pradinį klasių moksleivių.

ADS būdinga nedėmesingumo, hiperaktyvumo ir impulsyvumo raiška dažnai neišnyksta ir suaugusiojo asmens raidoje. Dėl šios priežasties labai svarbu skirti tinkamą dėmesį vaikams, kuriems būdingi minėti sutrikimai, kad būtų užtikrintos geresnės jų adaptacijos visuomenėje galimybės.

ADS turintys vaikai - specialiųjų poreikių vaikai, todėl, bendraujant su jais ugdytojams - tėvams, artimiesiems, globėjams, pedagogams, soc. pedagogams, svarbu žinoti apie šių vaikų sutrikimus bei kaip vaikams galima efektyviai pagelbėti ugdymo procese, kad būtų užtikrinta optimali vaiko raida. Antra vertus, žinojimas apie ADS turinčių vaikų sunkumus padės išsiugdyti įgūdžius, reikalingus bendraujant ne tik su ADS turinčiais vaikais, bet ir su ADS turinčiais suaugusiais.

Cathy Laver-Bradbur ir kt. (2010, 23) teigė, kad ugdytojų ilgalaikis tikslas - išmokyti vaiką, kad jis, remdamasis tėvų ir mokytojų pagalba, kontroliuotų savo elgesį, ir jaustųsi gerai su suaugusiais, su kuriais bendrauja bei vertintų savo teigiamus bruožus.

Pagalba ADS turintiems vaikams svarbi todėl, kad šie vaikai neturi įtakos pakeisti savo aktyvumo lygio, paprastai jie elgiasi impulsyviai, neturi kantrybės, stokoja empatijos, situacijos supratimo ir įvertinimo, jiems būdingi staigūs nuotaikos svyravimai. Dėl ADS sąlygotų sunkumų gali sutrikti jų socialinė adaptacija - nesulaukus aplinkinių supratimo ir pagalbos, tokie vaikai kiekvieną dieną gali patirti daugybę frustruojančių situacijų ir nesėkmių.

Šio straipsnio tikslas – atskleisti ADS turinčių vaikų ugdymo ypatumus.

1. Sutrikimai ir sunkumai, būdingi ADS turintiems vaikams

1.1. ADS sąvokos raida

Padidintas fizinis aktyvumas, impulsyvumas ir dėmesio koncentracijos sunkumai buvo būdingi žmonėms visais laikais, tačiau padidintas fizinis aktyvumas, impulsyvumas, dėmesio sukaupimo problemos, kaip sveikatos problema, buvo pastebėta, palyginus, neseniai. Kaip atskirti klinikinius simptomus? Diagnostiką apsunkina tai, kad ADS klinikiniai simptomai yra žmonių reakcijų ir emocijų kraštutiniai pasireiškimai

Pirmasis vaikus, turinčius dėmesio sukaupimo sunkumus ir padidintą judrumą, kaip sveikatos problemą, aprašė britų pediatras seras George Frederic Still (1868 – 1941 m.). 1902 m. savo pranešimuose Karališkojoje gydytojų kolegijoje (*angl.* Royal College of Physicians) jis pristatė savo mokslinį darbą, kuriame aprašė apie 40 vaikų, turinčių rimtų dėmesio sukaupimo ir savireguliacijos problemų. Šie vaikai dažnai būdavo agresyvūs, neklausantys, nepasiduodantys disciplinavimui, jiems buvo būdingi emocijų protrūkiai, jie nepasimokydavo iš neigiamo savo elgesio pasekmių, tačiau jų intelektas buvo normalus (Still, 1902). Gali kelti nuostabą, kaip šiam autoriui tuo metu pavyko tiksliai aprašyti tai, kas šiandien vadinama aktyvumo ir dėmesio sutrikimu. G. Still juos pavadino „netipinis vaikų moralinės kontrolės trūkumas“ (*angl.* „An Abnormal Defect of Moral Control in Children“). Nepaisant tokio profesionalaus ir tikslaus G.Stillo probleminių vaikų aprašymo, praėjo keli dešimtmečiai, kol neramūs vaikai vėl sukėlė mokslininkų ir profesionalų susidomėjimą. Maždaug XX a. ketvirto dešimtmečio viduryje pradėta manyti, jog ADS priežastys susijusios su smegenų disfunkcija ir atsirado terminas „minimalus smegenų pažeidimas“ (*angl.* „Minimal Brain Damage - MBD“) (Lange, 2010).

Vėliau nuo 1960 m. vaikų, turinčių dėmesio sutrikimą, padidintą motorinį aktyvumą bei temperamento sunkumus atveju buvo naudojamas terminas „minimali smegenų disfunkcija“ (*angl.* „Minimal Brain Dysfunction – MBD“) (A Brief History of ADHD.)

1952 m. Amerikos psichiatrų asociacija sukūrė pirmą diagnostinę sistemą (*angl.* „Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders“ – DSM-I). Tačiau DSM-I nebuvo aprašytas ADS. 1967 m. buvo pasiūlyta diagnostinė sistema DSM-II kurioje buvo įvesta sąvoka „hiperkinetinis impulsų sutrikimas“ (*angl.* „Hyperkinetic Impulse Disorder“).

1980 m. buvo pristatyta diagnostinė sistema DSM-III, kurioje sąvoka „hiperkinetinis impulsyvus sutrikimas“ buvo pakeistas į dėmesio trūkumo sutrikimą (*angl.* „Attention Deficit Disorder - ADD“). Mokslininkų nuomone, hiperaktyvumas ne visada būdingas šiam sutrikimui. Jie išskyrė du dėmesio trūkumo sutrikimo potipius: apimantį dėmesio sutrikimą ir hiperaktyvumą bei dėmesio sutrikimą, nesant hiperaktyvumo.

1987 m. buvo patikslinta diagnostinės sistemos DSM III-R klasifikacija, kurioje atsirado sąvoka „Aktyvumo ir dėmesio sutrikimas“ - ADS (*angl.* „Attention Deficit Hyperactivity Disorder - ADHD“).

1994 m. DSM-IV klasifikacijoje ADS išskirti 3 potipiai: ADS vyraujant nedėmesingumo sutrikimui; ADS vyraujant hiperaktyvumo/impulsyvumo sutrikimui; kombinuotas/klasikinis tipas. 2013 m. buvo sukurta nauja DSM-5 klasifikacija, kurioje ADS neskirstomas į potipius, nes ADS simptomų pasireiškimas tam pačiam asmeniui gali kisti gyvenimo eigoje. DSM-5 klasifikacijoje ADS skirstomas į lengvą, vidutinį ir sunkų.

1.2 Sunkumai, išskylantys ADS turintiems vaikams

Pasak Mia Kellmer Pringle (1980, 71-72), visiems vaikams būdinga jų raidos „neprisitaikymo“ stadija. Pvz., negatyvistinis vaiko elgesys, pasireiškiantis dažniausiai sakomu „ne“ arba „nedarysiu“ yra vaiko dažniausiai naudojamos frazės, kai jis yra 3 metų, septynerių metų vaikas trokšta eiti į mokyklą, tuo tarpu trylikos metų vaikas - dažnai paniūręs ir nepastovios nuotaikos. Visa tai - būdingos tam tikram amžiui ir raidos etapui vaiko raidos reakcijos.

Minėta autorė (1980, 72) išskiria 5 kriterijus, nusakančius vaiko elgesio problemas:

- Chronologinis amžius, rodantis, jog būtina į vaiką žvelgti raidos normų šviesoje;
- Amžiaus kriterijaus nepakankamumas, kad būtų pastebėtas elgesys, besiskiriantis nuo kitų to amžiaus vaikų;
- Elgesio intensyvumas;
- Elgesio užsitęsimas;
- Vaiko kultūrinė ir socialinė aplinka.

Siekiant tikslingai padėti vaikams, turintiems ADS, visų pirma, būtina paanalizuoti būdingus ADS turinčių vaikų sunkumus ir kasdienybėje išskylančias problemas.

Koncentracijos ir dėmesio perkėlimo sunkumai

Kaip teigė Harvey.C.Parker (2005, 6) dėmesio sutrikimai gali būti ne toks matomi kaip hiperaktyvumas ar impulsyvumas, bet tai paprastai ADS simptomai, kurie sukelia daugiausia problemų mokykloje. Klasėje, neatidūs vaikai, dažnai negali būti pakankamai ilgai sutelkę dėmesį, kad užbaigtų užduotis. Jie turi problemų sekti mokytojų nurodymus. Išsiblaškę savo aplinkoje ar savo mintyse šie vaikai dažnai pradeda daugiau dalykų, nei baigia.

Dėl koncentracijos sutrikimo vaikas negali išklausti, kas jam sakoma (išklausti instrukcijų). Jam sunku susikonscentruoti ties užduotimi, jis greitai pavargsta ir dėl to vengia atlikti užduotį. Kadangi ADS turintys vaikai nepasižymi dėmesingumu detalėms, jie negali suprasti

detalesnių instrukcijų ir, kaip iš jų tikimasi, pagal jas atlikti užduočių. Pastebėta, jog vaikui sunku organizuoti savo veiklą.

Dorthe Holm ir kt. (2013) aprašo, kad vaikui būna sunku perkelti dėmesį į kitą objektą, pvz., jei vaikas pradėjo atlikinėti užduotį, o mokytojas jį nutraukia, kad duotų kokių nors papildomų nurodymų, vaikui gali būti sunku grįžti prie užduoties-

Pasyvumo ir sulėtinto reagavimo sunkumai

Vaikas gali būti pasyvus ir lėtas. Aplinkiniams gali pasirodyti, kad šis vaikas stokoja jėgų ir energijos. D. Holm ir kt. (2013) nurodo, kad, nors ADS turintys vaikai motoriškai greitai, tačiau jų dėmesys yra sulėtintas, pvz. jie sureaguoja į nurodymus arba atsako į klausimus po pauzės. Dėl dėmesio sutrikimų ir sulėtinto mąstymo tempo vaikui gali būti sunku įsigilinti į žaidimą, todėl tokie vaikai arba per greitai įeina į žaidimą, arba ką nors praleidžia bendrame žaidime, ir tai neigiamai veikia jų bendravimą su kitais. Bendraujant jie dažnai reagoja impulsyviai, dėl to gali būti atstumti savo bendraamžių, jiems gali būti sunku rasti draugų.

Mokyklinio amžiaus vaikams dėl patiriamų sunkumų sudėtinga atlikti rytmečio rutininę veiklą namuose, tėvams to nepaprašius. pastebi, jog šiems vaikams sunku savarankiškai įsiminti kasdieninės rutinos seką: „apsirenk, išsivalyk dantis ir susidėk kuprinę“. Mokykloje šie vaikai, tikėtina, svajoja, kai sakomi nurodymai ir išsiblaško dėl menkiausio triukšmo klasėje, jiems sunkiau, lyginant su bendraamžiais, nukreipti tuoj pat savo dėmesį į užduotį. Minėti sunkumai gali trukdyti suprasti socialinius ženklus ir žaidimo taisykles, pvz., tinkamu metu sustabdyti pokalbį būnant su bendraamžiais (Mikami et al, 2009, 160).

Padidintas aktyvumas ir impulsyvumas

Harvey C.Parker (2005, 7-8) pažymėjo, kad daugelis vaikų su ADS turi problemų dėl impulsų kontrolės. Tai reiškia, vaiko nesugebėjimą reguliuoti emocijas ir elgesį. Vaikas veikia greitai, nepakankamai numatydamas savo elgesio pasekmes. Pasak šio autoriaus, socialinis impulsyvumas veda link draugysčių su bendraamžiais praradimo, nes vaiko, turinčio ADS elgesys gali erzinti, atrodyti, kad toks vaikas nesupranta, kada jau yra pasiektos elgesio ribos.

Vaikas nuolat juda, kruta, lekia, nenustygsa vietoje (taip pat ir tose situacijose, kai reikia ramiai sėdėti). Tokiam vaikui sunku sulaukti savo eilės, jis pertraukinėja, atsako dar nesulaukus klausimo.

Dorte Damm ir kt. (2006) pabrėžė, jog ADS turinčio vaiko elgesiui būdinga reaguoti impulsyviai, pasireiškia dideli nuotaikos svyravimai, situacijos nejautimas, nekantrumas. Vaikas reagoja tiesiogiai nuo impulso į veiksmą, visiškai nepasinaudodamas savo ankstesne patirtimi, elgiasi be pasvarstymų. Aplinkiniams toks elgesys gali būti suvokiamas kaip blogas ir piktadariškas. Paskui vaikas suvokia ir supranta, kad elgėsi blogai, gali papasakoti, ką reiškia elgtis gerai. Mokslininkai pažymi, jog vaikas tikrai norėtų elgtis gerai, bet, iškilus probleminei situacijai, reagavimo momentu negali prisiminti savo patyrimo ir pasinaudoti savo įgytomis žiniomis.

A.Y. Mikami, A. Jack, M.D. Lerner (2009, 160) teigė, jog hiperaktyvumo /impulsyvumo simptomai pasireiškia sunkumais ramiai sėdėti klasėje ar namuose prie pietų stalo. Vaikai bėgs ir lis prie įvairių daiktų parduotuvėje, kai tuo tarpu kiti vaikai to nedarė. Jie atsakinės į klausimus, klausiančiajam dar nebaigus suformuluoti klausimo, kartais atsakinės neteisingai, nes nebus išgirdę pilnai nurodymų. Įprasta, kad jie pertraukinėja vykstančius pokalbius, kas gali nutraukti bendraamžių draugystę. Minėti autoriai, remdamiesi Hart ir kt. (1995), pažymėjo, jog paprastai hiperaktyvumo ir impulsyvumo simptomai su amžiumi susilpnėja, tačiau nedėmesingumas išlieka.

D.Holm ir kt. (2013) aprašė, jog, būnant ir bendraujant su kitais, ADS turinčiam vaikui dėl impulsyvumo ir dėmesio sutrikimo gali kilti įvairių konfliktų, jis gali būti atstumtas kitų, jam

gali būti sunku rasti draugų, nors vaikas labai trokšta jų turėti. Vaikui gali būti sunku suprasti kitų žmonių neverbalinius signalus ir kvietimus socialiniam bendravimui. Kaip jau buvo minėta, vaikui sunku matyti situaciją iš kito žmogaus perspektyvos, pvz., vaikas įsivaizduoja, kaip turi vykti žaidimas ir mano, kad visi kiti žaidimo dalyviai mano tą patį. Jeigu žaidimas nevyksta pagal vaiko įsivaizdavimą vaikas gali supykti – tai rodo, jog vaikui trūksta situacijos pajautimo.

Peteris Clasii ir kt. (2012) atliktais tyrimais nustatė, jog vaikų, turinčių ADS, socialiniai ir emociniai sunkumai ateityje didina gyventojų, turinčių funkcinių sutrikimų skaičių, pvz., vaikai, turintys ADS labiau linkę nelankyti mokyklos bei gali turėti reikalų su sveikatos priežiūros paslaugų įstaigomis.

Sunkumai, susiję su vykdomosiomis funkcijomis

Kaip teigė H.C Parker (2005, 8), neatidumas, hiperaktyvumas, impulsyvumas negali pilnai paaiškinti visų sunkumų, kuriuos patiria vaikai, turintys ADS. Žvilgsnis į vykdomąsias funkcijas suteikia platesnį sunkumų suvokimą. Procesų rinkinys, kurį žmonės naudoja problemai spręsti ir reaguoti tikslingai ir tikslą nukreiptu būdu yra susijęs su vykdomosiomis funkcijomis, kurios leidžia asmeniui inicijuoti elgesį, slopinti konkuruojančius veiksmus ar dirgiklius, pasirinkti atitinkamus užduočių tikslus, planą ir organizuoti priemones, siekiant išspręsti sudėtingas problemas, lanksčiai, kai būtina, keisti problemų sprendimo strategijas, stebėti ir vertinti elgesį ir naudoti darbinę atmintį, aktyviai saugoti naudingą informaciją ir naudoti ją spręsti problemas. Pasak šio autoriaus (2005, 9), normaliam vykdomųjų funkcijų vystymuisi įtaką gali turėti tam tikri veiksniai, pvz., kaktos srities galvos traumos, infekcijos, apsinuodijimas švinu arba poveikis kitų toksinių medžiagų, nepakankamumas neuromediatorinių chemikalų, kurie gali sulėtinti arba pabloginti vykdomosios funkcijos veikimą ir sukelti ADHD simptomus.

Planavimas ir veiksmų eiga – dar vienas sunkumas, išskylantis ADS turintiems vaikams. Pasak D. Holm (2013), vaikas dažnai sutelkia dėmesį ties detalėmis ir dėl to, negali suvokti viso veiksmo visumos. Suaugusieji šiuo atveju turi padėti vaikui sudaryti visumą iš detalių, pvz., sudaryti vizualinį dienos planą, sudaryti vizualinį planą užduotims spręsti ir pan.

Siekiant padėti vaikams, įveikti sunkumus turi drauge dirbantis tėvai, mokytojai, soc. pedagogai ir kiti asmenys dirbantys su vaikais,

Kiti išskylantys sunkumai

L. Wheeler (2010, 118) akcentavo kitus sunkumus, su kuriais turi dirbti vaikų ugdytojai:

- Mokymosi sunkumai
- Kalbėjimo ir kalbos vystymosi sunkumai
- Pavoingo elgesio sutrikimai
- Emocinis nebrandumas
- Socialinių įgūdžių problemos
- Žema savivertė
- Menka motorinė kontrolė – sunkumai rašant ranka bei apsirengiant
- Padidintas jautrumas

2. ADS turinčių vaikų socialinės kompetencijos ugdymas

2.1. Bendrieji ugdymo principai

Vaikų, turinčių ADS, ugdytojams Lietuvoje pravarti pasitelkti JAV Švietimo departamento 2008 m. ataskaitoje pateiktą JAV pedagogų, sėkmingai ugdančių vaikus, turinčius

ADS, patirtį. Kaip teigiama minėtoje ataskaitoje, JAV pedagogai naudoja trijų krypčių strategiją. Pirmiausia, jie siekia identifikuoti unikalius vaiko poreikius. Pvz., mokytojas nustato kaip, kada ir kodėl vaikas yra neatidus, impulsyvus, ir hiperaktyvus. Vadovaudamasis pastebėjimais, mokytojas parenka skirtingus mokymo metodus, susijusias su akademiniu dėstymu, elgesio intervencija, ir klasės aplinka, atitinkančia vaiko poreikius. Galiausiai, mokytojas panaudoja šiuos metodus individualizuotoje ugdymo programoje ar individualiame plane ir sujungia šią programą su kitiems vaikams klasėje teikiama mokymo programa.

Minėta trijų krypčių strategija apibūdinama tokiu būdu:

- Įvertinti vaiko individualius poreikius ir stiprybes.
- Pasirinkti tinkamus mokymo metodus.
- Integruoti atitinkamus metodus į specialiųjų ugdymo poreikių turinčių vaikų individualią ugdymo programą (Teaching Children..., 2008, 4).

Aptariamoje ataskaitoje ypač pabrėžiama, jog nėra dviejų vaikų su panašiais ADS požymiais, todėl svarbu prisiminti, kad nei viena edukacinė programa, praktika, ar nustatyta tvarka nebus tinkama visiems ADS turintiems vaikams.

Pasak D. Damm ir kt.(2006), būdinga, jog ADS turintys vaikai stokoja socialinių įgūdžių, sunkiai supranta socialinės taisyklės, yra impulsyvūs, dėl to, jie dažnai pasako ką nors ne tą ir ne vietoje. Dėl to gali iškilti nesusipratimų, nes kiti suaugę tai gali suprasti, kaip neišauklėjimo ir nemandagumo apraišką. Svarbu prisiminti, kad ADS turintis vaikas norėtų elgtis tinkamai, bet jis stokoja elgesio strategijų, vidinio stabilumo ir gebėjimo įvertinti situaciją.

R. Greene (2009) pabrėžė, jog ADS turintis vaikas negali būti lyginamas su kitais vaikais, o labiau kreipiamas dėmesys į šio vaiko asmeninį vystymąsi ir asmeninę pažangą. Kiekvienas vaikas turi skirtingas galimybes, o vaikai su neuropsichiatriniais sutrikimais funkcionuoja kitaip negu kiti. Užtuot juos „laužus“, siekiant vaikų prisitaikymo prie aplinkos bendrų reikalavimų ir prie daugumos, pedagogai privalo taikyti *kompensacinės pedagogikos* principus, šiuo atveju pedagoginiai metodai padeda kompensuoti su sutrikimais susijusius trūkumus.

Vaiko „palenkimas“ suaugusio valiai dažnai nėra efektyvus, atvirkščiai, rezultatas gali būti priešingas – vaikas, kuris arba nesupranta, ko iš jo tikimasi, arba negali atitikti suaugusiųjų lūkesčių reaguoja frustracija ir agresija. Kiekvienas vaikas norėtų būti pagiriamas už gerą elgesį, gerus rezultatus. Ne visi vaikai turi tokias galimybes, todėl suaugusiems asmenims, svarbu prisiminti, jog „kiekvienas vaikas elgiasi tinkamai, jei tik jis gali“ (R. Greene, 2009).

Linda Wheeler (2010, 35) teigė, jog klasėje daugeliu atveju labai svarbus pirminis neformalus vaikų stebėjimas, tačiau, esant tam tikroms aplinkybėms, būtinas labiau sistemingas tiesioginis stebėjimas, padedantis tirti ir kiekybiškai nustatyti, ar besimokančiųjų elgesys turi ADS požymių ar ne. Autorė pažymėjo, jog, naudojant sistemingo stebėjimo metodą, išvengiama vertinimo šališkumo ir pedagogas turi galimybę neformaliai įvertinti moksleivio elgesį.

L.Wheeler pabrėžė, jog nustatant konkretų ADS atvejį remiamasi išsamia tėvų, mokytojų, mokyklos psichologų ir kitų specialistų, informacija, turint formalią gydytojo nustatytą medicininę diagnozę. Vaiko vartojami vaistai, jų teigiamas ar neigiamas poveikis, pasak jos, taip pat yra ADS valdymo dalis. Sistema, kurioje veikia įvairių sričių specialistai, privalo užtikrinti rezultatų darbą, todėl, pasak autorės, specialistai turi susitarti dėl bendrų prielaidų rinkinio, nors tai sudėtinga, kai atskiras sritis reguliuoja vis kiti teisės aktai.

Kaip teigė Cooper (2005, 130), pedagogai vaikų su ADS ugdymo procese turėtų tinkamai naudoti, strategiją, susijusią su ADS požymiais, skirtą ne slopinti, o panaudoti, kai kurias vaiko savybes, pvz., gebėjimą giliai susitelkti ties pasirinktomis temomis, skirtingą mąstymo būdą, lakią vaizduotę, novatoriškumą ir smalsumą; jautrumą; kūrybiškumą; didžiulę energiją; norą rizikuoti; entuziazmą; smalsumą; humoro jausmą.

2.2. Komunikacinių sunkumų įveikimas

Mokslinėje literatūroje, kaip pažymi R. Mandel – Blasio ir kt. (2009), yra paplitusi pagrįsta tyrimais nuostata, jog ADS turintys asmenys pasižymi socialinių įgūdžių stokos rizika ir iššaukiančiu elgesiu. Fussell, Macyas ir Saylor (2005) nustatė, jog vaikai, turintys ADS, pasižymi didesne socialinių įgūdžių stoka, nei asmenys, turintys mokymosi sutrikimų/mokymosi problemų. Mandel – Blasio ir kt., remdamiesi Barkley, Fisher, Smalish ir Fletcher (2004), taip pat pabrėžė, jog tarpe vaikų, kuriems diagnozuotas hiperaktyvumas, impulsyvumas, nedėmesingumo simptomas, pastebima iššaukiančio elgesio tendencija suaugusiame amžiuje ir tai dažnai veda prie asocialios veiklos.

Mokslininkai ir praktikai naudoja įvairius metodus įvertinti vaiko socialinius įgūdžius. Kaip teigė Stephen D.A. Hupp ir kt. (2009, 4), tradicinis, vienas labiausiai paplitusių būdų, - kitų vertinimas, kurį vykdo bendraamžiai, mokytojai, tėvai, teikdami įvertinimus, pranešimus. Tačiau tradiciškai vertinant socialinius įgūdžius, išryškėjo trūkumas, jog informacija susijusi tik su tuo, ką vaikas gali ir ko negali, tuo tarpu nėra aplinkos atsako į vaiko elgesį. Kaip pastebėjo minėti autoriai (2009), remdamiesi Haring (1992), Sheridan ir Walker (1999), Warnes ir kt. (2005), dėl šios priežasties pradėtas taikyti kontekstinis įgūdžių vertinimas, apimantis ne tik tikslus ir motyvaciją iš vaiko perspektyvos, tačiau ir kitų atsaką, kuris gali prisidėti prie vaiko socialaus elgesio plėtojimo ar siaurinimo.

D. Holm ir kt. (2013) nurodo, jog ADS turintiems vaikams būdingos bendravimo problemos, jie dažniausiai gali kalbėti tik apie asmeninius poreikius. Jų kūno kalba yra mažiau išraiškinga, jie mažiau naudoja gestų, mimikos, akių kontakto. Jiems gali stokoti situacijos pajutimo, jie stokoja gebėjimų pradėti ir/ar palaikyti pokalbį. Vaikas gali kalbėti tik jį dominančia tema. Dėl to vaikas gali atrodyti egoistiškai nesugebantis kitų užjausti bei išklausti. Tačiau dažniausiai taip būna ne dėl egoizmo, o dėl dėmesio sutrikimo ir impulsyvumo.

Pasak A.Y. Mikami ir kt. (2009, 175), intervencijos, skirtos kurti vaikų, turinčių ADS draugystės ryšius su bendraamžiais, tai - daug žadanti galimybė patobulinti šių vaikų socialinius įgūdžius. Minėti autoriai pažymėjo, jog tokios išvados kol kas remiasi tik tėvų ir mokytojų pastebėjimais, todėl būtini tolimesni tyrimai. Remdamiesi T.M. Achenbach ir kt. (1987, 101), mokslininkai teigė, jog socialinius įgūdžius ADS turintys vaikai galėtų patobulinti būdami labiau struktūruotose bendraamžių grupėse.

Pasak A.Y. Mikami ir kt. (2009), besiremiančių K.L., Bierman, W. Furman (1984), A.Y. Mikami ir kt. (2005) nuostatomis, vaikams, turintiems ADS, plėtoti socialinius įgūdžius mokyklose gali sėkmingai padėti *bendradarbiaujantis mokymasis*, kuris būtų įgyvendinamas kaip mokyklos strategija, kai vaikai klasėse turi dirbti drauge, kad pasiektų bendrų tikslų. Elisabeth G. Cohen (1994, 2-3). pabrėžė, kad grupės pagrindinis bruožas yra tas, jog grupei deleguojama užduotis, kurią ji diskutuoja, aptarinėja tarpusavyje, o, kad užduotis būtų įvykdyta, moksleiviams reikalinga vienas kito pagalba. Autorė pabrėžė, jog mokymasis plačiai panaudojant įgūdžius ir gebėjimus, įgalina kiekvieną moksleivį įnešti svarbų indėlį į bendrą rezultatą.

E.G. Cohen ir kt. (1989) pastebėjo, jog mokytojams išmokti deleguoti savo vadovavimą klasėje nėra lengva užduotis, nes jie negali prarasti kontrolės klasėje. Antra vertus, jie turi teikti pagalbą moksleiviams, juos instruodami ir palengvindami jiems užduoties vykdymo užbaigimą.

Tuo atveju, kai moksleiviams yra deleguotas vadovavimas, jie gali aktyviau įsitraukti. Net jei nėra tarpininko, turinčio reikiamų akademinių įgūdžių, jis ar ji gali veikti kaip katalizatorius, skatinti grupės narius dalytis įgūdžiais ir įžvalgomis, gautais vieni iš kitų grupėje.

Toks valdžios delegavimas leidžia moksleiviams klasėje patiems ugdyti savyje mokymosi elgesį, užuot tai darytų mokytojas (Cohen, 1990, 15-16).

L. Wheeler (2005, 70) atkreipė dėmesį į vaikų, turinčių ADS, susodinimą klasėje, pabrėždama, kad toks vaikas turėtų sėdėti netoli mokytojo, klasės priekyje, nugara į kitus vaikus, toliau nuo durų, langų ar triukšmingų vietų. Jos nuomone, geriausia, kai vaikas turi 2 vietas – vienoje gali pasėdėti, kai jam reikia ramybės susikaupti, antroje – kai reikia bendrauti, plėtoti socialinius kontaktus ir paskatinti bendradarbiaujantį mokymąsi ir bendraamžių kuravimą.

Specialistai ir tėvai, ugdantys vaikus su ADS turi žinoti, jog ADS turintys vaikai taip pat gali turėti *jautresnius jutimus*. Kaip rašo Holm D. ir kt. (2013), jie gali kitaip (pvz., per daug jautriai) suvokti garsinius, vizualinius, taktilinius dirgiklius. Vaikas gali jautriai reaguoti į dideles patalpas, arba jeigu patalpoje yra daug žmonių. Garsai, šviesa, kvapai, prisilietimai, kurie yra neutralūs arba malonūs kitiems, ADS turinčių vaikų gali būti suvokiami kaip nemalonūs arba net skausmingi.

Kai ADS turintis vaikas bendrauja, jis ne visuomet supranta neverbalinius signalus, ir tai gali trikdyti bendravimo abipusiškumą. Vaikas gali kartais netinkamai elgtis tiek su pažįstamais tiek su nepažįstamais žmonėmis. Vaikas gali nejausti distancijos ir būti per familiarus arba būti per daug užduras, bendraujant su svetimais žmonėmis. Tokiam vaikui gali būti sunku surasti savo vietą bendraujant su kitais. Vaiko dėmesio problemos ir impulsyvumas trukdo laikytis taisyklių.

D. Holm ir kt. (2013) pataria, jog siekiant aktyvinti vaiko komunikavimą, būtina pamokyti vaiką pagrindinių bendravimo įgūdžių - paskatinti jį kalbant žvelgti į asmenį ir jo akis bei paaiškinti, kad, jei jis to nedarytų, kitas asmuo gali pamanyti, jog jam neskiriamas dėmesys ir pokalbis nebus sėkmingas. Jei toks vaikas dalyvauja pokalbyje ir, užuot įsijungęs į pokalbį, per daug kalba apie save, dominuoja, varta jam priminti - "tavo eilė". Ugdytojai privalo įsidėmėti, jog ADS turintiems vaikams būdingas *konkretus mastymas ir konkretus situacijos supratimas*. Todėl bendraujant su jais reikėtų vengti išsireiškimų, turinčių perkeltinę prasmę (pvz., „mirsiu iš juoko“, „nevalgyk daug, nes sprogsi“).

Kaip teigė C. Laver-Bradbury ir kt. (2010, 37), tėvystė, turint vaiką su ADS problemomis, yra emociškai ir fiziškai nelengva, tampanti lyg „sunkiu darbu“. Tačiau tėvai, siekdami pokyčių vaiko gyvenime, turėtų keisti savo tėvystės supratimą ir veikti labiau orientuoti į ADS simptomų įveikimą, tapdami vaiko gidais ir treneriais, nukreipiančiais vaiką link rezultatyvaus elgesio. Autoriai pabrėžė, kad negalima tikėtis rezultatų per vieną dieną, tačiau, kai tik tėvai patikės galimybe pozityviai veikti, siekiant pokyčių, tie pokyčiai vaikų elgesyje taps matomi kasdien.

Ugdytojai turi atrasti teigiamus vaiko bruožus, pagirti vaiką dėl gerų darbų. C. Laver - Bradbury ir kt. (2010, 55) patarė tėvams matyti savo vaike daugiau teigiamų bruožų, stengtis būti harmonijoje su juo, priešingu atveju, tai iššauks papildomų disciplinos problemų. Buvo rekomenduojama pagirti vaiką, pasakant už ką tas pagyrimas. Pagyrimas gali būti vėliau naudojamas, siekiant pageidaujamo ilgalaikio elgesio ateityje. Svarbu ugdyti, pasak C. Laver - Bradbury ir kt. (2010, 102-103), vaiko klausymosi įgūdžius bei su vaiku kalbant naudoti entuziastingą, draugišką balso toną, socialiai priimtina kalbos manierą. Mokslininkai patarė tėvams ginti vaiko savivertę, o dėl vaiko elgesio iškilus problemai, stengtis ją „apvilkti namų taisyklių rūbu“, „nespausti“ vaiko.

2.3. Planavimo sunkumai ir socialinių problemų sprendimas

Laikas yra svarbi dalis planuojant vaiko dieną. ADS turintis vaikas neturi laiko pojūčio, laiko sąvokos jam taip pat nesuprantamos. Bendraujant su vaiku reikia vengti tokių frazių „neužilgo“, „palauk minutę“, „tuoj padarysime“.

Kadangi vaikui sunku pereiti nuo vieno aktyvumo prie kito, D.Holm ir kt. (2013) teigė, jog tokį vaiką reikia iš anksto paruošti veiklos pakeitimui (virtuvinio laikrodžio, paveiksliuko pagalba). Vaikas tuomet turi laiko ir galimybę nusiteikti kitai veiklai.

Michael W. Corrigan (2014) pasisakė už tam tikros dienos veiklos struktūros taikymą. Pasak jo, žinant, kad struktūra padeda vaikams apskritai elgtis geriau ir geriau mokytis mokykloje, tikslinga, kad ji padėtų vaikų elgesiui ir mokymuisi namie. Struktūros, taisyklių ir rutinos taikymas namie gali padėti vaikui suprasti, ko iš jo laukiama ir kuomet laukiama. Taikant griežtesnę struktūrą, taisykles ir rutiną, kaip teigė šis autorius, galima suteikti ir protingą kiekį laiko asmeninėms vaiko privilegijoms. Visa tai, pasak autoriaus, padidina šeimos gyvenimo kokybę.

ADS turintiems vaikams sunku išlaikyti dėmesį, pvz. išklausti ilgus suaugusiųjų paaiškinimus. Dėl šios priežasties, D.Holm ir kt. (2013) siūlo, jog suaugusieji turėtų vaikui paaiškinti trumpai ir tiksliai. Ilgesnę instrukciją tokiame vaikui būtina suskaidyti dalimis į atskiras temas. Jei kalba per ilga, vaikas praranda dėmesio koncentraciją ir tampa išsiblaškęs bei neramus. Kad vaikas atkreiptų dėmesį, reikėtų pašaukti jį vardu, pasakyti temą.

Jei vaikas abejoja ir nežino, kaip pradėti, atlikti arba spręsti užduotį, jis gali greitai prarasti dėmesio koncentraciją ir jo dėmesys nukrypsta prie veiklos, kuri vaikui yra gerai žinoma ir pažįstama, pvz., vaikas turi atlikti matematikos uždavinį, bet nežino, kaip ją atlikti, dėl to vietoj to pradeda žaisti su Lego.

Vaikui gali būti sunku suvokti priežasties - pasekmės ryšį. Taip pat gali kilti sunkumų suvokti savo vaidmenį įvairiose situacijose, pvz., svarstant, jei jis pasielgtų taip, tai yra didelė tikimybė, jog atsitiktų taip.

Dėl nelankstaus mąstymo vaikas neturi sugebėjimo prisitaikyti prie naujų situacijų, taip, kaip iš jo reikalauja kiti žmonės, jiems sunku matyti ir suvokti dalyką iš dviejų perspektyvų.

Socialinių problemų sprendimas yra pagrindinis įgūdis, kurio turi išmokti bet kuris vaikas, ypač vaikas, turintis ADS. Yra keturi pagrindiniai problemos sprendimo etapai, kuriuos vaikas turi įsisavinti, sprenddamas problemą:

- (1) Nustatyti problemą
- (2) Apgalvoti, kokie galėtų būti sprendimai
- (3) Pagalvoti apie kiekvieno sprendimo pasekmes
- (4) Planuoti ateities situacijas.

Iškilus keblioms situacijoms, būtina kartu su vaiku aptarti visus šiuos problemos sprendimo etapus, kad vaikas įgytų daugiau problemų sprendimo įgūdžių (Guide to ADHD Support...).

2.4. Efektyvių intervencijų taikymas

ADS turinčių vaikų ir paauglių elgesys daugelio šalių bendruomenėse laikomas nepriimtiniu. Tokių vaikų savivertė dėl daugybės kartų patirto atstūmimo, neigiamo vertinimo, kritikos, žeminimo būna gana žema, jiems neišsivysto pakankama socialinė kompetencija. Kad pagerėtų šių vaikų savivertė ir orumas reikia daug plataus rato žmonių - pedagogų, soc. pedagogų bei tėvų ar globėjų pastangų. Ugdytojai – tiek tėvai, tiek pedagogai privalo bendradarbiauti tarpusavyje, dalyvauti mokymuose įsisavinant kompensacinės pedagogikos reikalavimus, kad galėtų tinkamai reaguoti ir padėti įveikiant funkcinis ADS turinčių vaikų sunkumus.

Struktūra ir motyvuojanti aplinka

ADS turinčių vaikų dėmesys išsenka greičiau negu kitų, todėl jų dėmesys turi būti nuolat stimuliuojamas. Struktūruota, aiški, rutininė, netgi monotoniška aplinka užtikrina, kad vaikas nenaudos savo energijos tam, kad susivoktų jį supančioje aplinkoje.

Minėtų sutrikimų turinčiam vaikui dažnai reikia padėti pakeisti veiklą tam, kad jis galėtų išlaikyti savo dėmesį. Kiti ADS turintys vaikai, atvirkščiai, norėtų visą laiką daryti tą patį. Svarbu, kad užduotis būtų įdomi (motyvuojanti), konkreti ir suprantama. Taip pat ADS turinčio vaiko dėmesiui palaikyti rekomenduojama sudaryti kompiuterines užduotis, arba pertraukose tarp užduočių duoti pažaisiti kompiuterinius žaidimus arba LEGO.

C. Laver - Bradbury ir kt. (2010, 69) rekomendavo tėvams taikyti savo namuose ribas ir namų taisykles ir apie tai kalbėti su vaikais, nes vaikai nežino, ar jų elgesys yra geras, ar blogas, kol jiems apie tai nepasakoma. Autoriai pabrėžė, jog būtina su vaiku aptarti, kurios taisyklės yra svarbios, kurios mažiau svarbios, tačiau pirmiausia, būtina įsitikinti, jog vaikas klauso ir suprato tai, kas buvo pasakyta. Mokslininkai akcentavo, jog vaiką būtina nuolat girt už gerus atliktus darbus, rodyti džiugią nuotaiką, jį pasitinkant, nes, kai mama pasitinkdama šypsosi, vaikas tuo metu nieko neveikia - jis pat šypsosi.

Vizualinė pagalba

Labai dažnai ADS turintys asmenys turi gerus vizualinius įgūdžius. Jie galvoja paveiksliais, o dažnas jų turi tikrai gerą vizualinę atmintį. Dėl to, jiems lengviau yra suprasti ir įsiminti informaciją, kuri yra pateikiama vizualiniu būdu.

Pagal A.M. Hallas-Møller (2006), suteikta vizualinė pagalba/parama gali padėti vaikui tapti labiau savarankišku ir tai įtvirtinti. Vizualinės priemonės padeda vaikui išvengti abejonių suvokiant, ko iš jo tikimasi, ir kokios yra jo veiksmų galimybės

Ribotos vaizduotės įveikimas

Žaidimo esmė, pasak C.W.Valentine (1967, p.47), yra veikla, sukurta, kad pajustume didesnę malonumą iš veiklos. Pasak šio autoriaus, gamta brandina ne tik fizinius, bet ir intelektualinius gebėjimus ir tendencijas veikti, jausti ir siūlo priemones žymiai anksčiau negu jos tampa svarbios asmens ar grupės gyvenime - ji siūlo priemones, kad galima būtų išmokti modifikuoti paprastus impulsus. Kaip teigė Mia Kellmer Pringle (1981, 43), dažnai girdimas pasakymas apie vaiką „jis tikrai žaidžia“ paprastai naudojamas lyg ir norint pasakyti, jog vaiko užsiėmimas reiškia tik šiek tiek daugiau negu „nieko neveikia“. Tačiau, autorė pabrėžė, jog žaidimas – tai, visų pirma, *intensyviai absorbuojama patirtis* ir dėl šios priežasties jis yra labiau svarbus vaikui, negu darbas suaugusiam.

ADS turinčiam vaikui gali būti sunku dalyvauti žaidime, nes jiems trūksta fantazijos ir vaizduotės, pvz., žaidime „vagys ir policininkai“ arba „berniukai gauda mergaites“ jiems gali būti sunku suvokti situacijos dvilypiškumą (žaidime berniukai gauda mergaites, viena vertus, reikia stengtis, kad tavęs nepagautų, antra vertus, įdomu būti pagautam).

Kaip pabrėžė D. Damm, D., Holm, P.H. Thomsen, A.M. Hallas-Møller (2006), ADS turinčiam vaikui sunku įsivaizduoti, ką kiti gali galvoti, jausti, arba kaip kiti gali pasielgti, *sunku skaityti kitų žmonių neverbalinius signalus*, dažnai jų empatija yra ribota. Todėl jiems reikalinga pagalba paaiškinant, ką kiti gali galvoti ir pan. Vaiką reikia įtraukti į žaidimą, atsižvelgiant į tai, kas vaikui gali būti įdomu, paaiškinti žaidimo struktūrą, turinį.

M.K. Pringle (1981, 44-45) pažymėjo, jog žaidimas įgalina vaiką kontroliuoti savo kūną, vaikai žaisdami naudoja garsus, žodžius ir objektus, tai plėtoja įgūdžius, žinias, dalinamasi džiaugsmu, o vaikų kūrybiškumą ugdo žodžių ir objektų naudojimas. Antra vertus, pasak autorės, žaidimas vaikui suteikia galimybę ne tik išreikšti savo jausmus, bet ir priemonę juos valdyti. Autorė akcentavo *vaidmenų žaidimus*, kuriuos žaisdamas vaikas praktikuoja ateityje suaugusio žmogaus identitetą. Tai padeda vaikui ateityje tapti labiau prisitaikiusiu būsimam bendradarbiavimui su kitais. Kai kuriuos berniukų emocinius sunkumus ji aiškino būtent nesuteiktomis jiems pakankamomis galimybėmis stebėti, identifikuoti ir praktikuoti atitinkamo vaidmens elgesį.

Anot C. Laver -Bradbury ir kt, (2010, 88), tėvams žaidžiant su vaiku drauge, vaikas išmoksta sulaukti savo eilės, laimėti, pralaimėti, vaikui įsitraukus į žaidimą, gerėja jo susikaupimas, dėmesys, todėl vaikus būtina paskatinti žaisti.

Pagalba, patiriant stresą

Kai ADS turintis vaikas *patiria stresą*, jis negali suvokti situacijos, todėl jo reakcija pasižymi pykčiu ir frustracija. Tokiose situacijose D.Holm ir kt. (2013) pataria jog reikia vengti su vaiku diskutuoti dėl sunkumų arba konfrontuoti jį su iškilusiais sunkumais. Užuoat tai darius, geriau nukreipti vaiko dėmesį nuo nemalonios situacijos ir pradėti kalbėti visiškai kita tema. Tuomet, nesant aplinkinių spaudimo, vaikas greičiau atsipalaiduos. Vėliau ramioje aplinkoje galima bandyti aptarti su vaiku, ką galima būtų daryti, kai jis supyks (pvz. išeiti į lauką, atsiskirti nuo kitų, žiūrėti televizorių ir pan.). Svarbu suaugusiems suvokti, kad tai nėra pataikavimas vaikui, bet taip suteikiama vaikui galimybė atsipalaiduoti ir vėl grįžti į prie reikiamos veiklos/užduoties.

L.Wheeler (2010, p. 108) pabrėžė, jog pamokų organizavimas turėtų atspindėti teigiamus ADS turinčių vaikų savybių aspektus, plačiai panaudojant mokymo ir mokymosi metodų įvairovę, taikant daugiau lankstumo, o taip pat grupės ir klasės paramą, pasitelkiant iniciatyviasias ir reaktyviasias strategijas ir panaudojant, kur reikia, ugdymą grupės aplinkoje. Jei įmanoma, mokykloje būtina užtikrinti struktūruotą fizinį aktyvumą visos dienos metu. Autorės nuomone, efektyvesnių metodų ir intervencijų panaudojimas padės moksleiviams išvengti medikamentų naudojimo. Jei vaikas vartoja vaistus, būtina priminti vaikui akis į akį, kad jis turi juos išgerti.

Keletoje JAV universitetų - Sid Richardson Fellow School Universitete, Techaso A&M Universitete ir mokykloje Corpus Christi Independent School District įgyvendinamo bendro projekto metu buvo sukurti intervencinių metodų pasiūlymai skirti padėti mokytojams dirbantiems su ADS turinčiais vaikais. Pasiūlymuose mokytojams buvo akcentuojama, jog jie turi atminti tikrinti vaikų žinias, o ne jų koncentracijos sugebėjimus, suteikti papildomo laiko atlikti užduotį, nebausti ADS turinčio vaiko, kuriam dažnai dėl lėtesnio darbo tempo reikia daugiau laiko užduočiai įsisavinti. Buvo atkreiptas dėmesys į tai, jog teigiamas vaiko elgesys mokykloje turi būti nuolat palaikomas ir tuoj pat skatinamas, pažymint, kad ADS turinčio vaiko pykčio proveržis vyksta, tuomet, kai vaikas yra pavargęs, patiria spaudimą arba stresą. Jei vaikas vartoja vaistus, būtina mokykloje priminti vaikui akis į akį, kad jis turi juos išgerti. Pedagogams mokykloje buvo patariama dažnai kontroliuoti, padėti ir palaikyti ADS turintį vaiką, bendradarbiauti su tėvais, pasitelkiant komunikacijai su tėvais dienyną, kurį tėvai, kiekvieną dieną pasirašytų, susipažinę su namų užduotimis, o pedagogas savo ruožtu pasirašytų, patikrinęs namų užduotis. Patarimuose buvo pažymėta, jog mokytojai privalo valdyti ir kontroliuoti savo balso toną, vaikams peržengus ribas, būtina tai pasakyti konstatuojančiu tonu be ilgesnių diskusijų ar barnių (ADHD tips sheet).

Diskusija ir išvados

Vaikų psichikos sveikatos specialistai, nustatydami ADS, taiko šiuolaikinius diagnostinius TLK-10 kriterijus. Nustačius diagnozę, vaikui būtina ilgalaikė tęstinė pedagoginė pagalba, padedanti įveikti ADS turinčių vaikų sunkumus bei problemines situacijas socialinės adaptacijos procese.

- ADS turintys vaikai yra specialiųjų poreikių vaikai, kurių tinkamam ugdymui užtikrinti būtini fiziniai/materialiniai ištekliai (pritaikytos mokyklinės patalpos, pedagogų padėjėjai ir kt.), tinkama pedagogų kvalifikacija ir profesionalumo lygis bei glaudus pedagogų ir tėvų bendradarbiavimas, suteikiant žinių apie ugdytojų vaidmenį ADS turinčių vaikų socialinės adaptacijos eigoje.

- Ugdytojams svarbu suprasti ADS turinčių vaikų sunkumus, elgesio motyvus ir priežastis bei taikyti pedagoginius metodus, kompensuojančius šiuos sunkumus. Neatsižvelgiant į vaiko patiriamus sunkumus, galima vaiko savigraužos patirtis, galinti neigiamai paveikti jo raidą.
- Vaikui, turinčiam ADS, būdinga individuali sutrikimo raiška. Individualiai taikant kompensuojamosios pedagogikos metodus užtikrinamas vaiko gerbūvis mokykloje, socialinė adaptacija bei teigiama raida

Literatūra

1. A Brief History of ADHD. (Interaktyvus). Prieiga per internetą: <http://www.adhdeurope.eu/common-issue-texts/history/1246-a-brief-history-of-adhd.html> (Žiūrėta 2014-08-18).
2. Achenbach T.M. et al, Child/adolescent Behavioral and Emotional Problems: Implications of Cross-informant Correlations for Situational Specificity. Psychological Bulletin, 1987, N 101(2),p.213-232.
3. ADHD and the DSM 5. (Interaktyvus). Prieiga per internetą: <http://www.adhdawarenessmonth.org/wp-content/uploads/ADHD-and-the-DSM-5-Fact-Sheet1.pdf>
4. ADHD tips sheet. (Interaktyvus). Prieiga per internetą: <https://nicesweetstar.wordpress.com/category/n%E1%BB%99i/th%E1%BA%A7n-kinh/> (Žiūrėta 2014-09-11).
5. Amari Y.M., Jack A., Lerner M.D. Attention Deficit/Hyperactivity Disorder. Social Behavior and skills in children, New York, 2009, Springer.
6. American Psychiatric Association. Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, First Edition. DSM-I. Washington DC, 1952, American Psychiatric Association.
7. American Psychiatric Association. Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, Second Edition. DSM-II. Washington DC, 1967, American Psychiatric Association.
8. American Psychiatric Association. Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, Third Edition. DSM-.III. Washington DC, 1980, American Psychiatric Association.
9. American Psychiatric Association. Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, Third Revised Edition. DSM-.III-R. Washington DC, 1987, American Psychiatric Association.
10. American Psychiatric Association. Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, Fifth Edition. DSM-5. Arlington, VA. 2013, American Psychiatric Association.
11. Barkley R.A. The Nature of Self-control. New York, 1997, Guilford Press.
12. Barkley R.A. Fact Sheet: Attention Deficit Hyperactivity Disorder (ADHD) Topics. (Interaktyvus). Prieiga per internetą: <http://www.russellbarkley.org/factsheets/adhd-facts.pdf> (Žiūrėta 2014-09-11).
13. Barkley R.A. et al. Young adult follow up of hyperactive children :Antisocial activities and drug use. Journal of Child Psychology and Psychiatry. 2004, 45, p. 195-211.
14. Bierman. K.L., Furman W. The effects of social skills training and peer involvement on the social adjustment of preadolescents. Child development, 1984, N 55, p.151-152.
15. Classi P. et al. Social and emotional difficulties in children with ADHD and the impact on school attendance and healthcare utilization. Research. Child. and Adolescent Psychiatry and Mental Health, 2012, p. 6-33. (Interaktyvus). Prieiga per internetą: <http://www.capmh.com/content/6/1/33>. (Žiūrėta 2015 01 22).
16. Cohen E.G. Teaching in Multicultural Classrooms. Findings from a Model Program. McHill Journal of Education, 1990, vol 26,No 1, p.75-94.

17. Cohen, E.G. *Designing Group Work: Strategies for the Heterogeneous Classroom*, 2nd Edition, New York, 1994, Teachers College Press.
18. Cohen, E.G. et al. Can Classrooms Learn? *Sociology of Education*, 1989 N 62, p. 75-94.
19. Cooper P., Bilton, K.M. *Attention Deficit/Hyperactivity Disorder*. London, 2002, David Fulton Publishers.
20. Cooper P. AD/HD. In: A.Lewis and B.Norwich (eds), *Special Teaching for Special Children? Pedagogies for Inclusion*. Maidenhead, 2005, Open University Press, p.123–37.
21. Corrigan M.W. *Debunking ADHD -10 reasons to stop Drugging Kids for Acting Like Kids*. Maryland, 2014, Rowman and Littlefield.
22. Damm D. Thomsen P. H. *Om børn og unge med ADHD*. København. 2006, Hans Reitzels Forlag.
23. Del Campo N. et al. The roles of dopamine and noradrenaline in the pathophysiology and treatment of attention-deficit/hyperactivity disorder. *Bio Psychiatry*. 2011 Jun 15, 69(12) p. 145 -157.
24. Dupaul, G.J., Stoner, G. *ADHD in the schools: Assessment and Intervention Strategies*. New York, London, 2003, The Guilford Press.
25. Erenbjerg A.M. *At leve med ADHD. Da Rita flyttede ind*. Dansk Psykologisk Forlag. København 2009.
26. Fussel J.J., Macis M.M, Saylor C.F. Social skills and behavior problems in children with disabilities with and without siblings. *Child psychiatry and human development*, 2005, N 36 (2), p. 227-241.
27. Greene, R.W. *The explosive child: A new approach for understanding and parenting easily frustrated, "chronically inflexible" children* (Revised 4th edition). New York, 2010, Harper Collins.
28. *Guide to ADHD Support. Communication & Social Skills Development with Speech & Language Therapy*. (Interaktyvus). Priega per internetą: http://www.iaslt.ie/newFront/Documents/PublicInformation/Childhood%20Speech%20and%20Language/Speech_and_Language_therapy_ADHD_Guide.pdf. (Žiūrėta 2014-12-11).
29. Hallas-Møller A.M. *Styr dig lige. Urolige børn og unge i skole og hjem med og uden ADHD*. København. 2006, Frydenlund.
30. Haring T.G. The context of social competence: Relations, Relationships and Generalization. In S.L.Ordor, S.R.McConnell,& A.McEnvoy,eds., *Social Competence of Young Children with Disabilities: Issues and Strategies for Intervention*. Baltimore, 1992, Paul H.Brookes, p.307-320.
31. Hart E. L. et al, 1995. Developmental change in attention - deficit hyperactivity disorder in boys. A four-year longitudinal study. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 23, p. 729-749.
32. Holm D. HVASKO. *Pædagogik i hverdagen før børn med ADHD*. ADHD- forening, 2013.
33. Hupp S.D.A, Lebnlanc M., Jewell J.D., Warnes E. *History and Overview. Social Behavior and Skills in Children*. New York, 2009, Springer.
34. Lange K.W, Reichl S, Lange K M, Tucha L, Tucha O. The history of attention deficit hyperactivity disorder. *Atten Defic Hepract Disord*. 2010 Dec; 2(4), p. 241-55.
35. Laver-Bradbury C. et al. *Step by Step .Help for Children with ADHD A Self-Help Manual for Parents* London and Philadelphia, 2010, Jessica Kingsley Publishers.
36. Leskauskas D., Kuzmickas K., Baranauskienė B., Daškevičienė J. Kauno miesto pradinų klasių moksleivių aktyvumo ir dėmesio sutrikimo bei gretutinių psichikos sutrikimų tyrimas. *Medicina*, 2004; 40(6), p.589-597.
37. Mandal –Blasio R. et al. *Challenging behaviors. - Social behavior and skills in children.*, New York, 2009, Springer, p. 97-158.

38. Mikami A.Y. et al, Prevention of peer rejection through a classroom level intervention in middle school. Journal of primary prevention, 2005, No. 26, p.5-23.
39. Mikami A.Y. et al. Attention-Deficit/Hyperactivity disorder. -Social Behavior and skills in children, New York, 2009, Springer.
40. Parker H.C. The ADHD Handbook for Schools Effective Strategies for Identifying and Teaching Students with Attention-Deficit/Hyperactivity Disorder. Florida, 2005, Specialty Press, Inc. Plantation.
41. Pringle M. K., The needs of children, London, 1980, Hutchinson.
42. Rumpf J. Rėkia, pešasi, viską gadina. Kaunas, 2004, Šviesa.
43. Sheridan S.M. & Walker D. Social Skills in Context: Considerations for Assessment, Intervention and Generalization . In: C.R. Reynolds & T.B. Gutkin (Eds.). The Handbook of School Psychology, 3rd ed. New York, 1999, Wiley and Sons, p.686-708.
44. Still G. F. Some abnormal psychical conditions in children: the Goulstonian lectures. Lancet. 1902, 1, p.1008–1012.
45. Teaching Children with Attention Deficit Hyperactivity Disorder: Instructional Strategies and Practices. 2008.
46. Teeter P. A. Interventions for ADHD: Treatment in developmental context. New York, 1998, Guilford Press.
47. Valentine C.V. The normal child and some his abnormalities. London, Pequin books, 1967.
48. Warnes E.D., Sheridan, S.M. , Geske, J. & Warnes W.A. A Contextual Approach to the Assessment of Social Skills. Identifying Meaningful Behaviors for Social Competence. Psychology for the Schools, 2005, No 42, p.173-187.
49. Wheeler L. The ADHD Toolkit. Los Angeles, 2010, Sage.

EDUCATION PECULIARITIES OF CHILDREN AND TEENAGERS WITH ATTENTION DEFICIT HYPERACTIVITY DISORDER

Summary

ADHD is one of the common neurodevelopmental disorder in children characterized by inattention, hyperactivity and impulsivity. Current research indicates some dysfunctions and imbalance of neurotransmitters (dopamine especially). This causes the need to engage ADHD children in education process adequately.

The article analyzes difficulties of ADHD children and use of general principles of compensatory education for upbringing the children with ADHD.

The authors emphasize the necessity of cooperation of educators and parents in the process of social adaptation of ADHD children. Both school teachers and parents should understand ADHD nature and manifestations to help the children to solve the problems of everyday life and to improve their adaptation and development.

Keywords: psychiatric health, ADHD children, upbringing of children with ADHD.

Dr. Angelė Čepėnaitė,

Mykolo Romerio universitetas, Socialinių technologijų fakultetas

Edukologijos ir socialinio darbo katedra

Ateities g. 20, LT- 05303 Vilnius

El. paštas angelec@mruni.eu

Dr. Beata Diomšina

Vilniaus universitetas, Medicinos fakultetas

Psichiatrijos klinika

Vasaros g. 5, LT-10309. Vilnius

El. paštas beata.diomsina@mf.vu.lt

KOMUNIKACIJOS PROCESO PASITELKIANČIO INFORMACINĖS TECHNOLOGIJOS ANALIZĖ, TOBULINANT STUDENTŲ PROFESINĮ PASIRENGIMĄ

Edvardas Mažliokas, Utenos kolegija

Santrauka

Informacinių technologijų paskaitų metu Utenos kolegijos studentų atliktuose tyrimuose buvo atskleisti teigiami ir neigiami veiksniai, turintys įtakos studentų bendravimo veiksmingumui. Teigiama patirtis siejama su studentų tarpusavio santykiais bei santykiais su institucijų darbuotojais, ir profesinio tobulėjimo galimybėmis. Tyrimo metu buvo atskleista ir neigiama komunikacijos tarp studentų bei santykių su darbuotojais patirtis.

Nagrinėjamos temos aktualumas akivaizdus. Remiantis statistiniais duomenimis, žmonių naudojančių kuo įvairesnes komunikacijos formas (kompiuterines), skaičius kasmet vis didėja. Nors ši tema yra ypač aktuali, tačiau ji nėra plačiai išanalizuota ir žinoma.

Darbo su studentais analizės rezultatai leido suformuluoti šias pagrindines prielaidas: studentai žino apie komunikaciją - kaip reiškinį - ir mano, kad ši problema yra aktuali jų aplinkoje; tačiau kita dalis studentų yra gana tolerantiški šiuo klausimu, o tai gali sąlygoti abejingumą bendraujant. Pokalbio metu apklaustų studentų dalis tvirtina, kad būtina ir toliau tęsti tyrimus, susijusius su komunikacijos paplitimu ateityje.

Raktiniai žodžiai: verbalinė ir neverbalinė komunikacija, bendravimas, tarpusavio ryšiai, stebėsena, komunikacijos priemonės.

Įvadas

Žymus Amerikos filosofas ir istorikas J. Fiske knygoje „Įvadas į komunikacijos studijas“ teigia: komunikacija yra viena iš tų žmogaus veiklų, kurias kiekvienas atpažįsta, bet mažai kas gali bent kiek tiksliau apibrėžti. Komunikacija – tai pokalbis, televizija, informacijos platinimas, keitimasis sukurta sutvarkyta informacija tarp dviejų ar daugiau žmonių, siekiant bendro supratimo, literatūros kritika.

Tuo tarpu intelektinės komunikacijos istorijos pradininkas J. D. Peters „Kalbėjime vėjams“ teigia, kad „komunikacija yra marga intelektualių ir kultūrinių srovių sampyna, mūsų laikmečio konfrontacijų su savimi pačiu kodas. Suprasti komunikaciją reiškia suprasti daug daugiau“.

Beprotišku greičiu modernėjant informacinėms technologijoms, neįmanoma įsivaizduoti šios dienos be sąvokos „komunikacija“, kuri nuo seniausių laikų įsiskverbė į žmonijos gyvenimą [7]. Apie komunikacijos įtaką ir poveikius gana plačiai diskutuojama ne tik visuomenės, bet ir mokslo terpėje, atliekami įvairūs tyrimai. Šiame straipsnyje bus analizuojamas masinės komunikacijos poveikis - kaip reiškinys, jo formos ir priemonės.

Sąvoka „komunikacija“ apibrėžiama įvairiai, tai:

- informacijos perdavimas tarp subjektų ir objektų – asmenų, vietų procesų ir mašinų;
- informacijos perdavimas vienu ar daugiau kanalų tarp šaltinio ir imtuvo pagal ryšio protokolą ir patogiu gavėjui suprasti ir interpretuoti būdu;
- mokslo ir technikos šaka, tirianti duomenų pateikimo, perdavimo, interpretavimo ir apdorojimo procesus tarp asmenų vietų ar mašinų, neprarandant tiems duomenims priskirtųjų reikšmių ir t.t. [1]

Komunikacija yra procesas, kurios metu keičiamasi informacija bendros simbolių, ženklų ir elgesio sistemos pagalba. Šis procesas labai svarbus bendruomenės elgsenai, kadangi taip realizuojami žmogiškieji santykiai. Komunikacijos procesas vyksta šia grandine: mintyse suformuluojama idėja, užkoduojama, perduodama, priimama, iškoduojama (suprantant jos prasmę) ir naudojama [2]. Sėkmingos komunikacijos šerdis – informacijos pateikimo tikslumas bei jos interpretavimo adekvatumas.

Dažnai apie šnekamąją ar rašytinę kalbą galvojame kaip apie tiesioginės komunikacijos priemonę, tačiau mūsų siunčiamas žinias stipriai veikia tokie nežodiniai veiksniai kaip kūno judesiai, drabužiai, atstumas nuo žmogaus, su kuriuo kalbame, mūsų poza, veido išraiška, akių judesiai bei kūno sąlytis [3].

Straipsnio tikslas – remiantis įvairiomis refleksijomis, nustatyti komunikacijos poreikio svarbą profesinio studentų tobulėjimo aspektu.

Tyrimo objektas – komunikacijos priemonių ir būdų paplitimo analizė Socialinio darbo studentų bendruomenėje. Straipsnyje pateikiama komunikacijos procesų teorinė samprata, atskleidžiamos būdingiausios problemos bei aptariamasi jų sprendimo galimybės, pristatomi studentų tyrimo apie komunikavimo situaciją aplinkoje, rezultatai.

Siekiant iširti respondentų nuomonę apie jų aplinkoje vartojamas komunikacijos formas bei metodus, buvo atliktas tyrimas - anketinė studentų apklausa, taip pat buvo stebimi procesai, įvykiai, veikla ir pan. Tyrime dalyvavo 73 socialinio darbo specialybės studentai. Tyrimas vyko 2013 m. rugsėjo - gruodžio mėnesiais ir 2014 m. rugsėjo - gruodžio mėnesiais. Tyrimo instrumentas - 17 klausimų anketa (15 uždaro ir 2 atviro tipo klausimai).

Komunikacijos formų ir jų taikymo dažnio Utenos kolegijos Medicinos fakulteto Socialinio darbo studijų programos studentų tyrimo rezultatų apžvalga

Komunikaciją galime nagrinėti įvairiais aspektais. Skiriama formali ir neformali, individuali ir masinė, vienaspusė ir abipusė, vertikali ir horizontali bei daugelis kitų komunikacijos rūšių. Tačiau komunikacijos teorijoje skiriami šie trys pagrindiniai bendravimo tipai [6], tai yra:

- verbalinis bendravimas – tai žodžiais išreikšta informacija, kuri gali būti vokalinė (sakytinė) ir nevokalinė (rašytinė) kalba;
- paraverbalinis bendravimas – tai kalbėjimo tempas, intonacija, pauzės, balso tembras;
- neverbalinis bendravimas – tai kūno kalba, t.y. bendravimas be žodžių (gestais, judesiais, mimika, veido išraiška, akių žvilgsniu).

Bendraudami, žmonės informuoja vieni kitus ne tik kalba, bet ir veido išraiška, kūno judesiais, pasirinkdami distanciją, parodydami, kaip jaučiasi, ką galvoja, kaip nori pasielgti, nepasakydami nė vieno žodžio [6].

Remiantis minėtų studentų atliktu tyrimu (2013), galima teigti, kad informacijos perdavimo procese verbalinės priemonės – t.y. vien žodžiai - perduoda tik 7 proc. visos informacijos, o neverbalinės priemonės – net 55 proc. Pakartotinai atlikus panašius tyrimus (2014), buvo siekiama sužinoti, kokią vietą žmonių bendravime užima neverbalinis elgesys. Nustatyta, kad vidutiniškai žmogus kalba žodžiais tik 10-11 minučių per dieną, ir kad kiekvienas sakinytis vidutiniškai skamba ne ilgiau, kaip 3 sekundes. Tyrimo metu buvo atskleista ir tai, kad žodinis bendravimas pokalbyje sudaro ne mažiau nei 35-38 proc., o daugiau nei 62 proc. informacijos perduodama neverbaliniais gestais.

Visur galima sutikti žmonių, mokančių atidžiai klausytis. Yra žmonių, kuriuos galėtume apibūdinti kaip “gerus klausytojus“, o galbūt taip kažkas galėtų apibūdinti ir Jus. Žmonės be galo mėgsta būti išklausyti. Jausdami, jog mūsų kas nors įdėmiai klausosi, mes galime atsiverti, jaustis vertinamais [4]. Taigi klausymasis yra dovana, kurią galime teikti kitiems. Tai ypač svarbu kokybiškai komunikacijai su kitais žmonėmis. Gebėjimas išklausyti gali būti prilyginamas dovanai, nes šis gebėjimas reikalauja daug klausytojo pastangų – kuriam laikui savo rūpesčius klausytojas turi atidėti į šalį ir visą dėmesį sutelkti į kitą žmogų (žr. 1 pav.).

1 pav. Tiriamųjų pasiskirstymas pagal komunikuojant praleistą laiką

Iš atlikto tyrimo matyti, jog 45-50 proc. viso komunikacijai skirtą laiką mes skiriame klausymui. Visos tiriamųjų imties kontekste mes praleidžiame apie 9% bendraudami raštu, 16% - skaitydami, 30% - kalbėdami, 45% - klausydami. Tyrimas patvirtino ir tai, kad daugumos apklaustųjų tokius tyrimų rezultatus lėmė jų pasiskirstymas pagal praktinę patirtį.

Daugeliui žmonių klausytis nėra lengva, todėl tai yra viena pagrindinių neefektyvaus bendravimo priežasčių. Būtent tai gali nulemti daugelio nesusipratimų, klaidų ir problemų atsiradimą.

Dažniausiai nesiklausoma dėl gana paprastų priežasčių:

- neįdomu;
- mes mąstome apie mums svarbesnes problemas;
- esame pavargę;
- paprasčiausiai tingime [4].

Yra ir sudėtingesnių, ne taip lengvai įžvelgiamų - vidinių nesiklausymo priežasčių, manant, kad žmogus įdomiausias pats sau.

Prastais klausytojais įvardijami tie, kurie:

- mano esantys aptariamoms temoms geriausi išmanytojai ir turi parengę atsakymus į visus klausimus;
- nenori klausytis kitų išsakomų kritiškų minčių apie save ir tuomet reaguoja audringai;
- yra neigiamai nusistatę kalbėtojo atžvilgiu, ir tai trukdo objektyviai suprasti informaciją.

Nepamirškime ir to, kad efektyviai klausytis gali trukdyti ir aplinkiniai veiksniai:

- pernelyg tyli pašnekovo kalba;

- transporto priemonių ar elektros prietaisų keliamas triukšmas;
- pašnekovo monotoniškumas kalbant, ar jo gestai;
- filtrai (išankstinė nuostata, ką norime išgirsti);
- emociniai barjerai (replikos, vertinimas);
- fiziniai faktoriai (nuovargis, liga, triukšmas);
- menki klausymosi įgūdžiai [6].

Manoma, kad klausytis yra tas pats, kas ir girdėti. Tačiau tai netiesa. Girdėjimas yra įgimta žmogaus savybė, o klausymasis – išmokta. Jei tapatiname šiuos du dalykus, nematome prasmės mokytis klausytis, o tuomet susiduriama su daugybe problemų: prarandama svarbi informacija, neteisingai suprantami kiti, jaučiamasi nuskriaustais, pasimetama, suirztama, nukenčia santykiai su kitais žmonėmis. Efektyvus klausymasis yra aktyvus, o ne pasyvus procesas, kurio metu žmogus išsikvoja daug energijos ir jėgų [5] (žr. 1 lentelę).

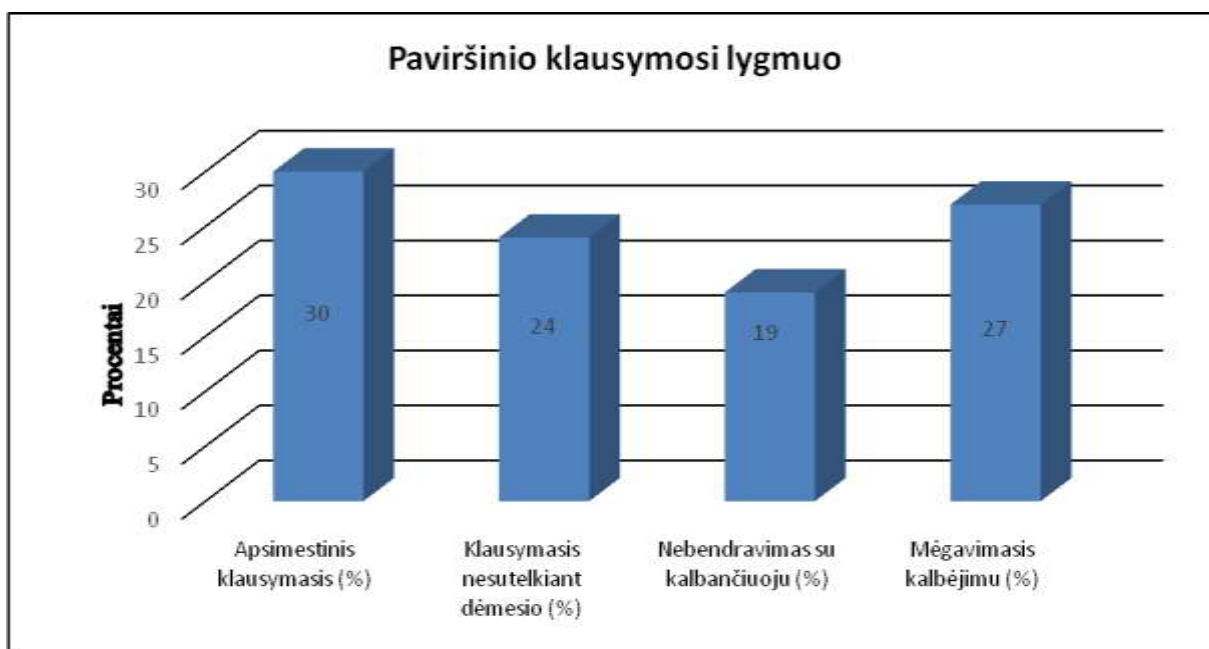
1 lentelė

Klausymosi lygmenys

Nr.	Lygmens pavadinimas	Klausymosi ypatumai
1.	Paviršinis klausymasis	„Nors ir atrodo, jog aš klausausi, iš tikrųjų to nedarau. Mintys kažkur nuklydę, kažkur į tolį“.
2.	Šnekamasis klausymasis	„Aš išitraukęs į pokalbį, klausausi, kalbu, galvoju, kalbu – galvoju ir t.t.“
3.	Aktyvusis klausymasis	„Esu labai susitelkęs į tai, ką jūs sakote, įsimenu faktus, įdėmiai klausausi“.
4.	Atidus klausymasis	„Esu sutelkęs dėmesį į jus, ne į save, dabar pradedu suprasti – kas jūs esate“.

Paviršinio klausymosi lygmens vertinimas. Vertinant socialinio darbo studentų klausymosi lygmenį, taikyta nuo 0 iki 100% vertinimo skalė. Visos tiriamųjų imties kontekste 30 proc. jų mano, kad jie klausosi apsimetinėdami, maždaug tiek pat – 24 proc. tiriamųjų klausosi, nesutelkdami dėmesio, 19 proc. mano, kad jie nebendrauja su kalbančiuoju, ir 27 proc. apklaustųjų mėgaujasi kalbėjimu.

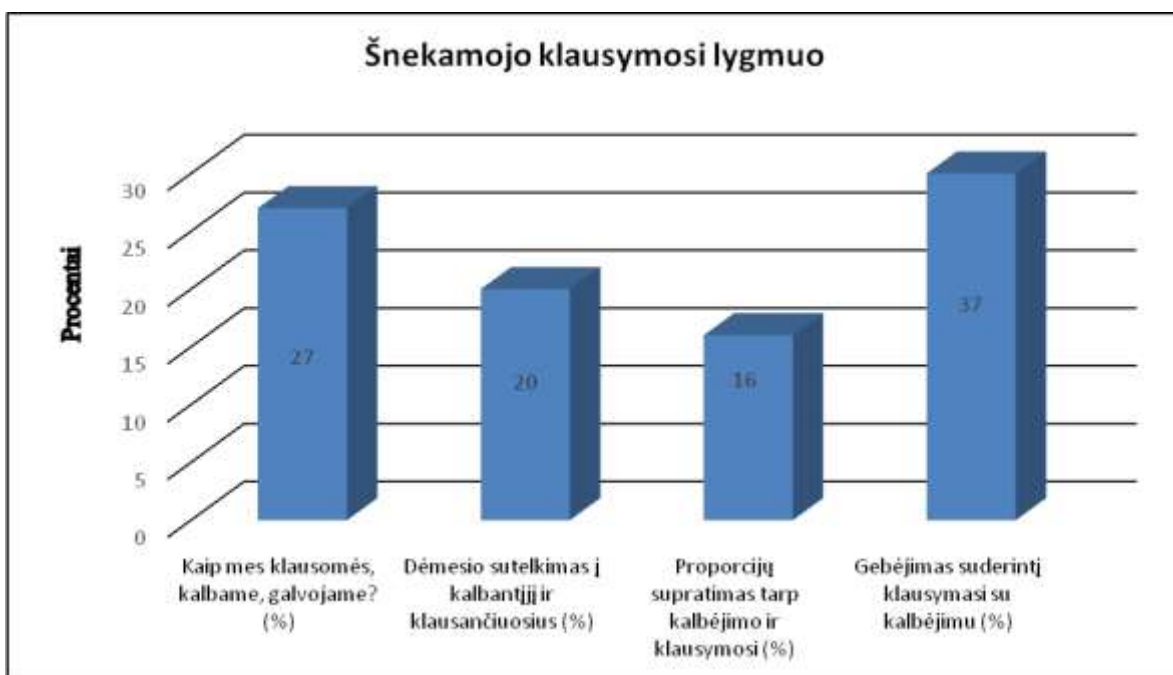
Toks klausymasis dar gali būti vadinamas „apsimestiniu klausymu“ t.y. - kuomet žiūrima į kalbantįjį ir tiesiog linksima galva, pridėdama klausymą reiškiančių žodžių, pvz.: „hmmm“, „taip“, „kaip įdomu“, „taip, taip - aš klausausi jūsų“ ir t.t. (žr. 2 pav.).

2 pav. Tiriamųjų pasiskirstymas pagal paviršinio klausymosi lygmenį (procentinis pasiskirstymas)

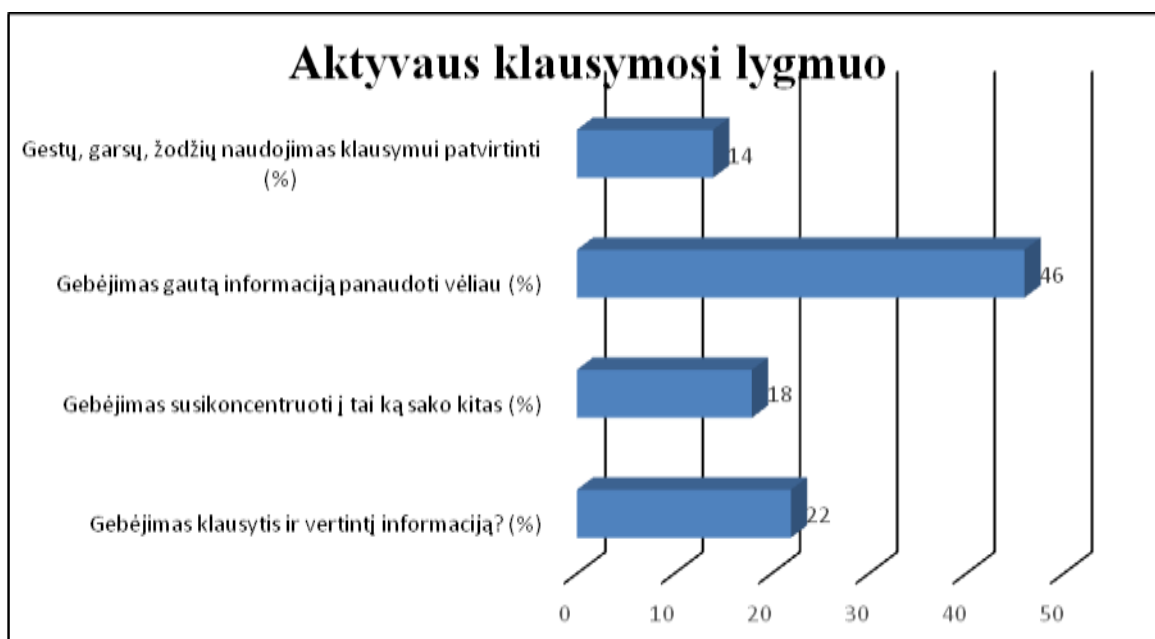
Galima daryti prielaidą, kad tokius tyrimo rezultatus lėmė tiriamųjų pasiskirstymas pagal praktinę patirtį.

Teigiama, kad klausymosi lygmens pilnesniam vertinimui įtakos turi ir kita klausymosi kategorija - šnekamasis klausymasis. Buvo pasidomėta, ar tiriamųjų klausymosi lygmens vertinimui vienodos reikšmės turi šnekamasis klausymasis. Atlikus gautų duomenų analizę, paaiškėjo, kad klausiamieji savo kompetenciją vertina taip: 37 proc. jų mano, kad geba ir klausytis ir kalbėti. 16 proc. - supranta proporcijų būtinumą tarp kalbėjimo ir klausymosi. Pakankamai nemažai respondentų - 27 proc. - nurodė, kad kontroliuoja savo kalbą. (žr. 3 pav.).

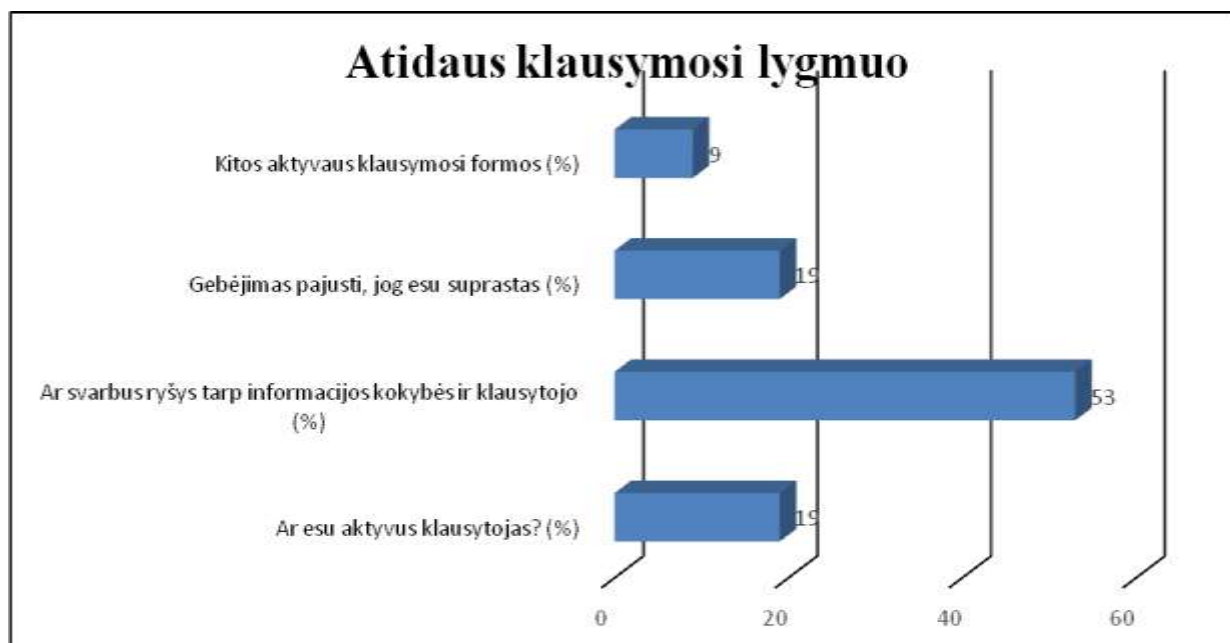
3 pav. Tiriamųjų pasiskirstymas pagal šnekamojo klausymosi lygmenį (procentinis pasiskirstymas)

Studentų atsakymai į klausimą apie tai, ar jie yra aktyvaus klausymosi šalininkai, pasiskirstė gana įdomiai: nedaug skiriasi atsakymai į klausimus apie gebėjimą susikonscentruoti į tai, ką sako kitas (18 proc.), taip pat - nedaugelis apklaustųjų nurodė ir gestų, garsų ir žodžių naudojimą klausantis, (14 proc.) ir gebėjimą klausytis ir vertinti informaciją (22 proc.). Išsiaiškinus studentų nuomonę, paaiškėjo, kad gautą informaciją panaudoti vėliau geba 46 proc. (žr. 4 pav.).

4 pav. Tiriamųjų pasiskirstymas pagal aktyvaus klausymosi lygmenį (procentinis pasiskirstymas)

Minėtos specialybės studentų buvo klausiama, kiek svarbus jiems ryšys tarp informacijos kokybės ir klausytojo. 53 proc. jų nurodė, kad gana svarbus gebėjimas pajusti, jog esi suprastas ir ar esi aktyvus klausytojas, respondentų atsakymai apie tai pasiskirstė po lygiai (19 proc.). Kitas aktyvaus klausimo formas nurodė 9 proc. respondentų. Tokie rezultatai patvirtina, kad klausytojo vaidmuo komunikacijoje yra labai svarbus (žr. 5 pav.).

5 pav. Tiriamųjų pasiskirstymas pagal atidaus klausymosi lygmenį (procentinis pasiskirstymas)

Pastebėtina, kad bendra asmens laikysena suteikia pirmą įspūdį apie jo nusiteikimą bendrauti. Pagal laikyseną galime suvokti, ar žmogus pasitiki savimi, ar bijo, ar jaučiasi nesaugus. Laikysena yra vienas pastebimiausių kūno kalbos ženklų, ji itin tiksliai nusako žmogaus vidinę būseną ir suteikia pirminį įspūdį apie pašnekovą (žr. 2 lentelę).

2 lentelė

Kūno padėtis bei laikysena	
Teiginiai	Atsakymai (%)
„Pakelta galva (perdėtas pasitikėjimas, pranašumo demonstravimas)“	43
„Viršutinė kūno dalis pasvirusi atgal (perdėtas pasitikėjimas savimi, kito nepriėmimas, demonstravimas nuostatos „Man nesvarbu“, savęs išaukštinimas)“	8
„Galva įtraukta į pečius (nepasitikėjimas, baimė, nervingumas, noras pasislėpti)“	3
„Važinėjimasis, muistymasis kėdėje (nepasitikėjimas, nekantrumas, nesaugumas, noras imtis veiklos)“	16
„Sėdėjimas atsilošus (nesidomėjimo ir atviro prieštaraavimo ženklas)“	30

Kitu anketos klausimu siekta išsiaiškinti studentų nuomonę apie tai, kiek svarbūs rankų gestai komunikacijos procese (žr. 3 lentelę).

3 lentelė

Studentų nuomonė apie rankų gestų svarbą komunikacijoje

Teiginiai	Atsakymai (%)
„Platūs išraiškingi rankų mostai (pasitikėjimas, užtikrintumas)“	17
„Neplatūs, neryžtingi rankų mostai (netikrumas, nepasitikėjimas)“	4
„Bandymas paslėpti delnus (signalas, jog pašnekovas nori nuslėpti tiesą)“	11
„Sunerti rankų pirštai (nusivylimas, noras nuslėpti neigiamą požiūrį į ką nors. Neigiamas jausmas tuo stipresnis, kuo sunertos rankos yra arčiau veido)“	48
„Smakro glostymas, burnos pridengimas ranka; nosies palietimas (sprendimų priėmimo ženklas, teigiamų lūkesčių bei palankios situacijos suvokimas, nejaučiama simpatija, nepasitikėjimas pašnekovu)“	20

Paaikškėjo, kad rankų gestai yra mažiausiai krintantys į akis, tačiau - galingiausi neverbalinės kalbos įrankiai. Rankų gestai gali suteikti labai naudingos informacijos apie pašnekovą. Jie signalizuoja itin daug emocinių būsenų (žr. 3 lentelę).

4 lentelė

Kojų judesiai bei padėtis

Teiginiai	Atsakymai (%)
„Kojų sukryžiuavimas: keliai ar pėdos nukreipti į pašnekovo pusę (pasitikėjimas, palankumo parodymas)“	30
„Kojos, pariestos po kėde (nepasitikėjimas, neramumo jausmas, jausmas, lyg būtų įspraustas į kampą, emocinis diskomfortas)“	31
„Kojų sukryžiuavimas: keliai nukreipti nuo pašnekovo (nepasitikėjimas, nepriėmimas, nepalankumo demonstravimas, apsauginis barjeras)“	23
„Beldimas koja į grindis (nekantravimas, nepasitikėjimas savimi, tačiau intensyvus kojos judinimas kartais dar gali reikšti ir tai, jog asmuo jaučiasi nejaukiai, yra įsitempęs, suirzęs ir pasiruošęs greičiau sprukti iš susitikimo)“	16

Kojos, rodos, nieko nereiškia bendraujant, ir ypač tada, kai bendraujama ne stovint, o atsisėdus, tokiu atveju - pašnekovo kojų nematyti, tačiau jų judesiai suteikia ne mažiau naudingos

informacijos apie žmogų, nei kiti kūno ženklai. Žmonės nujaučia, ką gali išduoti jų mimikos ar rankų judesiai, tačiau dažnai neturi jokio supratimo, ar kalbėdami, judina pėdas ir kokias žinutes jomis siunčia (žr. 4 lentelę).

5 lentelė

Akių kontaktas, žvilgsnis	
Teiginiai	Atsakymai (%)
„Bėgiojantis žvilgsnis (nepasitikėjimas, netikrumas, vengimas, nerimas)“	17
„Tiesus žvilgsnis (pašnekovas yra nuoširdus, atviras, patiklus)“	21
„Dažnas akių kontaktas (didelė simpatija pašnekovui, pasirengimas jį priimti be jokių išlygų)“	53
„Nuleisti akių vokai (žmogaus drovumas, pasitikėjimo savimi stoka, noras nuslėpti, ką jis iš tikrųjų jaučia)“	9

Galima teigti, kad bendraudami, žmonės negali nuolat žiūrėti vienas kitam į akis. Pokalbio metu tiesioginis akių kontaktas išlaikomas daugiausia 60 proc. viso laiko. Akys parodo susidomėjimą asmeniu, su kuriuo kalbamasi. Kalbėdami, žmonės naudoja akių kontaktą tam, kad pamatyti, kokią įtaką jų kalba daro klausytojui. Kalbėtojas, atidžiai žiūrėdamas į klausytoją, bando išsiaiškinti, ką pastarasis galvoja (žr. 5 lentelę).

6 lentelė

Veido išraiška	
Teiginiai	Atsakymai (%)
„Pakelta apatinė lūpa, į viršų pakelti antakiai (nepasitikėjimas, abejojimas, savęs sureikšminimas, perversinimas arba nepriklausomybės demonstravimas)“	46
„Suraukti antakiai, lūpos sučiauptos, akys - šnairuoja į šalis (akivaizdus nepasitenkinimas, nepritarimo ženklas, pašaipos ženklas)“	39
„Tvirtai suglaustos lūpos, į apačią plėtėjanti nosis, žvairuojantis žvilgsnis“	15

Tyrimo metu nustatyta, jog mokėjimas „skaityti“ aplinkinių veidus leidžia geriau suprasti ar nuspėti, kokie jausmai juos tuo metu valdo (žr. 6 lentelę). Kiekvienas veidas neišvengiamai ką nors sako. Vieni veidai gali būti mažiau išraiškingi, kiti – labiau, tačiau visi jie yra tarsi savita žmogaus jausmų skelbimų lenta, nes bendraudami, sutelkiame dėmesį į pašnekovo veidą.

Išvados

1. Atlikti tyrimai rodo, kad svarbiausia bendravimo dalis yra klausymasis (45%) bendrojo komunikacijai skirtu laiku. Nustatyta, kad klausymosi metu žmonės geriau supranta vienas kitą, gimsta daugiau naujų minčių, kurios išgirstamos iš pašnekovo ir tokiu būdu galima jomis dalintis su kitais.
2. Apibendrinus tyrimo rezultatus, paaiškėjo, jog labai dažnai klausymasis nėra efektyvus. Efektyviai klausytis trukdo daugelis veiksnių. Pastebėta, kad klausytojams būdingas prastas

susikoncentravimas į klausytoją (22 %), taip pat ir aplinka (14 %) kartais nėra palanki, norint išgirsti kitą žmogų.

3. Nustatyta, kad įvairūs lygmenys ir klausymosi stiliai gali daug pasakyti apie žmogų ir jo bendravimo sugebėjimus. Atlikus tyrimą paaiškėjo, kad tie žmonės, kurie klausosi atidžiau (37 %), rečiau klysta, rečiau nuvilia kitus, veikia, vadovaudamiesi geresnės kokybės informacija.
4. Remiantis tyrimo rezultatais (37%) ir įvairiais literatūros šaltiniais, galima teigti, kad bendraujant, galima geriausiai perduoti kitiems tai, apie ką galvojama, perteikiami susiformavę vertinimai bei požiūris į aplinkinius. Kūno kalbos pažinimas padeda ne tik geriau pažinti save, bet ir efektyviau bendrauti su kitais.
5. Nustatyta, kad patys pastebimiausi ir esminiai kūno kalbos ženklai (pakelta galva 43%, rankų judesiai 48%, akių kontaktas 53%) bei bendra kūno laikysena nepastebimai lydi komunikuojant gyvai.
6. Analizuojant respondentų atsakymus, nustatyta, kad visi neverbalinės kalbos ženklai parodo, ar pašnekovas pasitiki savimi, ar abejoja, ar bijo, ar - meluoja, nes kiekvienas kūno judesys papildoma vienas kitą ir sudaro visumą, tereikia mokėti „skaityti“ kūno siunčiamus signalus.

Literatūros sąrašas

1. Almonaitienė, J. (2002). Bendravimo psichologijos vadovėlis. Vilnius: Mintis.
2. Sirtautienė, D. (2003). Masinės komunikacijos teorija. (Metodinė pratybų knyga). Klaipėda: KU.
3. Sirtautienė, D. (2010). Kalbinis bendravimas: kalbu, klausausi, stebiu. Studijų knyga. Klaipėda: KU
4. Wisenan, R. (2011). Klausymosi lygmenys. Vilnius: Alma Littera.
5. Uzniene, R. (2012). Media – agents of socialization. Regional formation and development studies. Journal of Social Science. No.3(8). Klaipėda: KU leidykla, p. 231–239
6. Bagdonavičius, V., Barkauskaitė, M., Poškienė, A. (1980). Elgesio kultūra. Vilnius: Mintis.
7. Prieiga internetu: http://sraiziene.home.mruni.eu/wp-content/uploads/Bendravimas_studentams.pfd. [žiūrėta: 2015-01-05]
8. Prieiga internetu: http://catalog.flatworldknowledge.com/bookhub/3?e=bauer-ch08_s03# [6]. [žiūrėta: 2015-02-19]

Summary

During Information Technology lectures, the students of *Utena college* have made a research which revealed the positive and negative factors affecting communication efficiency for the students. Positive experience is associated with relations between students and customers as well as with relations between employees of institutions and professional development opportunities. There is also another outcome of this research that reveals a negative experience of communication between students and employees relations. Although this topic is relevant, but it is not widely known and analyzed.

The outcome of this research that was made while working with students and students after finishing studies have identified the following key assumptions: students know about communication as a phenomenon and believes that this problem is relevant in the environment that surrounds them; however another part of the students is quite tolerant of this issue which may lead

to apathy in communication. A part of the students that participated in the survey claims that it is essential to continue research related to the spread of communication in the future.

Keywords: verbal and nonverbal communication, interaction, interrelations, monitoring, communication tools.

Edvardas Mažliokas

Utenos kolegijos verslo ir technologijų fakultetas, elektros ir informatikos inžinerijos katedros lektorius. edvardas@utenos-kolegija.lt

OPERACINĖS SLAUGYTOJŲ PROFESINIŲ SUSIŽEIDIMŲ ADATOMIS IR KITAI AŠTRIAIS INSTRUMENTAIS DAŽNUMO IR POBŪDŽIO VERTINIMAS

Natalja Surgunt

dr. Daiva Kriukelytė

Lietuvos sveikatos mokslų universitetas, Medicinos akademija
Slaugos fakultetas, Slaugos ir rūpybos katedra

140

Santrauka

Darbo tikslas – įvertinti operacinės slaugytojų susižeidimų adatomis ir kitais aštriais instrumentais dažnumą ir pobūdį. Tyrimas atliktas 2013 metų sausio – balandžio mėnesiais Vilniaus ir Kauno miestų tretinio lygio ligoninėse. Tyrimui panaudota vokiečių mokslininkės dr. Sabine Wicker sudarytos anketos: „Atsitiktinis susižeidimas“ („Ein stich stecktan“) ir „Sumažinti pavojų užsikrėsti – vengti adatos dūrio“ („Infektionsrisiken senken – Nadelstichverletzungen vermeiden“). Anketos išverstos į lietuvių kalbą. Viso buvo išdalinta 200 anketų, grįžo 185 anketos, iš jų nepilnai atsakytos 10. Statistinei analizei buvo naudotos 175 užpildytos anketos. Statistiniam duomenų apdorojimui naudoti SPSS 11.0 ir Microsoft Excel programų paketai. Statistinis duomenų reikšmingumas tikrintas pagal chi kvadrato (χ^2) kriterijų ir statistinį reikšmingumą (p). Duomenų skirtumas reikšmingas, kai $p < 0,05$.

Analizuojant tyrimo duomenis, nustatyta, kad tarp apklaustųjų nebuvo nei vieno operacinės slaugytojo, kuris nebūtų bent kartą, per visą savo profesinę veiklą, patyręs susižeidimo. Tyrimo metu nustatyta, kad dažniausia (40,6 proc., $n=71$) respondentai susižeidė įsidurdami adata. Susižeidimų metu dažniausiai (46,3 proc., $n=81$) darbo priemonė buvo užteršta krauju. Vertinant operacinės slaugytojų susižeidimų sunkumą, nustatyta, kad paviršinius sužeidimus patyrė 48,6 proc. ($n=85$).

Raktažodžiai: operacinės slaugytojai, susižeidimai adatomis ir kitais aštriais instrumentais

Išvadas

Praėjusio amžiaus pabaigoje epidemiologine problema tapo virusinės ligos, plintančios per odos ir gleivinių pažeidimus. Sveikatos priežiūros įstaigose vienas iš svarbiausių profesinės rizikos veiksnių – susižeidimai adatomis ir kitais aštriais, krauju užterštais, medicinos prietaisais. Didžiausia susižeidimų rizika yra susijusi su kraujo keliu plintančiomis infekcijomis. Krauju užterštos adatos ir kiti krauju užteršti aštrūs prietaisai gali perduoti daugiau kaip 20 pavojingų, per kraują plintančių mikroorganizmų (tuberkuliozės, vėjaraupių, salmoneliozės ir kt.) [1]. Vienas aktualiausių medicinos darbuotojų profesinės rizikos klausimų sveikatos priežiūros įstaigose –

virusinių hepatitų B (toliau HBV) ir C (toliau HCV), žmogaus imunodeficito viruso (toliau ŽIV) plitimas, susižeidus arba užsikrėtus biologiniais skysčiais. Virusiniai hepatitai iki šiol tebėra viena iš svarbiausių pasaulio, taip pat ir Lietuvos, visuomenės sveikatos problemų [2].

Operacinės slaugytojai priklauso padidintos rizikos grupei, užsikrėsti kraujų plintančiomis virusinėmis ligomis (HBV, HCV, ŽIV). Problemos apimtis nėra pilnai ištirta. Nacionalinis Institutas darbuotojų saugos ir sveikatos (NIOCH) praneša, kad nuo 600 000 iki 800 000 poodinių susižalojimų patiria sveikatos priežiūros darbuotojai [3].

Operacinės komandos nariai nuolat susiduria su dideliais kraujo kiekiais, kruvinais kūno skysčiais ir kitomis biologinėmis medžiagomis. Operacinės aplinkoje yra daug aštrių instrumentų. Tai didina poodinių susižeidimų užterštais aštriais objektais riziką ir sukelia padidintą riziką užsikrėsti krauju plintančiomis virusinėmis ligomis. Atliktas tyrimas parodė, kad operacinės darbuotojai patiria didžiausią kiekį poodinių susižeidimų (70 - 96 proc.). Dažniausia operacinėje susižeidžiama siuvimo adatomis (51 proc.), tuščiavidurėmis adatomis (13 proc.), skalpeliais (11,7 proc.) [4]. Nustatyta, kad chirurginių procedūrų metu sužeidimus patiria nuo 7 proc. iki 15 proc. operacinės darbuotojų [4].

Susižeidimai aštriais instrumentais Lietuvos sveikatos priežiūros įstaigose dažni: darbe susižeidžia 49 proc. slaugytojų, 34 proc. gydytojų. Tačiau susižeidimų registracija vyksta labai vangiai, pranešama tik apie sunkesnius susižeidimus arba esant didelei rizikai užsikrėsti kraujo keliu perduodamais infekcinių ligų sukėlėjais ir esama situacija neatspindi realybės [5].

HBV infekcija yra globalinė visuomenės sveikatos problema. Lėtinę infekciją turintiems asmenims gali vystytis progresuojanti lėtinė kepenų liga: lėtinis hepatitas, cirozė ir vėžys.

Sveikatos priežiūros personalas nepilnai suvokia grėsmės savo sveikatai. Visi darbuotojai privalo kuo labiau rūpintis savo ir kitų asmenų sauga ir sveikata. Darbo sauga – pagrindinis kokybiškas profesinės veiklos aspektas. Tačiau operacinėse darbo sauga nėra pakankamai vertinama [6].

Darbo tikslas – įvertinti operacinės slaugytojų susižeidimų adatomis ir kitais aštriais instrumentais dažnumą ir pobūdį.

Tyrimo metodika

Siekiant įvertinti operacinės slaugytojų profesinio susižeidimo riziką, 2013 metais sausio – balandžio mėnesiais atliktas kiekybinis tyrimas. Tyrimo metodas – anketinė apklausa. Tyrimui panaudota vokiečių mokslininkės dr. S. Wicker sudaryta anketa „Atsitiktinis sužeidimas“ (Ein stich stecktan), „Sumažinti pavojų užsikrėsti – vengti adatos dūrio“ (Infektionsrisiken senken – Nadelstichverletzungen vermeiden). Anketos išverstos į lietuvių kalbą.

Anketą sudaro dvi dalys: bendroji ir specialioji. Bendroji anketos dalis skirta duomenims apie respondentus: jų amžių, išsimokslinimą, profesionalios patirties trukmę ir kt. Specialiojoje dalyje pateikti klausimai įvertinti operacinės slaugytojų susižeidimų dažnumą, pobūdį ir kt.

Tiriamųjų grupę sudarė Vilniaus ir Kauno miestų tretinio lygio ligoninių operacinių slaugytojai, turintys ne trumpesnę nei vienerių metų darbo patirtį operacinėje ir dirbantys 1,0 etato ir daugiau darbo krūvių.

Buvo išdalintos 200 anketų, grįžo 185 (92,5 proc.), iš jų sugadintos 10. Viso tyrime dalyvavo 175 operacinės slaugytojų.

Statistiniam duomenų apdorojimui naudotas „SPSS 11.0“ programinis paketas. Statistinis duomenų reikšmingumas tikrintas pagal Chi kvadrato (χ^2) kriterijų ir statistinį reikšmingumą (p). Duomenų skirtumas reikšmingas, kai $p < 0,05$.

Gautas LSMU Bioetikos centro leidimas atlikti tyrimą. Taip pat gauti leidimai Vilniaus ir Kauno miestų tretinio lygio ligoninių administracijų atlikti tyrimą išvardintose sveikatos priežiūros įstaigose.

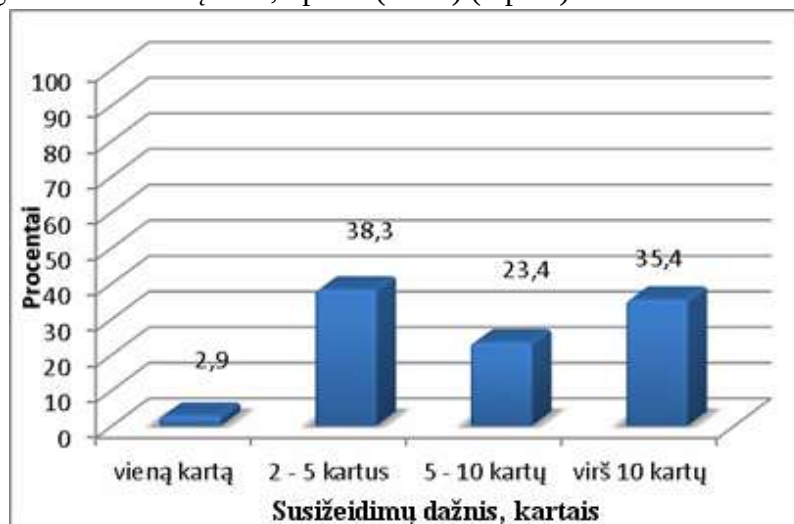
Rezultatai

Tyrimo metu apklausta 175 tiriamųjų. 97,1 proc. (n=170) apklaustųjų moterys. Respondentai pagal amžių buvo suskirstyti į 4 grupes. Apklaustųjų amžiaus ribos nuo 20 iki 65 metų. Didžiausią dalį sudarė dvi grupės: 30-39 metai (37,7 proc., n=66) ir 40-49 metai (35,4 proc., n=62). Anketinėje apklausoje dalyvavo įvairų išsilavinimą turintys respondentai. Dauguma slaugytojų turi aukštąjį išsilavinimą (38,3 proc., n=67), 25,1 proc. (n=44) – aukštąjį neuniversitetinį išsilavinimą ir 36,6 proc. (=64) turi aukštesnįjį išsilavinimą. Didžiausia dalis apklaustųjų (53,7 proc.) turi daugiau nei 15 metų darbo stažą operacinėje.

1 lentelė. Demografiniai duomenys

DEMOGRAFINIAI DUOMENYS	PROCENTAI
AMŽIUS	
20-29 metų	11,5
30-39 metų	37,7
40-49 metų	35,4
50-65 metų	15,4
LYTIS	
moterys	97,1
vyrų	2,9
IŠSIMOKSLINIMAS	
Aukštesnysis	36,6
Aukštasis neuniversitetinis	25,1
Aukštasis universitetinis	38,3
DARBO STAŽAS	
1-5 metai	12,6
6-10 metų	16,6
11-15 metų	17,1
Virš 15 metų	53,7

Analizuojant tyrimo duomenis, nustatyta, kad visi slaugytojai buvo susižeidę bent vieną kartą. Vieną kartą patyrusių susižeidimą buvo tik 2,9 proc. (n=5) respondentų. Didžiausia apklaustųjų dalis (38,3 proc., n=67) nurodė, kad yra susižeidę nuo 2 iki 5 kartų savo profesinės veiklos metu, daugiau nei 10 kartų – 35,4 proc. (n=62) (1 pav.).

1 pav. Operacinės slaugytojų susižeidimų dažnis visos profesinės veiklos metu, n=175

Palyginus susižeidimų dažnį pagal amžių nustatyta, kad 30-39 metų amžiaus slaugytojai daugiausiai susižeidė nuo 2 iki 5 ir nuo 5 iki 10 kartų. 40-49 metų amžiaus tiriamieji daugiausiai susižeidė virš 10 kartų (2 lentelė).

2 lentelė. Operacinės slaugytojų susižeidimų dažnio ir amžiaus sąsajos

Susižeidimų dažnis			Amžius				Iš viso
			20 - 29	30 - 39	40 - 49	50 - 65	
Kiek kartų Jūs įsidūrėte adata ar kita medicininė priemonė savo profesinės veiklos metu?	vieną kartą	n	3	2	-	-	5
		proc.	60	40	-	-	100
	2 - 5 kartų	n	13	27	21	6	67
		proc.	19,4	40,3	31,3	9,0	100
	5 - 10 kartų	n	3	17	16	5	41
		proc.	7,3	41,5	39,0	12,2	100
	virš 10 kartų	n	1	20	25	16	62
		proc.	1,6	32,3	40,3	25,8	100
	Iš viso	n	20	66	62	27	175
		proc.	11,4	37,7	35,4	15,4	100

$$\chi^2=30,503, \text{ lls}=9, p<0,001$$

Palyginus operacinės slaugytojų darbo stažo operacinėje ir susižeidimų dažnio sąsajas, nustatyta, kad daugiausia sužeidimų patyrė slaugytojai, turintys virš 15 metų darbo stažą operacinėje (3 lentelė).

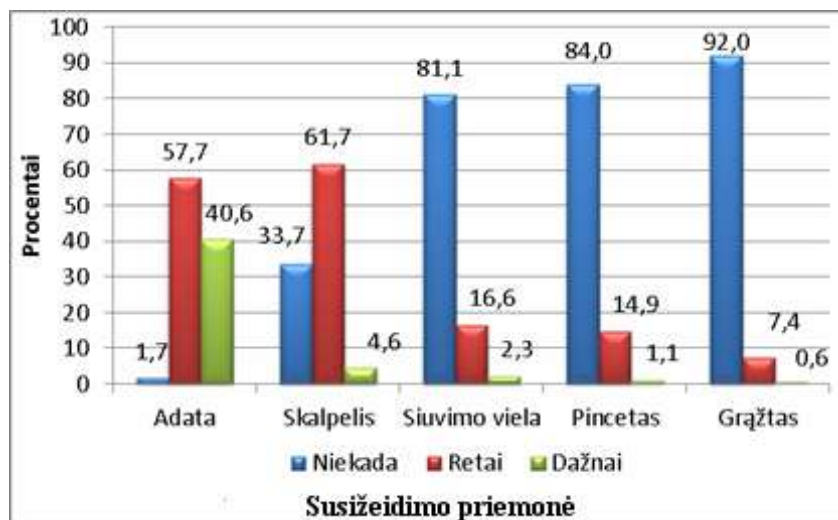
3 lentelė. Operacinės slaugytojų susižeidimo dažnio ir darbo stažo operacinėje sąsajos

Susižeidimų dažnis			Darbo stažas operacinėje				Iš viso
			0 - 5 metai	6 - 10 metų	11 - 15 metų	virš 15 metų	
Kiek kartų Jūs įsidūrėte adata ar kita medicininė priemonė savo profesinės veiklos metu?	vieną kartą	n	2	2	0	1	5
		proc.	40,0	40,0	0,0	20,0	100,0
	2 - 5 kartus	n	14	11	12	30	67
		proc.	20,9	16,4	17,9	44,8	100,0
	5 - 10 kartų	n	3	11	8	19	41
		proc.	7,3	26,8	19,5	46,3	100,0
	virš 10 kartų	n	3	5	10	44	62
		proc.	4,8	8,1	16,1	71,0	100,0
	Iš viso	n	22	29	30	94	175
		proc.	12,6	16,6	17,1	53,7	100,0

$$\chi^2=24,460, \text{ lls}=9, p<0,004$$

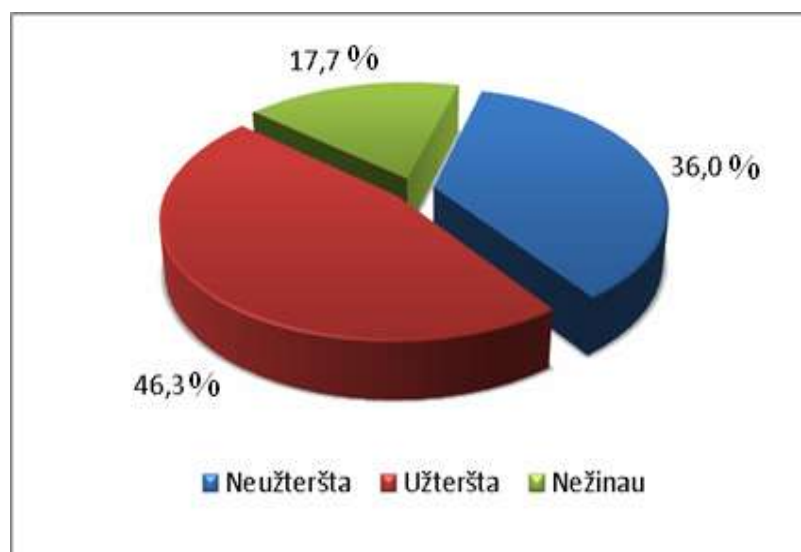
Tyrimo metu nustatyta, kad dažniausiai operacinės slaugytojai susižeidė adata (40,6 proc., n=71), rečiau skalpeliu (4,6 proc., n=8) ir žymiai rečiau kitomis darbo priemonėmis (2 pav.).

Palyginus šiuos rezultatus pagal darbo stažą ir amžių statistškai reikšmingų skirtumų nerasta ($p>0,05$).

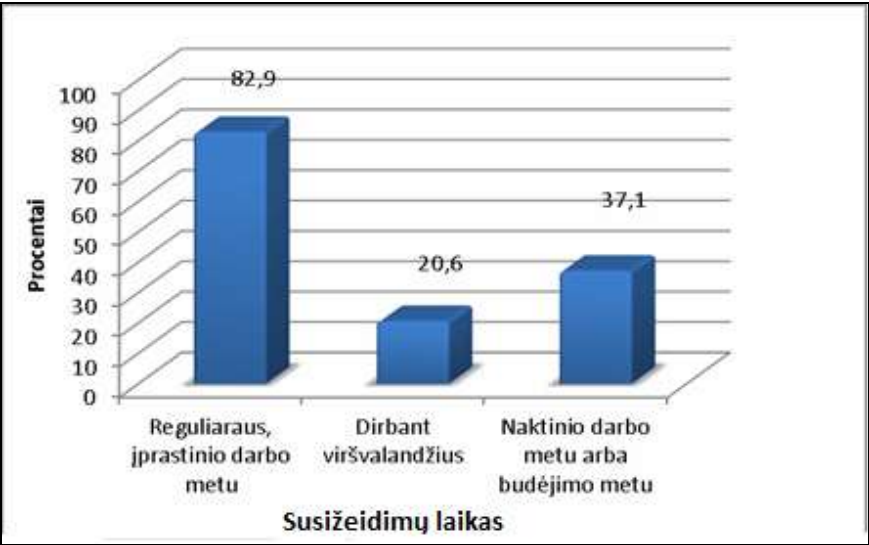
2 pav. Operacinės slaugytojų susižeidimų darbo priemonėmis pasiskirstymas, n=175

Susižeidimo metu darbo priemonė, kuria susižeidė operacinės slaugytojai, dažniausiai buvo užteršta krauju. Tai nurodė 46,3 proc. (n=81) apklaustųjų (3 pav.).

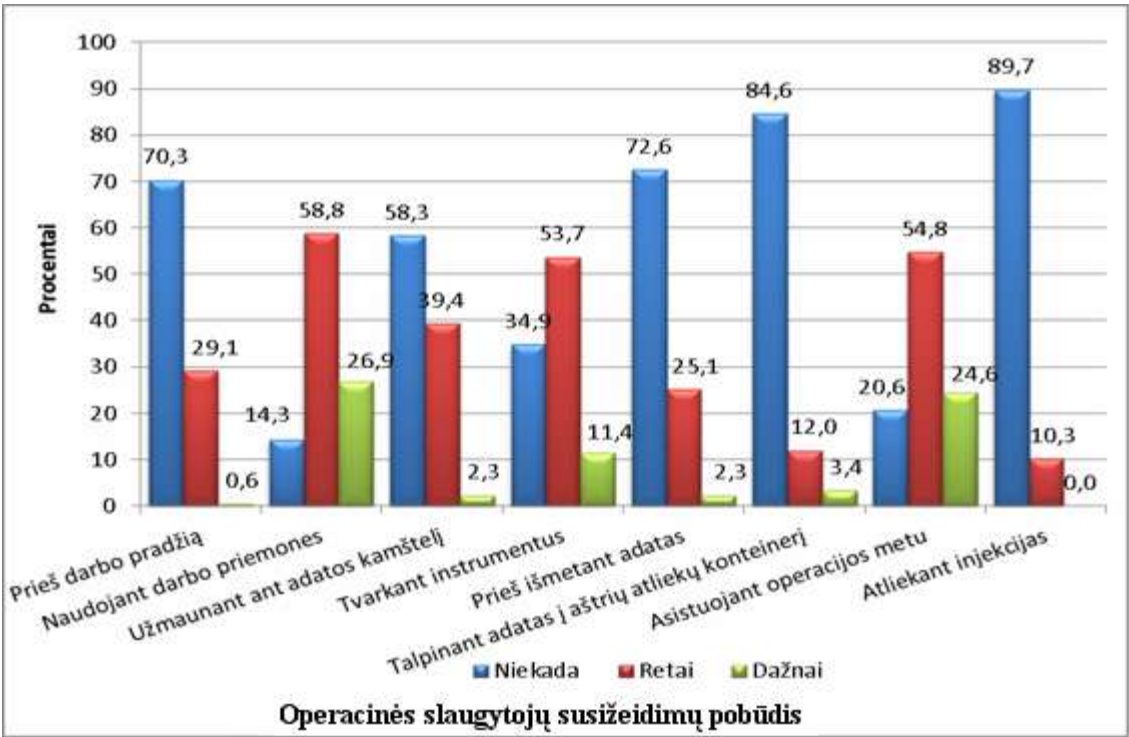
3 pav. Darbo priemonės užterštumas susižeidimo metu, n=175

Tyrimu nustatyta, kad dauguma operacinės slaugytojų susižeidė reguliaraus, įprastinio darbo metu (82,9 proc., n=145), negu naktinio darbo arba budėjimo metu (37,1 proc., n=65) ar dirbant viršvalandžius (20,6 proc., n=36) (4 pav.).

4 pav. Operacinės slaugytojų susižeidimų pasiskirstymas pagal darbo laiką

Operacinės slaugytojų susižeidimų pobūdis dėl atliekamo darbo specifikos labai įvairus. Dažna susižeidimų priežastimi darbo priemonių naudojimą nurodė 26,9 proc. (n=47) respondentų, asistavimą operacijos metu 24,6 proc. (n=43) apklaustųjų, instrumentų tvarkymą – 11,4 proc. (n=20) (5 pav.).

5 pav. Operacinės slaugytojų susižeidimų pobūdis, n=175

Analizuojant ryšį tarp operacinės slaugytojų amžiaus ir susižeidimų dažnio darbo metu naudojant darbo priemonę buvo gautos statistiškai reikšmingos sąsajos ($p<0,05$) (4 lentelė). 30-39

metų ir 40-49 metų amžiaus operacinės slaugytojos dažniausiai susižeidė darbo metu, naudojamos darbo priemonės. Statistiškai reikšmingo ryšio tarp darbo stažo ir susižeidimų dažnio darbo metu naudojant darbo priemonę nustatyta nebuvo ($p>0,05$).

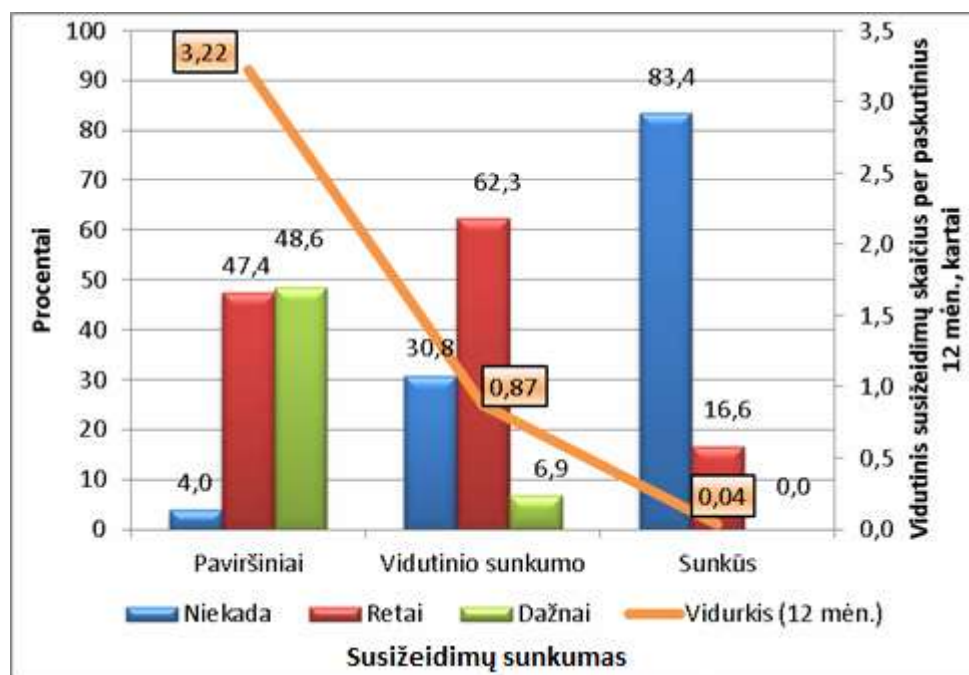
4 lentelė. Operacinės slaugytojų amžiaus ir susižeidimų dažnio darbo metu naudojant darbo priemones sąsajos

Susižeidimų dažnis			Amžius				Iš viso
			20 - 29	30 - 39	40 - 49	50 - 65	
Susižeidė darbo metu, naudojant darbo priemones	Niekada	n	3	3	9	10	25
		proc.	12	12	36	40	100
	Retai	n	13	40	41	9	103
		proc.	12,6	38,8	39,8	8,7	100
	Dažnai	n	4	23	12	8	47
		proc.	8,5	48,9	25,5	17	100
Iš viso		n	20	66	62	27	175
		proc.	11,4	37,7	35,4	15,4	100

$$\chi^2=21,180, \text{ lls}=6, p=0,002$$

Reikšmingų skirtumų tarp operacinės slaugytojų amžiaus, darbo stažo ir susižeidimo dažnio tvarkant instrumentus (valant, dezinfekuojant) bei susižeidimo dažnio asistavimo operacijos metu nustatyta nebuvo ($p>0,05$).

Tyrimo metu buvo svarbu išsiaiškinti kokio sunkumo susižeidimus patiria operacinės slaugytojai. Nustatyta, kad operacinės slaugytojai dažniausiai patyrė paviršinius susižeidimus (48,6 proc., $n=85$) (5 pav.). Tyrimo metu taip pat siekėme nustatyti kiek kartų vidutiniškai per paskutinius 12 mėnesių susižeidė operacinės slaugytojai. Nustatyta, kad per paskutinius 12 mėnesių operacinės slaugytojai paviršinius susižeidimus vidutiniškai patyrė 3,22 karto (6 pav.).

6 pav. Operacinės slaugytojų susižeidimų sunkumo ir dažnio vertinimas, n=175

Analizuojant operacinės slaugytojų ryšį tarp amžiaus, darbo stažo operacinėje ir susižeidimų sunkumų statistiškai reikšmingų sąsajų nenustatyta ($p>0,05$).

Rezultatų aptarimas

Gauti tyrimo rezultatai atspindi operacinės slaugytojų patiriamą riziką jų profesinės veiklos metu. Tyrimo metu buvo vertinamas operacinės slaugytojų patirtų susižeidimų dažnumas ir pobūdis. Tyrimu nustatyta, kad daugiau nei trečdalis operacinės slaugytojų (38,3 proc., $n=67$) yra susižeidę nuo 2 iki 5 kartų savo profesinės veiklos metu ir turintys virš 15 metų darbo stažą slaugytojai daugiau nei 10 kartų patyrė susižeidimus ($n=44$, 71 proc.). Kontaktų su krauju dažnis gali lemti profesinį užsikrėtimą, o jie sunkiai suskaičiuojami, kadangi pranešimai apie susižeidimus netikslūs ir nepilni [7]. Susižeidimų dažnis yra svarbus vertinant tikimybę užsikrėsti krauju plintančiomis infekcijomis. Tyrimo metu analizuojant ryšį tarp darbo stažo ir susižeidimų dažnio, buvo gautas statistiškai reikšmingas ryšys ($\chi^2=11,829$, $df=3$, $p=0,008$). Galima daryti prielaidą, kad didžioji dalis operacinės slaugytojų turi didelę tikimybę užsikrėsti plintančiomis per kraują infekcijomis. Augant susižeidimų dažniui, didėja ir tikimybė užsikrėsti.

Susižeidimai adatomis sudaro didžiąją dalį susižeidimų ir kelia didžiausią riziką susidurti su kraujo būdu perduodamais patogenais. EPINet tinklas praneša, kad susižeidimai injekcinėmis adatomis sudaro 30,5 proc., siuvimo adatomis 18,7 proc., rečiau susižeidžiama skalpelių – 8,6 proc. [8]. AORN atliktais tyrimais nustatyta, kad adatos, naudojamos žaizdoms susiūti, yra dažniausias įrankis (instrumentas), kuriuo susižeidžiama operacinėje. Adatomis susižeidžia apie 77 proc. operacinės slaugytojų, skalpeliai yra antroje vietoje [3]. Tai galima paaiškinti operacinės slaugytojų darbo specifiška: adata ir skalpelis yra dažniausiai naudojami įrankiai kasdieninėje praktikoje. Tyrimu nustatyta, kad operacinės slaugytojai savo profesinės veiklos metu dažniausiai susižeidė adata (40,6 proc., $n=71$), rečiau skalpeliu. Tyrimu nustatytas statistiškai reikšmingas ryšys tarp darbo stažo ir susižeidimų adata ar kita medicinine priemone dažnio ($\chi^2=24,460$, $df=9$, $p=0,004$). Palyginus operacinės slaugytojų susižeidimų adata dažnį su darbo stažu, nustatyta, kad turintys virš 15 metų darbo stažą slaugytojai susižeidė dažniausiai.

Norint sumažinti susižalojimų adatomis dažnį siūloma naudoti bukas siuvimo adatas. Mokslinės literatūros duomenimis buvo atlikti tyrimai ir pateikti akivaizdūs įrodymai apie siuvimo bukomis adatomis naudą. Bukų adatų naudojimas susižeidimus adatomis sumažina septynis kartus [9].

Išvados

1. Dauguma operacinės slaugytojų patyrė paviršinius susižeidimus adatomis įprastinio darbo metu. Nustatyta, kad per paskutinius 12 mėnesių operacinės slaugytojai susižeidė 3,2 karto. Susižeidimų dažnis susijęs su amžiumi ir darbo stažu operacinėje.
2. Dažniausiai operacinės slaugytojai susižeidžia adata, rečiau su skalpeliu. Susižeidimo metu dažniausiai darbo priemonė buvo užteršta krauju.

Rekomendacijos

Rekomenduoti operacijų ar kitų invazinių procedūrų metu dėvėti dvigubas pirštines. Perduodant aštrius instrumentus naudoti neutralų perdavimo būdą. Kontroliuoti aštraus instrumento buvimo vietą.

Literatūra

1. Workbook for designing, implementing and evaluating a sharps injury prevention program. [žiūrėta 2013-12-10]. www.cdc.gov/sharpsafety/pdf/sharpworkbook2008
2. Baublytė A. Su(s)žeidimų aštriais instrumentais Lietuvos sveikatos priežiūros įstaigose 2012 metų apklausos rezultatai. Užkrečiamųjų ligų ir AIDS centras. Seminaro programa ir tezių knyga „Infekcijų valdymas sveikatos priežiūros įstaigose“, 2013, 46-49; Kaunas. http://www.ulac.lt/uploads/downloads/leidiniai/teziu_k_infekciju.pdf
3. AORN position statement on workplace safety in Standards, Recommended Practices, and Guidelines (Denver: AORN, Inc). 2004: 169-171.
4. AORN Guidance Statement: sharps Injury Prevention in the Perioperative Setting, 2011 Perioperative Standards and Recommended Practices.
5. Lietuvos AIDS centro informacinis biuletenis. 2005 m. sausis, Nr. 1. (Newsletters of Lithuanian AIDS Center. 2005 Jan.Vol 1) Available from: URL: <http://www.aids.lt/bulet.php>.
6. Europos Parlamento rezoliucija su rekomendacijomis Komisijai dėl Europos Sąjungos sveikatos apsaugos sistemos darbuotojų apsaugos nuo adatos dūrio sužeidimų sukeltų kraujo infekcijų (2006/2015 (INI)).
7. Saia M. et al. Needlestick injuries: Incidence and cost in the United States, United Kingdom, Germany, France, Italy and Spain. Biomedicine International, 2010, 1, 41-49.
8. EPINet Report 2011. International Healthcare Worker Safety Center, University of Virginia: Summary Report for Needlestick and Sharps Object Injuries. Prieiga per Internetą: <http://www.healthsystem.virginia.edu/pub/epinet/EPINet2011-NeedlestickRpt.pdf>
9. Berguer R., Heller P. Preventing sharps injuries in the operating room. 200; 199 (3): 462 – 467, [PubMed] Prieiga per Internetą: www.facs.org/about/.../cpc/preventingsharpsinjuries.

FREQUENCY AND TYPE OF OPERATING ROOM NURSES INJURIES WITH NEEDLES AND OTHER SHARP INSTRUMENTS ASSESSMENT

Summary

The aim of the research was to assess frequency and type of operating nurses' injuries caused by needles and other sharp instruments. The research was conducted in January-April, 2013

in tertiary hospitals of Vilnius and Kaunas, Lithuania. Two types of questionnaires "Accidental injury" („Ein stecktan stich”) and "Reduce the risks of infection – avoid needle puncture" („Infektionsrisiken senken – Nadelstichverletzungen vermeiden) designed by German scientist Dr. Sabine Wicker were used for this research. Questionnaires were translated into the Lithuanian language. In total 200 questionnaires were distributed, 185 questionnaires were filled in and returned back and among them 10 were not fully answered. For statistical analysis, 175 fully answered questionnaires were used. Statistical data analysis was carried out using SPSS 17.0 and Microsoft Excel software packages. The statistical significance of the data was verified by chi quadrant (χ^2) test and statistical significance (p). Data difference is significant at $p < 0.05$.

The analysis of the data showed that among the respondents there were no operating-room nurses not injured at least once in their workplace during the entire time of their professional activities. The study revealed that puncture by a needle was the most common (40.6 percent, $n=71$) injury among respondents. In most cases (46.3 percent, $n=81$) during the injury working tools were contaminated with blood. In assessing the severity of injuries of the operating-room nurses, it was found out that the surface injuries were suffered by 48.6 percent ($n = 85$) of respondents.

Keywords – operating room nurses, injuries with needles and sharp instruments

Dr. Daiva Kriukelytė

Lietuvos sveikatos mokslų universitetas, Medicinos akademija Slaugos fakultetas, Slaugos ir rūpybos katedra, kr.daiva@gmail.com

INDIVIDUALIOJI IR PROFESIONALIOJI BURNOS HIGIENA, ESANT DANTŲ IMPLANTAMS

Lina Muleronkaitė, Kristina Gečiauskienė

Utenos kolegija, Medicinos fakultetas, Burnos ir dantų priežiūros katedra

Santrauka

150

Dantų implantai tampa vis labiau populiarėjančia dantų atstatymo priemone. Tačiau jų ilgaamžiškumas priklauso ne tik nuo implanto rūšies, implantacijos procedūros, bendros žmogaus organizmo būklės, bet ir nuo asmens burnos sveikatos. Kaupiantis apnašoms ant implanto paviršiaus, pažeidimas apima periodonto audinius, sukeldamas periimplantitą-progresuojantį kaulo ir minkštųjų audinių uždegimą. Tinkamos burnos higienos priemonės, reguliarios profesionaliosios burnos higienos procedūros, dantų apnašų kontrolė, paciento motyvacija, lemia apnašų, o tuo pačiu ir bakterinės infekcijos nebuvimą ant dantų bei dantų implantų, kas sąlygoja komplikacijų išvengimą ateityje. Šio straipsnio **tikslas** – išanalizuoti individualiąją ir profesionaliąją burnos higieną, esant dantų implantams.

Realizuojant tyrimą buvo atlikta teorinė literatūros analizė, įvykdytas momentinis kokybinis tyrimas, atliekant atvejo analizę ir pusiau struktūruotą interviu. Atvejo analizė apėmė tris analizės vienetų: išsiaiškinti pacientų, turinčių dantų implantų, esamą burnos higienos būklę prieš profesionaliąją burnos higieną, sužinoti pacientų žinias apie implantuotų dantų priežiūrą ir priemones, ir įvertinti burnos higienos būklę po dviejų savaičių.

Tyrimo rezultatai parodė, kad pacientai, turintys implantuotų dantų ne visada juo tinkamai prižiūri. Tyrime dalyvavusiųjų pacientų atvejų, jų visų burnos higienos būklė buvo patenkinama. Atlikus struktūrizuoto interviu klausimų turinio analizę, paaiškėjo, kad pacientams trūko žinių apie individualiosios burnos higienos priemones ir apie apnašo kontrolės būtinumą. Atlikus profesionaliosios burnos higienos procedūras ir pacientų mokymą apie individualiosios burnos higienos priežiūros priemones bei jų taikymą, pateikus burnos priežiūros rekomendacijas po dviejų savaičių, buvo stebimas ryškus apnašo sumažėjimas tiek apie savus, tiek apie implantuotus dantis.

Raktažodžiai: danties implantas, individualioji burnos higiena, profesionalioji burnos higiena, burnos priežiūra

Išvadas

Individualioji burnos higiena – kasdienė burnos ertmės priežiūra, naudojant asmenines burnos higienos priemones. Pagrindinis asmens burnos higienos metodas – dantų valymas dantų šepetėliu ir pasta du kartus per dieną, ryte ir vakare, pašalinant apnašą, maisto likučius ir sustabdant jų žalingą poveikį burnos ertmės audiniams. Individualiosios burnos higienos priemonės pacientams, turintiems implantuotų dantų, turi būti parenkamos individualiai: dantų šepetėliai, higieniniai dantų siūlai implantams valyti (super floss), dantenų stimulatoriai, burnos ertmės drėkintuvai, dantų pastos, skalavimo skysčiai [7].

Implantų priežiūrai parenkamos priemonės individualiai, kuriomis pacientas savarankiškai gali efektyviai valyti implantuoto danties paviršių, nepažeisdamas implanto mechanškai. Pacientas turi dantis valyti mažiausiai du kartus per dieną, ryte ir vakare po valgio, prieš tai reikėtų dantis

išsivalyti tarpdančių siūlu, skalauti burną esant galimybei, higieniniais skysčiais. Reiktų nepamiršti ir liežuvio valymo specialiu liežuvio valikliu, kadangi nuvalius jį, lėčiau kaupiasi apnašos ant dantų, gerėja burnos būklė [2, 11].

Asmens burnos higienos priemonės skirstomos į dvi pagrindines grupes: *mechaninės*: dantų šepetėliai, tarpdančių šepetėliai, vieno danties šepetėlis, dantų siūlai, dantenų stimulatoriai, liežuvio grandiklis; *cheminės*: dantų pastos, burnos skalavimo skysčiai [11].

Implantams valyti galima rinktis įvairios formos *dantų šepetėlius*, turinčius minkštus šerelius, su užapvalintais galais, kad nebūtų traumuojamos aplink implantus esančios dantenos. Jie gali būti rankiniai ir elektriniai. Renkantis tarp rankinių ir elektrinių šepetėlių, atkreipiamas dėmesys į tai, kad elektriniai dantų šepetėliai ypač naudingi pacientams, turintiems koordinacinių sutrikimų ir nesugebančių kokybiškai išvalyti dantų rankiniu dantų šepetėliu. Tačiau nesvarbu, koks dantų šepetėlis naudojamas, svarbu prie valomo paviršiaus jo nespaušti didele jėga, kad nebūtų pažeista implanto – minkštųjų audinių jungtis ir vengti didelės amplitudės judesių [1, 7, 11].

Dantų valymas atliekamas, naudojant modifikuotą „Bass“ metodą – tai dantų valymo metodas, tinkantis visiems pacientams. Šiuo metodu gerai išvalomas apnašas dantų kaklelių trečdalyje ir negilios dantenų vagelės. Dantų šepetėlio šereliai nukreipiami apikaliai, maždaug 45° kampu išilginei danties ašiai. Stipriai nespaudžiant šepetėlis trumpais judesiais judinamas pirmyn – atgal, neištraukiant šerelių iš vagelės, taip padaroma 10-20 vibruojančių judesių ir pereinama prie kitos dantų grupės. Paskui šluojamaisiais judesiais nuo dantenų link kramtomojo paviršiaus. Baigus valyti žandinius ir liežuvinius paviršius, valomi kramtomieji paviršiai, horizontaliu pirmyn – atgal judesiu [6]. Naudojant šį metodą, nuvaloma arčiausiai dantenų esanti implanto atramos dalis ir periimplantinės vagelės įeiga.

Tarpdančių šepetėliais rekomenduojama naudoti vieną arba du kartus per dieną, sunkiai prieinamiems tarpdančiams valyti. Šie šepetėliai yra patogūs valymo priemonė nuo proksimalinių implanto paviršių. Dėl implantų ir atramų paviršių subraižymo rizikos rekomenduojama naudoti šepetėlius, kurių metalinė šerdis padengta plastikumu arba nailono sluoksniu [1, 7, 12].

Implantų priežiūrai naudojamas specialus *tarpdančių siūlas* „Super floss“. Šis siūlą sudaro: *purioji dalis (vidurinė)*, skirta reikiamos srities valymui, ir *standesni galai*, kurie leidžia patogiai manipuliuoti šepetėliu, įvedant į tarpdantį.

Ne visuomet pavyksta gerai išsivalyti visus dantų paviršius, gerai pašalinti apnašą ne tik nuo natūralių dantų, bet ir nuo implantuotų. Tokiu atveju yra svarbus *vieno danties šepetėlis*, su juo sunkiai prieinamose vietose pašalinamas apnašas nuo dantų paviršiaus [1]. Šis šepetėlis naudojamas implantų ir tarpdančių aplink juos priežiūrai.

Dantenų stimulatoriai – tai puiki priemonė tarpdančių spenelio ir dantenų masažui. Stimulatoriumi, švelniai spaudžiant dantenų spenelius, atliekami sukamieji judesiai, taip iš tarpdančių pašalinama ir dalis apnašų bei stimuliuojama kraujotaka aplink implantuotus dantis. Prieš masažuojant danteną reikia įsitikinti, ar nėra konkretnų ar kitų aštrių darinių, nes gali pažeisti danteną, ar subraižyti implanto paviršių [10].

Kartu su mechaninėmis priemonėmis naudojamos *dantų pastos*. Esant implantams burnos ertmėje, rekomenduojama naudoti higienines dantų pastas, jose neturėtų būti fluoro, nes didesnė fluoro koncentracija gali sukelti implantų koroziją. Taip pat nerekomenduojamos balinamosios pastos, nes jose yra abrazyvių dalelių, galinčių subraižyti implanto paviršių. Taip pat rekomenduojami skalavimo skysčiai neturi turėti fluoro, nes implanto paviršius tampa šiurkštesnis, ko pasekoje didėja bakterijų adhezija prie implanto paviršiaus, o tai gali lemti periimplantito atsiradimą. Esant implantams rekomenduojama naudoti chlorheksidino gliukonato 0,1 – 0,2 % tirpalus. Jie pasižymi baktericidiniu poveikiu. Be to nepatariama naudoti higieninių tirpalų, kurių sudėtyje yra etilo alkoholio [3, 10, 11].

Profesionalioji burnos higiena – procedūra, kurių metu šalinamos mineralizuotos ir nemineralizuotos apnašos, poliruojami dantų ir plombų paviršiai, įvertinama individualus dantų valymo efektyvumas, pacientai mokomi asmeninės burnos higienos, atliekamos gydomųjų preparatų (pvz., fluoro) aplikacijos. Šias procedūras atlieka gydytojas odontologas arba burnos higienistas [3]. Profesionalioji burnos higiena gali būti atliekama 1 – 4 kartus per metus. Profesionaliosios burnos higienos tikslas – tinkamai motyvuoti pacientus individualiajai burnos higienai, padėti atsirasti įgūdžiams, reikalingiems pašalinti esamą apnašą nuo dantų ir dantenų paviršiaus, pastebėti perimukozito bei periimplantito pradinius požymius, užkirsti kelią galimoms komplikacijoms.

Dantų apnašo kontrolė yra viena iš svarbiausių priemonių, padedanti palaikyti dantų implantų prigijimą bei ilgaamžiškumą. Pirmaisiais metais po implanto įsriegimo, pirmas vizitas pas burnos higienistą turėtų būti po 1 savaitės, o vėliau kas tris mėnesius. Paskui – 1 – 3 kartus per metus, priklausomai nuo bendros periodonto ir viso organizmo sveikatos būklės bei individualios burnos higienos įgūdžių. Profilaktinio apsilankymo metu pas burnos higienistą tikrinamas periimplantinių vagelių gylis, įvertinamas prisitvirtinusių dantenų aukštis ir apnašo kiekis, naudojant burnos higienos indeksus, papildomai aiškinama apie individualią burnos higieną, pašalinamas apnašas, susidarę akmenys, poliruojama [8, 9].

Profesionalioji burnos higiena, esant dantų implantams, atliekama *specialiais instrumentais*. Metaliniai instrumentai gali pažeisti implanto paviršių. Pažeistame paviršiuje, nelygumuose, greičiau ir lengviau kaupiasi apnašas. Naudojami instrumentai, kurių darbinė dalis dengta plastikumu, titanu, teflonu, aukso lydiniu [3].

Įprasta abrazyvia *poliravimo pasta* implantų poliruoti negalima, reikia rinktis švelnią poliravimo pastą ar netgi paprastą dantų pastą. Rekomenduojama naudoti alavo oksido turinčią pastą. Naudoti *sodasrovę* esant implantuotiems dantis nerekomenduojama, kadangi galima pažeisti implanto paviršių ar audinius aplink implantą. Atliekant profesionalios burnos higienos procedūras, esant dantų implantams, būtina nepamiršti, kad konkrečiai taip stipriai neprisitvirtina prie implantų paviršiaus, kaip prie natūralių dantų, todėl nereikia naudoti didesnės jėgos [3, 4].

Apibendrinant galima teigti, kad pagrindinis burnos higienos tikslas yra pašalinti dantų apnašą ne tik nuo natūralių dantų, bet ir nuo implantuotų. Apnašo formavimosi procese galima išskirti kelias stadijas:

- *pelikulės susidarymas* – seilių glikoproteinai, absorbuodamiesi prie švaraus emalio, sudaro plėvelę, vadinama pelikule.
- *bakterijų prisitvirtinimas prie pelikulės*. Šis procesas vyksta dėl specifinių ir nespecifinių reakcijų tarp neigiamą krūvį turinčio bakterijų paviršiaus bei danties paviršiaus. Bakterijų adhezijai svarbūs ir seilių komponentai, kurie greitina ar lėtina mikroorganizmų prisitvirtinimą.
- *bakterijų dauginimasis bei kolonizacija*. Ilgainiui bakterijos kolonizuoja visą danties paviršių ir sudaro vientisą bioplėvelę.
- *apnašo masės augimas ir brendimas*.
- *matrikso formavimasis*. tarp apnašo bakterijų yra vadinamasis matriksas, sudarytas daugiausiai iš polisacharidų, funkcionuojančių kaip angliavandenių rezervas mikroorganizmų metabolizmui bei kaip difuzijos barjeras, neleidžiantis prasiskverbti kenksmingoms medžiagoms į apnašo gilumą [8].

Kaupiantis apnašoms ant implanto paviršiaus, subepiteliniam jungiamajame audinyje susidaro daug uždegiminių ląstelių, kurios sukelia epitelio išopėjimą ir blogą jungties prisitvirtinimą. Pažeidimas apie implantą plinta gilyn greičiau, nei apie savus dantis. Periimplantitą sukelia gram neigiama apnašų flora, kaip *Bakteroidum*, *Fusobacterium* rūšys, *Porphyromonas gingivalis*, *Actinobacillus actinomycetemcomitans* ir daugelis kitų [5]. Nenuvalius bakterinio apnašo, jau po savaitės atsiranda pirmieji dantenų uždegimo požymiai, o 14 – 21 dieną išsivysto gingivitas, toliau

nevalomas bakterinis apnašas sukelia periodontitą. Bakterinį apnašą būtinai reikia šalinti ir nuo implantuotų dantų paviršiaus, minkštųjų apnašų kaupimasis aplink implantą gali sukelti uždegiminius audinių pokyčius, pradžioje, kaupiantis apnašoms, vystosi grįžtamasis minkštųjų audinių aplink implantą uždegimas – perimukozitas. Negydant perimukozito, uždegiminis procesas pažeidžia gilesnius periimplantinius audinius, kaulą – vystosi periimplantitas [9].

Burnos higienistas turi nuolat pacientui pabrėžti, kad ne tik reikia valyti minkštąjį apnašą, bet ir taisyklingai valyti natūralius ir implantuotus dantis, atliekant taisyklingus judesius. Netaisyklingas dantų valymas, gali sukelti dantenų recesiją aplink natūralius ir implantuotus dantis. Pacientui prieš ir po operacijos akcentuojama burnos ertmės švaros svarba, gydymo rezultatų priklausomybė nuo burnos higienos būklės bei asmeninės atsakomybės už burnos higieną buvimas [11].

Šio straipsnio tikslas – išanalizuoti individualiąją ir profesionaliąją burnos higieną, esant dantų implantams.

Tyrimo medžiaga ir metodai

Tyrimo charakteristika ir kontingentas. Šis tyrimas yra taikomasis, nes sprendžia konkrečias, praktines burnos higienisto darbo problemas. Šiame darbe pristatomas tyrimas yra *aiškinamasis* ir *diagnostinis*, kadangi tyrime naudotais metodais lokaliai tiriamųjų imties kontekste analizuoti burnos higienos ypatumai, dažniausiai inkorporuojami burnos higienisto vykdomoje burnos priežiūros veikloje, dirbant su pacientais, turinčiais implantuotų dantų.

Kokybinis tyrimas atliktas 2014 m. 04-05 mėnesiais. Tam, kad būtų užtikrinti etikos principai, įstaigos vadovui buvo įteiktas prašymas dėl planuojamo tyrimo leidimo. Gavus raštišką institucijos vadovo sutikimą tyrimui atlikti, tyrėjai supažindino tiriamuosius su esminiais atliekamo tyrimo aspektais, buvo gautas sutikimas dalyvauti tyrime (*taikytas savanoriškumo principas*). Sutikusieji dalyvauti tyrime, buvo supažindinti su numatoma tyrimo atlikimo procedūra. Taikyti *anonimiškumo* ir *konfidencialumo principai*, perspėjant tiriamuosius, kad jų asmens duomenys niekur nebus skelbiami ir viešinami. Tyrimo atlikimui pasirinkti trys klinikiniai atvejai, atrinkti parankios netikimybinės atrankos būdu, t.y. atrinkti trys pacientai, kurie tyrimo metu gydėsi klinikoje ir turėjo implantuotų dantų bei sutiko dalyvauti tyrime. Tyrimo rezultatai taikomi tik tyrime dalyvavusiems tiriamiesiems, o ne visai populiacijai.

Atsižvelgiant į tyrimo uždavinius, tyrimui pasirinkta atvejo analizė. *Atvejo analizė* buvo pasirinkta todėl, kad ši konkreti burnos higienisto darbo sritis būtų atspindėta kiek įmanoma konkrečiau ir iš profesinės pusės giliau atspindėtų ir padėtų suprasti analizuojamą probleminį atvejį.

Analizės vienetai. Atvejo analizė apėmė tris analizės vienetus: išsiaiškinti pacientų, turinčių dantų implantų, esamą burnos higienos būklę prieš profesionaliąją burnos higieną, sužinoti pacientų žinias apie implantuotų dantų priežiūrą ir priemones, ir įvertinti burnos higienos būklę po dviejų savaičių.

Atvejo analizei duomenys renkami keliais būdais: surenkama paciento anamnezė ir atliekamas klinikinis ištyrimas, įvertinami interviu apklausos duomenys. Po to vertinama paciento burnos ertmės būklė prieš ir po profesionalios burnos higienos procedūrų. Norint įvertinti bendrą burnos higienos būklę prieš profesionaliosios burnos higienos procedūras, naudojamas burnos higienos indeksas (*OHI - S*), (*Greene – Vermillion*). Supaprastintas *OHI - S* indeksas turi du komponentus: apnašų (*DI - S*) ir konkrementų (*CI - S*) indeksus. Dantys buvo dažomi apnašą dažančia tablete. Pasirenkami 6 dantys: 3 viršutiniame žandikaulyje ir 3 apatiniame žandikaulyje. Tai 16; 11; 26; dantų prieanginiai paviršiai ir 31; 36; 46; dantų liežuviniai paviršiai.

Konkrementų vertinimo kriterijai (CI): nėra konkrementų – 0, konkrementai virš dantenų, dengia ne daugiau 1/3 dantis paviršiaus – 1, konkrementai virš dantenų, dengia daugiau nei 1/3

danties paviršiaus, bet mažiau nei $\frac{2}{3}$ dantis paviršiaus, arba po dantenomis yra pavienių konkrementų danties kaklelio srityje – 2, konkrementai virš dantenų, dengia daugiau $\frac{2}{3}$ danties paviršiaus arba didelės žiedinės konkrementų sankaupos po dantenomis danties kaklelio srityje – 3 balai.

Apnašo vertinimo kriterijai (DI): nėra apnašo – 0, yra minkštas apnašas, dengia ne daugiau kaip $\frac{1}{3}$ danties paviršiaus, arba yra pigmentinių dėmių be minkšto apnašo – 1, minkštas apnašas dengia daugiau nei $\frac{1}{3}$, bet mažiau $\frac{2}{3}$ danties paviršiaus – 2, minkštas apnašas dengia daugiau nei $\frac{2}{3}$ dantis paviršiaus – 3 balai. Indekso skaičiavimas vertinama sudedant balus ir padalijant iš tirtų dantų skaičiaus.

Indekso rezultato įvertinimas: 0 balų – burnos higiena puiki, 0,1 – 1,2 balo – burnos higiena gera, 1,3 – 3,0 balo – burnos higiena patenkinama, 3,1 – 6,0 balo – burnos higiena bloga.

Atlikus profesionaliosios burnos higienos procedūras, pacientų burnos higiena buvo vertinama po dviejų savaitių, naudojant apnašų indeksą *PI (Silness Løe)* – šiuo indeksu vertinama burnos higiena nustatant apnašų storį ties dantenomis. Tiriama zondu braukiant per danties kaklelį.

Apnašų vertinimo kriterijai : nėra apnašų – 0, apnašų plėvelė prie dantenų krašto – 1, vidutinis apnašų kiekis dantenų vagelėje ant danties bei dantenų krašto – 2, apnašų gausu dantenų vagelėje ir/ar ant danties bei dantenų krašto – 3 balai. Indekso skaičiavimas gaunamas, sudedant visų dantų įvertinimus ir padalijant iš tirtų dantų skaičiaus. *Vertinimo skalė:* 0 – puiki burnos higiena, 0,1 – 0,9 – gera, 1,0 – 1,9 – patenkinama, 2,0 – 3,0 – bloga.

Siekiant sužinoti pacientų žinias apie implantuotų dantų priežiūrą ir priemones, buvo aliktas pusiau struktūruotas interviu. Pacientai turėjo atsakyti į klausimus, kokias naudoja asmens burnos higienos priemones, kaip dažnai lankosi pas burnos priežiūros specialistus, ar žino implantuotų ir savų dantų priežiūros skirtumus, iš kur gauna informaciją apie implantuotų dantų priežiūrą, ar žino žalingų įpročių, tokių kaip rūkymas, pasekmes implanto ilgaamžiškumui.

Tyrimo rezultatai ir aptarimas

Apskaičiavus pirmojo paciento (OHI-S) burnos higienos indeksą, gautas rezultatas buvo 2,2, todėl burnos higiena įvertinama patenkinamai. Nudažius dantis apnašą dažančia tablete, aplink implantuotus dantis buvo matomas apnašas, ypač jo daug buvo tarpdančiuose.

Antrojo paciento rezultatas - 1,7, taigi bendra burnos higiena įvertinama patenkinamai. Dantų vaizdo skirtumus prieš ir po dažymo pateikiame 1 paveiksle.

A

B

1 pav. Implantuotas 24 dantis, prieš dantų apnašo nudažymą (A) ir po dantų apnašų nudažymo specialia tablete (B)

Trečio paciento burnos higienos indekso gautas rezultatas buvo 3,3 - burnos higiena bloga. Nudažius dantis apnašą dažančia tablete, apnašas buvo matomas aplink implantuotus dantis (13; 12; 22; 23) ir tarpdančiuose.

Po dviejų savaitių, po atliktų profesionaliosios burnos higienos procedūrų, kurių metu buvo pašalinta minkštasis ir kietasis apnašas, nupoliruoti dantys, pateiktos rekomendacijos individualiai burnos higienai, buvo atliktas apnašo kontrolės vertinimas. Naudojamas apnašų indeksas *PI (Silness Løe)*.

Gauti rezultatai buvo ryškiai pagerėję, nes pirmojo paciento rezultatas buvo 0,7, antrojo paciento - 0,9 ir atitinkamai trečiojo - 1,3 balo. Tai rodo sumažėjusį apnašų kiekį, o taip pat ir pagerėjusią asmens burnos sveikatos būklę. Apnašų kiekio sumažėjimas arba visiškas nebuvimas, gerina ir implanto tarnavimo laiką. Visa tai pasiekti galima reguliariai atliekant profesionaliosios burnos higienos procedūras, bei motyvuotai rūpinantis apnašo kontrole tiek savų, o ypač implantuotų dantų srityje.

Atlikus struktūrizuoto interviu klausimų turinio analizę, paaiškėjo, kad pacientams trūko žinių apie individualiosios burnos higienos priemones ir apie apnašo kontrolės būtinumą. Buvo naudojamos netinkamos dantų pastos, turinčios fluoro, abrazyvo, nenaudojama specialių priemonių implantuotų dantų priežiūrai: „...naudoju, tai kas yra namuose, nekreipiant dėmesio į pastų sudėtį, ar turimą šepetėlį...“; „naudoju tik dantų šepetėlį ir pastą, kartais dantų siūlą...“; „...dantis valausi vieną kartą dienoje, kokią metodą hm... negaliu įvardinti. O ką jis dar turi pavadinimą?“

Be to paaiškėjo, kad pas burnos higienistą lankomasi nereguliariai: „... danties implantą turiu trejus metus, bet pas higienistą atėjau tik dabar...“; „gydytojas odontologas minėjo, kad turiu lankytis 1 – 3 kartus per metus, pradžioje taip ir dariau, bet po to, nusprendžiau, kad nebūtina...“

Informaciją apie dantų priežiūros priemones, pacientų teigimu jie gauna iš spaudos ir burnos priežiūros specialistų: „...pasiskaitau spaudoje“, „...išgirstu per reklamas...“ bei „vizito metu odontologiniame kabinete...“.

Nors teigia žinantys apie rūkymo žalą implantuotiems dantis, tačiau du iš jų rūko: „... žinau, kad negerai, kaip ir visai sveikatai, tačiau negaliu atsisakyti...“; „gydytojas minėjo, bet vis tiek rūkau...“.

Apibendrinant tyrimo rezultatus, galima teigti, kad atlikus profesionaliosios burnos higienos procedūras ir pacientų mokymą apie individualiosios burnos priežiūros priemones bei jų taikymą, pateikus burnos priežiūros rekomendacijas po dviejų savaitių buvo stebimas ryškus pacientų burnos sveikatos pagerėjimas. Įvertinus pacientų minkštojo apnašo kiekį apnašų indeksu *PI (Silness Løe)*, kuris buvo atliktas po dviejų savaitių pakartotinai apsilankius odontologiniame kabinete, stebimas ryškus apnašo sumažėjimas tiek apie savus dantis, tiek apie implantuotus. Pacientai teigė ėmę naudoti specialias burnos higienos priemones, kurios buvo parinktos individualiosios burnos higienos mokymų metu, nors įgūdžių teisingam dantų valymui dar trūko. Taip pat didelę reikšmę turėjo profesionaliosios burnos higienos procedūros, kurių metu buvo pašalinta ne tik minkštasis, bet ir kietasis apnašas. Todėl siekiant išsaugoti gerą burnos sveikatą, pailginti dantų implantų tarnavimo laiką, ypatingai svarbu teisingai kontroliuoti minkštąjį apnašą tiek individualiai, tiek reguliarių apsilankymų profesionaliosios burnos ertmės higienos procedūrų metu.

Išvalgos

1. Tyrimo rezultatai parodė, kad pacientų individualioji burnos higiena yra prasta, jie nesirūpina arba nepakankamai rūpinasi apnašo pašalinimu tiek nuo savų, tiek nuo implantuotų dantų.

2. Pacientų žinios apie dantų implantams priežiūrėti skirtas priemones ir jų priežiūrą yra nepakankamos, nes jie renkasi netinkamas dantų pastas, neatkreipdami dėmesio į jų sudėtį, ypač ar jose yra fluoro, kuris gali sukelti implanto koroziją ir linkę rinktis balinamąsias dantų pastas, kuriose yra abrazyvo, o tokia dantų pasta gali pažeisti dantų implanto paviršių. Naudoja tik

pagrindines asmens burnos higienos priemonės, tai yra dantų šepetėlį, dantų pastą ir retai naudoja priemonės skirtą specialiai prižiūrėti dantų implantams. Pas burnos higienistą lankosi retai, kas du metus arba kartą į metus. Nors informaciją apie implantams prižiūrėti skirtas priemones pacientai gauna iš interneto, spaudos, burnos higienisto ar gydytojo odontologo, tačiau motyvacijos teisingai prižiūrėti savus ir ypač implantuotus dantis neturi.

3. Atlikus profesionalios burnos higienos procedūras ir pacientų mokymą apie individualios burnos higienos taikymą, stebimas ryškus apnašo sumažėjimas tiek apie savus dantis, tiek apie implantuotus. Dviems pacientams asmeninė burnos higiena iš patenkinamos tapo gera, o vienam pacientui nors vertinama kaip patenkinama, bet pagerėjo lyginant su prieš tai buvusia bloga burnos higiena. Pacientai teigė ėmę naudoti specialias burnos higienos priemones, kurios buvo parinktos individualiai burnos higienos mokymų metu, nors įgūdžių teisingam dantų valymui vis dar trūko.

Literatūra

1. Baltaduonienė D., Žekonienė J., Pletkus R. *Dantų implantų priežiūra, jos svarba ir ypatumai*. Stomatologija 2010 XII Tomas, Nr.4.
2. Barbavičienė R. Sveiki dantys – graži šypsena ir puiki sveikata. „Stominfo“ gruodis Nr. 6, Kaunas, 2012.
3. Jasulaitytė L., Pauraitė J., Saldūnaitė K. ir kt. *Burnos higiena*. Kaunas, 2005.
4. Lisa C. Wadsworth. [Common Threads: Care and Maintenance of Implants](http://www.dentistrytoday.com/articles-hygiene/8674-common-threads-care-and-maintenance-of-implants). February, 14, 2013. Žiūrėta: [2014-02-05]. Prieiga internete: <http://www.dentistrytoday.com/articles-hygiene/8674-common-threads-care-and-maintenance-of-implants>.
5. Mišris J., Pūrienė A. *Periimplantitai: etiologija, diagnozė, gydymas, profilaktika*. Stomatologija 2004/3
6. Pūrienė A. *Periodoto ligos: dantų apnašas, individuali ir profesionali burnos higiena*. Vilnius 2000.
7. Pūrienė A., Bugdinaitė R., Bendinskaitė R. ir kt. *Burnos higienisto veikla: teorija ir praktika*. Vilnius, 2008.
8. Pūrienė A., Vasiliauskaitė R. *Infekcijos kontrolė stomatologijoje*. Vilnius 2001.
9. Razmienė A., Žekonienė J. *Periimplantitų gydymas*. „Stominfo“, birželis, Nr. 3. Kaunas 2011.
10. Sheri Granier Sison. Supplement to Access may – june 2003. *Implant maintenance and the dental hygienist*. May-june 2003 Prieiga internete: <http://www.kiezenoftrekken.nl/downloads/supimplant.pdf>.
11. Surovas A., Surovas O. *Dantų implantacija*. Kaunas, 2003.
12. Vaitkus V., Černikis A. *Burnos higienos svarba implantuotiems dantis*. Stomatologija 2000/1

PERSONAL AND PROFESSIONAL ORAL HYGIENE AFTER DENTAL IMPLANTATION

Summary

Dental implants increasingly are becoming popular tool for tooth replacement. However, their durability depend not only on the type of implant, implantation procedure, the general condition of the human body, but also on the person's oral health. When plaque builds up on the surface of the implant, lesion covers the periodontal tissues, it causes peri-implantitis-progressive bone and soft

tissue inflammation. Good oral hygiene tools, regular professional oral hygiene procedures, dental plaque control, the patient's motivation determines the absence of plaque, bacterial infection on teeth and dental implants, what resulting avoidance of complications in the future.

Purpose of this article - to analyze the individual and professional oral hygiene concerned with dental implants. In research realize theoretical analysis of the literature was conducted, instantaneous qualitative study was performed doing the case study and semi-structured interview. A case study involved three units of analysis: finding patients with dental implants, the current state of oral hygiene before professional oral hygiene, finding patients' knowledge about dental implants care and instruments, and assess oral hygiene situation after two weeks. Results of the study showed, that patients with dental implants do not always properly supervise them. Patient's oral hygiene status was satisfactory. The structured interview questions content analysis showed, that patients lacked knowledge of the individual oral hygiene and plaque control necessity. After professional oral hygiene procedures and patients education of individual oral care tools and their application, after giving oral care recommendations in two weeks was observed clear plaque reduction of their own and the implanted tooth.

Keywords: dental implant, individual oral hygiene, professional oral hygiene, oral care.

Kristina Gečiauskienė

Utenos kolegijos lektorė. Utenio a. 2, LT-28241 Utena, Lithuania. kgeciauskiene@gmail.com.

UTENOS MIESTO GYVENTOJŲ POŽIŪRIO Į GENETIŠKAI MODIFIKUOTUS PRODUKTUS ANALIZĖ

Rosita Lagūnienė, Utenos kolegija

Santrauka

Vis dažniau girdime sakant genetiškai modifikuoti organizmai (GMO), genetiškai modifikuotas produktas (GMP). Kas tai yra? Kodėl daugelio šalių gyventojai aktyviai pasisako prieš GMP vartojimą, o šalys vis tiek kuria naujus įstatymus, reglamentuojančius GM maisto vartojimą? Šiame straipsnyje ir apžvelgsiu GMP kūrimo ypatumus, privalumus bei galimas grėsmes aplinkai ir žmogui, šių produktų paplitimo mastus Lietuvoje ir pasaulyje.

Kitas ne mažiau svarbus šio straipsnio tikslas – atskleiti Utenos miesto gyventojų požiūrį į šiuolaikines biotechnologijas: ar (ir kiek) apklaustieji žino apie genetiškai modifikuotus produktus, jų teikiamą naudą (ar žalą), galimybes bei poreikius šių produktų įsigyti parduotuvėse.

Realizuojant tyrimą buvo atlikta teorinė mokslinės literatūros analizė, atlikta kiekybinė apklausa. Atliekant tyrimą buvo apklausta 132 įvairių amžiaus grupių Utenos miesto gyventojai, kurie atsakė su šia tema susijusius aktualius probleminius klausimus: ar žinote, kas yra genetiškai modifikuotas produktas (GMP), ar manote, kad GMP gali pakenkti jūsų sveikatai, ar Lietuvoje galima įsigyti GMP ir turėdami pasirinkimą, kuri produktą – natūralų ar genetiškai modifikuotą – rinktumėtės?

Formuojamos išvalgos, kad visuomenė žino apie genetiškai modifikuotus produktus, bet žmonėms nepakanka informacijos, kad suprastų, ar tokie produktai nekenkia sveikatai, ar dėl jų vartojimo neišsivystys sveikatos sutrikimai. Analizuojant mokslines studijas apie genetiškai modifikuotus organizmus ir produktus nerasta pargistų mokslinių įrodymų apie genetiškai modifikuotų produktų žalą, ar naudą žmogaus organizmui ir ekosistemai.

Raktažodžiai: genetiškai modifikuoti organizmai (GMO), genetiškai modifikuoti produktai (GMP), genetiškai modifikuotas maistas (GMM).

Įvadas

Genų inžinerija ir jos pagalba sukurti genetiškai modifikuoti organizmai (GMO) ir iš jų pagaminti produktai (GMP) yra didžiausias maisto produktų eksperimentas viso pasaulio istorijoje. Kas gi yra GMO ir GMP? **Genetiškai modifikuoti organizmai (GMO)** – tai organizmai, kurių genetinė medžiaga buvo dirbtinai pakeista naudojant genų inžinerijos technologijas. Technologijos leidžia paimti DNR iš dviejų skirtingų šaltinių ir sukurti naują DNR molekulę. Organizmo genetinė medžiaga yra taip pakeista ir įgijusi tokių savybių, kurios negalėtų atsirasti organizmui dauginantis natūraliu būdu. **Genetiškai modifikuoti produktai (GMP)** – tai produktai, kurie susideda iš genetiškai modifikuotų organizmų ar jų dalių, arba turi jų savo sudėtyje ir yra tiekiami rinkai.

Šiuo metu biotechnologijos plėtra vyksta taip sparčiai, kad be jos neišsivaizduojamas ekonominis augimas. O tai reiškia, kad genetiškai modifikuoti organizmai yra ir bus naudojami įvairiose srityse ir įvairiais mastais. Kadangi gyvi organizmai, nesvarbu, ar jie į aplinką yra išleidžiami dideliais ar mažais kiekiais, eksperimento ar komerciniais tikslais, gali daugintis aplinkoje ir pereiti valstybių sienas, išplisdami po visą pasaulį, jų poveikis aplinkai gali būti negrįžtamas. Todėl žmogaus sveikatos ir aplinkos apsauga reikalauja skirti pakankamą dėmesį apgalvotai į aplinką išleidžiamų (jau nekalbant apie atsitiktinai išleidžiamus) įvairiems žmogaus poreikiams naudojamų genetiškai modifikuotų organizmų rizikos kontrolei. Būtina užtikrinti, kad

pramonės produktų kūrimas, naudojant genetiškai modifikuotus organizmus, būtų saugus, o genetiškai modifikuoti organizmai naudojami taip, kad būtų įmanoma apriboti jų galimas neigiamas pasekmes žmogaus sveikatai ir aplinkai, kreipiant reikiamą dėmesį į nelaimingų atsitikimų prevenciją ir atliekų kontrolę [9].

Norint atskleisti genetiškai modifikuoto maisto privalumus ir minusus, buvo atlikta Utenos miesto gyventojų kiekybinė apklausa. Buvo apklausti 132 įvairių amžiaus grupių gyventojai, kurie atsakė į su šia tema susijusius aktualius probleminius klausimus. Tiriamųjų, kurių anketos priimtos analizei, leido atskleisti respondentų požiūrį į genetiškai modifikuotus produktus, jų naudojimą bei poveikį sveikatai.

GMP teorinė aptartis

Genetiškai modifikuoti maisto produktai nėra naujiena šiandieniniam vartotojui, jie vartojami maistui nuo 1990 metų. Tačiau šiandien sunku pasakyti, kokią įtaką GMP daro mūsų sveikatai ar gamtai, kadangi GMP sudėtyje turi naujų sudėtinių dalių, kurių anksčiau žmogaus maiste niekada nebuvo. Nuolat pasirodo naujų mokslinių studijų su vis naujesniais įrodymais apie alergenų, toksinų ar net vėžinių ligų susirgimo grėsmes. Keista, tačiau atsiranda vis naujesni ir įspūdingesni biotechnologijų produktai, kurie plačiai naudojami ne tik besivystančiose šalyse, bet ir Europos Sąjungoje. Taigi, nuolat kyka klausimas, kaip tai paveiks mūsų sveikatą, kaip tai paveiks mūsų palikuonis ir apskritai gamtą? Šiuo metu niekas vienareikšmiai negali atsakyti, ar tai blogai ar gerai, nes buvo atlikta labai nedaug patikimų GM maisto saugumo tyrimų [11]. Vis dėlto prieinami duomenys jau suteikė priežastį sunerimti.

Šiuo metu GMO yra plačiai paplitę. Daugiau nei 34 pasaulio šalyse yra auginamos 56 transgeninės žemės ūkio kultūros, dažniausiai Šiaurės Amerikoje, Prancūzijoje ir Anglijoje. 1996 metais transgeniniai augalai iš viso užėmė 2,8 milijono hektarų plotą, 1997 metais – 8,1 hektaro, o 1998 metais jau 28 milijonus hektarų. Pirmieji transgeniniai augalai – tai vėlyvo sunokimo pomidorai, kurie oficialiai buvo pripažinti 1994 metų gegužės mėnesį JAV. „Calgene“ įmonės prašymu amerikiečių FDA (Maisto ir vaistų administracija) įvertino, kad šie modifikuoti pomidorai FLAVR SAVR TM yra tokie pat saugūs kaip paprasti ir pripažino juos bei davė leidimą komercinei realizacijai. 1995 metais leidimas realizuoti „Monsato“ įmonės pomidorams, kurie taip pat vėliau sunoksta, „Monsato“ sojos (tolerantiška herbicidams), „Monsato“ bulvėms (atsparios Kolorado vabalams), „Ciba – Geigi“ įmonės kukurūzams (atsparūs kenkėjams), „Calgene“ rapsams su pakeista aliejaus sudėtimi (aukšta lauro rūgšties druskų koncentracija), „Asgrow“ moliūgams (atsparūs vabzdžiams) ir t.t.. Šiam sąrašui galo nematyti. 1997 metais JAV pradėjo eksportuoti genetiškai modifikuotą soją ir kukurūzus į Vakarų Europą. 2001 metais tarp pagrindinių transgeninių augalų rūšių sojos pupelės (tolerantiškos herbicido glifosatui) sudarė 63,3 %, o kukurūzai (atsparūs vabzdžiams) – 11,2 %. JAV Aplinkosaugos agentūros (Environmental Protection Agency) duomenimis, šalyje jau pripažintos 50 genetiškai modifikuotų augalų kultūrų, iš jų 70 % sudaro sojos pupelės ir 25 % kukurūzai. JAV maždaug 70 – 85 % maisto produktų sudėtyje turi medžiagų, gautų iš genetiškai modifikuotų organizmų [8].

ES vykdoma politika GMO atžvilgiu yra daug griežtesnė. Iš dalies tai lemia mokslinių tyrimų stoka bei neigiama vartotojų nuomonė apie GM produktus. GMO platinti ES galima tik tada, kai jie patikrinami aukščiausių standartų saugos testais, ir yra išduotas leidimas, kurį suteikia Europos Komisija ir visų šalių narių atstovai [2]. Vertindami maisto produktų saugą ir keliamą riziką, specialistai vadovaujasi griežtesniais reikalavimais, nei keliamais tradiciniam, natūraliam maistui. Tiriami ir analizuojama produktų sudėtis, juose esančių alergenų ir toksinų kiekiai, atliekami ilgalaikiai stebėjimai, kaip žmogaus organizmas toleruoja tokį maistą ir kt. Europos Sąjungos valstybėse naujų genetiškai modifikuotų augalų veislių įteisinimo ir patvirtinimo procedūros vykdomos ne vienerius metus. Mokslininkai, ekspertai atlieka rizikos vertinimo bandymus, kol įsitikina, jog šie produktai saugūs žmonių sveikatai. Įvertinus visuomenės susirūpinimą, ES griežtai reglamentuoja GMO naudojimą. Reglamente 1829/2003 dėl genetiškai modifikuoto maisto ir pašarų nurodyti ženklavimo reikalavimai, kurių privaloma laikytis. Europos

gyventojai privalo turėti galimybę pasirinkti – vartoti GMP ar ne. ES įteisinta daugiau kaip 30 genetiškai modifikuotų augalų produktų, skirtų maistui ir pašarams: 17 – kukurūzų, 6 – rapsų, 5 – medvilnės, 2 – sojos veislės [7].

Sojų, kukurūzų, rapsų, ryžių ir kt. maisto produktų bei pašarų mėginiai dėl genetinės modifikacijos nustatymo pateikiami Nacionalinio maisto ir veterinarijos rizikos vertinimo instituto Molekulinės biologijos ir genetiškai modifikuotų organizmų tyrimų skyriui. Šis skyrius naudoja ES akredituotus genetiškai modifikuotų organizmų nustatymo metodus, kuriais nustatomi net patys mažiausi genetiškai modifikuotų organizmų likučiai maisto produktuose. GMO tyrimų skyrius priimtas į ES Jungtinį tyrimų centrą (JTC), kuris jungia 45 kontrolines laboratorijas. Skyriaus specialistai kasmet dalyvauja JTC rengiamose GMO tyrimo metodų įteisinimo ir profesinio testavimo studijose [7].

Visoje ES, taip pat ir Lietuvoje, maisto produktų, kuriuose yra daugiau kaip 0,9 % GMO, ženklavimo etiketėse turi būti nurodyta, kad maisto produktas pagamintas iš genetiškai modifikuoto (produkto pavadinimas), pavyzdžiui, *„sojų aliejus pagamintas iš genetiškai modifikuotų sojų pupelių“* arba produkto sudėtyje yra genetiškai modifikuotų organizmų (produkto pavadinimas). Pavyzdžiui, jei gaminant tortus, sausainius, kaip sudedamoji dalis naudojamas margarinas, kurio sudėtyje yra sojų aliejaus, pagaminto iš genetiškai modifikuotų sojų pupelių, ženklinant gamintojas privalo sudedamųjų dalių sąraše nurodyti: *„margarinas, kurio sudėtyje yra sojų aliejaus, pagaminto iš genetiškai modifikuotų sojų pupelių“*.

Ženklinant produktus, informacijos apie GMO paryškintomis raidėmis pateikti nereikia. Taip pat teisės aktai nereglamentuoja, kad genetiškai modifikuoti maisto produktai parduotuvėse būtų laikomi specialiose jiems skirtose lentynose [7].

Lietuvos Valstybinė maisto ir veterinarijos tarnyba yra sudariusi genetiškai modifikuotų maisto produktų, kurių sudėtyje yra GMO, sąrašą, kuris yra nuolat atnaujinamas ir tikslinamas. Šiuo metu Lietuvos parduotuvėse galime rasti šiuos iš genetiškai modifikuotų sojų pupelių pagamintų augalinių aliejų: „Omili“, „Tėviškės“, „Jasmine“, „Sodžiaus“, „Optima linija“, „Kooperacijos aruodai“ ir 3 pavadinimų „Augalinio aliejaus“, įvežto iš Vokietijos, Olandijos bei Belgijos. Taip pat rasime net 11 pavadinimų saldumynų, kurių sudėtyje yra genetiškai modifikuoti sojų produktų: saldainiai „Truffle“ su ryžiais ir braškių skonio, saldainiai „Candy Nut“, vafliai „Wafer Elvan“, „Gofret Elvan“, „Prestij Napolitan“, „Express Hazelmutter Cream“, „Goflet 25 Caramel“, korėtosios saldžiosios plytelės „Safari“ bei „Chock“, kakavinis kiaušinis „TOY TOY“ [7].

Nagrinėjant pliusus ir minusus, kuriais pasižymi GMP, mokslininkų nuomonės yra skirtingos.

Pasisakantys prieš GMP, įvardija šiuos pagrindinius rizikos veiksnius žmogaus sveikatai:

- *Galimas naujų alergenų arba toksinių medžiagų atsiradimas maisto produktuose.*

Žmonėms, kurie yra alergiški konkrečiam augalų produktui, gali atsirasti rimtų komplikacijų, jeigu jų neįspės, kad pomidoruose yra, pavyzdžiui, pupelių genų koduotų proteinų arba bulvėse veikia riešutų genai. Ši problema nėra specifinė tik genetiškai modifikuotiems maisto produktams – žmogui, turinčiam polinkį alergijai, ji yra aktuali susiduriant su bet kuriais maisto produktais. Svarbiausias dalykas šioje situacijoje yra pirkėjo informavimas apie tai, kad tam tikras produktas turi proteino, kuris kažkam gali būti ir alergenu.

- *Galimas antibiotikams atsparių genų išplitimas žmogaus žarnyne.*

Formuojant genetiškai modifikuotus augalus, paprastai įnešamas ne tik reikalingas genas, bet ir koks nors pažymėtas genas, pagal kurį lengvai galima stebėti, kur persikelia genetinė informacija. Paprastai jie yra antibiotikams (dažniausiai kanamicinui) atsparūs genai. Kanamicinas šiam tikslui buvo pasirinktas todėl, kad jis kaip antibiotikas neturi didelės reikšmės kovojant su infekcijomis, o bakterijos jam jau seniai yra atsparios. Visa tai gali padidinti atsparumą vartojamiems antibiotikams sergant sunkiomis ligomis. Neigiamas poveikis sveikatai gali pasireikšti tik po daugelio metų, tad skubėjimas platinti genetiškai modifikuotus maisto produktus yra tiesiog neatsakingas žingsnis visuomenės sveikatos atžvilgiu [5].

- *Galimas neigiamas poveikis imuniniam pasipriešinimui.*

Duomenys apie galimą neigiamą poveikį imuninei sistemai yra prieštaringi. Dr. Puštai plačiai žinomi tyrimai pirmą kartą buvo paskelbti Granados radijo laidoje „Veiksmų pasaulis“ (World in Action) 1998 metų rugpjūčio 10 dieną. Jis buvo pastebėjęs, kad maitinant jaunas žiurkes genetiškai modifikuotomis bulvėmis, sumažėja jų augimo tempas ir susilpnėja imunitetas. Pradžioje tai patvirtino Rowett Research institutas Škotijoje, kuriame dirbo dr. Puštai. Tačiau po dviejų dienų prof. Džeimsas, šio instituto direktorius, paneigė tokių eksperimentų buvimą.

- *Neprognozuojama rizika sveikatai.*

Rizika būna tais atvejais, kai persodinto geno produkuotas proteinas gali sukelti nenumatytas reakcijas. Dėl tos priežasties gali atsirasti toksinių produktų, kurie gali skatinti naujų ligų atsiradimą, suaktyvinti antibiotikams atsparių mikroorganizmų atsiradimą ir tokiu būdu susilpninti imunitetą arba formuoti dar kokias nors nežinomas ir nenumatytas mutacijas.

Galimos grėsmės aplinkai:

- Genetinis užteršimas, nekontroliuojamas genų išplitimas aplinkoje.
- Pavojus bioįvairovei.
- Atsparių kenkėjų ir piktžolių formų plėtra.[8]

Antra vertus, pasisakantys už GMP, įvardija, kad šie produktai už natūralius yra pranašesni (GM maistas yra pigesnis, lengviau pagaminamas ir kokybiškesnis):

- GM augalai yra atsparesni ligoms bei kenkėjams, todėl juos auginant naudojama mažiau pesticidų;
- GM kultūros geriau pakelia ekstremalias aplinkos sąlygas (sausrą, šaltą, druskingą dirvožemį ir pan.), todėl gali būti auginamos nederlingame dirvožemyje;
- GM maisto produktai atitinka aukštesnius maisto kokybės reikalavimus (geresnė prekinė išvaizda, skonis, kvapas) bei turi didesnę maistinę vertę (pavyzdžiui, „Auksiniai ryžiai“ gamina didesnę vitamino A kiekį).

Taigi, apžvelgėme dviejų pusių- už ir prieš GMP – nuomones, o jos kardinaliai skirtingos. A. Paulausko nuomone, šiandien mes turime per mažai informacijos bei patikimų mokslinių įrodymų, kurie mums leistų teigti, kad GMO ir iš jų gaminamas maistas yra visiškai nepavojingas nei supančiai aplinkai, nei mums. Mes nežinome, kokių pasekmių GMO turės netolimoje ateityje, ir tuo labiau negalime nuspėti, kokią ateitį kuriame savo palikuonims. GM maisto ilgalaikio vartojimo pasekmės yra sunkiai prognozuojamos, nes reikia įvertinti daug riziką keliančių faktorių; vartojant GM produktus, gali išsivystyti patogeninių mikroorganizmų atsparumas antibiotikams; GM maiste gali atsirasti naujų toksinų bei alergenų. Tiesa ta, kad plačiausiai šiuo metu auginami herbicidams ir vabzdžiams atsparūs augalai yra naudingi gamintojams, bet ne vartotojams [6].

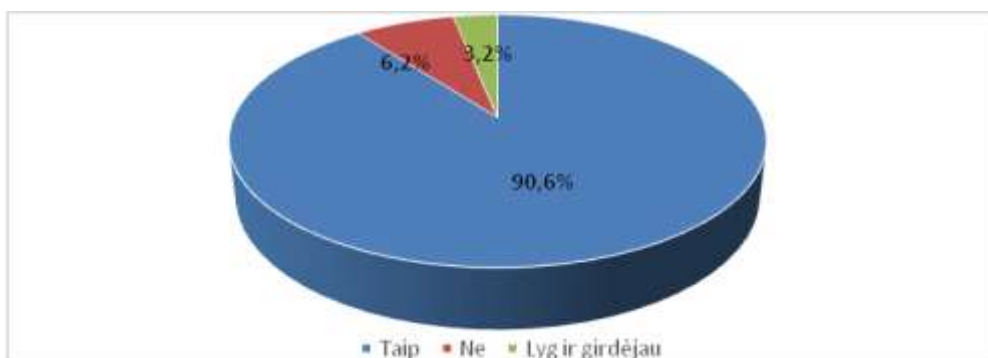
Biotechnologijos vystosi labai sparčiai. Kol neįsitikinome genetiškai modifikuoto maisto saugumu, turėtume imtis priemonių, kad išvengtume galimų žalingų pasekmių. Tam nereikia dėti ypatingų pastangų. Tiesiog kiekvienas pirkėjas turi teisę rinktis, ar pirkti genetiškai modifikuotą maistą ir taip pritarti GM maisto plitimui. Deja, šiandien susiduriame su GM maisto žymėjimo problema. Taisyklės jau parengtos, tačiau jas įgyvendinti yra sudėtinga. Todėl vartotojas, pirksdamas maistą, nėra užtikrintas, kad jame nebus GM produktų. Kaip teigia J.M.Smith, genetiškai modifikuoto maisto valgymas yra lošimas su kiekvienu kąsniu [4].

Patikimiausias kelias išvengti GM maisto, tai pirkti ekologišką maistą (naudoti GMO yra uždrausta ekologiškuose ūkiuose); pirkti neapdorotą maistą (šviežius vaisius ir daržoves lengviau iširti ir nustatyti GMO, konservuotame maiste yra daug maisto priedų, todėl nustatyti GM produktus techniškai nebeįmanoma); vengti maisto, importuoto iš JAV, Kanados ir Argentinos (šiose šalyse užauginama 95 proc. GM produkcijos) [2].

Utenos miesto gyventojų požiūrio į GMP tyrimo rezultatų analizė

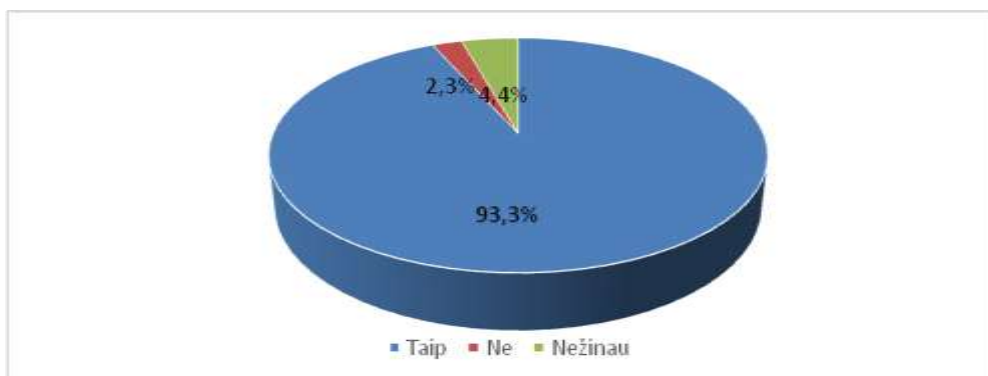
Norint patyrinėti žmonių požiūrį į GMP, buvo surengta apklausa Utenos miesto gyventojams. Į anketos klausimus atsakė įvairių amžiaus grupių ir lyčių asmenys. Respondentai buvo parinkti atsitiktinės atrankos būdu. Gyventojai atsakė į keletą svarbių klausimų, kurie mums atskleis žmonių požiūrį į genetiškai modifikuotus organizmus bei produktus.

Į pirmąjį klausimą (1 pav. Ar žinote kas yra GMP (genetiškai modifikuoti produktai)?) net 90,6% respondentų atsakė, kad žino, 6,2%- kad ne ir 3,2%- lyg ir girdėjo. Gauti atsakymai mums patvirtina, kad dauguma gyventojų žino, kas yra GMO, ir tik maža dalis apie tai nėra girdėję. Paklausti, iš kur gauna informacijos apie GMP, respondentai atsakė, kad iš televizijos, spaudos ir interneto.

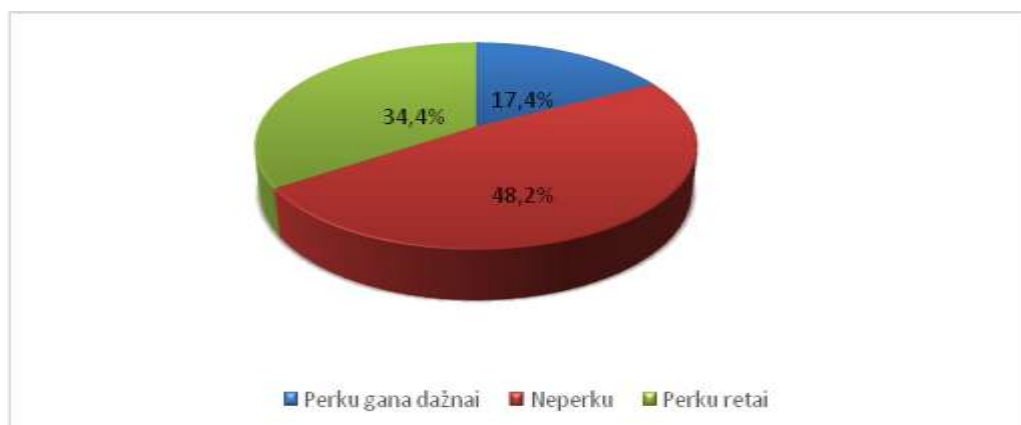
1 pav. Ar žinote, kas yra GMP (genetiškai modifikuoti produktai)?

Į antrąjį klausimą 2 pav. Ar galima Lietuvoje įsigyti GMP?) net 93,3% apklaustųjų atsakė, kad taip, 2,3% - ne ir 4,4% apklaustųjų nežinojo ar Lietuvoje galima įsigyti GMP. Taigi, toks mažas nežinančių procentas mums parodo, kad didžioji dauguma apklaustųjų domisi ir žino, kad Lietuvoje parduotuvėse galima įsigyti GM produktų.

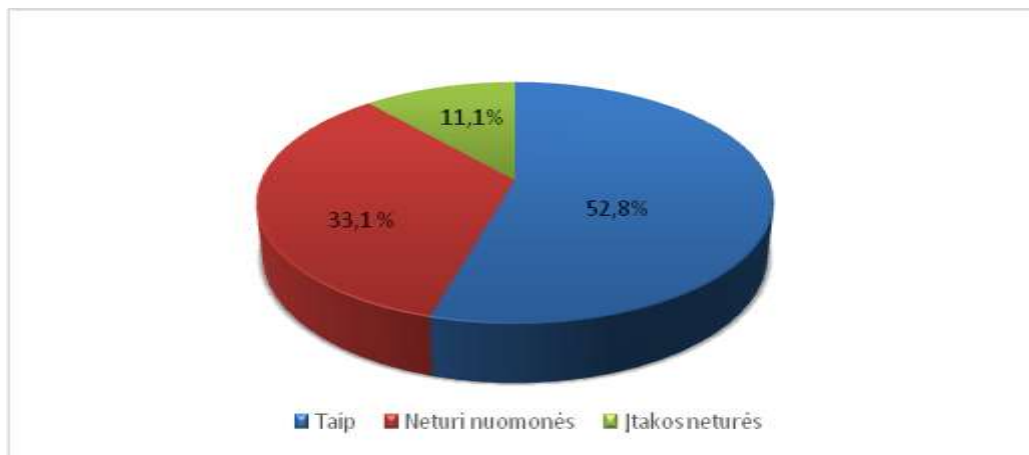
2 pav. Ar galima Lietuvoje įsigyti GMP?

Respondentų buvo paklausta (3 pav.), ar jie perka GM produktus ir ar dažnai tai daro. Paaiškėjo, kad 17,4% apklaustųjų perka GMP gana dažnai, 48,2%- neperka, 34,4% perka retai.

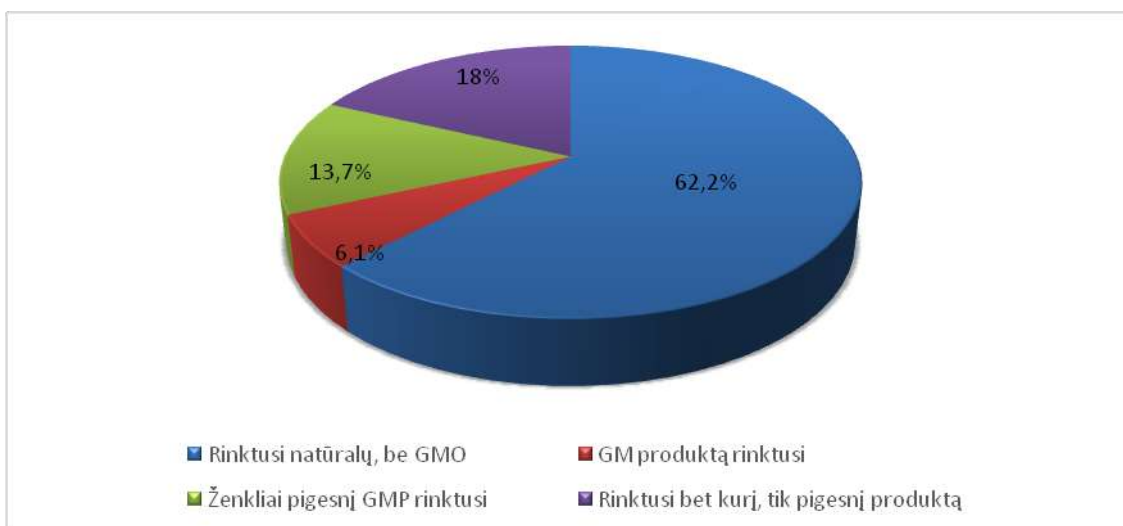
3 pav. Ar perkate GMP?

Dar buvo bandoma išsiaiškinti gyventojų nuomonę apie GMP įtaką sveikatai. Į ketvirtąjį klausimą (Ar manote, kad GMP gali pakenkti Jūsų sveikatai ir savijautai), 52,8% respondentų atsakė, kad taip, net 33,1 % neturi nuomonės ir tik 11,1% atsakė, kad jie mano, GMP jų sveikatos nesutrikdys ir savijautai įtakos neturės. Iš gautų rezultatų matome, kad net trečdalis apklaustųjų neturi nuomonės šiuo klausimu, o tai parodo, kad nėra daug informacijos apie GMP ir jų įtaką sveikatai. Net pusė apklaustųjų patvirtino, kad, jų nuomone, GMP gali pakenkti.

4 pav. Ar manote, kad GMP gali pakenkti Jūsų sveikatai?

Be to, respondentų buvo pasiteirauta (5 pav.), kokį produktą jie rinktųsi, turėdami pasirinkimą tarp natūralaus produkto ir GMP? Buvo pateikti keli galimi atsakymų variantai. 62,2% apklaustųjų atsakė, kad rinktųsi natūralų, be GMO, produktą, GMO produktą rinktųsi 6,1% asmenų, GM produktą, jei jis ženkliai pigesnis rinktųsi 13,7% gyventojų ir 18% rinktųsi bet kurį, tik pigesnį produktą. Akivaizdu, kad daugiau nei pusė apklaustųjų visgi rinktųsi natūralų, be GMO, produktą, tačiau nemaža dalis rinktųsi bet kokį, tik pigesnį produktą.

5 pav. Turėdami pasirinkimą tarp natūralaus produkto ir GMP - kokį produktą rinksitės?

Atlikto tyrimo rezultatai leido suformuluoti šias pagrindines išvadas: tik labai maža dalis (6,2 proc.) apklaustų Utenos miesto gyventojų nežino, kas tai yra GMP ir kad šiuos produktus galima įsigyti parduotuvėse (4,4 proc.). Pirkdami maisto produktus, didžioji dalis (virš 60 proc.) apklaustųjų renkasi maisto produktus ne GMO.

Išvados

1. Visuomenė žino apie genetiškai modifikuotus produktus, bet žmonėms nepakanka informacijos, kad suprastų, ar tokie produktai kenkia sveikatai, ar dėl jų poveikio neišsivystys sveikatos sutrikimai.
2. Analizuojant mokslines studijas apie genetiškai modifikuotus organizmus ir produktus nerasta pagrįstų mokslinių įrodymų nei apie genetiškai modifikuotų produktų žalą, nei apie naudą žmogaus organizmui ir ekosistemai.
3. Neturint patikimų žinių apie GMP naudą ar žalą, geriausia vengti GM maisto, jį pakeičiant ekologišku, neapdorotu maistu.

164

Literatūra

1. Ambrazevičius R. Saugaus genetiškai modifikuotų organizmų perdavimo, laikymo ir naudojimo pagal biologinės įvairovės konvencijos kartachenos biosaugos protokolą tyrimas. Klaipėda, 2012.
2. Genetiškai modifikuoti organizmai gamtoje ir mūsų gyvenime. Vilniaus gamtos apsaugos draugija. Vilnius, 2002.
3. Pandoras Lunchbox. The wonderful world of gene technology. Noah, 2000.
4. Jeffrey M. Smith. Genetic Roulette: The Documented Health Risks of Genetically Engineered Foods, 2007.
5. I. Keinaitė. Rusiška ruletė: apie genetinę inžinieriją. Atgimimas nr.9-11, 2006.
6. I. Keinaitė. „Žvilgsnis į Anglijos ir Lietuvos ekologiškų produktų rinkas“. Verslo žinios-2002.02.22.
7. Paulauskas A. Genetiškai modifikuoti organizmai. Vilnius, 2004.
8. Valstybinė maisto ir veterinarijos tarnyba. Genetiškai modifikuotas maistas.
9. Genetiškai modifikuotas maistas – genetiškai modifikuoti žmonės? www.bioteka.lt
10. Kučinskas V. Genetikos ir genomikos pagrindai. Vilnius, 2012.
11. Kučinskas V. Genetika. Kaunas, Šviesa, 2001.
12. Mae-Wan Ho, Lim Li Ching. *The Case for A GM-Free Sustainable World*. London, *Institute of Science in Society & Third World Network*, 2003.
13. Sasnauskas K. Genų inžinierijos pagrindai. Vilnius, Biotechnologijos institutas, 2006.
14. Rančelis V. Genetika. Vilnius, Lietuvos mokslų akademijos leidykla, 2000.

ANALYSIS OF UTENA CITY POPULATION APPROACH TO GENETIC MODIFIED PRODUCTS

Summary

We hear of genetically modified organisms (GMOs) and genetically modified products (GMPs) with increasing frequency. But do we know exactly what they are? Why do people in many countries speak out against consuming GMPs and governments still create new laws regulating consumption of GM food? In this article I will briefly review the specificity of creation of GMPs, the advantages and possible threats to the environment and people as well as the prevalence rate of such products in Lithuania and worldwide.

Another purpose of this article is to disclose the attitudes of Utena residents to modern technologies: the level of awareness of people surveyed towards GMPs, the advantages and harm of such products, the availability and the need to acquire them in shops.

During the research process, the review of scientific literature and quantitative analysis were carried out. 132 people of different age were interviewed who answered various problem questions related to the theme (e.g. Do you know what a genetically modified product (GMP) means? Are GMPs available in Lithuania? When given a choice, which product would you purchase: genetically modified or natural?).

The foresight is being formed that the society is aware about the genetically modified products. However, people still lack of information about possible harm of GMPs to their health. While analyzing scientific studies of genetically modified organisms and products no solid and veritable evidence about possible harm to humans and the ecosystem has been found.

Rosita Lagūnienė

Utenos kolegijos lektorė. Utenio a. 2, LT-28241 Utena, Lithuania. lagrosita@gmail.com

2015 m. kovo 20 d. Kolpingo kolegijoje (Jakšto g. 6, Kaunas) vyks respublikinis kolegijų socialinio darbo katedrų seminaras „SOCIALINIO DARBO PROFESINIO BAKALAURO STUDIJŲ KOKYBĖ“

SEMINARO PROGRAMA

9.30-10.00	Registracija
10.00-10.10	Pasveikinimas. Lina Kalibataitė, Kolpingo kolegijos direktorė
10.10-10.30	Neformaliojo ir savaiminio mokymosi pasiekimų vertinimo ir studijų dalykų užskaitymo patirtis socialinio darbo studijų programoje. V.Kondratavičienė, Kauno kolegija
10.30-10.50	Socialinio darbo studentų patirtis profesinėje praktikoje. R.Bagdonaitė-Stelmokienė, Kolpingo kolegija
10.50-11.10	Socialinio darbo studijų programos absolventų bendrųjų gebėjimų įtaka jų profesinės veiklos sėkmei. J.Makauskienė, K.Dulinskienė, dr. V.Staskevičienė, Marijampolės kolegija
11.10-11.40	Kavos pertrauka
11.40-12.00	Žemaitijos kolegijos socialinio darbo studijų programos studentų baigiamųjų darbų tematika. J.Venclovienė, V.Urnikienė, Žemaitijos kolegija
12.00-12.20	Būsimų socialinių darbuotojų savanorystė: multiparadigminio savanorystės modelio taikymo patirtis. B.Gudinavičius. Šiaulių valstybinė kolegija
12.20-12.40	S9 – Socialinio darbo katedrų bendradarbiavimo galimybės. E.Vaitiekus, Utenos kolegija
12.40-13.00	Diskusijos
13.00-13.40	Pietūs
13.40-14.00	Socialinio darbo studentų įtrauktis į savanorystės vasaros stovyklų projektus. Dr. E.Jezerskytė, dr. A.Antanaitienė, Šv. Ignaco Lojolos kolegija (Stendinis pranešimas)
13.40-14.00	Baigiamųjų darbų temų problemiškas – taikomųjų tyrimų erdvės. Ž.Kuprėnaitė, R.Ubeikienė, L.Kondrašovienė, Utenos kolegija (Stendinis pranešimas)
14.00-15.00	Diskusijos

REIKALAVIMAI PUBLIKUOJAMIEMS MOKSLO TAIKOMIESIEMS DARBAMS ŽURNALE „SOCIALINĖ SVEIKATA“

167

1. Straipsniai rengiami lietuvių, anglų, rusų, latvių, lenkų kalbomis. Autorius atsako už teksto kalbą ir straipsnio redagavimą.
2. Rekomenduotina straipsnio struktūra:
 - straipsnio pavadinimas
 - duomenys apie autorių (autorius): vardas pavardė, institucija
 - santrauka (problema, tikslas, pagrindiniai rezultatai) ir raktažodžiai originalo kalba
 - straipsnio tekstas
 - literatūros sąrašas
 - santrauka ir raktažodžiai anglų kalba
 - autoriaus (autorių) kontaktiniai duomenys (adresas susirašinėti)
3. Techniniai straipsnio rengimo reikalavimai:
 - 3.1. Straipsnio formatas ir stilius:
 - Teksto redaktorius – Microsoft Word.
 - Šriftas – Times New Roman, 12 pt.
 - Puslapio formatas – A4.
 - Puslapio paraštės - 20 mm.
 - Tekstas rašomas 1 intervalo eilėtarpiu.
 - Lentelės, paveikslai, nuotraukos maketuojami puslapio viduryje, ne didesni nei nustatytos paraštės.
Literatūros nuorodos turi būti nuoseklios, t. y. sudarytos pagal tą pačią sistemą visame straipsnyje.
 - Literatūros sąrašas turi būti parengtas taip, kaip yra įprasta šiuo metu daugelyje mokslo sričių.
 - 3.2. Straipsnio medžiaga pateikiama šia tvarka:
 - Straipsnio pavadinimas originalo ir anglų kalba (didžiosiomis, Bold, centrinė lygiuotė)
 - Autoriaus vardas, pavardė (Bold, centrinė lygiuotė)
 - Institucija (centrinė lygiuotė)
 - Straipsnio santrauka originalo kalba (apie 500 spaudos ženklų, abipusė lygiuotė)
 - Raktažodžiai (kairioji lygiuotė)
 - Straipsnio turinys: įvadas, teorinės išvalgos, tyrimo rezultatai ir interpretacija, išvados (abipusė lygiuotė)
 - Literatūros sąrašas (abipusė lygiuotė)
 - Santrauka anglų kalba (apie 500 spaudos ženklų, abipusė lygiuotė)
4. Straipsnius recenzuoja redakcinės kolegijos paskirtas recenzentas.
5. Leidinyje publikuojami redakcinės kolegijos atrinkti straipsniai.
6. Straipsnių rekomenduojama apimtis – iki 6-8 psl., maksimali apimtis – 1 sp.l. Straipsniai neturi būti kur nors kitur anksčiau skelbti.
7. Pirmumą publikuoti leidinyje turi leidinio rėmėjai.

Autoriai savo straipsnius redakcijai gali siųsti el. paštu: info@socialinisdarbas.lt

SCIENTIFIC ARTICLES MUST MEET THE REQUIREMENTS OF THE JOURNAL „SOCIAL HEALTH“

1. The scientific articles are published in the Lithuanian, English, Russian, Latvian, Polish. The author takes the responsibility for editing a manuscript and correct language.
2. The recommended structural components of the article:
 - The title of the article;
 - The author (s) information: the name(s) and the surname(s) of the author(s), name of institution;
 - Summary (problem, aim, main results) and key words in original language;
 - The text of the article ;
 - The list of references ;
 - Summary and key words in English;
 - Contact information of the author (s) (address correspondence).
3. Technical requirements for the Articles.
 - 3.1. The article format and style:
 - Text editor - Microsoft Word;
 - Font - Times New Roman, 12 pt;
 - Page format - A4;
 - Page subtitles – 2x2x2x2;
 - Line spacing: one single;
 - Tables, pictures and photos, set in the center of the page, not bigger than the set page subtitles;
 - Literature references should be consistent, based on that same system around article;
 - The list of literature must be prepared according to the order nowadays used in Lithuania by representatives of various branches of science.
 - 3.2. The material of the article must be represented in this order:
 - The title of the article in original and English languages (in capital letters, bold, center alignment);
 - The name(s) and the surname(s) of the author(s) (bold, center alignment);
 - Name of institution (center alignment);
 - Summary of the article in original language (not more than 500 characters, justify alignment);
 - Key words (left alignment);
 - The article content: introduction, theoretical insight, analysis and interpretation of the research results, conclusions (justify alignment);
 - The list of literature (justify alignment);
 - Summary in English (not more than 500 characters, justify alignment).
4. The articles are read by reviewer that is appointed by the Editorial Board.
5. Only by the editorial board selected articles are published in the scientific articles volume.
6. The recommended length of the article is til 6-8 pages, max length – one printer's sheet. We impose a ban on articles that have been published already.
7. The proceeds of publishing are distributed according to priority given to our sponsors.

ТРЕБОВАНИЯ К СТАТЬЯМ, ПРЕДСТАВЛЯЕМЫМ В ЖУРНАЛ „SOCIALINĖ SVEIKATA“ („СОЦИАЛЬНОЕ ЗДОРОВЬЕ“)

1. Принимаются статьи на английском, латышском, литовском, польском и русском языках.

Автор несет ответственность за язык и редактирование текста.

2. Рекомендуемая структура статьи:

- Название статьи
- Данные об авторе (авторах): имя, фамилия, институция
- Резюме (проблема, цель, главные результаты) и ключевые слова на языке оригинала
- Текст статьи
- Список литературы
- Резюме и ключевые слова на английском языке
- Контактные данные автора (авторов) (адрес для переписки)

3. Технические требования к статье:

3.1. Формат и стиль статьи:

- Редактор текста – Microsoft Word
- Шрифт текста Times New Roman, размер шрифта 12 пт.
- Формат страницы – А4
- Ориентация – книжная
- Поля – все по 20 мм
- Межстрочный интервал – одинарный
- Таблицы, рисунки, фото – в середине страницы, не больше, чем установленные поля
- Ссылки на источники литературы должны быть последовательны, то есть, составлены по той же системе во всей статье
- Список литературы оформляется в соответствии с общепринятыми требованиями.

3.2. Материал статьи предоставляется в таком порядке:

- Название статьи на языке оригинала и на английском (прописными, Bold, в центре)
- Имя, фамилия автора (Bold, в центре)
- Институция автора (в центре)
- Резюме статьи на языке оригинала (выравнивание по ширине)
- Ключевые слова (выравнивание по ширине)
- Содержание статьи: введение, основная часть, заключение (выравнивание по ширине)
- Список литературы (выравнивание по ширине)
- Резюме на английском языке

4. Статьи рецензируются рецензентом, назначенным редколлегией.

5. В журнале публикуются статьи, отобранные редколлегией.

6. Рекомендуемый объем статьи – 6-8 стр., максимальный объем – 1 печатный лист.

Материал, предлагаемый для публикации, должен являться оригинальным, не публиковавшимся ранее в других научных изданиях.

7. Публиковать статьи приоритет имеют спонсоры журнала.

Статьи присылаются на адрес электронной почты редакции info@socialinisdarbas.lt. Статья должна быть представлена в виде файла в формате MS Word.

ISSN 2351-6062

SOCIALINĖ SVEIKATA

SOCIAL HEALTH

2015 Nr.1 (3)

Viršelio autorius Matas Paškevičius

Išleido VšĮ Reabilitacijos technika

S.Daukanto g. 16, LT-28242 Utena

www.socialinisdarbas.lt

El. p. info@socialinisdarbas.lt